

VYJDĚTE ZE ŠKOLNÍCH SVĚTNIC

VYJDĚTE ZE ŠKOLNÍCH SVĚTNIC

Jiří Šmeral (ed.)

VYJDĚTE ZE ŠKOLNÍCH SVĚTNIC

© Muzeum Komenského v Přerově, 2011

© Antonín Barcuch, Jana Bartošová, Alžběta Bojková, Marek Ďurčanský, Tomáš Jiránek,
Adéla Jůnová Macková, Bohumil Jiroušek, Pavla Koritenská, Helena Kovářová, Vladimír Krejčí,
Jiří Lapáček, Lubor Maloň, Mária Miháľechová, Pavel Novák, Drahomíra Nováková, David Papajík,
Alexandra Pavličková, Karel Řeháček, Dalibor Státník, Magdaléna Šustová, Tibor Vojtko, 2011

OBSAH

Tibor Vojtko Štorchovo úsilí o novou školu aneb Škola v přírodě – příroda ve škole	8
Jana Bartošová Augustin Bartoš – propagátor škol v přírodě	18
Bohumil Jiroušek Student Josef Klik a jindřichohradecká junobrana za první světové války	27
Magdaléna Šustová „Nestrojíme se k válce, ale chceme být připraveni ubránit se.“ Branná výchova a školy v době první republiky	30
Tomáš Jiránek Za prahem školy. „Vnější aktivity“ žáků pražského gymnázia v Klementinu a vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století očima pamětníka	35
Marek Ďurčanský Výlety a exkurze členů historického semináře české filozofické fakulty pražské univerzity v letech 1920–1931	46
Adéla Jůnová Macková Jaroslov Petrbok – cesty do Orientu a na Balkán	51
Lubor Maloň Kolem naší školy stromoví se vine... O školních zahradách a stromových slavnostech	58
Vladimír Krejčí Školní zahrada na Státní menšinové škole ve Vidhosticích v letech 1926–1938. Vzpomínky sedmiletého žáka	63
Pavel Novák Mimoškolní výchova v internátech při zemědělských školách a učilištích jako předpoklad úspěšné kolektivizace	66
Pavel Novák Veřejné vystupování žáků a učitelů v Rohozci v letech 1910–1962	77
Pavla Koritenská Škola hrou podle řídícího učitele Františka Jirsáka	84
Dalibor Státník Vlastenecko-vlastivědný rozměr školních výletů. Jak mělnické děti poznávaly svět	89
Mária Miháľechová Školské výlety a exkurzie v spomienkach starých rodičov študentov Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave	107
Drahomíra Nováková Vycházky a výlety v průběhu stotřicetileté historie čáslavského gymnázia	132
Helena Kovářová Vhodný doplněk učiva. Prvorepublikové školní slavnosti a výlety na Drahotušku	136
David Papajík Slasti a strasti školního života v 19. a v první polovině 20. století ve světle školních kronik	144
Karel Řeháček Školní vánoční nadílky – fenomén česko-německého zápasu o žáky v 19. a 20. století	149
Alžběta Bojková Mimotriedne metódy dejepisného vyučovania v Košiciach za prvej ČSR	156
Alexandra Pavličková Edukačné aktivity študentov lýcea v Kežmarku	164
Antonín Barcuch Slavnosti, oslavy a památné dny – specifická forma mimoškolního působení na školní mládež	170
Jiří Lapáček Bohumil Klečka – učitel a divadelník	184

Štorchovo úsilí o novou školu

aneb Škola v přírodě – příroda ve škole

.....

Eduard Štorch (1878–1956) patří mezi nejzajímavější domácí představitele reformně pedagogického hnutí. Ve svém pedagogickém díle se přiklonil ke zřizování školy v přírodě. Školu v přírodě zřídil a vedl v letech 1925–1933. Svoji teorii opřel o eubiotiku, kterou formuloval prof. dr. Stanislav Růžička (1872–1946).

Úvodem

.....

Eduard Štorch (1878–1956):¹ „*Připomínám, že jest mi úplně vzdáleno propagovati snad lenošení mládeže, naopak hájím, že prvním úkolem mládeže je učit se. Ale brániti musím náš bezmocný dorost, když se mu vinou špatné organizace a špatné metody nedá potřebný čas k zotavení, aby se mohl učit bez újmy na svém zdraví!*“² „*Přimlouvám se za dodržení zásady polodenní práce (8.00–13.00) i v jednotné škole, aby každé odpoledne bylo ponecháno tělesnému i duševnímu obcerstvení.*“³ Ke spojení školy se životem Štorch dodává: „*zatímco život uhání kolem školy a otřásá veškerým okolím, až to břínčí, škola zachovává důstojný studený klid.*“⁴

Škola v přírodě – dobrožilství nebo dobrodružství?

.....

Eduard Štorch nepatří mezi ty pedagogické reformátory, kteří něco vymysleli a následně nemuseli hledat důvody, proč to vymysleli. Východiskem Štorchových představ o nové a moderní škole byla eubiotika. A s ohledem na životní peripetie, kterými se Štorch ve svých učitelských začátcích protloukal, zvláště trpké zkušenosti nabyté při mostecké učitelské epizodě, je zřejmé, že myšlenky eubiotiky byly u Štorchů dříve než sama představa školy v přírodě, natož dětské farmy se školou v přírodě. Tedy: Co přivedlo školu do přírody? Eubiotika. Nauka o správném způsobu života,⁵ která jakkoli nepředstavovala směrodatný, ale spíše alternativní směr, přicházela s idealistickou koncepcí odpovědnosti školství mravnímu a etickému způsobu vedení života a vyššímu celku – národní a nadnárodní společnosti.

Eubiotika, jejímž nevžitým dobovým českým ekvivalentem bylo „dobrožilství“, má své kořeny, podobně jako celá řada jiných reformních podnětů (eugenika, euthenika, sociální hygiena atd.), na počátku 20. století. Návrat

Tibor Vojtko

.....

¹ Eduard Štorch se narodil 10. dubna 1878 v Ostroměři u Hořic v Podkrkonoší do rodiny drážního zaměstnance jako nejstarší ze čtyř bratrů a zemřel 25. června 1956 v Praze. Do školy začal Eduard chodit v Radimi u Jičína. Reálku navštěvoval v Hradci Králové. V 15ti letech byl přijat na učitelský ústav. V roce 1897 složil maturitu s vyznamenáním, stal učitelem na veřejných školách obecných s vyučovacím jazykem českým. V letech studia se projevil nejen jeho literární talent a antipatie k mocnářství Rakouska-Uherska, ale i zájem o reformu pomocného školství a systému dětských útulen, tělovýchovy, skautingu. V roce 1903 odchází do Prahy, kde přes mosteckou a slovenskou epizodu setrvává až do své smrti. V témže roce vykonal s vyznamenáním zkoušku k dosažení způsobilosti učit na školách měštanských. Dne 27. dubna 1907 se oženil s Boženou Vávrovou. Aby se vyhnul v roce 1918 frontě, „ukryl“ se v Jedličkově a Bakulově ústavu jako fotograf. Po válce se od srpna 1918 stává ředitelem Dětské ústřední útulny. Následující roky tráví na Slovensku. Nejdříve jako výpomocný odborný učitel na měšťance v Bratislavě, později i jako zástupce okresního školního inspektora. Dne 1. února 1921 se vrací do Prahy na místo zastupujícího učitele na měštanské škole v Jindřišské ulici. Dne 26. května 1924 se stává členem sociální demokracie a do smrti jí zůstává věrný. K 1. červnu 1937 jde na dočasný odpočinek při započtení služební doby 43 let 6 měsíců a od 1. ledna 1939 je v penzi. Pro zranění ze Štědrého dne roku 1940 oslepl na pravé oko. Za souhlasu ministerstva financí mu byla udělena roku 1950 jednorázová sociální podpora 3 000 Kč. Dne 25. června 1956 Eduard Štorch umírá. Pohřben se konal v krematoriu Praze-Strašnicích. Zachovalá literární pozůstalost je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) ve Starých Hradech-Libáni, zpracovaná K. Bílkem.

² ŠTORCH, E.: *Eubiotická škola*. Rkp. studie, 28 II, fo, s. 19–20.

³ Tamtéž, s. 20.

⁴ Tamtéž, s. 23.

⁵ REJMAN, L.: *Slovník cizích slov*. Praha 1966, s. 94.

⁶ ŠTORCH, E.: *Dětská farma*. Rkp. knihy, různý formát, č. inv. 4534. č. přír. 66/77, s. 169.

⁷ První profesor hygieny na české lékařské fakultě UK v Praze.

⁸ RŮŽIČKA, S.: *Eubiotika*. Bratislava 1926, s. 8.

⁹ Tamtéž, s. 111.

¹⁰ Srov. FOUSTKA, B.: *Slabí v lidské společnosti*. Praha 1904.

¹¹ Blíže: ŠTORCH, E.: *Výchovná osada. Projekt Nové školy*. Brno 1929.

k přírodě a přirozenému způsobu života se měl stát prostředkem nápravy domnělé narušené harmonie života a degenerace způsobené vědeckým, technickým a hospodářským pokrokem. Příznačná byla silně pesimistická stanoviska a z nich rezultující potřeba boje proti všem tzv. sociálním jedům doby (alkohol, uvolněná sexuální morálka atd.). Poslání eubiotiky coby nápravného prostředku přitom bylo často chápáno značně nekompromisně až militantně: „*Stát, národ, společnost lidská buď se postaví na základ eubiotický, anebo propadnou degeneraci a zahynou*“⁶

Sama eubiotika ovšem vychází z velké debaty druhé poloviny 19. století známé jako *nature and nurture debate*, jejíž podstatou byl spor o váhu vnitřních (vrozená konstituce člověka) a vnějších (výchova, sociální a zdravotní péče) faktorů. Její nejvýraznější zakladatelskou osobností byl britský vědec Francis Galton (1822–1911).

Za zakladatele eubiotiky je považován profesor hygieny nejdříve na pražské (1907–1919) a později (1919–1938) na bratislavské univerzitě MUDr. Stanislav Růžička (1872–1946). S prvním uceleným konceptem eubiotiky přichází Růžička záhy po skončení první světové války a vzniku samostatného Československa v roce 1918; 1. května 1924 byla v Bratislavě ustavena samostatná *Československá eubiotická společnost zdravotní* s 35 zakládajícími členy. Čestný předseda univ. prof. Gustav Kabrhel (1857–1939),⁷ předseda zmíněný Růžička. Eubiotiku začlenil do sociální hygieny, přičemž měla přímo navazovat zejména na eugeniku. Jejím hlavním posláním v Růžičkově formulaci bylo zajistit rozvíjení optimálních životních podmínek eugenicky zrozeného člověka a podporovat tak ve společnosti principy paranábožensky chápané vyšší ideje zdravého a zodpovědného člověka: „*Všechny nemoci a chorobné stavy člověka jsou veskrze následky a důsledky určitých příčin, které jsou zabránitelné – některé snadněji, jiné nesnadněji; z čehož následuje, že všechny nemoci a chorobné stavy jsou zabránitelné.*“⁸ Eubiotika, měla-li být úspěšná, musela být rozšířena především na zdravou rodinu pojímanou jako základní a přirozenou jednotku každého národa. Jak v díle Růžičkově, tak později i Štorchově, je možno nalézt důležité akcenty právě na tento eugenický rozměr.⁹ Představa eubiotické společnosti sestávala z eubiotické obce a eubiotické rodiny – eubioticky organizovaná obec (kolonie), v níž by mělo dojít k propojení přírody, školy, žáka a učitele ve fungující sociálně-ekonomické pospolitosti. Štorch, podobně jako celá řada dobových autorů (T. G. Masaryk, Břetislav Foustka (1862–1947), během meziválečného období poukazuje na předurčenost Slovanů k nesení zodpovědnosti za reformu lidského myšlení.¹⁰ V tomto širším kontextu se uvažuje o důležitosti skloubení eubiotických ideálů s tzv. pravou demokracií a všeobecně uplatnitelnou rovností. Rozpracováván byl rovněž hospodářsko-politický význam eubiotiky.¹¹

Příroda ve škole – dětská farma se školou v přírodě v Praze-Libni

Štorch se na počátku 20. století zařadil mezi pedagogické reformátory, kteří usilovali o modernizaci a demokratizaci školy. Poprvé své záměry souhrnně uveřejnil v roce 1929 ve své sociálně-pedagogické práci *Dětská farma*.¹² To už několik let budoval dětskou farmu se školou v přírodě v Praze na Libeňském ostrově.

Hlavní důraz kladl na demokratizaci vztahu učitele a žáka a na svobodu volby metody výuky a samotné práce učitele. (Inspirace u L. N. Tolstého, J. J. Rousseau a dalších.) Výuku v pevně stanoveném rozvrhu považuje za nepřírozenou, neboť vede učitele i žactvo doslova k: „*nervosnímu štvání*“. A k rigiditě školních osnov přidává, že jde o „*úplnou bezradnost nemohoucnost, psychologickou nemožnost našich školních osnov, podle nichž je naše mládež týrána.*“¹³ Moderní výuka musí být přirozená a v přirozeném prostředí. Taková škola bude vynikat:

1. *Vynikající posílení nervového systému.*
2. *Probuzení mozkových buněk.*
3. *Posiluje se tělo.*
4. *Zvyšuje se hodnota hemoglobinu.*
5. *Roztahuje se objem dýchadel.*
6. *Stupňuje se plicní ventilace.*
7. *Stále se udržuje činnost vyživovací.*
8. *Zmírňuje se tlak krve v tepnách.*
9. *Podněcuje se chuť k jídlu.*
10. *Napomáhá se činnosti.*
11. *Mohutní systém svalový.*
12. *Působí se vydatně na pigmentaci pokožky.*
13. *Dodává dětem jaré myslí.*
14. *Podněcuje radost ze života (euphorie starých Řeků).*¹⁴

Za jediný druh školy odpovídající eubiotickým výchovně-vzdělávacím nárokům byla Štorchem považována tzv. dětská farma se školou v přírodě. Unikátní spojení školy v přirozeném přírodním prostředí a drobného zemědělského hospodářství. Takový vztah měl vnést do výchovy a vzdělání větší vzájemnou sounáležitost školy s praktickým životem, mnohem více pedagogické logiky, názornosti stejně jako propojení žáka, školy a reálného prostředí a v neposlední řadě i přispívat ke zdravému vývoji dětí. Samozřejmostí měla být ideová výuka k demokracii a odpovědnosti k vyšším autoritám (obec, národ).

V této souvislosti můžeme vzpomenout vedle Štorchovy představy i tzv. školy zahradní a školy sadové nebo školy lesní. Původní myšlenkou bylo naplnění ozdravného výchovně-vzdělávacího eubiotického programu. Nejdříve byly tyto školy zamýšleny pro děti „vadné“, tedy děti dlouhodobě nemocné, děti v rekonvalescenci nebo i děti s mentálním nebo jiným postižením, pro něž byla

¹² ŠTORCH, E.: *Dětská farma. Eubiotická reforma školy*. Brno, Praha 1929. (rkp. doplňky), s. 27. Dále četné rkp. studie v LA PNP v Praze, Staré Hrady u Libáně.

¹³ Tamtéž, s. 16.

¹⁴ Tamtéž, s. 51.

soustavná výuka na čerstvém vzduchu a v méně „zkostnatělém“ prostředí zdravotně nezbytná a výhodná. V pražském prostředí se uplatňovaly i tzv. zahradní dny, kterými se do osnov obecné školy zprostředkovaly dny v týdnu strávené ve školní zahradě.

Sama eubiotická reforma školství měla podle Štorchových představ probíhat postupně. Po zavedení některých vybraných eubiotických zásad na vybraných školách mělo proběhnout jejich postupné přizpůsobení eubiotickým požadavkům. To v praxi nejdříve znamenalo jak vybavení vybraných škol tzv. eubiotickými expoziturami (rozuměj pobočkami), tak zřizování letních škol v přírodě kombinovaných se vzájemnou výukou v tradiční škole (rozšiřování školních pozemků, budování jednoduchých dřevěných chatek apod.). V druhé fázi se předpokládalo zřízení celoročních eubiotických škol, jež byly nejdříve určeny, jak již bylo uvedeno, pro děti tělesně nebo duševně a sociálně ohrožené či oslabené. U nich se totiž počítalo s tím, že pokroky v kondici a prospěchu budou největší a jejich zlepšením se měl zároveň ověřovat úspěch celé reformy. Konečně ve třetí fázi se měly všechny školy přeměnit na školy v přírodě, a to včetně středních, vysokých a univerzit. V Praze měly být založeny školy v přírodě vnitropražské a výšínové školy v přírodě okolo Prahy.

Zejména u venkovských škol měl tento záměr po technické stránce probíhat, alespoň podle Štorchových představ, celkem bezproblémově. Reformování uzavřených škol uvnitř města mělo být složitější. Předpokládalo totiž náročné a netradiční zásahy jak do architektury školních budov, tak i jejich okolí. Přesto ani zde Eduardu Štorchovi nechyběl optimismus: „*Rozmnoží se a zvětší se okna ve třídách. Jsou pak otevřena stále. Za chladného počasí se děti teple obléknou... Odstraní se celá jedna stěna učebny, takže z uzavřené učebny vznikne krytá veranda... Zřídí se loggie, otevřené vzduchu a slunci, kde děti odpočívají na lehátkách. V zimě jsou děti dobře zabaleny... Ustoupiti nelze!*“¹⁵

Ruku v ruce s přeměnou samotného charakteru školství musela podle Štorcha probíhat i proměna učitelského povolání a úlohy učitele, stejně jako výukových osnov. Učitel-eubiotik (jak jej Štorch navrhl) by měl být vzdělávající vychovatel, jenž musí vyučovat již svou samotnou osobností, přístupem k životu a řešením problémů; musí být pro děti vzorem, musí sebe sama zprostředkovat a zároveň se i nechat studovat. Dobrý učitel musí mít dobře uspořádané rodinné poměry. Učitel a jeho žák si musí být navzájem rovnocennými partnery.

Podobně zásadní proměnu měla doznat i samotná výuka. Hlavními předměty, preferovanými v rámci eubiotické reformy, se měly stát především občanská nauka (výchova k mravnímu a především národnímu uvědomění a pocitu eubiotické zodpovědnosti k rodině, národu a lidské společnosti) a tělesná výchova (pozitivní vliv na duševní a tělesný vývoj dítěte, v případě zdravotně nebo jinak oslabených dětí; šlo zejména o přirozenost pohybu, o rozvoj osobnosti

¹⁵ Tamtéž, s. 158.

po tělesné stránce v přirozeném chodu samotného vývoje dítěte, kterému je podřízena i volba metod a pomůcek; základním heslem byla *Radost z pohybu!* Jako cvičení je upřednostňována chůze, běh, skok, šplhání a slézání, zvedání a nošení břemen, házení a vrhání, úpoly, plavání a ze sportovních disciplín pak lehká atletika, plavání, veslařství, turistika, skauting, táboření, střelba z luku, cyklistika, jízda na koni a zimní sporty).

Tělesná výchova tak byla, společně s přírodopisem, zeměpisem a dějepisem, považována za nejdůležitější předmět. Taková eubiotická tělesná výchova by měla zasahovat do denního programu dítěte přirozeností pohybu v každém předmětu: „*Hlavní a nejlepší tělesná výchova je všestranná přirozená činnost pracovní, zejména právě činnost zemědělská a v domácím hospodářství. Teprve ve druhé řadě přicházejí malé cviky tělesné a sporty.*“¹⁶

Dětská farma se školou v přírodě

Eduard Štorch navrhl princip dětské farmy se školou v přírodě jako model reformované „zdravé“ školy. Po vzoru eubiotiky ji tvoří škola v přírodě (jako školská instituce) a drobné soběstačné hospodářství (jako princip eubiotické obce, resp. kolonie). Ojedinělý pedagogický experiment Dětské farmy se školou v přírodě založil a vedl na Libeňském ostrově v Praze v letech 1925–1933.

V roce 1919 Štorch navrhl zřídit tzv. *Dětský okres* pro děti různě postižené. V dopise ze 6. prosince 1919 adresovaném MŠANO píše: „*ústavu pro výchovu životem a prací by měl být zřízen zvláštní Ústav pro děti opuštěné, toulavé, žebravé, útulna pro děti s trvalejším pobytem, Ústav pro děti zmrzačené, Ústav pro děti slabomyslné, Ústav pro děti choré, Ústav pro děti slepé, Ústav pro děti hluchoněmé, Ústav pro děti chudé, duševně velmi nadané.*“¹⁷ Dále zdůrazňuje, že „*musíme i z dětí, které dosud společnost zatěžují a mnohdy poškozují, vychovat individuálně uschopněné zdárné pracovníky.*“¹⁸ K umístění Dětského okresu navrhl využít východního svahu Petřína mezi rozhlednou a ulicí Karmelitskou v Praze. Na jeho návrh nebylo reflektováno.

Původní idea školy v přírodě

Samotnému pokusu Dětské farmy se školou v přírodě předcházela návrh na zřízení *školy v přírodě*, který Štorch učinil pražské obci roku 1925. Svůj záměr zdůvodnil negativními dopady nezdravého prostředí v tradiční školní budově na zdraví dětí a jejich přirozený vývoj. Tomu neprospívala ani strohost školní výuky. Zprvu měla škola sloužit dětem zdravotně oslabeným a ohroženým a dětem v rekonvalescenci, jejichž stav by už nevyžadoval lékařskou péči. Ve škole měla

působit *školní sestra*, která by zabezpečovala kontakt mezi školou a rodinou dítěte. Zodpovědnost za vedení školy a výuky po stránce zdravotní by byla uložena *školnímu lékaři*. Ten měl dvakrát týdně prohlížet děti a spolupodílet se na vedení školy. Ve třídě mělo být mezi 20 a 25 žáky.

Výuka se tu měla odbývat po sedm měsíců v roce nepřetržitě. Na zbývajících třech chladných měsících by děti přešly do své „mateřské“ školy. Nicméně Štorchovým ideálem bylo samozřejmě celoroční vyučování venku! V takovém případě se měnily osnovy jednotlivých předmětů i jejich cíle a přizpůsobit se měl i harmonogram školního roku. Výuka by začínala tradičně 1. září, první pololetí skončilo 15. prosince a do 31. ledna by následovaly zimní prázdniny – dostatečně dlouhé pro odpočinek a vyžití zimními sporty. Druhé pololetí by začínalo 1. února odjezdem na horský zotavovací a utužovací pobyt. Od 1. března do 31. července by výuka opět pokračovala ve škole v přírodě. Následovaly by letní prázdniny, kterými by byl 31. srpna školní ukončen rok.

Vyučovací předměty podle Štorchova návrhu

Spojení přírodopisu, zeměpisu a dějepisu do jednoho vyučovacího bloku a „neškolské pojetí“ tělesné výchovy představuje to nejdůležitější, co volbou metod, cílů a organizací vyučovací hodiny odlišuje Štorchovu reformovanou školu od tradiční výuky.

Tělesná výchova by měla být zrušena a nahrazena přirozenými pohybovými aktivitami v každé vyučovací hodině. Volené aktivity by měly odpovídat vývojovému stupni dítěte a pozitivně ovlivňovat jeho duševní a tělesný vývoj. Vhodně by k nim měla být přiřazena i sexuální osvěta.

Tělesná cvičení pro zdravotně oslabené žáky měla mít převážně rehabilitační charakter. Taková zdravotní tělesná výchova se podle Štorcha obejde bez tělocvičen a sportovního náčiní. Za to má být založena na činnostech jako je chůze, běh, skákání, šplh, zvedání a nošení břemen, házení a vrhání, úpoly a plavání. Ze sportů je vhodná lehká atletika, veslařství, turistika, táboření, střelba z luku, cyklistika, jízda na koni, skauting a klasické zimní sporty. Kromě jezdeckví bylo možné na Dětské farmě provozovat všechny vyjmenované aktivity. Učitelé tělesné výchovy měli vystupovat spíše jako instruktoři, kteří tělovýchovně rehabilitační proces organizují.

Škola v přírodě by výuku českého jazyka mohla učinit konkrétnější a názornější. Její nedílnou součástí se mělo stát každodenní zapisování a ilustrování deníku. Pokud jde písemný projev, Štorch se přikláněl i k výraznému zjednodušení pravidel českého pravopisu. Domníval se, že by výrazné zjednodušení pravidel užívání *i × y*, *ě × je* a dalších komplikovaných gramatických jevů výchově a vzdělání dětí jen prospělo. „*co žáků zbytečně propadne pro jalové*

¹⁶ Tamtéž, s. 74–75. *Dr. St. Růžička*. Časopis pro zdravotnictví, 1926, s. 82.

¹⁷ KAKÁČ, B.: *Kdo byl Eduard Štorch*. Praha 1986, s. 26–27.

¹⁸ Tamtéž, s. 27.

pravopisné formálnosti v době všeobecné racionalizace.”¹⁹ (Podobným kodifikacím pravidel pravopisu se podrobila chorvatština. Tady se také Štorch inspiroval.)

Při výuce kresby Štorch navrhoval předcházet její automatické stylizaci. Různé náměty a techniky by měly vycházet z praktických potřeb, jako např. plánek budovy, výrobku, skříně, natírání dřevěných budov a náradí. Samo psaní zdravotně oslabených dětí mělo být zredukováno na míru zcela nezbytnou.

Předměty zeměpis, dějepis a přírodopis Štorch navrhuje vzájemně propojit. Z metodického hlediska by se měla uplatňovat metoda pozorování, měření, statistického šetření a zhotovování předmětů, o nichž se právě učí. Nedílnou součástí takové výuky by měly být cestovatelské výpravy po Vltavě spojené s tábořením na neznámých místech.

Obsah dějepisné výuky Štorch zamýšlel jako výklad společenských a kulturních dějin lidské společnosti v kontextu přírodních dějů – tzv. *sociální dějepis*: „*Evoluční teorie vede k reálnému smýšlení pokrokovému. Velmi bychom se zasloužili o národ, kdybychom všemu lidu vstúpili poučení, že „vše plyne“ a že svou úlohu na zemi vyplníme prací k vyšším a vyšším stupňům kulturním a sociálním.*”²⁰

Skutečný chod dětské farmy se školou v přírodě

Dne 25. května 1925 bylo na Štorchovu žádost povoleno zřízení školy v přírodě při dětské farmě na Libeňském ostrově. Její výstavba trvala téměř jeden rok. Dne 27. března 1926 bylo povoleno zahájení výuky. První výuka proběhla 22. května 1926.

Dětskou farmu tvořila ovocná zahrada, farma s domácími zvířaty, zelinářská zahrada, pole, květinové záhonky, žákovské záhonky, louka, zahrádková kolonie a tábořiště, ze sportovišť pak volejbalové hřiště, dráha pro skok do dálky, hřiště na vltavském pobřeží, zahradní hřiště, pískoviště, toalety, koupaliště mělo oddělení pro plavce i neplavce, ostrůvek, šatny a převlékárny a v neposlední řadě i přístav pramic. Dětská farma byla vybavena kuchyní, Děvínem (malá budova pro dívky), opatrovnou a větším domkem pro chlapce.²¹ Bylo zde i místo pro relaxaci a uvolnění, pro soukromí, ale i vhodně zabezpečené hygienické zázemí pro smíšenou výuku chlapců a dívek.

Aby se atraktivní místo při Vltavě nestalo rekreační oblastí Pražanů a výuka nebyla narušována rodiči, platil *Domácí řád* s možností návštěvy první neděli v měsíci.²²

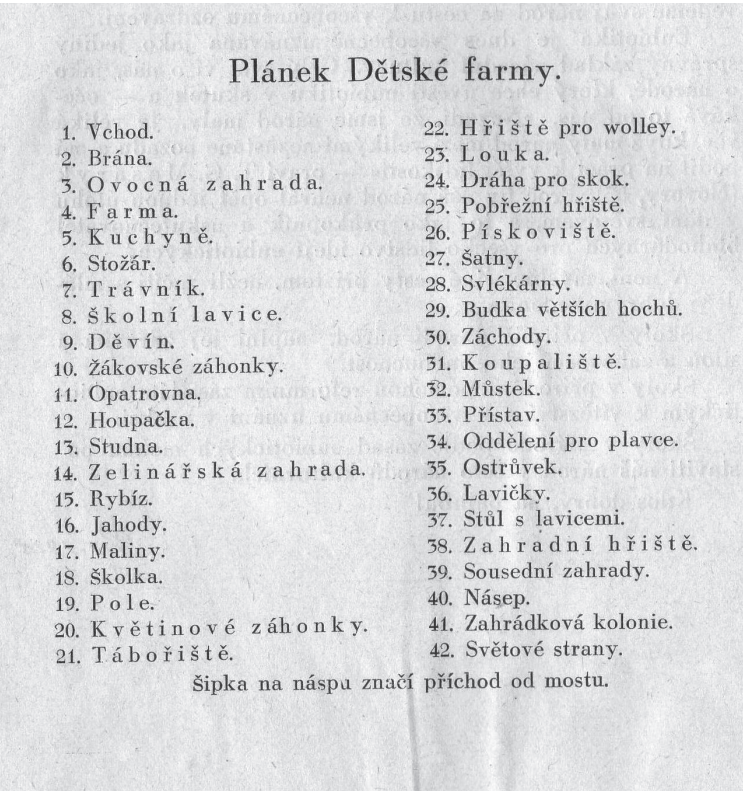
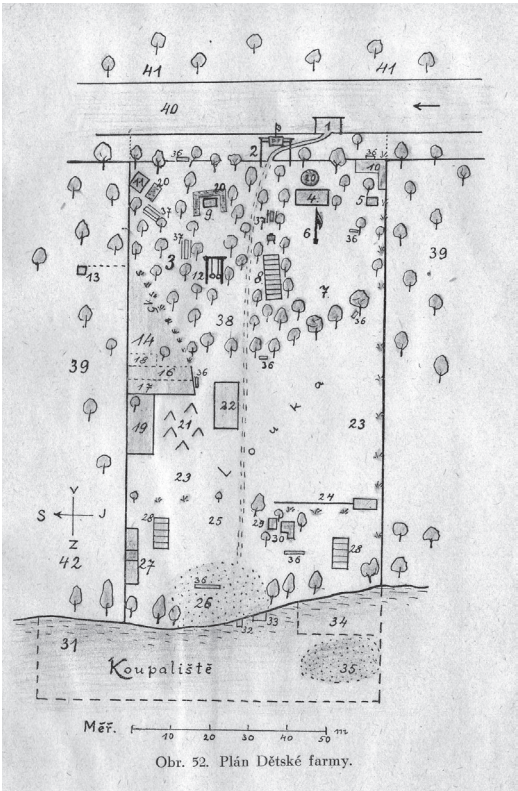
Štorch si původně představoval každodenní dělení výuky na dopolední a odpolední vyučování. Dopolední výuka předmětů např. rýsování a fyziky měla probíhat dvě až tři hodiny (od 8.00 do 10.00 hod., příp. do 11.00 hod.) ve škole v Jindřišské ulici a odpolední vyučování např. dějepis, zpěv, občanská nauka, tělesná výchova a ruční práce na dětské farmě.

¹⁹ ŠTORCH, E.: *Eubiotická škola*. Rkp. studie, 28 ll, fo, s. 20.

²⁰ ŠTORCH, E.: *Dětská farma*. *Eubiotická reforma školy*, s. 90.

²¹ Tamtéž, s. 178.

²² ŠTORCH, E.: *Dětská farma na Libeňském ostrově*. *Kronika se zápisy z let 1921–1944*, s. 51.

Skutečnost byla však mnohem složitější. I po zřízení školy v přírodě Štorchovi zůstaly všechny jeho povinnosti ve škole v Jindřišské ulici. Nakonec se musel spokojit pouze s dětmi své třídy. Nepodařilo se mu ani zajistit bezplatnou dopravu dětí na Libeňský ostrov (rada Elektrických podniků zamítla všechny jeho žádosti) a nedostal ani výpomocnou sílu pro odpolední zaměstnání dětí. Výuka navíc musela bezpodmínečně respektovat rozvrh hodin „kamenné školy“ a ostatní učitelé Štorchovo úsilí nepodporovali, možná i úmyslně znesnadňovali.

Udržení pořádku a pravidel při výuce na dětské farmě nebylo jistě jednoduché. Denní program na farmě začínal v devět hodin vytažením vlajky a přípravou na ranní prohlídku. Funkcionáři z řad dětí nahlásili nemocné, nepřítomné a zajímavé události, učitel obeznámil všechny děti s tím, co se ten den bude dít. Následovaly žákovské zprávy o počasí, stavu her, herních zařízeních a zahradě a plánovaném zábavném programu. Pak se odcvičila prostrná a začalo vyučování.

Denní program byl např.:

9.00–10.00 – český jazyk

10.00–10.15 – volné proběhnutí po farmě

10.15–11.00 – dějepis

11.00–11.05 – dýchací cvičení

11.05–12.00 – německý jazyk

12.00–12.30 – příprava oběda

12.30–13.00 – oběd
13.00–14.00 – odpočinek
14.00–15.00 – přírodopis
15.00–15.05 – přestávka
15.05–16.00 – náboženství
16.00–17.00 – koupání, tělesná výchova
17.00 – svačina
17.00–19.00 – hry, práce na pozemcích a na zahradách
19.00 – odchod žáků z farmy

Ve Štorchově době se o stravování žáků měla starat rodina sama. Dětská farma však zajišťovala vedle prostých svačin i obědy a večeře, které si žactvo připravovalo samo. Za teplého počasí byly děti bosé, v plavkách nebo nahé, jindy se schovávali pod přístřeškem.²³

Součástí výchovy na dětské farmě byl *Program Dětské farmy předvojenské výchovy mládeže (od 5 do 20 let)*. Byl to propracovaný systém nejrůznějších aktivit zaměřených na rozvoj tělesné zdatnosti a mravní uvědomělosti. Přitom se využívalo lehké atletiky, koupání, plavání, veslování, bruslení a lyžování (v okolí), her na trávníku, polních her a tělovýchovných rozprav; skautských dovedností, táboření, přenocování v přírodě pod stany, pozemních a stavebních prací, ručních prací (k životu v přírodě), zahradnictví, vaření a přípravy pokrmů, zpěvu, hudby, deklamace, divadla v přírodě a veselých besídek. Všechny aktivity byly zaměřené na výchovu a tělesnou zdatnost. Pro starší děti nabízel *Program pro mládež škole odrostlé*: nedělní besídky, učňovské besídky, tělesná cvičení, sporty, hry v zimě i v létě, vycházky, táboření, přednášky, kursy a zábavné besídky.²⁴

O přáních, snech a skutečnosti

Zápisy v deníku dokládají z nezdary a neúspěchy. Na straně druhé i sílu Štorchovy osobnosti a přesvědčení. Záznam je zřejmě z roku 1926:

„18/III. První vycházka s 1 celou třídou (II A). Vypadali jako diví, nenasytní hlodavci. Neukázněni. Jejich rozprava: „Neblbni, ty vole!“ Všude lezli. Těkaví, u ničeho nevydrželi.

2/IV. Několik hochů bylo smluveno jíti do biografu, ale nešli, zůstali na ostrově a pracovali.

16/IV. Hoši většinou vyhýbají se práci a nevydrží u ní. Víc je baví lézt na stromy, skotačit na písku, pálit ohně. Roztahají nástroje. Lárou pumpu. Poškodí nástroje. Pokazí záhonky. Nedostatečně zalévají, budu musit sázet jen věci, nepotřebující zalévání.

30/IV. se IV. roč.: řeknu jim, aby zalili záhonek nově zasazených květín – ani

²³ Štorch se však inspiroval i u eskymácké „školy v přírodě“, ve které jsou děti i v takové nepřízni venku. Často děti chodily nahé, což Štorch považoval za přirozené právě u malých dětí.

²⁴ ŠTORCH, E.: *Dětská farma na Libeňském ostrově. Kronika se zápisy z let 1921–1944*, s. 27 a 29.

jeden se nehne. ... Fried si lehl do trávy, aby ho nebylo vidět a nešel pomáhat. Když jsem jim řekl, aby srovnali hřebíky – otočili se zády a odešli. Za to stále kopají a cvičí házení koulí a j.

Z rodičů nikdo nepůjde pomoci. Jedině jeden nabídl povoz na odvezení dříví.

Z Vltavy vylovili lopatu, kterou mi tam zapomněli, když vybírali písek.

Ztratili kleště, rýček.

Hoši skoro všichni sprostí a nepořádní, nevychovaní.

Nutně zapotřebí pomocné síly. Na mne samotného je toho moc.

Duben–květen: každý týden o 1 kg méně vážím. Natržená šlachy v levém lokti.

Hoši jako diví po koupání.“²⁵

Nakonec o Štrochově úsilí rozhodlo Ředitelství pro stavbu vodních cest, které plochu dětské farmy přislíbilo k pronájmu Ústavu pro tělocvik a sport při Univerzitě Karlově. Pod pohrůzkami násilného vyklizení pozemku, včetně kácení vysázených stromů a zbourání staveb, Štorch dětskou farmu uzavřel.²⁶

Slovo závěrem

Ani únava, časté nepochopení a mnohdy pohrdání nezabránily Eduardu Štorchovi přenést své žáky do přírody a přírodu do školy.

²⁵ ŠTORCH, E.: *Dětská farma na Libeňském ostrově. Doklady, poznámky, zápisníky a plánky*. LA PNP, fond Eduard Štorch. Vše nasvědčuje tomu, že se jedná o rok 1926.

²⁶ Z korespondence Ředitelství pro stavbu vodních cest z roku 1933: „Ředitelství podotýká, že dosud nezkoumalo ani právní charakter „Dětské farmy“ a „Školy v přírodě“, ku kterýmž účelům byl státní pozemek pronajat jakožto instituci veřejnými prostředky dotované, ani dosavadní Vaší (pozn. autora Štorchovu) legitimaci jakožto správce jich a že musí proto nyní dodatečně žádati od Vás potvrzení školského referátu hl. města Prahy o tom, že předměty a zařízení „Dětské farmy“ jste oprávněn osobně disponovat a že mohou Vámi býti převzaty. Jinak musely by býti dány k dispozici příslušným úředním orgánům.“

Augustin Bartoš – propagátor škol v přírodě

Jana Bartošová

Augustin Bartoš (1888–1969) byl v letech 1920–1945 druhým ředitelem Jedličkova ústavu v Praze. V roce 1927 začal s unikátním pokusem ústavní cestovní školy na automobilu. V roce 1937 zřídil ústavní školu v přírodě. Své zkušenosti zúročil po roce 1945, kdy stál u zrodu škol v přírodě v někdejším Československu.

Jednou z největších pozůstalostí uložených ve fondu Slavín Pedagogického muzea Jana Amose Komenského v Praze je pozůstalost Augustina Bartoše, významného pedagoga, defektologa, druhého ředitele Jedličkova ústavu v Praze, ale také předního propagátora škol v přírodě v někdejším Československu.²⁷

Augustin Bartoš se narodil 29. února 1888 v Červeném Kostelci u Náchoda. Studoval na vyhlášeném učitelském ústavu v Hradci Králové. Toto město se stalo rovněž jeho prvním učitelským působištěm. Učil zde na obecné škole. Brzy se však začal zajímat také o psychopatologii, seznámil se s profesorem Karlem Herfortem a dostal se ke speciálnímu studiu postižené mládeže. K zájmu o tuto problematiku jej přiměla i zkušenost z pedagogického kurzu v Jeně, kam se vydal po prvním roce praxe na obecné škole. Brzy získal i první praktické zkušenosti s postiženou mládeží, a sice ve Výchovně pro slabomyslné v Hradci Králové a ve Výchovně pro mravně vadné dívky v Jilemnici.

V roce 1920 byl již natolik známý, že jej profesor Rudolf Jedlička, zakladatel Jedličkova ústavu v Praze na Vyšehradě, vyzval, aby se ujal vedení tohoto speciálního pedagogicko-sociálního ústavu. Před Augustinem Bartošem tu stála řada úkolů, jak organizačních, tak výchovně pedagogických. Jedličkovu ústavu především chyběly důstojné prostory, a tak Augustin Bartoš nelenil a vyvzdoroval si nové a větší. Po třech letech reorganizací pak vypracoval s profesorem Jedličkou program a náčrt nové budovy ústavu, která byla dokončena v roce 1925. Součástí změn, které provedl po svém nástupu byla také reorganizace ortopedických dílem, jejichž počet snížil na tři, aby uvolněné místnosti využil pro výcvik a zaměstnání tělesně postižené mládeže. Zřídil tu truhlárnu, krejčovskou, ciselérskou, knihařskou, vyšivačskou a kobercovou dílnu. A právě kobercová dílna se stala tou nejznámější. Pocházel z ní i koberec veliký skoro celý jeden ar, jenž získal nejvyšší ocenění Grand Prix na mezinárodní výstavě dekorativních umění v Paříži v roce 1925.²⁸

Byla tu však ještě jedna věc, která Augustina Bartoše trápila a ta jej přivedla k počátečnímu zájmu o problematiku škol v přírodě. Ukazovalo se, že ústav má velmi omezené předpoklady k výchově a děti v něm nejsou vychovávány k praktickému životu mimo ústavní zdi. Jejich tělesný defekt je vylučuje ze

sociálních vztahů a uzavírá jejich obzor, děti mají naprostý nedostatek představ a jejich logické myšlení je díky tomu velmi omezeno. Chybí jim vjemy a nemají tak předpoklady myšlení a dalšího vzdělávání. Augustin Bartoš se snažil negativní vliv ústavu co nejvíce omezit, v jeho zdech se mu to však příliš nedařilo: „*Pojem školy nevázal se na třídu, ani budovu. Jít do školy znamenalo pro děti schůzku dětí s učitelem ke společné práci kdekoliv, nikoliv návštěvu určité místnosti, třídy. Snažili jsme se otevřít okna do života, který vířil kolem, hledali jsme motivy k práci mimo třídu, v okolí a natahovali ruce po všech takových námětech k práci a k přemýšlení. Ale parník na Vltavě, který byl například jedním z takových motivů k řešení celého komplexu problémů, i celý život nazíraný z oken třídy a vyšehradských hradeb, byl jen živým filmem, natáčeným bez přestání z rána do noci před našima očima v širé perspektivě vltavského úvalu – byly to jen visuelní popudy, vzdálené a míjivé. Dětem chyběl přímý vztah a bezprostřednost života. Všecko to byly jenom vzdálené posuny života, nikoliv jeho dotek, tím méně život sám. A tím byl také náš celý obzor téměř uzavřen,*“ psal o tomto problému Augustin Bartoš.

Mezery, které se při inteligenčních zkouškách u dětí objevovaly, potvrzovaly tento nedostatek velmi názorně. Většina dětí znala dobře prostředí nemocnic i četné latinské názvy nemocí, ale pojmy související se životem a prací mimo ústavní zdi, jim byly zcela cizí. Bylo tedy třeba doplnit tyto mezery. Augustin Bartoš proto dospěl k závěru, že pokud není schopen dítě mobilizovat lékař, je třeba mobilizovat celou školu a umožnit tak postiženým dětem stálý nebo alespoň častý styk s praktickým životem, uvést školu do přímého kontaktu s jevy a děním v přírodě a společnosti. Uvědomoval si však, že to nebude tak snadné. „*Bez předběžné přípravy studijní by se ovšem cestovní škola stala pouhým výletem. Velmi pochybné pedagogické ceny; mnoho nepochopených zjevů, k jejichž výkladu je potřebí delší doby výkladu a studia, aby zakrátko vyprachalo beze stopy. Proto také mnohá škola v přírodě stala se jenom rekreační stanicí. Pro pestrý a poutavý detail není možno dítěti soustředit se a postihnout i základní podstatu zjevů, protože pro ohromný kontrast suchopáru a schematismu školského výkladu s praktickým životem nenajde a nepostihne dítě vlastního jádra pro pestrý obal. Proces výrobní, na příklad v továrně, neupoutá tolik, jako běžící setrvačnick, vysoký komín s nápisem, topič u otevřené výhně, vyleštěné kliky strojů a všecko to, co se pohybuje, všecko barevné a lesklé. Proto takové letmé odměřené návštěvy a povrchní prohlídky nemají valné ceny výchovné, není-li možno disponovati časem podle pedagogické potřeby,*“ říkal Augustin Bartoš. První podmínkou každé školy v přírodě, se tak podle Augustina Bartoše musela stát volná časová dispozice, bez které by byla cestovní škola nemyslitelná. Bartoš vycházel z toho, že smysl a účel dětského učení ve škole, příprava pro praktický život, to vše je cíl dítěti příliš vzdálený, který těžko chápe. Mnohé se mu zdá zbytečné a namáhavé. Ale příprava pro určitou studijní cestu, cestovní

27 Pozůstalost Augustina Bartoše je uložena ve fondu Slavín pod inv. č. 407. Část pozůstalosti je však dodnes nezpracována.

28 MODÁLKOVÁ, A.: *Život a dílo Augustina Bartoše*, rigorózní práce ze speciální pedagogiky-somatopedie, 1971. Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze (dále jen PMJAK), sign. S 407–29, s. 4–24.

školní kurz, cyklus nebo projekt, to je pro dítě cíl blízký, radostný a proto snadno pochopitelný, proto každou obtížnější práci považuje za nutnou a samozřejmou.

Augustin Bartoš svou cestovní školu plánoval dlouhých sedm let. Hledal v té době především prostředky k uskutečnění projektu, tedy peníze a automobil. Prvním pokusem se staly dvě tříhodinové vyjíždky autem Československého červeného kříže. Ale mnoho dojmů a odměřený čas změnily vyjíždku v pouhý rekreační výlet, který přinesl dětem rozptýlení i drobný popud v práci ve škole, ale školou se stát nemohl. Bartošovi ale šlo především o cíle pedagogické. Chtěl školu mobilní. Pomýšlel i na vozík s koňmi a byl by podle vlastních slov spokojen i s komediantským vozem. Automobil se snažil aspoň zapůjčit. Výzvy v tisku však nesplnily svůj účel. Nakonec to byl vydržovatel Jedličkova ústavu, Zemský spolek pro léčbu a výchovu mrzáků, který poskytl potřebné peníze. Byl za ně zakoupen kombinovaný lehký dopravní automobil. Toto auto pak bezplatně upravila Českomoravská továrna pro společné vyjíždky skupinky 15 dětí. Zbývalo tak poslední – určit program, ve kterém by byly koncentrovány motivy práce a možnosti rozšiřovat na předchozí teoretické přípravě věcné poznání, nalézt páteř této mobilní školy, seřadit nejvhodněji jednotlivé stanice, aby se nestala celá výprava pouhým náhodným výletem. Vše se zdařilo, a tak 11. června 1927 vyrazila první třída se 14 dětmi na cestu po středních Čechách, aby ověřila, zda bude mít pokus výchovnou hodnotu, zda se splní naděje, které do něj Augustin Bartoš vkládal, a jaké budou pozitivní výsledky a zkušenosti. Zvolena byla cesta z Prahy na Brandýs, Starou Boleslav, Jičín, Prachovské skály, Turnov, Bezděz, Mšeno, Kokořínský důl, Mělník, Beřkovice, Říp, Velvary, Slané, Třebíz, Smečno, Kladno, Lány, Křivoklát, Hudlice, Beroun, Králův Dvůr, Karlštejn, Bílou Horu, Hvězdu, Hradčany a návrat domů na Vyšehrad. Děti se tak přímo seznámily s místy, která se vázala k počátkům českých dějin, příchodu Čechů na Říp, době knížete Václava, době posledních Přemyslovců, Lucemburků, osudu Jednoty bratrské, konci české samostatnosti, počátkům Habsburků i době národního obrození. Na cestě byla také řada památek kulturní historie, jednotlivá místa poskytovala možnost k výkladu historie literární. Názorně bylo také vysvětleno společenské zřízení obcí a okresů, rozsah jejich pravomocí a povinností, děti měly možnost pochopit vliv povolání na obyvatelstvo venkovských obcí a průmyslových měst, polní a lesní hospodářství atd. Klíč k určování rostlin jim přímo v přírodě pomáhal rozeznávat jednotlivé druhy rostlin, děti poznávaly zvířata, o kterých do té doby slyšely pouze od učitele. Útvary Českého Ráje daly pro změnu příležitost k rozšíření vědomostí o geologickém utváření země, nerostech, jejich těžení a zpracování. Mlýny, karlštejnský rumpál a dva tovární podniky doplnily jejich představy o využití jednoduchých strojů. Každý člen výpravy měl ale také určité povinnosti, musel se před odjezdem se svou prací dobře seznámit a popřípadě vycvičit v rychlém provedení úkolu, zvláště postavení stanů a úpravě noclehu. Večer bylo úkolem dětí zamluvit v nejbližší vsi pro celou výpravu čerstvé mléko

na příští snídani. Mezitím jiní postavili stany, připravili nocleh a pomáhali při přípravě večeře. Směr cesty určený na příští den se dopředu dozvěděly jen dvě děti, které měly za úkol se s přidělenou trasou obeznámit na speciální mapě, aby mohly určovat řidiči cestu. Časně ráno pak děti vstaly, umyly se, obstaraly snídani, složily lůžka, stany a všecko nádobí. Dva určení vůdci dne, kteří studovali mapu, obsadili sedátka u řidiče a škola se posunula k další stanici. V poslední obci před cílem pak děti zamluvily oběd. Celková denní jízda nesměla být delší než dvě hodiny, aby neunavovala. Děti měly za úkol samy nakupovat a příjem peněz od učitele i vydání zapisovat do pokladního deníku.²⁹ Měly také vypracovat práci na určité téma – například rostliny a zvířata rybníka, doly a hutě, lidové kroje v Čechách a jiné. Z celé cesty si psaly rovněž kroniku.³⁰

Augustin Bartoš o prvním pokusu pojezdne školy informoval širokou veřejnost již 11. června 1927, tedy v den, kdy se vydala na cestu první třída. O svých zkušenostech se školou pak pronesl řadu přednášek, mimo jiné ve Vídni, v Bělehradě, Ženevě, Berlíně. Všude se setkal s nebývalým ohlasem. Na mezinárodním kongresu v Haagu v roce 1931 byl jeho pokus natolik vyzdvihován, že se rozhodl vydat vlastním nákladem knihu *Automobil vychovatelem*, ve které zájemce obsírně seznámil s tímto svým pedagogickým pokusem. Kniha se stejně jako předchozí přednášky setkala s velkým nadšením v odborných kruzích doma i v cizině.³¹

První pozitivní výsledky s vyučováním dětí v přírodě přivedly Augustina Bartoše k myšlence zřídit ústavní školu v přírodě. Vedle důvodů pedagogických jej k tomu vedly i důvody zdravotní. Augustin Bartoš dobře věděl, že pro zdravý vývoj dětského organismu je nutný pobyt na zdravém vzduchu. Lékaři, hygienici i ostatní pracovníci ve zdravotnictví již tehdy poukazovali na škodlivý vliv velkoměsta a žádali, aby byly děti posílány na tábory a do ozdravoven. Situace dětí v Jedličkově ústavu byla komplikovanější jejich imobilitou. Výlety automobilem, pobyt v ústavní zahradě nebo u rodičů byl nedostatečný. Augustin Bartoš se proto snažil pro ústav získat objekt, kde by mohl svůj nový nápad realizovat. Po nějaké době hledání zakoupil objekt bývalých lázní v Lochovicích, který se v roce 1937 ocitl v dražbě.³²

Objekt stál 471 tisíc. Sám Bartoš přispěl na koupi více než 150 tisíci korunami, které získal z autorských honorářů z prodeje svých knih.³³ Objekt měl čtyři budovy, a sice vrátnici, hospodářství, lázně a zámček. Modelem Bartošova záměru se stal anglický Barnados Girls Vilage Home v Berkingside u Londýna, který navštívil při své studijní cestě na sever v roce 1920. Celá koncepce vyplývala z Bartošových reformních plánů internátu. Hlavním znakem bylo rozdělení dětí do malých skupin, a tím vytvoření rodinného prostředí. Každá skupinka měla svého učitele a pěstounku, kteří bydleli s dětmi a převzali i povinnosti rodičů.

Bývalá vrátnice byla zadaptována pro nižší stupeň školy. Oddělení mělo rodinný ráz bez potlačení dětské osobnosti. Do doby než byl zřízen internát pro

²⁹ BARTOŠ, A.: *Škola na automobilu*. Národní osvobození, 11. června 1927.

³⁰ BARTOŠ, A.: *Automobil vychovatelem*. Praha 1931, s. 55–68.

³¹ BARTOŠ, A.: *Automobil vychovatelem*, úvod.

³² MODÁLKOVÁ, A.: *Život a dílo Augustina Bartoše*, s. 27.

³³ *Krásný dar Jedličkova ústavu pro zmračené*. Národní politika, 3. února 1937.

stárnoucí dívky v Sušici, byl tam i domov pro děti od čtyř do sedmi let, později pro děti čtyř až šesti leté.

Hospodářská přízemní budova byla přestavěna a upravena pro druhý stupeň školy s učebnou a internátem. Později byla k této budově přistavěna při dvoře stáj, chlév pro krávy a vepřín. Děti zde měly příležitost proniknout do chodu hospodářství a být i spolupracovníky při domácích i hospodářských pracích. Podílely se na ošetřování ovcí, slepic, husí, kachen a psa. Účastnily se lehkých polních prací – sbírání brambor, pěstování zeleniny, sklizně sena apod.

Samotná budova záměčku se stala centrem. Byl zde internát a učebna pro nejstarší žáky. Zde již byly děti rozděleny podle svých schopností a zájmů i fyzické zdatnosti pro určitá povolání.

Bohatým doplněním školní výchovy byl park. Děti se podílely na udržování jeho čistoty, vysazovaly stromy, pěstovaly květiny. I pouhé pozorování práce dospělých bylo příležitostí k získávání zkušeností, které byly doplňkem školního vyučování a měly větší hodnotu než pouhý teoretický výklad. Kupříkladu kácení stromů, zakládání rybníka, čištění studny a bazénu, drobné stavební práce a pod. Park byl i vhodným prostorem pro nejrůznější hry, které jednak měly vliv na snížení imobility dětí, ale i celkovou rekreaci na zdravém vzduchu.³⁴

Jedličkův ústav časem získal ještě jednu budovu na venkově. V roce 1940 zemřela v Sušici Růžena Svatošová, která ve své závěti projevila přání, aby její vila připadla právě Jedličkovu ústavu. Vyskytly se však nějaké právní těžkosti, neboť dědicem se z nějakého důvodu stalo město. Situace se vyřešila v roce 1941, kdy na popud okresního hejtmána Skramlíka byla vila z dědictví paní Svatošové koupena okresním výborem a Jedličkovu ústavu pronajata. Město se při té příležitosti rovněž zavázalo, že poskytne ústavu ještě určitou část přilehlého lesa. V roce 1941 tak již nic nebránilo tomu, aby se do nového bydliště nastěhovaly první chovanky. Jednalo se o imobilní dívky nebo dívky s velmi obtížnou mobilitou, neschopné většího pohybu, které byly dlouhodobým problémem ústavu. A právě nově získaná vila tento problém pomohla vyřešit. Byla vybavena vhodným nábytkem, vyrobeným v ústavní dílně, a uvítala chovanky, které se tu začaly starat o děti mladší šesti let. Využívaly tak svůj nenaplněný mateřský cit, vedly děti k samostatnosti a samoobsluze. I při svém defektu vykonávaly pro děti dělbu povinností všechnu práci matek rodiny. Jen vedoucí byla zdatná žena, paní Benáková, která udržovala styk s venkovním světem. Obstarávala nákupy a záležitosti mimo budovu. Po nějaké době ale nahradila tuto paní jedna z chovanek, když se vycvičila v péči o chod ústavu. Chovanky i děti se staraly o drůbež na dvoře, drobný úklid v budově. Ušily si i potřebné prádlo a šaty a tkaly koberce, kterými si pak zpříjemnily své prostředí.³⁵

Augustin Bartoš stál v čele Jedličkova ústavu až do května 1945 a proměnil jej za tu dobu v moderní a vzkvétající instituci. Dne 30. května 1945 jej jmenoval Okresní výbor ve Velké Praze okresním školním inspektorem.³⁶ Tato Bartošova ži-

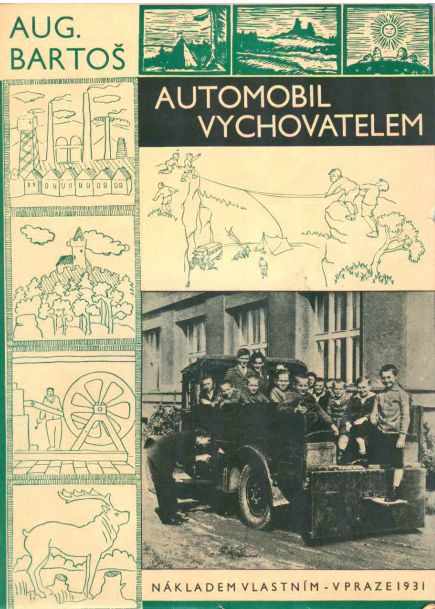
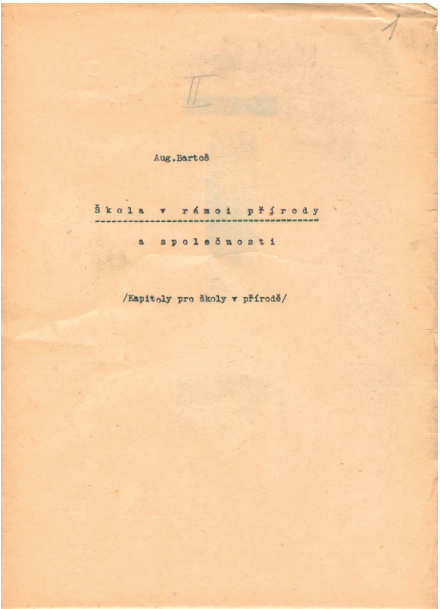
³⁴ MODÁLKOVÁ, A.: *Život a dílo Augustina Bartoše*, s. 27.

³⁵ *Kronika města Sušice 1935–1943*, s. 172.

³⁶ Soubor dekretů Augustina Bartoše, nezpr. část pozůstalosti uložená v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze.

Augustin Bartoš, *Škola v rámci přírody a společnosti*, strojopis uložený v archivu písemností PMJAK v Praze.

Augustin Bartoš, *Automobil vychovatelem*, Praha 1931.

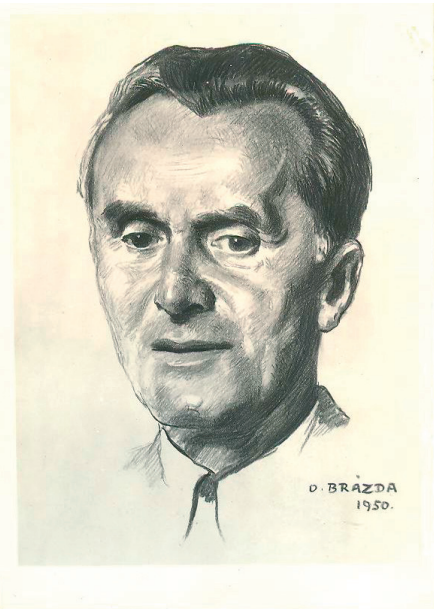
votní etapa je spojena především se zaváděním škol v přírodě. Tentokrát se ale nemělo jednat jen o školy pro děti handicapované, ale o školy pro všechny děti vyrůstající v městském prostředí, které na jejich vývoj mělo negativní vliv. Augustina Bartoše k myšlence zavést v Československu školy v přírodě masově, vedla nejenom předchozí zkušenost, ale také přehled o podobných zařízeních v zahraničí, především v Anglii, Německu a SSSR. O školách v přírodě se jednalo již roku 1904 na mezinárodním kongresu odborníků pro školské zdravotnictví v Norimberku. A od té doby zazníval požadavek na zřizování škol v přírodě pro oslabené děti na řadě dalších kongresů. Přelomovým byl III. světový kongres v Bielefeldu v roce 1936. Tady zazněl prvně požadavek na zřizování škol v přírodě pro všechny městské děti.³⁷ K tomuto požadavku došlo poté, co se vědeckým výzkumem potvrdilo, že procento dětí s nejrůznějšími chorobami, poruchami a vadami různých orgánů je ve velkých městech nápadně větší než v prostředí venkovském.³⁸

Byly to však především útrapy druhé světové války, které nakonec vznik škol v přírodě urychlily. Fyzický i psychický vývoj dětí byl v době války narušen a Augustin Bartoš se tehdy rozhodl k radikálnímu kroku, k přímému požadavku na ministerstvo školství, aby byly školy v přírodě zřízeny. Jeho požadavek se setkal s pochopením. Zásadní vliv měla i příznivá situace v kapacitě budov, vzniklá odsunem Němců z pohraničí. Ministerstvo školství se ujalo organizace a iniciativy a poskytovalo na udržování žáků peněžitou podporu. První skupina školního žactva tak mohla odjet na ozdravný pobyt v přírodě již v zimě roku 1945. Zimní pobyt byl zřízen tak, že žáci při soustavném výcviku v zimních sportech užívali osmidenních prázdnin. Na tomto základu a prvních zkušenostech se zrodily školy v přírodě. Objevily se také první klady i zápory.³⁹ „Bylo to skoro kolektivní hnutí vedené učitelským idealismem, v němž bylo nepoměrně

více nadšení a obětavosti, než chladné a kritické rozvahy. Učitelé se pustili se žáky do přírody, do pohraničních oblastí beze vší zkušenosti, aniž by si uvědomili všechny překážky, jakých bylo právě v samých začátcích nejvíce. Mnohým učitelům se zalíbil tátovský poměr k žactvu, jako zase učitelky si chválily svou mateřskou substituci, tedy sblížení citové povahy, které se vyvinulo v době pobytu žáků mimo domov,“ psal o počátcích škol v přírodě Augustin Bartoš.⁴⁰ Augustin Bartoš si uvědomoval, že je potřeba soustavné práce, především s vyučujícími, kteří s žáky odjížděli. Viděl potřebu stanovení pevného programu výchovného i vyučovacího během přípravy na odjezd do školy v přírodě.

„Vlastními průkopníky idey školy v přírodě byli učitelé. Na nich závisí i další prohloubení praxe, pro kterou jsou dnes podmínky nejpříznivější. Na nich záleží, bude-li škola v přírodě blouděním bez programu nebo bude-li mít formu starého hromadného vyučování. Oni však mají v ruce i její nejlepší rozvoj v duchu zítřku. Pro pokrokového učitele není tu žádného rozcestí. Je jen jediná přímá cesta vzhůru, k rozvoji škol v přírodě. A ta vede od promyšlené přípravy a prozíravého klání k poznání věcí v sociologických vztazích, k účelné a hospodárné práci, k nejsilnějším prostředkům výchovným, jakými jsou osobní pocity,“ psal o tomto problému Augustin Bartoš.

S přemístěním celých školních tříd do venkovského prostředí nebyly u nás žádné zkušenosti. Bartoš proto začal spolupracovat s učiteli, kteří s dětmi do škol v přírodě odjížděli. Pomáhal jim v sestavování didaktických plánů, ve kterých se soustřeďovaly náměty, jenž potřebovaly oporu a doplnění přímým poznáním v přírodě. Náměty vycházely ze situace v kraji, do kterého měla škola jet, jeho historie, průmyslu i přírodního bohatství. Po skončení pobytu vypracovávali učitelé souhrnné zprávy o problémech, požadavcích a zkušenostech z vlastní práce. Zprávy byly zpravidla velmi krátké, někdy jen o vyučování jednomu předmětu. Poznatky učitelů, doplněné vlastními zkušenostmi, začal Augustin Bartoš zpracovávat do knihy *Školy v přírodě*. Jeho záměrem bylo podat učitelům pomocnou ruku při řešení problému, který vždy nastane při přemístění celého kolektivu do jiného prostředí.⁴¹ „Ideálním prostředím pro školu v přírodě by bylo takové, kde by byla škola posazena do nejvhodnějších klimatických podmínek a měla v nejbližším sousedství všechny prostředky, potřebné pro vy-

Děti a dospělé chovanky na zahradě vily v Sušici.

Portrét Augustina Bartoše, O. Brázda 1950, archiv písemností PMJAK v Praze.

⁴⁰ BARTOŠ, A.: *Škola v přírodě*, s. 95.
⁴¹ MODÁLKOVÁ, A.: *Život a dílo Augustina Bartoše*, s. 129.

Výstřižek informující veřejnost o zřízení školy v přírodě v Lochovicích, Nový večerník 13. února 1937, archiv písemností PMJAK.

Vila „Perníková chaloupka“ v Sušici, kterou darovala paní Růžena Svatošová Jedličkovu ústavu.

⁴² BARTOŠ, A.: *Škola v přírodě*, s. 133.
⁴³ MODÁLKOVÁ, A.: *Život a dílo Augustina Bartoše*, s. 129.

učování, dostatečnou zásobu motivů k vyučování všem předmětům. Kde by bylo vyhovující „prostředí didaktické.“ Z toho důvodu nelze považovat za vhodné ubytování školy v horské samotě, kde kromě pastvin a lesů nelze nalézt vnějšího podnětu k poučení, kde je prostředí jednostranné, chudé na pracovní motivy. Takovým prostředím může být i zámecká budova v parku bez vhodného iniciativního sousedství. Celé okolí, ve kterém bude pracovat škola v přírodě, musí učitel prozkoumat napřed sám. Najde místa, do kterých promítne určitou část pracovního programu, a zapamatuje si prostředky, které tam jsou a stanou se jeho „učebnou pomůckou.“ V přírodě nebude potřeba nastrojovat situaci, jako se ve škole připravuje vyučování. „Kabinet pomůcek“ tu je připraven, otevřen a nelze z něj přenášet jednotlivá „čísla“ do učebny. Nelze jich vytrhnout z přirozeného společenství a ze souvislosti. Musí se jít za nimi, musí se v přírodním prostředí vyhledat. Celé jeviště práce školy v přírodě se všemi prostředky, kulisami a praktikáblý se musí dokonale poznat. Jiné bude na horské samotě, jiné v nížině, jiné v lázeňském místě, na vsi nebo ve venkovském městečku. Každé místo má jiné pracovní možnosti, jiné náměty a „pomůcky“ k vyučování. Z osnovy celoročního vyučování je potřeba vybrat stati, které lze promítnout do daného prostředí a demonstrovat v přirozené situaci, v přírodě nebo v podniku. Při měsíčním pobytu venku vyjme se z osnovy nejméně desetina celoroční předepsané látky,“ takové a jiné byly Bartošovy závěry v chystané knize.⁴² Rukopis byl zpracován do konečné podoby v roce 1960. Práce však nebyla nikdy vydána a zůstala uložena v rukopise v Pedagogickém muzea J. A. Komenského v Praze.⁴³ V tisku se tak objevila jen řada propagačních článků, které na toto téma Augustin Bartoš psal, aby pro svoji myšlenku získal co nejširší veřejnost. Například list Národní osovbození přinesl 11. dubna 1946 obšírnou zprávu o po-

bytu dětí karlínských škol v Harrachově. Psalo se tu mimo jiné: „*Výkony dětí v horské škole byly takové, že ředitel tamější školy přijímal nové skupiny dětí do školy velmi rád. Přispělo to k družnosti dětí a karlínské žactvo mohlo se pochlubiti pěknou akademií na rozloučenou. Obzvláštní výkony ovšem dokázaly podviživené děti u stolu. Na jednom lístku dostávám zprávu, že pisatel ve svém útlém věku 13 let snědl 16 buchť na jedno posezení. A takových vítězných mejdanů bylo každý den více než si přála horská kuchyně. O jídelním lístku je lépe pomlčeti nejen proto, že se jedlo pětkrát denně, ale i pro dobroty, které by budily jenom závist.*“⁴⁴

Augustin Bartoš působil ve funkci školního inspektora do roku 1949. Dne 20. května téhož roku byl jmenován lektorem defektologie na PF UK. Na tuto funkci rezignoval v lednu roku 1951, vedle toho roce 1949 také organizoval vyučování a internátní výchovu řeckých a makedonských dětí, ale na tuto funkci po neschodách ještě v témže roce rezignoval. Zemřel 24. ledna 1969.⁴⁵

⁴⁴ BARTOŠ, A.: *Školy cestují zazdravím*. Národní osvobození, 11. dubna 1946.

⁴⁵ KUČERA, J.: *Za Augustinem Bartošem*, strojepis, s. 407–27, Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze.

Student Josef Klik

a jindřichohradecká junobrana za první světové války

Bohumil Jiroušek

⁴⁶ Citováno dle BLÜML, J. – BLÜML, D. – JIROUŠEK, B. a kol.: *Jihočeši v české historické vědě*. České Budějovice: 1999, s. 26, podle výroční zprávy školy.

⁴⁷ SEDLÁČEK, H.: Škola za války. In *Domov za války II. Rok 1915*. Editor Alois Žipek. Praha 1930, s. 158: „*Již před válkou rakouská vojenská správa se pokusila zavést vojenskou výchovu mládeže do škol; na školách národních v českých zemích pokus úplně selhal, na školách středních byl učiněn chabý pokus na krátkou dobu. Ve válce v r. 1915 byla snaha obnovena podle výnosu ministerstva kultu a vyučování ze dne 14. června č. 1721. Měla to být vojensko-vlastenecká výchova a slibovala se odměna zvláštním uznáním pro ty, kdo projeví horlivost. Pokud se pamatují, bylo té horlivosti velmi málo, téměř žádná, zejména na školách národních.*“

⁴⁸ Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Jindřichův Hradec, *Kronika města Jindřichův Hradec*, citováno podle digitálního archivu Státního oblastního archivu Třeboň, snímek 417–418 z dané kroniky. Srov. též ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a velká válka*. Praha 2003, s. 284: „*Výnosem ministerstva kultu a vyučování z 14. června 1915 zavedena, respektive obnovena vojensko-vlastenecká výchova.*“

⁴⁹ Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, fond Gymnázium Jindřichův Hradec, *Historia Regii Gymnasii Novodomensis Anno 1807–1927*, školní rok 1915/1916. Eduard Procházka, jako senior učitelského sboru, řídil během války gymnázium poměrně často, nejprve během nemoci umírajícího ředitele Antonína Deckera, následně pak místo nově jmenovaného ředitele, jenž pobýval ještě na frontě.

⁵⁰ Místní zpravodaj *Ohlas od Nežárky* informoval – v rámci tamního dění – o tehdy módních nových prvcích ve cvičení rytmy, o koncertech vojenské hudby, o provozu plováren (včetně nejoblíbenější vojenské plovárny), o náhražkách stravy, o válečných půjčkách atd., ovšem junobrana si jeho pozornost nezískala, leda v rámci zmínky o výročních zprávách školy; viz *LVII. výroční zpráva c. k. vyšší gymnasia, Ohlas od Nežárky*, 30. června 1917. „*ve stati o těl. výcviku žáků uvádí se, že žáci učili se tělocviku, prováděli různé*

Příspěvek je věnován junobraně (Jungwehru), branným cvičením školní mládeže za první světové války. Je pojednán na příkladu gymnázia Jindřichův Hradec, mj. vzpomínek Josefa Klika na tato cvičení.

Císař František Josef I. vždy dbal o vojenskou výchovu mládeže, jeho vojácký styl byl pověstný v životě a vlastně i při správě státu – této pověsti dostál například i při hospitaci na karlínské reálce v roce 1880, kde ocenil především výuku tělocviku slovy: „*Až budou jednoročními dobrovolníky, dobře přípravy té budou moci užítí*“.⁴⁶

Nepřekvapí proto, že za první světové války, kdy k tomu byly i objektivní důvody, habsburská monarchie zavedla do výuky také junobranu (Jungwehr). V tomto příspěvku samozřejmě nechceme řešit reálný význam junobran jako takové provedení války, případně pro skutečnou záchranu lidských životů (životů vojáků) za války, třebaže její přínos asi nebyl největší,⁴⁷ jak ještě uvidíme. Lze to v obecné rovině srovnávat s pochodovými (brannými) cvičeními, která ze školní výuky ještě většina z nás pamatuje, snad jen s vyšší mírou drilu při pravidelných pořadových cvičeních – a také s nácvikem některých vojenských povelů v jazyce armády, tj. v němčině. Tento příspěvek chce však upozornit na konkrétní realizaci junobran na jindřichohradeckém gymnáziu, jako projev válečné každodennosti, zároveň však také určité vybočení z ní, jako narušení stereotypu běžného školního vyučování.

V jindřichohradecké městské kronice o junobraně fakticky nic nenajdeme, nicméně Jindřichův Hradec byl významným posádkovým městem a studentská hudba tak dragouny mnohokrát vyprovázela při jejich cestě na nádraží či při posádkových slavnostech. Za zmínku stojí například zápis: „*21. června [1915] slavnostním průvodem s hudbou vojenskou a studentskou jásáno nad znovudobytím Lvova. Vydána vyzvání o vojenském výcviku mládeže od 16 let.*“⁴⁸ Tím veškerý zájem městského kronikáře o tato cvičení skončil, kupodivu výmluvnější nebyla ani kronika jindřichohradeckého gymnázia, kde najdeme také jedinou zmínku – a sice že „*dne 24. března 1916 o junobraně (pro vyšší třídy) a o všech nařízeních týkajících se vojenského výcviku*“ přednášel správce ústavu Eduard Procházka.⁴⁹

Zdálo by se tak, že junobrana nestála v pozornosti jindřichohradeckých občanů, jejich tisku⁵⁰ – a koneckonců ani školy, ostatně byla to běžná součást výuky, která se ve školních kronikách jindy příliš také neodráží. Přesto lze k jindřichohradecké junobraně proniknout přece jenom trochu hlouběji. Tuto možnost nabízejí v obecné rovině *Výroční zprávy Gymnázia Jindřichův Hradec*. Nejvýmluvnější, nejpodrobnější, je v tomto směru zpráva za školní rok 1915–1916, kdy se dozvídáme, že od počátku školního roku do 26. listopadu 1915 probíhal vojenský výcvik

– podle nařízení ministerstva kultu a vyučování a zemské školní rady – v rámci povinného tělocviku, v jeho hodinách, od 27. listopadu *„dělo se cvičení vojenské-ho rázu tak zvané junobraný, kterou téměř všichni žáci vyšších tříd a dospělejší tělesně zdatní kvartáni (7) tvořili, dílem na hřišti dílem na cvičišti u sv. Jakuba za městem, za nejistého počasí na prostranném dvoře gymnasiijní budovy. Vojenské cviky junobraný (výcvik pořadový jednotlivce a v četě) konaly se pravidelně ve středu odpol. celkem 20krát (mimo to také při 6 celodenních pochodových cvičeních, o nichž viz níže) řízením nejprve učitele tělocviku Tomáše Sládka do konce března, potom prof. Frant. Vránka od počátku dubna, kterého po čas jeho nemoci (od 13. dubna do 16. května) supl. učitel Frant. Bělský zastupoval. Velení dělo se jazykem německým, počet žáků junobranu tvořících obnášel 65. Dozor měli po každé dva neb tři členové sboru. – Střelbě vyučováno nebylo.“*⁵¹

Ona celodenní pochodová cvičení vystřídala dříve běžné školní vycházky (výlety), tedy nepředstavovala tak zásadní změnu, spíše pořadová cvičení v četách a cvičení *„postupu řetězů na delší vzdálenosti“* zpestřovala program „výletu“ – ostatně celkový počet šesti pochodových cvičení prý byl dán nepřízní počasí v daném školním roce; tedy konala se jen za pěkného počasí.⁵²

Ve školním roce 1916–1917 se konal – opět podle nařízení c. k. ministerstva kultu a vyučování a zemské školní rady – výcvik junobraný pravidelně dvě hodiny týdně. Celkem se cvičilo *„26krát a to od počátku školního roku až do 7. března vždy ve středu, od 7. března v sobotu, buď na hřišti, buď na cvičišti u sv. Jakuba za městem, neb na prostranném dvoře gymnasiijní budovy. Za nepohody pořádány přednášky z oboru vojenských nauk a historie. Přednášeli. Prof. Vránek: „Naši slavní vojevůdcové a spojenci“, „Pohyby vojska za boje“, „Zákopy“, „O branné moci a jejím zřízení“, „Velení znamenímí“. Supl. učitel K. Velebil: „Nauka o mapách a čtení z map“. Využito bylo příležitosti k výkladům a rozhovorům o válečných událostech, k poučování o zdravotnictví, k návštěvě historicky památných míst i cvičení vojenských.“*⁵³

Ve školním roce 1917–1918 se výcvik junobraný zřejmě konal již s mnohem menší ochotou, třebaže ve výsledku asi pravidelněji – cvičilo se *„vždy ve čtvrtek za účasti 70 žáků řízením prof. Františka Vránka a učitele tělocviku Karla Bradáče. Cvičilo se celkem 38krát. Za nepřiznivého počasí měli ředitel dr. Ferd. Hoffmeister, prof. František Vránek a Karel Velebil výklady vojenské (16). Polních cvičení celodenních vzhledem na nepříznivé poměry vyživovací a obuv bylo jen 4, řídil je učitel tělocviku K. Bradáč za dozoru členů sboru.“*⁵⁴ Třebaže se tak konala jen čtyři pochodová cvičení, vycházek turistických a poučných žáci absolvovali celkem 25, lze tedy předpokládat, že stav obuvi žáků – zřejmě opravdu tristní⁵⁵ – nebyl hlavním důvodem k tomu, že ochota k organizování *„polních cvičení“* klesala.⁵⁶ Dovídáme se totiž také, že o celodenním cvičení junobraný 6. května 1918 bylo nutné podělit potřebné žáky *„vejci a salámem v ceně 113 K, k čemuž přispěla „Podpora“ 26 K 50 h, Výletní fond 50 K, z kuponů z 2. 5. 1918 dáno 36 K 50 h.“*⁵⁷

hry, účastnili se pilně sáňkování, bruslení a ježdění na lyžích, používali hojně koupadel a loděk na velkém rybníce. Junobrana cvičila pravidelně, při nepohodě přednášeny vojenské nauky. Celodenních pochodových cvičení konáno 8, mimo to vykonáno 20 poučných vycházek.“

⁵¹ SOkA Jindřichův Hradec, fond Gymnázium Jindřichův Hradec, *Výroční zpráva Gymnázia Jindřichův Hradec za školní rok 1915–1916*, s. 37.

⁵² Tamtéž. Výlety se konaly do okolí Jindřichova Hradce, 21. prosince 1915 ke Kanclovu, 13. ledna 1916 do lesa před Jindřiší, 22. února 1916 na kopec Flüherberg (u Jindřiše), 9. března 1916 na vojenské cvičiště a k samotě pod „fedrpuší“, 5. dubna 1916 do Lásenice, 8. května 1916 do Barbory.

⁵³ Tamtéž, *Výroční zpráva za rok 1916–1917*, s. 33.

⁵⁴ Tamtéž, *Výroční zpráva za rok 1917–1918*, s. 16.

⁵⁵ Tamtéž, s. 17 – např. velitel místní posádky *„plukovník z Panwitzů dal žákům, kteří se přihlásili, zdarma ve vojenské dílně přibíti“* kožené podrážky, jimiž bylo 1. března 1918 poděleno *„50 hodných žáků“*, dají se najít i další zmínky o obuvi z daru císařovny Zity apod.

⁵⁶ SEDLÁČEK, H.: Škola za války. In: *Domov za války II*, s. 154 – útlisk se stupňoval do roku 1917, pak již povolal.

⁵⁷ SOkA Jindřichův Hradec, fond Gymnázium Jindřichův Hradec, *Výroční zpráva Gymnázia Jindřichův Hradec za rok 1917–1918*, s. 16.

Zde bychom mohli téměř skončit, ovšem zbývá nám ještě jeden možný pohled na cvičení místní junobraný, ten, který ve svých vzpomínkách na jindřichohradecká studia zanechal historik a středoškolský učitel Josef Klik (1896–1965). Na gymnázium vstoupil jako třináctiletý, roku 1909, cvičení junobraný se tak účastnil v letech 1915–1917, poté odešel studovat na pražskou univerzitu, její filozofickou fakultu.⁵⁸ Právě z jeho vzpomínek plyne to nejpodstatnější – skutečná reflexe těchto cvičení jejich aktéry, třebaže se samozřejmě názory jednotlivých účastníků zcela shodovat nemusely.

*„Byla prováděna hlavně pořadová cvičení. Velení bylo německé. Mimo cvičení bylo pořádáno [ve školním roce 1915–1916] i šest pochodových cvičení, při nichž nacvičovány cviky pořadové v četách, cviky výzvědné; při tom se účastnili i žáci nižších tříd, kteří cvičili prohledávání lesů, obklíčování apod. Dlužno říci, že prof. Vránek i ostatní dozírající profesori ulehčovali tato cvičení a snažili se je změnit spíše v turistické nebo rekreační vycházky. Následujícího roku se dozor vojenských orgánů na cvičení stupňoval. Mělo se cvičit dvě hodiny týdně na těchže místech,⁵⁹ za nepohody byly přednášky z dějin rakouského válečnictví a o vojenské organizaci nebo se cvičilo čtení map. Velení byla zase německá. Byli jsme tehdy v oktávě a z nás, jako nejstarších studentů, byli vybráni velitelé jednotlivých skupin i pro nácivky i pro pochodová cvičení. Byl jsem také velitelem jedné skupiny a dokonce i celého „vojska“, které se srazilo „s nepřítelem“ mezi Otínem a Jindřiší, a jindy zase velitelem velké skupiny, která pronásledovala „nepřítele“ v lesích u Číměře. Návrat mohl být pro mne velmi nemilý! Na náměstí jsme při zpátečním pochodu musili defilovat před důstojníky hradecké posádky. Omylem jsem zavelel „rechtsschau“ místo „linksschau“. Část studentů poslechl rozkazu, část se řídila stanovištěm pozorovatelů, a tak defilírka skončila ostudou. Důstojníci byli rozhořčeni; dokonce mluvili o sabotáži. Prof. Vránek měl velkou práci, než vyložil, že jsem se pod tíhou zodpovědnosti ztrámoval a spletl a že nešlo o úmysl! Pochodových cvičení bylo ve šk. r. 1916/17 osm; pro předvojenskou výchovu význam neměla; nám přinášela někdy námahu, ale také osvobození od vyučování a druhého dne od zkoušení a pro oboje studenti vždy rádi něco snesou!“*⁶⁰

Klikova vzpomínka – nejspíše ovlivněná i dohledáním některých pramenů (snad výročních zpráv) – je ukázkou toho, jak marginální význam tomuto cvičení gymnazisté přikládali, podobně jako občané. Junobrana má ve výročních zprávách jindřichohradeckého gymnázia zhruba stejné místo jako jiné sportovní aktivity žáků – včetně jejich volnočasových zábav (lyžování, sáňkování, projížďky na loďkách po Vajgaru, plavání). Tedy určité odreagování od výuky, zároveň však v tomto případě spojené s povinnostmi, což asi komplikovala i místní vojenská posádka, jejíž dohled ztěžoval profesorům proměnu cvičení junobraný v běžné výlety a vycházky, které jindy rádi pořádali – včetně studentské kapely a třeba i Očenáškových rytmických cvičení.⁶¹

⁵⁸ K němu nejpodrobněji JIROUŠEK, B.: *Josef Klik a české dějepisectví. Disertační práce Historického ústavu Jihočeské univerzity*, České Budějovice 1998. Viz také JIROUŠEK, B.: Odras první světové války v životě studenta Josefa Klika. In: *Armáda, společnost a první světová válka*. Editor Jiří Petráš. České Budějovice 2003, s. 17–21.

⁵⁹ Miněno cvičiště u sv. Jakuba a školní dvůr (gymnázium nemělo vlastní tělocvičnu, k výuce tělocviku někdy používalo tělocvičnu dívčí školy).

⁶⁰ KLIK, J.: *Vzpomínky na studia v Jindřichově Hradci*. Rozmnožený strojopis (1971), s. 35–36 (jeden exemplář je uložen ve Vědecké knihovně České Budějovice).

⁶¹ SOkA Jindřichův Hradec, fond Gymnázium Jindřichův Hradec, *Historia Regii Gymnasii Novodomensis Anno 1807–1927*, školní rok 1917–1918, celoškolský výlet 24. června 1918, *„za účasti rodičů a přátel i příznivců školy“*. K tehdejší oblíbě rytmiky srov. též RAUCHOVÁ, J.: *„...a žižkovské sokolky svlékly punčochy a zuly cvičky...“*. *Počátky tělovýchovné rytmiky v českých zemích*. Jihočeský sborník historický, 2009, roč. 78, supplement 2, s. 447–454.

„Nestrojíme se k válce, ale chceme být připraveni ubránit se.“⁶²

Branná výchova a školy v době první republiky

Magdaléna Šustová

Příspěvek se zabývá brannou výchovou v období první republiky a její realizací v rámci školní výuky. Pro dvacátá léta 20. století je charakteristické vymizení branných cvičení, zatímco ve třicátých letech byla branná výchova zavedena do školní výuky nejprve výnosy z let 1934 a 1935 a posléze zákonem z roku 1937. Pro tuto dobu je charakteristické pronikání branné výchovy do všech vyučovaných předmětů.

Počátky branné výchovy jsou obvykle spatřovány v německé turnerské soustavě, kterou v prvním desetiletí 19. století sestavili Friedrich Ludwig Jahn a Ernst Wilhelm Bernhard Eiselen. Ti vycházeli z tzv. přirozeného tělocviku, který zahrnoval např. chůzi, pochody, hry atd., později byly zařazeny i branné prvky (např. střelba). V českém prostředí převzal tyto ideály Sokol. V průběhu celého 19. století však do škol pronikaly prvky branné výchovy velmi obtížně, vždyť i tělesná výchova je povinná od roku 1869 na obecných a měštanských školách a od roku 1883 na gymnáziích; a mnohé školy těžce zápasily s vybudováním tělocvičny či alespoň nekrytého sportoviště.

První světová válka se škol dotkla i jinak než „pouhými“ zábory školních budov či odvody učitelů na frontu. Do škol přišla i příručka *Škola a světová válka* určená pro vojenskou přípravu mládeže. Byla vydána v roce 1916 a jenom v tomto roce vyšla čtyřikrát.⁶³ Velmi pravděpodobně byla určena pro nejvyšší ročníky středních škol (gymnázia, reálky), u jejichž absolventů bylo pravděpodobné, že budou povoláni na frontu.

Poválečná situace branné výchově přirozeně nepřála – svědčí o tom i anketa Ministerstva školství a národní osvěty o reformě střední školy, která proběhla v roce 1919 a která mj. řešila v otázce č. 206 i možnou podobu branné výchovy.⁶⁴ Z odpovědí zaznělo jasné „ne“ vojenskému výcviku, nicméně byl zmíněn požadavek na reformu tělesné výchovy tak, aby vedla k fyzickému rozvoji studentů. Právě fyzický stav dětí, které se narodily během či krátce po světové válce a dospívaly v letech velké nezaměstnanosti, byl velmi často považován za jeden ze základních problémů v budování fyzické zdatnosti mládeže.

Protože v prvních letech po skončení velké války nikdo neuvažoval o zavedení branné výchovy, nebylo její postavení v rámci vzdělávacího systému zakotveno v legislativě. Mohla v minimální míře existovat v rámci zákona č. 67 Sb. z. a n., ze 7. února 1919, o povinné organizaci kurzů lidové výchovy, ve kterých se občané měli seznámit s principy nového státního zřízení či státními úřady a dokonce i s výklady o tělesné výchově. Lze předpokládat, že byli rovněž se-

známeni minimálně s principy fungování armády atd. Účast na těchto kurzech byla ovšem dobrovolná.

Zásadní změnu přinesla třicátá léta 20. století a rostoucí politické napětí v Evropě. Najednou se začínají objevovat nejrůznější články a publikace, které propagují brannou (předvojenskou) přípravu. Ve všech těchto příspěvcích nacházíme stejného jmenovatele: „*My nechceme válku, nikdy válku nezaviníme. Ale budeme-li napadeni, budeme se bránit.*“⁶⁵ či „*Zavádění vojenských prvků do škol není zatím nutné pro zvýšení brannosti státu, ale je nezbytné připravit budoucí brance tak, aby vojensko-technický výcvik byl při krátké vojenské službě usnadněn, mohl být zdokonalen, aby se vojenští instruktoři nemusili zdržovati tím, co mohla dát branci škola v mezích své tělovýchovné, mravní a naukové působnosti.*“⁶⁶

Nárůst počtu hlasů, které volaly po branné přípravě mládeže, souvisel i s radikální změnou postavení československé armády: „*Prestiž, kterou nabyla armáda ve veřejném životě, se odrazila okatě i v tom, jak se na ni nyní dívá mládež a dokonce i děti. Snad nikdy si nehrály děti s takovým nadšením a tak často – i za podpory a přízně dospělých – „na vojáky“, jako nyní.*“⁶⁷

Z hlediska legislativy a oficiálního postavení branné výchovy přinesly zlom dva výnosy MŠANO, a sice č. 141.026/33-II z 1. února 1934, o výchově k brannosti na středních školách a ústavech učitelských a výnos č. 26.929-I z 24. května 1935, o výchově žactva národních⁶⁸ škol k brannosti. Oba výnosy nařizují zavádět do škol brannou výchovu, a to jak tělesnou, tak mravní, pod kterou byla chápána výchova k vlastenectví, k práci v kolektivu a odpovědnosti ke státu. Žáci měli pochopit, že mezi občanské povinnosti patří i obrana státu.

Výnos pro střední školy hovoří především o zavedení branných prvků do hodin tělesné výchovy, kde ve kterých měla být pořadová cvičení „*vybudována na týchž základech jako pořadová cvičení v československém vojsku a budiž hleděno k tomu, aby povely v tělocviku byly ve shodě s povely vojenskými.*“⁶⁹ Výnos hovoří o žácích a s největší pravděpodobností tím myslel skutečně pouze chlapce, protože v posledním bodě je zdůrazněno, že o branné výchově je potřeba poučit i žákyně, avšak „*ve vhodné úpravě a v míře, která odpovídá jejich zájmům a zvláštním úkolům*“,⁷⁰ čímž je výslovně myšlena práce v Červeném kříži.

Podle výnosu pro národní školy nebyly rovněž předepsány samostatné hodiny branné výchovy, ale branná výchova měla opět proniknout do všech předmětů – v zeměpisu se děti měly seznámit s orientací v terénu, čtením map, odhadováním vzdálenosti; v dějepisu se slavnými českými vojevůdci a obětavými činy předků; vlastivěda měla posílit lásku k rodné hroudě; chemie a fyzika měly poučit o výbušninách, bojových látkách či signalizování; přírodopis pak o ošetřování zranění (tato činnost je znovu výslovně přisuzována dívkám).

Příklad propojení branné výchovy a konkrétního předmětu můžeme vidět na učebnici *Branný dějepis* z roku 1936.⁷¹ Co si máme pod pojmem branný dějepis

⁶⁵ HANÁK, J. S.: *Výchova k brannosti na škole národní*. Praha 1936, s. 8.

⁶⁶ DOLENSKÝ, J. B.: *Branná výchova a škola*. Praha 1934, s. 6.

⁶⁷ KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl třetí: O přežití a o život (1936–1938)*. Praha 2003, s. 484–485.

⁶⁸ Pod pojmem „národní škola“ je rozuměn 1.–5. ročník dnešní základní školy.

⁶⁹ Výnos Ministerstva školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) č. 141.026/33-II z 1. února 1934, o výchově k brannosti na středních školách a ústavech učitelských. *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty*, 1934, ročník XVI, s. 39.

⁷⁰ Tamtéž, s. 40.

⁷¹ DOLENSKÝ, J. B.: *Branný dějepis*. Třebechovice pod Orebem 1936, s. 194.

vůbec představit? „*Dějepis, v němž je zvláště zdůrazněna výchova mládeže k brannosti výběrem a úpravou vhodné látky, lze nazvat branným dějepisem.*“⁷² Učebnice byla určena pro 3.–5. ročník obecných škol a školy měšťanské. Při výuce na obecných školách se branný dějepis měl objevit ve vlastivědě (dějepis se zde jako samostatný předmět neučil); pro měšťanské školy je chronologicky rozdělen na tři části (starověk, středověk, novověk). Učebnice je koncipována jako krátké články, které se váží k dějinám vojenství, zvláště československého. Každý článek je doplněn několika (obvykle pěti) otázkami a odstavcem nazvaným „poučení“. Neměla však primárně seznamovat děti s dějinami vojenství, ale jejím prostřednictvím měly „*poznati ideu, pro kterou bylo válčeno*“.⁷³ Je otázkou, zda, jakým způsobem a jak často byla učebnice využívána.

Tato učebnice nezůstala osamocena – postupně byla vydána např. *Branná výchova v nauce o domácím hospodářství*,⁷⁴ *Až budu vojákem. Vojenská čítanka pro hochy*⁷⁵ a nakladatel Antonín Dědourek založil i edici „Obrana vlasti“, ve které vydával tituly zaměřené na brannou výchovu zpracované ve formě dětské beletrie.

Největší změnu však představoval zákon č. 184 Sb. z. a n., z 1. července 1937 o branné výchově⁷⁶, který tuto ustanovil jako povinnou součást vzdělávání pro všechny osoby ode dne, kdy jim nastala povinnost docházet do školy až do konce roku, ve kterém dosáhnou třiceti let. Výcvik pro potřeby civilní protiletecké obrany byl povinný do padesátých let, v případě zájmu obrany státu mohl být nařízen i osobám mezi padesátým a šedesátým rokem života.

Předpisy, které uváděly zákon do života ve školách, vytvářelo v součinnosti s ministerstvem obrany, MŠANO (u zemědělských škol ministerstvo zemědělství). Pro žáky a studenty zavedl zákon následující povinnosti:

- 1) brannou přípravu naukovou, mravní a tělesnou ode dne, kdy zahájí školní docházku;
- 2) výcvik v pomocných a ochranných službách od 1. září toho roku, ve kterém dovrší 14 let;
- 3) branný výcvik od 1. září toho roku, ve kterém dovrší 17 let (tato poslední povinnost se netýkala dívek).

Podle §12 výše jmenovaného zákona měla nauková a mravní příprava postupovat všemi předměty, jak to stanovily již výnosy z let 1934 a 1935, avšak odstavec dva tohoto paragrafu již umožňoval i zavedení samostatných předmětů. Tělesná příprava probíhala v hodinách tělesné výchovy. Výcvik v ochranných a pomocných službách měl být rovněž začleněn do vhodných vyučovacích předmětů.

Branný výcvik probíhal ve střediscích branné výchovy, a to i v případě, že předchozího výcviku se osoba účastnila jinde (tj. ve škole). Branná výchova pro občany, kteří již nebyli školou povinní, mohla probíhat ve školních místnostech a na cvičištích, pokud zde neprobíhala výuka. Vzhledem k nařízení, že střediska branné výchovy měla být v okruhu čtyř km od bydliště občanů, bylo využití školních budov pravděpodobně velmi časté.

⁷² Tamtéž, s. 6.

⁷³ Tamtéž, s. 7.

⁷⁴ JELÍNKOVÁ, M.: *Branná výchova v nauce o domácím hospodářství pro školy obecné a měšťanské*. Brno 1938, s. 48.

⁷⁵ SCHÄFER, J. (pseud. J. S. Hanák): *Až budu vojákem. Vojenská čítanka pro hochy*. Praha 1936, s. 62.

⁷⁶ Zákona byl vyhlášen až 15. července 1937 a platnosti nabyl již od 1. září 1937.

⁷⁷ KUČERA, D.: *Škola v Plánici na přelomu 19. a 20. století (čtení naučné s prvky kratochvilnými včetně přílepků baladického)*. Klatovy 2010, s. 102.

⁷⁸ Tamtéž, s. 103.

⁷⁹ *LXXIV. výroční zpráva Akademického stát. československého gymnasia v Praze-II. za školní rok 1937–38*. Praha 1938, s. 54.

⁸⁰ Tamtéž, s. 55.

⁸¹ Tamtéž, s. 55.

⁸² Tamtéž, s. 55.

Jakým způsobem byly uplatňovány tyto teoretické zásady v praxi? Za příklad nám poslouží dvě školy, a sice Obecná a měšťanská škola v Plánici u Klatov a Akademické státní československé gymnasium v Praze.

V roce 1934 se pláničtí žáci zúčastnili dne brannosti v Kvaseticích, který uspořádal pluk Antonína Švehly z Klatov a na 1 500 dětí a množství dospělých si nejprve vyslechlo projevy poslance Františka Machníka, velitele pluku J. Doštála a dalších. Pak byli přihlížející seznámeni s používáním plynových masek, různých druhů střelných zbraní a nakonec zhlédli vlnový útok na pozice poblíž míst, kde se obecnstvo zdržovalo.⁷⁷

O rok později byl den brannosti spojen se župním sjezdem sboru hasičů, který slavil šedesát let trvání. Opět se dostavil František Machník, nyní ministr obrany, mezi přítomnými zasedl i slavný plánický rodák František Křížík. Odpoledne proběhly na sokolském cvičišti ukázky ze cvičení žactva. „*Prve, než byl dán povel k nim* [tj. ukázkám – pozn. aut.], *hlásil velitel čty, žák II. ročníku naší měšťanské školy panu ministrovi, že bude četa cvičiti. ... Svoje cvičení o Dni brannosti sestávající se ze cvičení žáků s puškami, jízdy na koni a z boje o hrad, provedli hoši velmi dobře.*“⁷⁸

Méně akční přístup mělo vedení Akademického státního československého gymnasia v Praze ve školním roce 1937–1938. Ze statistického výkazu *Pěstování tělesných cvičení mimo školu*⁷⁹ se dozvídáme, že 83 hochů bylo členy družstev Civilní protiletecké obrany (CPO). „*Pochodová cvičení byla konána se všemi třídami. Celkově kázeň se zlepšila a rovněž žáci pochopili více účel těchto cvičení.*“⁸⁰ Pochodová cvičení probíhala odděleně pro chlapce a děvčata.

Chlapci byli rozděleni do dvou skupin, a to podle věku: první skupinu tvořili žáci I.–IV. třídy, druhou frekventanti V.–VIII. třídy. V prvním pololetí absolvovala každá skupina dvě cvičení, délka pochodů kolísala mezi 8–20 km (délka se upravovala s ohledem na věk žáků). První cvičení (23. a 25. října 1937) bylo zakončeno u památníku bitvy na Bílé Hoře, kde pohovořili profesoři a žáci zapěli hymny. Druhé cvičení (25. a 26. ledna 1938) zavedlo žáky z Podbaby, resp. Dejvic a Vokovic do Roztok u Prahy a zpět.

Pochodová cvičení pro dívky se konala ve stejné dny jako cvičení chlapecká a také s nimi měla společné cíle pochodu. Délka pochodů byla odstupňována podle stáří dívek, a to od 8 do 22 km. „*Odstupňování úkolů dalo se podle věku žákyň. Zdatnějších použito s úspěchem i ke spolupráci v organisaci (orientace, zpravodajství, odpovědnost za kázeň, počet svěřeného oddílu).*“⁸¹

Ve druhém pololetí se žáci i žákyně zúčastnili nácviků nástupu k IV. středoškolským hrám, které předcházely sokolskému sletu a pochodová cvičení se proto nekonala. Na veřejném vystoupení, které se konalo 12. června 1938 na strahovském stadionu, cvičilo 417 studentů a studentek ústavu.⁸²

Jak se k branné výchově stavěli samotní žáci a studenti? Generace, které absolvovaly branná cvičení v době socialismu, se o nich obvykle vyjadřují se

značnou nechutí. Bohužel se mi nezdařilo nalézt vzpomínky účastníků branných cvičení z doby první republiky, a tak se mi alternativním pramenem stala literatura a překvapivě i film. Slovesné umění zastoupila populární kniha středoškolského profesora Jaroslava Žáka *Cesta do hlubin študákovy duše*, která poprvé vyšla v roce 1938. Kapitola osmá nazvaná *Letadla nad školou a nad stadionem* objasňuje obdiv studující mládeže k letectvu: „*Druhá složka tohoto nadšení je upřímný obdiv a láska k naší republikánské armádě. Poslední události ještě vystupňovaly tento opravdu vřelý vztah študáků k vojákům. Každá správný študák prostě fandí armádě a ovšem nejvíce letcům.*“⁸³ Lze proto konstatovat, že branná výchova i díky velké popularitě armády zřejmě nebyla ve školách vnímána jako nutné zlo (ale nezapomínejme, že také představovala možnost, jak uniknout výuce).

Zajímavý je i druhý zvolený příklad, a sice film *Ideál septimy*⁸⁴, natočený podle předlohy známé spisovatelky dívčích románů Jaromíry Hüttlové. Předlohou bylo dílo *Jarčina píseň* a film (stejně jako kniha) líčí pátrání septimánek po identitě populárního skladatele Michala Martana. Zatímco v předloze pracuje skladatel ve skutečnosti jako advokátní koncipient, ve filmu vyvíjí plynové masky Asana a hlavní hrdinové se seznámí během veřejného cvičení civilní protiletadlové obrany (mimochodem ve filmu jsou použity záběry veřejného cvičení CPO). Pro limonádově lyrický film je to věru neobvyklé prostředí, ale Ing. Kareš alias Michal Martan tak demonstruje svou příkladnou službu republice.

Jaký však mělo toto cvičení efekt, ilustruje opět spisovatel a profesor Jaroslav Žák, tentokrát však ve své soukromé korespondenci: „*Já sám mám úzký film – osmičku, kde jsou zachyceny statečné skutky jaroměřských heroů. Tak například hlavní barikáda ve chvíli, kdy přijížděly německé tanky – je tam ožralý hostinský s pistolí, dva moji sextáni u kulometů /které jsem to učil nabíjet v poslední chvíli/ a jeden délesloužící četař. Při tom bylo v Josefově stovky aktivních důstojníků – ti se objevili až při příchodu Rusů v parádních uniformách.*“⁸⁵

⁸³ ŽÁK, J.: *Cesta do hlubin študákovy duše*. Praha 1938, s. 79.

⁸⁴ Film natočil režisér Václav Kubásek a do kin byl uveden 16. září 1938.

⁸⁵ Dopis Jaroslava Žáka MUDr. Antonínu Filanovskému z 23. července 1948, soukromá sbírka.

⁸⁶ Více viz například JIRÁNEK, T.: *Emanuel Salomon z Friedbergu-Mírohorský a jeho Paměti z mého žití*. Theatrum historiae 3, Pardubice 2008, s. 161–199.

⁸⁷ LA PNP, Emanuel Salomon z Friedbergu-Mírohorský (dále ESFM), osobní fond, *Paměti z mého žití*. Paměti jsou v současnosti ve výboru připravovány k vydání.

Za prahem školy. „Vnější aktivity“ žáků pražského gymnázia v Klementinu a vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století očima pamětníka

Tomáš Jiránek

Předmětem studie je srovnání „venkovních“ aktivit pražského akademického gymnázia a vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě (Wiener Neustadt) ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století. V Praze převažovala teoretická výuka v budově, zatímco v akademii žáci trávili venku mnohem více času. Důvody byly nasnadě: posilování tělesné zdatnosti budoucích důstojníků, praktická cvičení v řadě odborných předmětů, snaha velitelů motivovat studenty k dosažení co nejlepších výsledků pro budoucnost, ale i rozptýlení, pobyt na zdravém vzduchu a příprava na důstojnou reprezentaci školy při slavnostních příležitostech.

Zajímavé údaje o doplňkové školní činnosti odehrávající se mimo budovu školy v minulosti můžeme čerpat z různých zdrojů. Čím dále do minulosti, tím méně je pramenů úředních, zmínky nacházíme spíše v pramenech osobní povahy. Ty jsou cenné tím, že spíše než suchá data nám poskytují pohled jednotlivce, většinou osobně zainteresovaného, a množství zdánlivě nedůležitých drobností, které ale doplňují mozaiku našich stávajících vědomostí o dané otázce. Jedním z takových zdrojů jsou rukopisné paměti Emanuela Salomona z Friedbergu-Mírohorského (1829–1908),⁸⁶ důstojníka, výtvarníka, stoupence vegetariánství a přírodní léčby, českého vlastence a v neposlední řadě také spisovatele. Friedberg navštěvoval na konci třicátých let 19. století tři roky gymnázium v pražském Klementinu a v poté sedm let studoval na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě. Ve svých pamětech⁸⁷ velmi podrobně zachytil to, co mu z doby studia uvízlo v hlavě, a bylo toho mnoho. Proto můžeme posoudit, jak pracovalo se svými žáky mimo školní budovy pražské gymnázium a jak se od něj lišila vojenská akademie, v níž studovali chlapci přibližně stejného věku.

Gymnázium v pražském Klementinu

Podle Friedbergových pamětí se učitelé gymnázia v Klementinu spoléhali hlavně na běžnou výuku ve škole, vyvedení žáků za nějakým vzdělávacím účelem mimo budovu představovalo spíše výjimku. Jako důvod lze zřejmě oprávněně uvést spíše teoretickou náplň výuky a současně i málo možností,

kteřé se v dané době mimo školu pro podobné účely nabízely. Jedna z nich se naskytla, když Friedberg navštěvoval druhý ročník, principii, ve školním roce 1838–1839, a vzpomínka, byť velmi stručná, jistě stojí za pozornost: „Vedli nás pak všechny třídy jednu po druhé do jakéhosi cestujícího musea, kde bylo dosti viděti věcí vzácných, mnou alespoň ještě nevidaných. Nejhloub se mi v paměť vryla vývěva a elektrický stroj a nezapomenu do smrti pocti svrchovaně protivný, způsobený mně elektřinou, a to velmi mírným způsobem ve velikém se soudruhy kole. Vyhýbal jsem se pak napořád každé příležitosti zavaditi jen zdaleka o něco elektřinou zavánějícího“.⁸⁸ Friedberg měl tedy svým způsobem štěstí, že ve větší míře zasáhla elektřina do běžného života až mnohem později.

Druhý zaznamenaný případ se odehrál na konci druhého ročníku, tedy v létě 1839, kdy zažilo gymnázium celodenní výlet do Šárky. Jak je patrné ze Salomonových vzpomínek, účast byla dobrovolná a organizace dosti volná. popis výletu si zaslouží úplný citát: „Z třídy naší [...] se dalo zapsati asi snad třidcet a i z jiných ročníků několik, že bylo účastníků málo pod padesáti, nad nimiž vůdcovství svěřeno profesorů Baušeovi, tomutéž, jenž nás zkoušel na podzim 1837 na způsobilost býti přijati na gymnázium. Den před tím Václav a já jsme se zăsobili všemi na cestu potřebami, koupili jsme si po kudle, po pádné holi dole s mocným hřebem, – jako by nám bylo ztěci nejstrmější vrcholy alpské, – a na hoření konci hákovité, abychom ji mohli případně pověsiti na předloktí, a ještě věci ku snědku. V ráno výletu již velmi časně za šera jsme se vybrali z domu, a sešedše se se soudruhem Friesem, putovali ruče na Malou Stranu a Hlubokou cestou – nyní „v Úvoze“ – a přes Pohořelec ku Strahovské bráně, našemu to shromáždíšti, odkud již se slunce východem, abychom se vyhnuli přílišnému vedru a ještě za chladu dorazili do ochrany vrchů a stromů, jsme se měli dáti na cestu. Byli všickni dosti přesni, a vytrhli jsme v určitý okamžik s veselou náladou po hluboko zaprášené silnici do Podbaby a vešli v údolí Šárecké. Okřáli jsme zvláště my, „Prážata“, ale i venkovští naši souškoláci v přelíbezně úzlabině, na venkovském vzduchu, na mimoměstské volnosti; kdo chtěl, svlékl kabát beztoho lehounký, letní, někteří prozpěvovali, a tak jsme došli některého mlýnu, obklopeného hustou křovinou, kde jsme rozbili tábor. Věčší část nás se vykoukala v lákavém jasném potůčku, v němž jen vadily choulostivým až strach nohám bosotě nezvyklým oblázky nestejně, kostrbatě, kluzké a mnohdy až bolestně ostré; vzdor tomu jsme se naskotačili ve vodě a po březích dost. O něco dále, opět v jiném mlýně, nepochybně někde nedaleko „Generálky“, jsme se uvelebili poněkud trvanlivěji, snídaje tam na „vidličku“, vlastně ale pouhýma rukama, co jsme si byli vzali s sebou z domovů. Po tomto občerstvení zpíváno, leže na trávniku pode stínem křovin, několik sborů, mezi nimiž známé „Lützow’s wilde verwegene Jagd“ s ozvěnou.⁸⁹ Pak nastal kus pouti nejkrásnější divoko-roman-tickým údolím „Divokou Šárkou“ okolo mlýna „Čertova“ atd., a kochali jsme se v krásách přírodních mezi skalisky a hustým lesem podél šumícího potoka.

⁸⁸ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha II, hlava 2, s. 45.

⁸⁹ Jednalo se o píseň pruských bojovníků proti Napoleonovi z roku 1813, kterou složil Karl Theodor Körner (1791–1813), básník a dramatik, jenž sám byl příslušníkem dobrovolnických jednotek tehdejšího majora Ludwiga Adolfa Wilhelma von Lützowa (1782–1834). Körner padl v boji proti Francouzům v srpnu 1813. Pozn. T. J.

V Liboci pod samou oborou rozloženou okolo Hvězdy, bývalého letohrádku a tehdá nepřístupné prachárny, byl v hostinci oběd velmi vydatný, a nějakou hodinku po něm šlo nás mnoho v tamním dosti značném rybníku se vykoupati, což za velmi parného dne bylo nemalým potěšením a osvěžením. Dno rybníku byla rozhodná protiva dna potoku, kde jsme se byli koupali před polednem, byloť velmi bahnité a měkké, tak že jsme se nejednou a na jednom místě obávali, bychom tam neuvázli; pro nohy ovšem jemná ta kašička byla nesmírně lahodnou a příjemnou. Po lázni hned jsme zase z Liboce do vrchu okolo zdi roubící oboru s vysokým, mohutným, košatým stromovým ke Svaté Markétě. Profesor Bauše, vůdce náš, uchopil se této příležitosti a blízkého sousedství osudného bojiště bělohorského, aby nám stručně vyložil význam oné nešťastné bitvy a celé doby po ní pak následující; ukázal nám též zdálí opodál stojící kostel „Panny Marie Vítězné“, vystavěný na oslavu vítězství nad českými odštěpenci politickými i náboženskými. Cesta ku Praze pak zase šla po silnici notně zaprášené a dosti unaveni více dováděním než skutečnou po cestě chůzí kráčeli jsem pomalounku. Již byla čirá tma, svítlny po pražských ulicích již rozžaty, když jsme se hned u Strahovské brány počali volně rozcházeti. Věčší část nás ovšem zůstala pohromadě až přes Karlův most, tehdá jediné – mimo několik přívozů – spojení obou břehů vltavských. Doma jsme se řítili hladovi na večeri a jí posilnění vypravovali vše, co jsme po celý den byli zakusili. Dotýkajíce se i výkladu Baušeova o Bílé hoře a na ní bitvě viděli jsme jistě truchlivé nadšení na tváři i obmezeného Němce strýce Neumanna, jenž teskně doložil, že skutečně tam před dvěma stoletími Čechy ztratily svou samostatnost. Kolik i osvícených Němců v Čechách tak by truchlilo dnešního dne s upřímnými našinci.

Vycházka tato, vydařená nad očekávání přispěním překrásné pohody stálé, dávala nám ještě dlouho dosti podnětů k hovorům a utkvěla na vždy ve věčných našich pamětech.⁹⁰

Co si z tohoto podrobného popisu cesty můžeme vzít? Výlet sice nebyl povinný, ale těšil se značnému zájmu žáků. Kolik z dnešních desetiletých dětí by přivítalo s nadšením vyhlídku na celodenní pěší pochod? Jeho délka jen ze shromáždíště činila – jen velmi přibližně – 18 km, spíš o něco více, k tomu je třeba přičíst vzdálenost bydliště žáků od Strahovské brány. V případě Emanuela Salomona z Friedbergu, který bydlel u strýce na Starém Městě pražském v blízkosti dnešní Národní třídy, činila zhruba dalšího 2,5 km, dohromady ráno a večer dvojnásobek, celkem tedy Emanuel ušel asi 23 km. Někteří spolužáci mohli bydlet ještě dál. Jistěže tehdejší děti více než ty dnešní chodily pěšky, nebyly zchoulostivělé možnostmi, které skýtá doprava veřejná i soukromá, ale přece jen tak dlouhé pochody pro ně také neznamenalý běžnou záležitost. Z pamětí lze vyčíst, že žáci nemuseli pospíchat. Výlet se konal v létě, účastníci vyrazili za úsvitu a vrátili se za soumraku, počítejme tedy přibližně 18 hodin. Vzdělávací prvek pamětník zaznamenal jen jeden: cestou kolem bělohorské obory učitelův

⁹⁰ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha II, hlava 2, s. 45.

výklad o bitvě na Bílé hoře a jejím významu pro český stát. Zajímavá je otázka dozoru: s 50 dětmi putoval pouze jeden učitel, který je navíc nechal na dvou místech koupat. V potoce v Šárce snad velké nebezpečí nehrozilo, ale v bahnitém Libockém rybníce už to bylo na pováženou vzhledem k tomu, že učitel zřejmě neměl povědomí o tom, kdo je, a kdo naopak není zdatný plavec. Vše dobře dopadlo, vrátili se všichni bez újmy, navíc s hlubokými zážitky.

Vojenská akademie

Do vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě nastoupil Emanuel Salomon z Friedbergu po ukončení třetí třídy gymnázia ve věku 11 let. Na základě přijímací zkoušky byl zařazen do druhého ročníku. Ačkoliv oba ústavy vzdělávaly žáky přibližně stejného věku, jejich pojetí výuky bylo vzhledem k značně rozdílné náplni i odlišným cílům jen málo podobné.

Vojenská akademie připravovala vojáky, budoucí pěchotní důstojníky, u nichž se očekávala dostatečná tělesná zdatnost a schopnost vyrovnat se s náročnými podmínkami přírodními nebo bojovými. Proto se výuka často odehrávala mimo školní lavice a pohybové aktivity byly poměrně pestré. Studium bylo náročné po všech stránkách, teoretické i praktické, a řada žáků je nedokončila. Během sedmiletého studia (u těch nejlepších osmiletého – propadlíky samozřejmě nepočítáme, ale několik prvních studentů dle pořadí na konci sedmého ročníku mohlo postoupit do tzv. vyššího kursu, který jim nabízel ještě lepší kvalifikaci) provázela tělesná cvičení studenty neustále. Jednalo se o pořadová cvičení v útvaru, cviky jednotlivce s puškou, později přibyla střelba, šerm, jízda na koních, vedle toho také gymnastika na venkovním cvičišti na náradí, bruslení, plavání – to nejprve jen nalehko, poté ve výstroji a nakonec i na koních. Mezi povinné předměty patřil také tanec, velení akademie myslelo i na budoucí společenské uplatnění svých studentů. To byly záležitosti pravidelné. Vedle toho je třeba vzít v úvahu akce nepravidelné nebo takové, jež se nekonaly příliš často. Jednalo se o různá praktická cvičení v rámci takových předmětů jako zákopnictví či zeměměřictví, nelze pominout ani školní výlety, návštěvy divadelních představení či zájezdy do Vídně při nějaké významné příležitosti, jako třeba závěrečná armádní cvičení za přítomnosti císaře a podobně.

V praxi to vypadalo tak, že každý den dopolední výuku uprostřed přerušila půlhodinová cvičení ve větších jednotkách (vždy více tříd pohromadě), při nichž se sami žáci učili jak pořadovým cvikům, tak velení.⁹¹ Po obědě přišla povinná půlhodinová procházka v rozsáhlé zahradě akademie, do jisté míry volná, ale přesto svázaná určitými pravidly: „*Po obědě v zimním pololetí jsme chodili na procházku, totiž ročníky táhly pořádným pochodem vojenským, dvojstupem za sebou dvorem do zahrady, kdež blízko dvou ctihodných mohutných lip nám*

⁹¹ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 1, s. 66.

*velení rozstup, po čemž jsme volně, každý, s kým chtěl, prošel t. zv. „malou túru“, vypočtenou na 1/2 hodiny. „Velikou túru“, asi hodinu trvajíc, jsme vždy dělávali v neděli a ve svátek v zimě před svačinou, na jaro a na podzim po svačině. Jako vždy též při volné procházce byly ročníky co nejpřísněji odděleny od sebe, a kdo by býval postižen hovořící s chovancem jiného ročníku, byl by propadl těžkému trestu. I bratři, když byli v různých ročnících, směli jen co měsíc jednou se sejít v tančírně na rozmluvu asi půl hodiny.“*⁹² V zahradě měli žáci také možnost trávit jistou část svého volného času, což zejména za příhodného počasí rádi činili. Sice museli opět dodržovat rozdělení podle ročníků, ale jinak je celkem nic neomezovalo, mohli tedy jak sportovat, tak se procházet či například vytápět myši z jejich děr.

Účelem těchto každodenních „pobytů“ na čerstvém vzduchu bylo tedy jak provětrat hlavu, tak naučit se pochodovat. Výsledky pak byly zúročeny při příležitostech, kterým mohlo přihlížet i civilní obecenstvo včetně vojenských vysloužilců a které byly ze strany velení akademie pojmány velmi vážně. Zpravidla se jednalo o císařovy narozeniny 19. dubna (tehdy vládl ještě Ferdinand I. (1835–1848), o jmeninách arciknížete Jana, patrona akademie, o svátku Božího těla, Ostatně i žáci je citlivě prožívali, i když jejich účast byla často spojena s určitým nepohodlím: „*Slavnost 24. června, jmeniny arcivévody Jana, sestávala v tom, že jsme táhli za nesmírného vedra a nesnesitelného na silnici prachu hned po obědě o 1. hodině vojensky sešikováni do boru, dosti daleko ležícího při silnici do Neunkirchenu. Tam v lese nás častovali bez pochyby za naše „vinné“ bábovkami, studenou pečením, uzeninou a vínem. Víím, že jsem nikdy před tím ani po tom tolik žízňně netrpěl a tolik prachu nepolykal v hustém proudu pochodovém mezi kluky hrdě si vykračujícími a ze svévole naschvál prášícími a ne příliš mnoho nad zemi povýšen.“*⁹³

Divadlo

Mezi nepříliš časté kulturní požitky, které akademie svým žákům nabízela, se řadily návštěvy divadla, kam mnozí z chlapců často nechodili, a díky tomu byli pozorným publikem. Zvláště když se jednalo o hru s vojenským námětem: „*Na poslední čtyři dni masopustu 1841 též se nám vedlo velmi dobře, neb vedeno každý ze čtyř večerů celé chovanstvo, asi 450 hlav, do městského divadla, jež akademií úplně bylo nabito. 1. a 2. třída seděly na sedadlech při zemi, 3. a 6. stály v přízemí, 4. a 5. byly na galerii a 7. v ložích. Víím jistě, že nikdá herectvo nemělo obecenstva vnímavějšího a tleskotem štědrějšího nad akademií. Jeden z večerů oněch dávali veselohru se zpěvy z francouzského: „Rataplan der kleine Tambour“,*⁹⁴ což, jsouc plno vojančiny, nás nejvíc ze všech zajímalo a bavilo. Kteří měli nejlepší sluch a paměť hudební, pamatovali si nápěvy, a tak jsme dlouho

⁹² Tamtéž, s. 67.

⁹³ Tamtéž, s. 73.

⁹⁴ Tuto hru, vaudeville (frašku) o jednom dějství, přeložil do němčiny Ferdinand Pillwitz. Pozn. T. J.

zpívali *písně z Rataplanu upomínkou na radostný večer*“.⁹⁵ Divadlo žáci neorganizovaně navštěvovali i při jiných příležitostech, například v rámci dlouhodobějšího pobytu mimo akademii v terénu při praktických cvičeních, jak je uvedeno níže. Návštěvy představení jim někdy přinášely i jiné zážitky než umělecké.

Léčebné pobyty

Žáci vojenské akademie se členili do několika skupin podle míry spoluúčasti na placení školného. Některým jejich rodiče platili vše, některým jen stravu, několik jedinců pocházejících z chudších poměrů, často sirotků po otcích vojácích, se mohlo opřít o příspěvek některé z nadací. Zvláště mezi těmito posledními se nacházeli takoví, jejichž zdravotní stav nebyl uspokojivý. Velení akademie v tomto směru vyvíjelo chvályhodnou činnost tím, že je posílalo na léčení, jež ale nezdá se, aby nepřinášelo kýžené výsledky: „Každoročně v létě vypraven ze všech tříd spolu jistý počet chovanců ubohých, neduživých, nejvíce tuberkulosních, krtičnatých a křivičnatých do Badenu – na půl cestě do Vídně ležícího – do horkých, sírnatých lázní. Smutné dlouholeté zkušenosti, že velmi málokterý z oněch nešťastníků se dožil ukončení svých studií, daly nám šťastným zdravým, alespoň citlivým a předzíravým mezi námi, hleděti na ony se srdečnou, družnou útrpností; nemocní si z neduhů svých ani tak mnoho nedělali, netušili jich vážnost a těšili se, že vyvážnou z dusných učíren a od nudných kněh na několik neděl do svobody a zeleně, což jim někteří lehkomyslníci mezi námi jistě i záviděli.

Když já později jednou přišel výletem do Badenu zapáchajícího odporně sírou od sírových pramenů horkých a lázní, v nichž arcí v dlouhé hávy od krku k patám zahalení koupali se pánové s dámami společně, zapáchajícího dále lojem od mnoha mydláren a konečně nahnílym masem z mnohých krámů řeznických, musel jsem se nemálo smáti nápisu latinskému na sousoší Trojice na náměstí. Stojí tam pyšně obrovský nesmysl: „Sancta trinitas ora pro nobis!“ („Svatá Trojice, modli se/pros za nás!“ Pozn. T. J.) U které instance ještě vyšší má trojice orodovati za nás, moudrý redaktor onoho nesmyslu bohužel zamlčel.“⁹⁶ V tomto případě se sice nejednalo o cesty spojené se vzděláním, ale je třeba je připomenout jako jeden z příkladů péče o studenty, jež se odehrávala mimo školní budovy.

Školní výlety

Výlety větších skupin žáků představovaly i zde, podobně jako v Praze, záležitost nepovinnou. Studenti si museli vybrat a přesvědčit někoho z důstojníků jako doprovod, protože sami by odcestovat nemohli. Samozřejmě si pro takovou příležitost volili učitele oblíbené, jež se dokázali zapojit do zábavy

⁹⁵ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 1, s. 71a.

⁹⁶ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 1, s. 73a.

⁹⁷ Místní jídlo, silná sladká palačinka. Pozn. T. J.

⁹⁸ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 2, s. 99a.

žáků a současně byli známi svojí ochotou žáky doprovázet. Takové výlety byly většinou jednodenní do nepříliš vzdáleného okolí města. Občas se ale vedení akademie dalo vyššími ročníky obměkčit k povolení déletrvající akce, jež také vyžadovala větší zodpovědnost doprovodu i důkladnější přípravu: „*Třída naše [tehdy pátý ročník – pozn. T. J.] podnikla, vedena jsouc přelaskavým nadporučíkem Syrbuem od 9. pluku pěšího haličského, profesora úředního slohu vojenského, velikolepý výlet velmi vděčný, zajímavý, pohodou rozkošnou prováděný, a, co dotud v akademii neslýcháno a teprv zvláště u ředitelství vyprošeno, na celé dva dny s přenocováním mimo ústav. Vyšli jsme časně ráno přes Wöllersdorf do Pernitz [...], kde jsme obědvali, mezi jinými věcmi pověstný v oněch krajinách „Kaiserschmarn*“.⁹⁷ *Odpoledne jsme táhli okolo Gutensteinu, hradu polohy znamenitě krásné, Klosterthalem dlouhým lesnatým před Gschaid, rozvodí, na samotu Höchbauer pod samým Sněžníkem ležící; u Höchbauera jsme nocovali ve dvou pokojích velmi primitivně na slámě rozestlané jako slanečkové secpáni. Rána druhého jsme časně vyšli, v překrásné krajině mohutně lesnaté obcházejíce celý Sněžník, imposantní to horu, vévodící celému okolí novoměstskému, protáhli velikolepým mezi strmými nebetyčnými skalami Höllenthalem, napili se výborné vody u Kaiserbrunnu a vyšli u Hirschwangu plného továren a výhní blíže Payerbachu do pahorkatiny Gloggnitzké. [...] V tomto městysi, konci to železnice z Vídně k Severníku (Semmering), pozdě obědvavše odjeli jsme s poledním železničním vlakem do Nového Města zpět.*“⁹⁸ Tento výlet členitou krajinou novoměstského okolí opět dokládá zdatnost tehdejších žáků, v daném ročníku asi čtrnáctiletých. Celkem totiž za oba dny ušli přes 40 km, přičemž na den první připadly zhruba tři čtvrtiny cesty. Z vyprávění není zřejmý žádný jiný účel než osvěžení se pobytem v přírodě po náročném studiu. Takové výlety se vždy konaly v době letních prázdnin, kdy už žáci měli po zkouškách, ale ještě nesměli opustit školu a odjet za rodiči. Tento čas byl totiž také přesně vymezen.

Mezi krátkodobé pobyty v přírodě, i když poněkud více spojené s vojenským vzděláním, přesněji řečeno už výcvikem, lze v jistém smyslu zařadit také delší vyjíždky na koních mimo zdi akademie, které kromě příjemného povyražení skýtaly též možnost předvést se při průjezdu městem novoměstským slečnám: „*Jakmile nastalo potom krásnější počasí, vyjížděli jsme kořmo, vedeni ovšem jízdeckým učitelem svým nadporučíkem Stellou, do okolí na dvě–tři hodiny, jedna z nejrozkošnějších zábav, již jsme si nemálo vážili. Již jízda městem byla velice blaživá, neb když kopyta 25 koní na špatné, hrbolaté maloměstské dlažbě zvonila, tu již z daleka všecka okna ještě neotevřená se otvírala a ze všech oken koukaly hlavy, a to – chvála buď zvědavosti pohlaví t. zv. slabšího – větším dílem hlavy ženské, mezi nimi mnohé sličné, ze vrat a dveří vybíhaly služky v ranní hodině ještě mnohdy v nedbalkách více méně půvabných, a všecky ty tváře ženské vlídně se usmívaly vstříc mladým, švarným jezdcům,*

kteří ovšem – každý jak tomu rozuměl – hleděli přiměti komoně své k mimořádným nepravidelným krokům, skokům a ruchům, jen aby neušli přivětivým zrakům vděčných pozorovatelek. Příliš ovšem se mladiství jezdcové nesměli odvážiti, neb nepravidelný dusot kopyt hned slyšel Stella jedoucí v čele, a pohyby, námahy vzpružiti koně ku skoku neb vzepnutí viděl strážmistr Schwarz neb desátník jedoucí vzadu, a pak hned zaznamenám ten který chovanec příliš smělý pro následky sobě zajisté nelibé. Když totiž některý si na koni počínal neobratně neb nevázaně, hned mu pohrozil Stella, že příště místo vyjíždky pojede na jízdně [...] a to pomohlo více než sebe horší vyhubování neb trest. Nezručník se sebral a vynasnažoval, nezbedník se ihned umírnil. –

A což teprv venku mimo město! Městem na dlažbě to šlo pouze krokem, ale mezi poli a lukami, lesem atd. jsme uháněli klusem neb cvalem, ale ovšem málokomu jsme se mohli ukázati, leda některé méně vnímavé venkovance na poli pracující neb někam se ubírající.“⁹⁹ Spíše zábavou byly výlety pořádané učitelem hradebnictví, který v rámci výkladu o středověkém opevňovacím umění vodil studenty po četných okolních hradech a probíral s nimi jednotlivé opevňovací prvky přímo na místě. Tu opět záleželo na povaze příslušného učitele, podobné vycházky spočívaly na jeho dobré vůli. Žáci je velice oceňovali jak pro praktický poznávací přínos, tak pro možnost opustit na chvíli dusné učebny a pobýt více na čerstvém vzduchu.¹⁰⁰

Jízda na koních měla blíže k vojenské odbornosti, každý důstojník musel toto umění ovládat, ale stejně jako návštěvy hradů žáky až na výjimky těšila. To ne vždy platilo pro další venkovní činnosti, jež přibýly ve vyšších ročnících. Jednalo se o praktická cvičení v terénu v rámci některých předmětů, například o „vojenské polohopisné vyměřování“, které už vyžadovalo větší námahu tělesnou i duševní soustředění. Začínalo se v parku akademie, kde si hráli také žáci nižších ročníků, a to starším dodávalo pocit důležitosti: „To bylo radostí! Časně ráno v lehkém oděvu letním jsme vytáhli, každý nesl něco z náradí, stolek, trnož, obrovský slunečník z rezného plátna, řetěz měřicí, koly, korouhvičky atd. Do mše ovšem jsme nešli – jaká to již výhoda! Za měsíčné z domu, neb za vinné z akademie jsme si směli přilepšiti k snídani žitným chlebem, po samých a vždy jen houskách pravou to lahůdkou, máslem, řetkvičkou (sic!) a podobnými pokrmy oblíbenými. Všemi výkony zeměměřičskými jsme se nadto mohli vychloubati před nižšími ročníky na procházku se beroucími, vykračovati pyšně a běhati s korouhvičkami k označování, řinčeti řetězem měřicím, zatloukati kolíky na vytýkání čar; vše dávalo podnět a příležitost vynáseti a vypínati se před menšími soudruhy.“¹⁰¹ Náročnější úkoly se řešily mimo město a celkově vyžadovaly po studentech více námahy. Na druhou stranu, pokud studenti jejich plněním trávili více dnů mimo zdi akademie, skýtaly i možnosti k dalšímu kulturnímu využití či k pomoci místnímu obyvatelstvu: „Hned po zkouškách jsme se odebrali pěšky do nedalekého městyse Pitten-u, kde nám uloženo vyměřovati polohopisně po vojensku okolí a my

tam ubytováni ve prostorné tančírně jediného hostince. Byli jsme celý ročník roztříděni ve dva oddíly, z nichž jeden, v němž byla i skromná osobnost má, pod vedením Rülingovým, druhý pod dozorem nadporučíka Unschulda [...] Každý ze dvou jmenovaných důstojníků měl tudíž něco přes 20, skorem ke 30 zeměměřiců. [...] Z jednoho se stolkem staniště spatřili jsme za krásného odpoledne ve blízké nám vesnici Sautern požár okamžitě mocně vyšlehnuvší. Všickni chtěli odběhnouti do vsi a hasiti neb snad jen zevlovati, hlavním účelem asi bylo vyklouznouti z práce jim zdlouhavé. Rüling též dovolil všem, vyjma ony bezprostředně zaměstnané, mezi nimiž byl i já, odebrati se na požářiště, s tím však rozkazem, by za každé podmínky k obědu zase do hostince se vrátili. Toto však nesplněno, neb jsme již byli dávno po obědě, když ještě několik v Sautern se opozdivších během přikvapili hladoví. Byli se účastnili horlivě a tak úspěšně hašení, že po nějakém čase přibyl do akademie děkovací přepis řečené obce a pilným hasičům vyslovena od ředitelství ústavu našeho vřelá pochvala. [...]

Za celého našeho v Pittenu pobytu hrála tam divadelní „společnost“ (vlastně jen rodina, neb otce Reichmanna, matku, několik synů a ještě více obnošených dcer přec lépe a případněji nazývati rodinou než divadelní společností), krajně chatrná. Vypočítán byl podnik zajisté jen na účastenství naše, – na pittenské sedláky nikdy nepomýšleno, – a námi též malá místnost na divadlo improvizovaná bývala denně nabita, co z občanstva místního málokdy človíček tam páchnul. Celek byl až žalostně bídny, místnost tmavá, začazená, jeviště uzounké, malinké, nizounké, dekorace a oděvy, vesměs vlastně pouhé cáry a hadry, báječně ošumělé, herecké síly stupně nejnižšího, ale my se přece bavili, přesyceni zábavami nejsouce.

K tomu přidal se živější ještě interes několika nejodvážnějších a nejneostýchavějších z nás na četných dcerách páně „řiditelových“; my ostatní buď stydlivější, neb pevnější, neb lhostejnější, neb lepším, jemnějším vkusem co do lepoty ženské obdaření, šípy mlkovými z očí zamilovaně mžourajících oněch přezralých „krasavic“ nedotknutí s různými city provázeli soudruhy „šťastnější“, poněvadž smělejší a v estetických požadavcích umírněnější. Někteří jim záviděli, jiní, mezi nimiž i já, si bez závesti mysleli: „lépe oni než já“. Blažení vyslyšenci se procházeli obyčejně po divadle v šeru hojného křoví a stromoví pod krásnými stráněmi lesnatými a pod útesy skalnatými, pro romantiku těch všelijakých prvních „lásek“ jako stvořenými. Nemám ovšem tušení, jak daleko všechny ty zálety dospěly, tuším ale, že nepřilíš daleko, neb peněz bylo u soudruhů, vyjma snad jednoho neb dva, velmi poskrovnu, a tak jen kvůli hezkým očím a nejapnému dvornůstkování nezralých floutků sotva asi se namáhaly plýtvati „slečny“ Reichmannovy s přízní svou.“¹⁰²

Podobný účel sledoval „taktický výlet“, jenž studenty vyššího kursu měl přiučit velitelským dovednostem. V jeho průběhu se pohybovali ve volné krajině a veleli neexistujícím jednotkám, aby si osvojili základní taktická pravidla pro přesuny vojska i pro válečné operace.¹⁰³

⁹⁹ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 3, s. 118a–119.

¹⁰⁰ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 3, s. 114a.

¹⁰¹ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 2, s. 94.

¹⁰² LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 3, s. 125a–126.

¹⁰³ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého žití*, kniha III, hlava 4, s. 144.

Delegace do Vídně

Mezi výše zmíněné plánované „vnější“ aktivity se občas vklínily zvláštní příležitosti, kvůli nimž byly podnikány cesty do hlavního města monarchie. Počet účastníků byl omezen, velení školy je vybíralo buď za odměnu, nebo s ohledem na to, že měli zastupovat školu před nejvyššími osobnostmi státu, a tudíž nesměli udělat ostudu. Vybraní studenti spolu s učiteli akademie tak například mohli sledovat ve Vídni velké cvičení armády před panovníkem, či se zúčastnili pohřbu arciknížete Karla v roce 1847, jenž se samozřejmě odehrával se všemi vojenskými náležitostmi.

K „závěrečnému manévru“ do Vídně začal studenty posílat nový ředitel akademie Martini, který se tak mimo jiné snažil zvýšit jejich zainteresovanost na dobrých studijních výsledcích. Studenti nejvyšších dvou ročníků po šesti až osmi nejlepších, stanovených přesně podle pořadí utvořeného na základě známek, jichž dosáhli při zkouškách, se tak pod velením jednoho z důstojníků mohli zúčastnit jedné z nejvýznamnějších vojenských událostí monarchie v mírové době. Vlakem dojeli do Vídně, kde mohli sledovat ono cvičení, jež více než cokoliv jiného představovalo jen naivní divadlo pro obecnstvo, jak to označil Friedberg. Vše se totiž odehrávalo na cvičišti „Schmelz“, tvořeném víceméně rovinou bez jakýchkoliv terénních rozmanitostí, a za druhé „hrála“ jen jedna strana, nepřítel jaksí chyběl, a vše bylo završeno tím, že účinkující vojsko „bojovalo“ v parádních stejnokrojích.

Studenti akademie touto zbytečností byli dosti zklamáni, ale aspoň měli příležitost prohlédnout si vojáky císařské tělesné stráže oblečené v tradičních stejnokrojích a zažili několik zábavných okamžiků, například jak generála, který si potřeboval ulevit za křovím, odtud vyvekkl jeho splašený kůň, nebo jak zúčastnění vojáci lovili mezi nimi pobíhající zajíce, aby si vylepšili jídelníček. Zážitkem jistě bylo také vidět císaře Ferdinanda I., jenž se i přes své nedostatky těšil účtě poddaných.

Bohužel při takových příležitostech, jakkoliv bylo vše předem nacvičeno, docházelo k neštěstím, způsobeným pádem s koně, střelnými zraněními nabíjáky zapomenutými v hlavních či „dopravními nehodami“. Jak poznamenal Friedberg: „*v nynějších časech (1892) již dávno přese všechny rychlejší pohyby a víc bezohledné jednání vůči všelijakým překážkám a obtížím neudá se tolik neštěstí ani za 10 let, co tenkrátě při jedinké pabitvě,*¹⁰⁴ *neb lidé nyní mají více cviku, více ducha přítomnosti a jsou otužilejší.*“¹⁰⁵ I taková zkušenost ale budoucí důstojníky připravovala na jejich budoucí povolání.

Smutnější příležitostí k výletu do hlavního města se stala účast na pohřbu arcivévody Karla, slavného bojovníka proti Napoleonovi, bratra císařova otce Františka I. I v samotné akademii se konala smuteční slavnost, ale zástupci důstojnictva a několik nejstarších studentů, vedeni ředitelem podmaršálkem Martinim, odjeli přímo do Vídně, kde se v kostele sv. Karla Borromejského

¹⁰⁴ Pojmem „pabitva“ označoval Friedberg vojenské cvičení, manévry.

¹⁰⁵ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého života*, kniha III, hlava 3, s. 111–112.

zúčastnili zádušní mše. Viděli, jak celá vídeňská posádka byla rozestavena v parádě na kraji starého města a provázela hlavní části mše střeleckými salvami. Byli jen diváky, ale i drobný podíl na vzpomínce na velkého vojevůdce jistě znamenal hluboké dojmy.¹⁰⁶

Závěrem

Jak je patrné, při srovnání „venkovních“ aktivit pražského akademického gymnázia a vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě lze nalézt velké množství rozdílů. V Praze se žáci ze školní budovy dostali spíše jen výjimečně, naopak se většinou věnovali suchopárné teoretické výuce, k čemuž zřejmě do jisté míry přispělo i umístění ve středu města bez většího „zeleného“ zázemí. Naproti tomu v akademii žáci trávili na čerstvém vzduchu poměrně hodně času. Důvody byly nasnadě: posilování tělesné zdatnosti budoucích důstojníků, nezbytná praktická cvičení v řadě odborných předmětů, vedle toho i snaha velitelů motivovat studenty k dosažení co nejlepších výsledků pro budoucnost, odměna za dřívější snahu, ale i rozptýlení, pobyt na zdravém vzduchu a důstojná reprezentace školy při slavnostních příležitostech. Vedle toho se využívalo i řady mimořádných možností.

V obecném povědomí jsou vojenské školy zakotveny jako zkonstatované ústavy, kde vše postupuje podle jasně daných pravidel bez sebemenší odbočky. I v té době ale – stejně jako dnes – hodně záleželo na lidech ve vedení školy i jednotlivých učitelích, nakolik měli snahu výuku oživit.

Ze srovnání obou škol v konečném důsledku vyplývá, že studium na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě bylo tehdy mnohem pestřejší než na pražském gymnáziu.

¹⁰⁶ LA PNP, ESFM, osobní fond, *Paměti z mého života*, kniha III, hlava 4, s. 141.

Výlety a exkurze členů historického semináře české filozofické fakulty pražské univerzity v letech 1920–1931¹⁰⁷

Marek Ďurčanský

Profese historika je z povahy věci do značné míry spojena s cestováním.¹⁰⁸ Za svými prameny se často musí osobně vypravit, což zatím zcela nezměnila ani možnost využití elektronických zdrojů informací a nepoměrně vyspělejší reprodukční technika než ta, kterou měli k dispozici studenti historie a jejich učitelé v posledních desetiletích existence Rakouska-Uherska a v meziválečném období. Nejde přitom samozřejmě jen o prameny písemné. I v případě psaní biografie nebo třeba práce z hospodářských dějin podnikne značná část autorů cestu do míst spojených s osobami a událostmi, o nichž připravovaný text pojednává, aniž by se to ve výsledném znění muselo nutně explicitně projevit. Osobní zážitek spojený s návštěvou takového místa lépe uvádí do reálných poměrů – stavba se náhle nejeví tak monumentální, jak by se dalo čekat z fotografií; pomník působí v kontextu svého umístění v krajině zcela jinak; vzdálenost mezi dvěma místy absolvovaná pěšky poskytne plastickou představu o komunikačních možnostech v dobách, kdy nejrychlejším dopravním prostředkem byl kůň. Většina historiků tak podle mých dosavadních zkušeností ráda cestuje i bez přímého popudu v podobě připravovaného textu.

Nelze se tedy divit, že výlety a exkurze jsou nedílnou součástí výuky budoucích historiků i učitelů historie. Byly jí do jisté míry už v době, o níž pojednává tento příspěvek, resp. lze říci, že se v té době nedílnou součástí výuky stávaly. Nesnažím se v následujících řádcích o vyčerpávající uchopení tohoto tématu. To by si s ohledem na roztříštěnost pramenů vyžádalo ohromné množství času a – cestování za nimi. Spíš bych se rád pokusil o postižení hlavních rysů této méně formální části výuky historie a vývoje jejího institucionálního zajištění. Zde je třeba učinit krátkou zmínku o pramenech. Vycházím v první řadě z archivního fondu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy; materiál týkající se historického semináře i spisy normativní povahy ve vztahu k exkurzím jsou bohužel dochovány teprve pro meziválečné období. Materiál Filozofické fakulty lze částečně doplnit písemnostmi Akademického senátu univerzity. Dále nelze opomenout fond Ministerstva školství a národní osvěty, které ve dvacátých letech poskytovalo na exkurze přímé dotace. V neposlední řadě bylo nutné vzít v potaz osobní fond profesora Josefa Vítězslava Šimáka, jehož jméno bylo s exkurzemi spojeno především. Korespondenci a vzpomínky, které by mohly evokovat jejich atmosféru díky neúřední povaze výpovědi, bylo možné použít jen namátkou, tedy především prameny již vydané nebo korespondenci relevantních osob.

¹⁰⁷ Tato studie je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, blok V/d: Česká vysokoškolská vzdělanost*.

Za cenné rady ohledně archivního materiálu i věcné konzultace bych rád poděkoval Mgr. Haně Kábové.

¹⁰⁸ Míru důležitosti, jakou historikové svým cestám nejen po archivech sami přisuzují, naznačil v českých podmínkách např. přednáškový cyklus Sdružení historiků ČR – Historického klubu v polovině devadesátých let, reagující do značné míry na otevření hranic po roce 1989. PEŠEK, J. (red.): *Historikové na cestách (cyklus sedmipřednáškový)*. Pardubice 1997 [=Východočeský sborník historický VI – Supplementum].

¹⁰⁹ Srov. např. fotografie uložené v osobním fondu historika Jaroslava Bidla. Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR (dále jen MÚA – A AV ČR), Jaroslav Bidlo, fotografie z výletů historického klubu na Skalku u Mníšku (3. července 1917), do Brandýsa nad Labem (kolem roku 1920), na Bezděz a do Mladé Boleslavi (21. června 1922). Vedle ordinářů českých i obecných dějin (J. Bidlo, V. Novotný, K. Krofta, J. Šusta) se jich účastnila řada studentů a čerstvých absolventů, později význačných historiků (Emanuel Janoušek, Jan Muk, Otakar Odložilík, Milada Paulová, Jaroslav Prokeš).

¹¹⁰ Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy v Praze (dále jen ÚDAUK), fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále jen FF UK), kart. 93, inv. č. 1191 (složka exkurze), opis oběžníku MŠANO z 18. října 1922.

¹¹¹ Např. cestování zdarma pro jednoho chudého studenta na deset účastníků exkurze a poloviční jízdné pro jednoho vyučujícího rovněž na deset účastníků. Tamtéž, opis oběžníku ze 14. února 1923.

¹¹² Tamtéž, přepis MŠANO z 11. února 1924.

¹¹³ Tamtéž, přepis Zemské správy politické z 15. března 1924. Formu vyučování byla podrobně popsána v oběžníku Zemské správy politické ze 2. července 1924. Snad bylo na některých školách pedagogu užito těchto peněz i k vlastním studijním cestám, což další oběžník Zemského úřadu z 27. srpna 1930 výslovně zakazoval.

¹¹⁴ V roce 1931 uvedl Albín Stocký.

¹¹⁵ Od roku 1930 Albín Stocký.

¹¹⁶ Od roku 1929 Antonín Matějček.

Obecně lze říci následující: pro období monarchie se zdá, že zajištění exkurzí na z historického pohledu zajímavá místa suploval Historický klub, v němž byla sdružena většina profesorů i studentů historie, případně si je jednotliví profesori organizovali v malém sami (jako příklad lze uvést výlety na vorech po Vltavě organizované Čeňkem Zíbrtem). Téma je natolik komplikované a materiál natolik roztříštěný, že si zatím netroufám na více než uvedení této teze a několika záchytných bodů.¹⁰⁹ Jiná situace ovšem nastala po vyhlášení samostatného Československa.

Hned od počátku dvacátých let se ministerstvo školství a národní osvěty pokoušelo stanovit organizační rámec a různé provozní detaily pro vysokoškolské exkurze. V říjnu 1922 tak například upřesňovalo podmínky k dosažení pasových úlev posluchačů „na krátkodobé exkurze za hranice“. ¹¹⁰ Záhy poté informovalo o podpoře ze strany státních drah, které poskytly studujícím padesátiprocentní slevu na cestování třetí třídou a s tím i další výhody. ¹¹¹ Obecný rámec samozřejmě platil také pro studenty historie. V roce 1924 ministerstvo přidělilo filozofické fakultě pro jednotlivé historické obory paušální částky na povinné exkurze s tím, že pokud se suma ukáže jako příliš nízká, je možné podniknout větší akci pouze jednou za několik let. ¹¹² Z dotace měl být placen také vedoucí exkurze, jemuž měla být částka přímo vyplacena, a případné další pedagogické síly. Dotaci poukazoval účetní odbor Zemské správy politické, jíž byli vedoucí také povinni do čtrnácti dnů po exkurzi předkládat cestovní deníky. ¹¹³ Zdůrazňovalo se při tom, že jakákoli vedlejší podání na ministerstvo jsou bezpředmětná, protože MŠANO žádnými dalšími prostředky na exkurze nedisponuje. Proporčně vypadala situace následovně:

Obor, pracoviště	ředitel	částka (v Kč)
posluchači dějin umění	Vojtěch Birnbaum	1 200
posluchači klasické archeologie	Hynek Vysoký ¹¹⁴	1 200
seminář sociologický	Břetislav Foustka	1 000
seminář slovanské archeologie	Lubor Niederle ¹¹⁵	1 000
seminář pomocných věd historických	Gustav Friedrich	1 000
seminář historický	Josef Vítězslav Šimák	600
seminář dějin umění [!]	Karel Chytil ¹¹⁶	1 200

Tabulka č. 1 – Paušály dotace MŠANO na exkurze pro jednotlivé historické obory na FF UK ve dvacátých letech 20. století.

Jak je z tabulky zřejmé, byl historický seminář dotován částkou výrazně nižší – v porovnání s uměleckohistorickými obory se jednalo dokonce o polovinu sumy. Zatímco v případě archeologie, PVH nebo dějin umění bylo možné mnohem spíše poukázat na praktické dovednosti, spojené s těmito obory, výuku historie bylo lze představit si z pohledu ministerstva jako cosi všeobíjajícího, k čemu stačí umět číst. To je ale nakonec na první pohled možné říci o podstatně štedřeji dotované sociologii také. Paušály se nezměnily ani

v následujících letech.^{**117**} Až na sklonku roku 1931 ministerstvo stanovilo, že *„v důsledku usnesení vlády ze dne 11. prosince 1931 stran úspor ve státních financích nemůže ministerstvo školství a národní osvěty obvyklé zálohy na vědecké exkurze povolit a žádá, aby o tom byli přednostové ústavů, klinik a seminářů uvědoměni s upozorněním, že by bylo bezúčelné jakékoliv návrhy nebo žádosti o udělení těchto příspěvků na pořádání exkurze doma nebo za hranice ministerstvu předkládati“*.^{**118**} Platnost tohoto oběžníku už poté byla jen rok od roku prodlužována.^{**119**}

Jak už bylo naznačeno, osobou zodpovědnou za institucionalizované exkurze členů historického semináře byl jeden z jeho ředitelů Josef Vítězslav Šimák (1870–1941),^{**120**} od roku 1921 řádný profesor historické vlastivědy.^{**121**} Ve vztahu k exkurzím byl povolanou osobou nejen vzhledem ke svému oboru,^{**122**} mimořádné zcestovalosti po českých zemích, umocněné působením na postu konzervátora pro několik severočeských okresů, ale také kvůli rozsáhlým praktickým zkušenostem se středoškolskými výlety. Když psal profesor Václav Vojtíšek svou stať k Šimákovým šedesátinám, zahájil ji vzpomínkou na první setkání s ním v průběhu společného školního výletu pražského gymnázia v Žitné ulici a reálky z Ječné ulice, kde byl Šimák profesorem, do Českého ráje.^{**123**}

Rekonstruovat cíle a termíny exkurzí členů historického semináře s prof. Šimákem od začátku dvacátých do začátku třicátých let je poměrně komplikované – alespoň se mi zatím v registratuře FF UK, MŠANO a Zemské správy politické nepodařilo nalézt zprávy příkládané k vyúčtování ani jejich kopie. Je ovšem dochována souhrnná zpráva pro léta 1921–1927, kterou Šimák zpracoval spolu s dalšími řediteli seminářů filozofické fakulty pro *Výstavu soudobé kultury v Československu*, jež se konala v roce 1928 v Brně.^{**124**} Děkan fakulty v doprovodném dopise pro rektorát poznamenal, že: *„předkládá jako přílohu žádané statistické údaje, pokud se mu jich vůbec od jednotlivých přednostů seminářů dostalo. Ježto děkanství evidenci o exkursích samo nevede, nemohlo jiných statistických dat o této věci získati.“*^{**125**} Podobně reagoval ve své odpovědi děkanátu také Josef Vítězslav Šimák: *„Požadavek, abych po letech podal přesnou statistiku exkursí, jež jsem podnikl se svými seminárními posluchači, nemohu úplna splniti, ježto nemám zápisků a paměť si není jista. Mám za to, že bude tak i u jiných pp. kolegů a že by se jistoty nejspíš mohlo dojíti nahlédnutím do akt Politické správy zemské, jížto každý exkurs byl podrobně vyúčtován.“* Podal nicméně poměrně podrobný přehled, který po doplnění dat ze spisů historického semináře můžeme shrnout do následující tabulky:

- ^{**117**} Tamtéž, přípisy MŠANO z 19. února 1925, 17. března 1926, 25. března 1927, 27. února 1928, 16. ledna 1929, 29. ledna 1930, 18. března 1931.
- ^{**118**} Tamtéž, přípis MŠANO z 10. února 1932.
- ^{**119**} Tamtéž, přípisy MŠANO z 3. března 1933, 28. května 1935.
- ^{**120**} Starší literaturu k němu shrnují studie ve sborníku NAVRÁTIL, I. (red.): *J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době*. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 10.–11. května 1996 v Turnově a na Hrubé Skále. Semily 1996 [= Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 2]. V posledních letech věnuje J. V. Šimákovi soustavnou pozornost H. Kábová, z jejichž edic a studií uvádím alespoň: KÁBOVÁ, H. (ed.): *Josef Vítězslav Šimák v korespondence s Antonínem Rezkem a Josefem Kalouskem. (Edice)*. Z Českého ráje a Podkrkonoší 17, 2004, s. 166–208; TÁŽ: *Historické dílo Josefa Vítězslava Šimáka*. In: JIROUŠEK, B. et al. (red.): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. České Budějovice–Pelhřimov 2005, s. 367–386; KÁBOVÁ, H. – BÍLEK, K. (ed.): *Josef Pekař a Vítězslav Šimák. Edice vzájemné korespondence*. Z Českého ráje a Podkrkonoší 20, 2007, s. 113–210.
- ^{**121**} Šimák byl jmenován „řádným profesorem historické vlastivědy státu československého“ s účinností od 1. října 1920. MÚA – A AV, osobní fond J. V. Šimáka, kart. 1, inv. č. 1.
- ^{**122**} Jmenování pro obor historické vlastivědy bylo ovšem spíše kompromisem, nikoli původním záměrem J. V. Šimáka, habilitovaného již v roce 1904 v pro české dějiny. Řádné profesury českých dějin – ač „*služebně nejstarší*“ – nedosáhl a nabízenou profesuru historické geografie odmítl s poukazem na to, že se tomuto oboru dostatečně nevěnoval. Podrobně MÚA – A AV, J. V. Šimák, kart. 32, inv. č. 2707, J. V. Šimák T. G. Masarykovi, 6. února 1921, Praha.
- ^{**123**} „*Bylo tomu o letošních svatodušních svátcích plných 30 let, co jako kvintán gymnasia v Žitné ulici v Praze účastnil jsem se výletu třídy do Turnova a jeho okolí. Nejeli jsme však sami, nýbrž připojili jsme se k výpravě dvou nebo tří tříd sousední školy, reálky v Ječné ulici. Stalo se to proto, že jejich vůdcem byl tehdejší profesor reálky Dr. Josef Vítězslav Šimák, který už tehdy byl znám jako milovník, znalec a propagátor svého rodného města a kraje. Tak jsem se setkal s prof. Šimákem po prvé, a jak jsem jej tehdy poznal, udělal na mne milý dojem. Byl usměvavý a pohyblivý, ochotný a neúnavný. Vytrvale nás vodil, aby nám ukázal památky i hlavní podniky Turnova, provázel nás na blízka krásná a památná místa, na Valdštejn, na Hrubou Skálu, Trosky, Frydštejn, vše nám s radostí a chlou-*

bou vysvětloval, na vše nás upozorňoval. Sice nebylo mně všechno nové, leccos už jsem znal z vypravování, rodáka z nedaleké Tuháně u Lomnice nad Popelkou, který mne několik let dříve i vedl těmi místy, ale prof. Šimák dovedl jinak vše pověděti nežli prostý muž, u něhož láska k rodné krajině byla utvrzena a prohloubena věděním a studiem.“ VOJTÍŠEK, V.: *Josef Vítězslav Šimák*. In: *Prof. Dr. J. V. Šimák. K jeho šedesátinám*. Zvláštní otisk z vlastivědného sborníku Od Ještěda k Troskám, s. d., s. l., s. 201. Uloženo v MÚA – A AV ČR, J. V. Šimák, kart. 41, inv. č. 3224.

^{**124**} ÚDAUK, fond Akademický senát Univerzity Karlovy, kart. 239, inv. č. 3545.

^{**125**} Tamtéž, děkan FF UK rektorátu, 17. října 1927, Praha.

^{**126**} Přesný údaj v ÚDAUK, FF UK, kart. 99, inv. č. 1207 (složka Historický seminář), děkanát FF UK ministerstvu školství a národní osvěty, 8. června 1925.

^{**127**} Tak v roce 1925 o subvenci uváděl: *„Placeny byly z ní jednotně pro všechny (a také pro mne, podle ministerského výměru) výlohy cestovní a spropitné. Ježto účastníků bylo 30, vyčerpána jest částka ta již cestou tam, a poněvadž nebylo subvence vyplaceno, až po návratu, hradil jsem zatím všecko ze svého. Posluchač žádný peněz do rukou nedostal, i nebylo tudíž třeba kvitancí. Kvitanci na celou částku jsem podepsal sám.“* Tamtéž, J. V. Šimák ministerstvu školství a národní osvěty, 24. října 1925, Praha.

^{**128**} Šimák poukazoval zejména na to, že nežádá vyplacení příslušných náhrad pro svou osobu: *„Neboť já náhrady, jichž bych měl právo požadovati, nežádám; kdybych žádal, pak by ze subvence 600 Kč po zaplacení diet a cestovného podle mé hodnostní třídy zbylo velmi málo. Stravné hradím si sám ze svého, v cestovním pak se připojuji jako prostý účastník kterýkoli jiný k celku.“* Dále v rozkladu pro Zemskou správu politickou uváděl, že subvenci používá pro všechny posluchače bez rozdílu, protože nemůže zkoumat jednotlivě jejich majetkové poměry. Částku tedy vždy rozvrhne rovným dilem na všechny včetně sebe a použije ji na kolektivní jízdné nebo vstupné (v roce 1926 tak připadalo zhruba 23 korun na osobu). Nemohl tím pádem k vyúčtování přikládat kvitance ani jízdenky od jednotlivých studentů, protože jim žádné peníze přímo nevyplácel. Tamtéž, J. V. Šimák Zemské správě politické, 27. září 1926, Praha. O způsobu užití paušálu a jeho vyúčtování srov. např. MÚA – A AV ČR, J. V. Šimák, kart. 1, inv. č. 1, děkanát FF UK J. V. Šimákovi, 20. března 1925, Praha. K vyúčtování exkurzí také další materiál tamtéž, kart. 32, inv. č. 2702.

^{**129**} O Šimákově badatelských zájmech ve vztahu k Táboarsku a dalších vazbách

Rok	Datum (přibližné)	Oblast	Trasa exkurze	Počet účastníků
1921	letnice	Jižní Čechy	České Budějovice, Hluboká, Zvíkov	?
1921	zač. června	Český ráj, Mnichovohradištsko	Bakov n. J., Zvířetice, Mnichovo Hradiště, Klášter, Valečov, Kost	16
1922	—	—	—	—
1923	letnice	Podyjí	Znojmo, Nový Hrádek u Lukova, Kyjov, Hardegg, Cornštejn, Vranov, Bítov, Moravské Budějovice	14
1924	letnice	Jižní Čechy	České Budějovice, Zlatá Koruna, Český Krumlov, Rožmberk, Vyšší Brod	19
1925	letnice (29. 5.– 1. 6.) ^{126}	Jižní Čechy	České Budějovice, Zlatá Koruna, Volary, Hus, Prachatice, Husinec, Vodňany	32
1926	letnice	Jižní Čechy	Tábor, Kozí [Hrádek], Příběnice, Jindřichův Hradec, Landštejn, Třeboň	22
1927	28.–30.5.	Litoměřicko	Roudnice, Doksany, Libochovice, Klapý, Košťálov, Skalka, Milešovka, Oparno, Litoměřice, Mělník	?

Tabulka č. 1 – Přehled exkurzí historického semináře FF UK pod vedením J. V. Šimáka v letech 1921–1927.

Vidíme tedy, že v době organizovaných a dotovaných exkurzí se jednalo zhruba o tří denní akce s počtem mezi 14 a 32 studentů. Při takovém počtu je zřejmé, že exkurzní paušál na pokrytí finančních nákladů nepostačoval.^{**127**} Šimák na to při vyúčtování nejednou poukazoval, stejně jako na jiné okolnosti, které mu neumožňovaly řídit se při vypracování příslušných výkazů pokyny Zemské správy politické, protože (jeho vlastními slovy) *„okolnosti jsou jiné, nežli směrnice předpokládají“*.^{**128**} Vypořádání všech finančních a administrativních otázek tak někdy zřejmě kladlo na vedoucího exkurze jen o málo menší nároky než její samotné zorganizování. Co do cílů výprav, je zřetelné, že Šimák se snažil směřovat exkurzi obvykle do míst, která mimořádně dobře znal (Český ráj) nebo která byla právě centrem jeho badatelské pozornosti, jako ve dvacátých letech Jižní Čechy, zejména Táboarsko.^{**129**} Zajímavé srovnání se nabízí s dalšími odpověďmi, které děkanát v roce 1927 obdržel od jiných ředitelů seminářů. Můžeme na jejich základě konstatovat, že posluchači klasické archeologie v počtu zhruba 12 osob jezdili v předválečném období víceméně každoročně a po válce sporadicky do Mnichova, studenti dějin umění v počtu 9–15 osob po roce 1920 pak dvakrát až třikrát ročně na nejružnější místa Čech, výjimkou byla jedna cesta do Drážďan.^{**130**}

Jak jsem již uvedl, v roce 1931 byly paušální dotace na exkurze zrušeny a lze předpokládat, že nastal návrat k předcházející praxi, tj. přenesení zajišťování těchto aktivit na bedra profesního spolku.¹³¹ Tuto tezi ale bude ovšem třeba doložit nebo vyvrátit pramenným výzkumem.

Je ale jisté, že Šimákem vedené exkurze se staly fenoménem, na nějž vzpomínalo několik generací studentů. Ještě 1. února 1941, tedy v době uzavření českých vysokých škol a v roce Šimákova úmrtí, uveřejnily Lidové noviny v rámci rubriky *Deset z týdne* krátkou glosu: „*V cestovním úboru a v čepičce, která upomíná na doby staré české slávy, chodil prof. J. V. Šimák se svými žáky od hradu ke hradu, ať prší nebo leje, podle předem vypracovaného plánu. A když se pěkně jde a slunce se rozsvítí, Šimák první zanotuje radostnou píseň.*“¹³²

k této oblasti pojednal TECL, R.: *J. V. Šimák a Tábořsko*. In: *J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době*, s. 102–108. Od roku 1923 byl prof. Šimák také členem Jihočeské společnosti pro zachování husitských památek. MÚA – A AV ČR, J. V. Šimák, kart. 1, inv. č. 1, oznámení o kooptaci výborem Spolku, 24. ledna 1923, Tábor.

¹³⁰ ÚDAUK, fond Akademický senát Univerzity Karlovy, kart. 239, inv. č. 3545, Ústav pro klasickou archeologii (Růžena Vacková za prof. Hynka Vysokého) FF UK děkanátu FF UK, 27. července 1927; Ústav pro dějiny umění FF UK (prof. Karel Chytil) děkanátu FF UK, 15. července 1927.

¹³¹ Srov. např. fotografie J. V. Šimáka se studenty z jižních Čech z roku 1937. MÚA – A AV ČR, J. V. Šimák, kart. 41, inv. č. 3220.

¹³² Výstřížek uložen v MÚA – A AV ČR, kart. 41, inv. č. 3226.

Adéla Jůnová Macková

Jaroslav Petrbok působil po celý život jako učitel na základních školách a ve svém volném čase se jako spolupracovník Národního muzea věnoval geologii a paleoantropologii. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století podnikal vědecké cesty na Balkán a do Orientu a do těchto míst organizoval i učitelské poznávací výpravy a tábory s výlety do Istanbulu či Tuniska. O svých poznatcích pak přednášel jak pro vědeckou obec, tak pro širokou veřejnost.

Jaroslav Petrbok (1881–1960), syn Ludvíka Petrboka a Anny Petrbokové, roz. Kučerové, se narodil v Praze, vystudoval učitelský ústav a dále pokračoval samostudiem jako mimořádný univerzitní posluchač. Třicet let působil jako učitel, především na základní škole v Kojeticích a Kejích, pro své nestandardní metody však byl předčasně poslán do penze. Již během učitelské dráhy se mohl díky placenému volnu věnovat paleoantropologickým a geologickým výzkumům. Stal se odborníkem na čtvrtohorní období a jeho archeologické památky; věnoval se malakozoologii, výzkumu měkkýšů čtvrtohorního a třetihorního období. Byl spolupracovníkem Národního muzea a nejpозději od poloviny dvacátých let uváděl své zaměstnání jako geolog, byl členem Československého státního geologického ústavu. Výsledky jeho výzkumů byly publikovány v odborných periodikách v českých zemích i v zahraničí a se svými závěry vystupoval též na mnoha mezinárodních kongresech.¹³⁴

Petrbok nebyl v Národním muzeu v zaměstnaneckém poměru, byl pouze spolupracovníkem geologického a prehistorického oddělení, kde pracoval dobrovolně a ve svém volném čase. Vykonávat tuto práci a podnikat výpravy do ciziny mu umožnila placená dovolená, kterou postupně získal na sedm let, od září 1922 do srpna 1928. Poté se musel opět vrátit na své učitelské místo, neboť z důvodů úspor nebylo možné, aby Zemská školní rada i nadále financovala ze svého fondu jeho placenou dovolenou. Podařilo se mu však získat vždy na několik týdnů studijní dovolenou a na své cesty se nadále vydával během školních prázdnin.¹³⁵

Výpravy Jaroslava Petrboka pramenily jednak z jeho touhy po cestování, po poznávání nových krajů a jejich přírodního a kulturního bohatství a jednak z jeho zájmu o vědecký výzkum těchto oblastí. Nejednalo se tedy o nějaké dobrodružství nebo o sportovní výkon, ale výlučně o poznávací akci, která si kladla za cíl poznat nová zajímavá místa a doplnit vzdělání praktickou zkušeností. Jeho výpravy bychom mohli rozdělit na dvě části, na cesty odborné (kde prováděl vědecký výzkum), které podnikal po Balkáně, Blízkém východě či na Islandu

¹³³ Tato studie vznikla za podpory GA ČR, č. 409/09/0295 projekt *Českoslovenští vědci v Orientu 1918–1938*.

¹³⁴ Archiv Národního muzea, (dále ANM), fond Jaroslav Petrbok, neuspořádané.

¹³⁵ Viz ANM, složka 23/8, osobní spis Jaroslav Petrbok.

a na cesty vzdělávací, poznávací, které zahrnovaly Rumunsko, Bulharsko, Jugoslávii, Řecko, Sýrii, Palestinu a Egypt.

Naše znalosti o jednotlivých výpravách jsou značně omezené. Ve fondu Jaroslava Petrboka, uloženém v Archivu Národního muzea, se nachází poměrně rozsáhlý konvolut jeho korespondence, která je však většinou zaměřena striktně na vědecké problémy či věci organizačního rázu. Díky korespondenci Rudolfa Rejmana, vydavatele jeho knihy *Židovská práce a mravnost v Palestině*¹³⁶ se nám dochovaly prameny k výpravám, jež ve dvacátých letech 20. století organizoval do Řecka, Sýrie, Palestiny a Egypta. Letní pobyty, které pořádal v Bulharsku, jsou podchyceny především v novinových člancích, v *Učitelských novinách* a v jeho vydaných i nevydaných rukopisech nacházejících se v jeho osobním fondu. Důležitým pramenem je též v Národním archivu uložený fond Policejního ředitelství Praha II – všeobecná spisovna¹³⁷, ve kterém se nacházejí žádosti o pasy, kladné či zamítavé odpovědi a odvolání Petrboka s rozsáhlým popisem jeho odborné činnosti pro Československo.

Výpravy na Balkán

Jaroslav Petrbok se nejpozději od počátku dvacátých let 20. století zabýval myšlenkou pořádání ozdravných a poznávacích pobytů u moře v rámci organizace Československých skautů socialistů. První tábor byl naplánován na rok 1920, ale kvůli zpožděné dotaci od ministerstva zdravotnictví 5 000 Kč a ministerstva vyučování 3 000 Kč se přesunul na rok 1921. V tomto roce odjelo vlakem 120 dětí a dospělých na přibližně šesti týdenní pobyt do Bašky na ostrově Krk, Království SHS. Jednalo se o běžný skautský tábor, spali ve stanech, z Prahy si vezli veškeré vybavení včetně polní kuchyně a osmi tun potravin.¹³⁸ Výprava podnikla též několik poznávacích výletů, např. do Splitu a Dubrovníku, snažila se propagovat čsl. umění, byla uspořádána výstava malíře Píseckého (jméno je špatně čitelné), cvičili na sokolském sletu.

Jako skautská výprava je označován též tábor u moře ve Varně, v Bulharsku, který se uskutečnil hned následující rok. Pro výpravu 40 osob byla zajištěna sleva na drahách, ubytování zdarma či pod stanem. Z dopisu pro ministerstvo železnic se dozvídáme, že se cesty zúčastnilo šest akademických malířů, jeden lékař a dva geologové, kteří měli provádět sběry pro Národní muzeum. Petrbok získal podporu 5 000 Kč od ministerstva zdravotnictví, aby prozkoumal pobřeží z hlediska vhodných míst pro táboření. I ve Varně proběhla výstava 85 obrazů tří československých malířů Janouška, Prouzy a Živného.¹³⁹

Poslední výpravu, kterou Petrbok vedl jako tábor skautů socialistů, byla výprava roku 1923 do Rumunska pod záštitou Skauting Clubu. Vzhledem k finančním a dalším nesrovnalostem, které ji provázely, se Petrbok rozhodl zorganizovat takovéto podniky sám.

¹³⁶ PETRBOK, J.: *Židovská práce a mravnost v Palestině*. Praha 1927.

¹³⁷ Národní archiv, (dále NA), fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, k. č. 8577, sign. P1541/15.

¹³⁸ PETRBOK, J.: *K Jadranu: dojmy, práce a zkušenosti výpravy skautů-socialistů na Bašku*. Praha 1922. ANM, fond Jaroslav Petrbok, neuspořádáno, rukopis K Jadranu (nelinkovaný sešit v tvrdých černých deskách).

¹³⁹ ANM, fond Jaroslav Petrbok, neuspořádáno, rukopis Černomořský almanach, 19 listů.

¹⁴⁰ PETRBOK, J.: *Za stavovským skautingem učitelským*. Učitelské noviny, 34, 1924, s. 73–74.

¹⁴¹ PETRBOK, J.: *Stavovský skauting učitelský (Odpověď k dotazům)*. Učitelské noviny, 39, 1925, s. 134–135.

Od roku 1924 se v *Učitelských novinách* objevují jeho články o učitelském skautingu, stavovské organizaci, jež měla zařizovat různé prázdninové pobytové tábory i putovní výpravy. „*Prázdninový pobyt u moře přestal již býti výsadou boháčů a camping i skauting ukázaly cestu k němu i těm nejhudším. A dnes mládež dostane se v bezpečí do Malé Asie, Cařihradu, Itálie atd., kam před několika lety od nás zajížděli tak Kořenský a několik jednotlivců. [...] Roku 1924 na své cestě Palestinou seznal jsem i možnosti táboření a levné cestování tamže, jakož i místa pro levné stravování (Důkladný oběd za 4–5 piastrů) na táboru pochodovém. Ze zkušeností – hlavně s učitelskými členy těchto táborů, přišel jsem k poznání, že nejlépe hodí se k sobě lidé vzděláním i příjmy sobě rovní, mající ve společném období letní prázdniny, a proto doporučuji učitelstvu, aby seskupilo se ve vlastní stavovskou organisaci skautskou, úplně neodvislou ode všech stávajících a na sebe rozvaděných.*“¹⁴⁰

V lednu 1925 vyšla v *Učitelských novinách* výzva, aby se učitelé i se svými rodinami předběžně hlásili na prázdninové tábory u moře v Bulharsku, kde bude možné podniknout poznávací cestu do Istanbulu a do Francie, odkud se vydají na několik dnů do Tunisu. Třetí výprava byla určena pouze dospělým a zahrnovala poznávací cestu Palestinou (za 2 000 Kč, vlakem do Rumunska a poté lodí do Haify nebo Jaffy, šest týdnů).

Z pramenů máme dochované tři výpravy, jež byly uskutečněny na základě této výzvy. Tábory v Bulharsku v roce 1925 a 1926 a rozšířená poznávací cesta po Blízkém východě v roce 1926, která kromě Palestiny zahrnovala ještě Řecko, Sýrii a Egypt.

Cesta do Bulharska byla plánována dvěma trasami, jednak přes Bratislavu, kde se měli nalodit na loď do Russe a poté jet vlakem do Varny a jednak vykonat celou trasu vlakem. Pobyt v Bulharsku byl levný, ubytování byli ve stanech a sami si obstarávali vaření. Na dotazy ohledně oblečení, organizace a vybavení odpovídal Petrbok v *Učitelských novinách*: „*Oblek: do letních veder doporučuje se pro úsporu oblek skautský. Krátké kalhoty (nad kolena), zelená košile – pro úsporu. Ženy: zelená halenka, krátká modrá sukně. [...] Strava v letních vedrech budiž absolutně nemasitá; alkohol vyloučen, kouření ve společných vagonech a kajutách za dopravy úplně vyloučeno. Dokonale výživnou stravu dodají moučníky, zelenina, ovoce (a jeho kompoty). [...] Výprava musí mít společnou lékárnu a účastníci lékárníčky osobní. [...] Peníze mohou býti svěřeny až v táboře jednomu pokladníku. Po cestě má každý svoje. [...] Výzbroj táborová: jednotlivci: stan, kolíky, příkrývky, motouz; společně: sekery, pily, dláta, kladiva, hřebíky. Polní kuchyně se vypůjčí až na místě*“¹⁴¹

Přesné datum trvání tohoto tábora neznáme, máme zachovány pouze prameny týkající se vyřizování pobytu v Istanbulu. To probíhalo v červenci 1925, kdy již byli na cestě do Varny. Prostřednictvím Úřadu delegáta republiky Československé v Cařihradě se Petrbokovi podařilo navázat spojení s učiteli v Istanbulu a vyjednat zdarma vízum a ubytování v budově státního lycea Galata – Se-

rail v Péře. Československý delegát Světlík dojednal Petrbokovi též spolupráci s geology z univerzity v Istanbulu.¹⁴²

Máme doloženy i další cesty do Bulharska¹⁴³, sám Petrbok jich zmiňuje 15 mezi léty 1914–1949, ale zda byly tyto cesty organizovány pro učitele či zda se jednalo pouze o cesty vědecké, nemáme doloženo.

Jaroslav Petrbok

Výpravy do Orientu

Na svou první vědeckou výpravu do Palestiny se Jaroslav Petrbok vydal v roce 1924. Během této cesty i ve dvou následujících letech se zabýval výzkumem měkkýšů čtvrtohorního období. V lednu 1926 byla Petrbokovi udělena podpora 5 000 Kč od ministerstva školství a národní osvěty na tříměsíční studijní cestu do Palestiny a díky této finanční pomoci mohl provádět svůj výzkum i v Sýrii a Egyptě.¹⁴⁴ V roce 1936 vykonal též studijní cestu do Iráku.

Své znalosti prostředí a zázemí využil Petrbok pro pořádání učitelských výprav do Orientu. První takovouto výpravu podnikl v roce 1926,¹⁴⁵ stála kolem 3 000 Kč (pro srovnání Petrbokův učitelský plat činil v roce 1925 1 820 Kč)¹⁴⁶ a trvala šest týdnů, měla ráz ryze vzdělávací a zahrnovala návštěvu Řecka, Sýrie, Palestiny a Egypta. Jednalo se o vzdělávací cestu, která učitelům umožnila poznat starověké i islámské památky a tyto poznatky pak předávat dále svým žákům. Petrbok zdůrazňoval též důležitost poznání moderní Palestiny: *„Do Palestiny možno dnes jeti za dvojím účelem: buď zřítí Palestinu historickou, tedy: dávno mrtvou, minulou, anebo viděti Palestinu novou, překvapující svou expansivností života, svou touhou žít, žít, žít. […] Tahle Palestina, nová, moderní, je ovšem důležitější, nežli historická a sentimentální.“*¹⁴⁷

Výpravy podnikané v dalších letech již nebyly vyhraněny přímo jako učitelské, i když on sám je tak stále nazýval, ale mohl se na ně prostřednictvím inzerátů v tisku (Národní politika či Právo lidu) a v Petrbokově knize o Palestině přihlásit každý, kdo si koupil tuto knihu. Též se pro výpravy v letech 1928 a 1929 změnily podmínky finanční, cesta byla rozvržena na tři týdny a cena se vyšplhala na 4 000 Kč. Změila se i trasa cesty, která zahrnovala pouze Palestinu a Egypt. Opět byla hlavní náplní programu cesty Palestina, kde navštívili i známou československou židovskou kolonii Bet – Alfa. V Egyptě navštívili jen Káhiru, v programu byla výslovně uvedena prohlídka Egyptského muzea a pyramid v Gíze.¹⁴⁸

Další výpravy nejsou zatím doloženy. Tento typ cestování můžeme označit za jakési předchůdce cestovatelských klubů, které svou činnost vyvíjely, pokud se týče cestování do Orientu, na počátku třicátých let 20. století. Minimálně výpravu konanou v roce 1926 můžeme označit jako nevýdělečný podnik, kde si každý člen hospodařil se svým rozpočtem sám a zaplatil pouze režijní poplatek 200 Kč, tedy pátnáctinu z ceny celého zájezdu včetně víz. Výpravy následující,

¹⁴² ANM, fond Jaroslav Petrbok, neuspořádáno, korespondence úřední, Úřad delegáta RČS v Cařihradu.

¹⁴³ ANM, fond Jaroslav Petrbok, neuspořádáno, rukopis, *Moje bulharská bilance*, 6 listů. Dále viz seznam Petrbokových cest.

¹⁴⁴ ANM, fond Jaroslav Petrbok, neuspořádáno. Hlavičkový formulář Ministerstva školství a národní osvěty, výřezno dne 25. ledna. 1926, č.j. 762/26-IV.

¹⁴⁵ Více viz *Krásný, báječný, nešťastný Egypt*, Praha 2009, s. 354–360.

¹⁴⁶ Více viz NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, k.č. 8577, sign. P1541/15.

¹⁴⁷ PETRBOK, J.: *Stavovský skauting učitelský, Cesta do Palestiny I.* Učitelské noviny, 39, 1925, s. 118–119.

¹⁴⁸ ANM, fond Jaroslav Petrbok, neuspořádáno. *Předběžný program prázdninové cesty do Palestiny a Egypta 1928 a 1929.*

jak je patrné i z navýšení ceny a zkrácení cesty již asi byly pojímány jako výdělečná činnost, nicméně další doložené nemáme a malý zisk mohl být jedním z důvodů, proč o možných dalších cestách prameny mlčí.

Přednášky – osvětová činnost

Jaroslav Petrbok přednášel velmi pilně o všech svých vědeckých výsledcích i o svých výpravách a námětech, které s nimi souvisely. Stejně široký byl i jeho záběr, kde přednášel a pro koho přednášel. Počátek jeho přednáškové činnosti je datován do roku 1922, tedy do doby, kdy začal pravidelně cestovat a mohl se též věnovat své práci v Národním muzeu. Jeho přednášky byly označovány za velmi živé a zajímavé, promlouval za doprovodu několika desítek vlastních diapozitivů pořízených během cest či vědeckého výzkumu. Ke svým přednáškám o Palestině využíval též filmy týkající se židovského osídlování země.

Cestovatelé v době první republiky přednášeli velmi hojně, neboť jejich přednášky skýtaly cenné informace, které by jinak, například v menších městech byly jen velmi špatně dostupné. Tato činnost též přinášela poměrně značný výdělek, který jim pak umožňoval podnikat další cesty. Petrbok, cestující vědec, přednášel jednak pro různé osvětové spolky – Městský osvětový sbor Žižkov, Dobročinný spolek „bratří“ v Praze, Dělnickou tělocvičnou jednotu Mokropsy-Černošice, dále pro zaměstnanecké organizace – Ústřední svaz potravních odborů – výbor vzdělávacích odborů Odbočka dělnické akademie v Praze VIII, či pro učitele – Učitelský sbor ve Kbelích. Přednášky pro širokou veřejnost se konaly například v kinech Bio Kapitol, Bio Legion, pořádaly je též organizace zaměřené na cestování Klub československých turistů a Klub přátel Orientu, který organizoval přednáškové cykly jednou či dvakrát týdně v sálech Městské knihovny a Českého vysokého učení technického. Přednášel samozřejmě i pro Národní muzeum, Archeologický sbor Národního muzea v Praze, Přírodovědecký sbor při Společnosti Národního muzea v Praze či pro Společnost československých prehistoriků,

Většina Petrbokových přednášek se týkala cestování a to zejména do Palestiny. Jednalo se převážně o přednášky populární či populárně vědecké, určené širokému okruhu posluchačů a v neposlední řadě též jeho žákům. Názvy přednášek, jejichž texty se bohužel nedochovaly, pokud nevyšly jako články v různých časopisech, dokládají zaměření jeho cest: *Bulharsko, Dobrudža, Táboření u Černého moře, Palestina historická a moderní, Palestina archeologická a přírodní, Arabi a Židé v Palestině, Moderní kolonisace*. Petrbok nepřednášel o starověkých památkách, zajímala ho především moderní Palestina, sionistické hnutí a fungování nově zakládaných židovských osad.

Vědecky zaměřené přednášky se týkaly témat geologických, paleontologických a témat pravěké archeologie – *Pračlověk, Vývoj pračlověka v době ledové, Nejstarší umění světa.*

Závěr

Můžeme říci, že Jaroslav Petrbok, učitel, cestovatel a geolog, opravdu vyšel ze školních lavic a na své cesty za poznáním vzal s sebou další učitele i s jejich rodinami, své děti. Svým žákům pak předával nově nabyté poznatky a zkušenosti. Pro širokou veřejnost pořádal přednášky a vydával články v denním tisku i ve společenských časopisech (*Auto, Pestrý týden, Moře*).

Petrbok vědecky pracoval v Národním muzeu, publikoval své odborné stati a všechny své přírodovědné sběry a další předměty starověké či etnografické daroval do sbírek Národního muzea. Tyto dary byly předávány postupně, například v roce 1926 zaslal z Athén dvě bedny zkamenělin,¹⁴⁹ které nasbíral během svého pobytu v Řecku. Dnes jen archeologická sbírka Národního muzea obsahuje přes 2 500 předmětů darovaných Jaroslavem Petrbokem.

Cesty Jaroslava Petrboka

- 1901 Solnohrad – Benátky, pěšky
- 1902 Dalmácie – Černá hora
- 1914 Bulharsko
- 1918 Banát
- 1921 Baška, ostrov Krk, Království SHS
- 1922 Bulharsko, Rumunsko
- 1923 Rumunsko
- 1924 Palestina, Rumunsko
- 1925 Palestina, Bulharsko + Istanbul, Rumunsko
- 1926 Řecko, Sýrie, Palestina, Egypt
- 1927 Bulharsko + Istanbul
- 1928 Palestina, Egypt, Království SHS, Bulharsko
- 1929 Palestina a Egypt
- 1931 Island
- 1932 Bulharsko
- 1934 Bulharsko
- 1936 Irák, Bulharsko
- 1937 Bulharsko
- 1938 Bulharsko
- 1949 Bulharsko

¹⁴⁹ ANM, osobní spis 23/8 Jaroslav Petrbok. Zpráva ze dne 9. prosince 1926, č.j. 738.

Jar. Petrbok,
člen Čsl. sbk. „The international Commision for the Study of the fossil Man“ při mezin.geologických kongresech, člen „Mezinárodního ústavu pro paleontologii a paleontologii fosilního člověka“ v Brně, spolupracovník „Biological Abstracts“ v Pensylvanii U. S. A. atd, atd.

P R Ě D N Á Š Í
s původními vlastními dia, [případně s biografovými prvotřídními filmy „Keren Hajessodu“ a „Keren Kajemeth“ o Palestině].

I. Černé Moře.
1. **Bulharsko** dle cest z r. 1914, 1922, 1925, 1927, 1928, 1932, 1933. 100 dia.
2. **Dobruďža** dle cesty 1923. — 80 dia,
3. **Táboření u Černého Moře** (dle uvedených cest. — 60 dia.

II. Palestina.
1. **Palestina historická a moderní.** — 120 dia.
2. **Palestina archeologická a přírodní.** — 80 dia.
3. **Araby a Židé v Palestině.** Moderní kolonizace. 200 dia nebo biografově filmy.

III. Pračlověk.
1. **Vývoj pračlověka v době ledové.** — 100 dia.
2. **Nejstarší umění světa.** — 60 dia. („Venuše“, malby v jeskyních atd.
3. **Venuše a předhistorické poklady Moravy.** 60 dia prof. Dra Absolona.

IV. Jadran a jeho kouzla. — 150 dia.

V. Český Kras a jeho obyvatelé v době ledové. Novinka na rok 1934. Kraj i turisticky většinou neznámý. — Jeskyně a vlastní vykopávky autorovy.
Autor nikdy přednášek **nechte**, ale o všem krásnou formou lidově vypravuje.
V biografech mluví při běžícím filmu.
Přednes dokonalý a při tom vědecky přesný.
Adresa:
Jar. Petrbok, Praha, Národní Museum.

Přednáška se 100 originálních diapozitivů!

Palestina
moderní a historická

kteru pětí SVAZU ČSL DÉLNICKÝCH TURISTŮ produčí po skomolení svých 2 cest v ústředí HE. listopadu 1930 v podobě 100 dia. 4. české techniky Praha II., Karlovo náměstí o 19½ hod.

palestinský badatel
Jaroslav Petrbok.

Palestinský židovský kolonizátor - Paměti arabko-židovské - Příběhy kravavých bohatí v roce 1929 - Význam židovského dělnictva pro dělnictvo arabské. - Židovská Palestina mluvením k Otomanům - Palestinský přírůstek - Význam a dědictví Bet-Aleu revoluční kolonie československých Sionistů. - Přírodní bohatství země. - Palestinská krize. - Nihilistická konkurence. - Palestinská školství a výchova. - Palestina rájem dětí sionistických. - Přírodní krásy Palestiny. - Turistika v Palestině. - Auto, místa, hotely, jídla atd.

Petrbokova přednáška je vždy dokonalým výkonem řetnickým!

Petrbokova **MODERNÍ**, tetelní ilustrovaný spis **PALESTINA** u polohady za přednášky
pomaz **10.- Kč** (misto 30.- Kč.)

Koloniální - Nihilistická - Antisemitická

Kolem naší školy stromoví se vine...

O školních zahradách a stromových slavnostech

Lubor Maloň

Článek vysvětluje význam pěstování stromů ve školních zahradách a přibližuje organizaci školních stromových slavností ve druhé polovině 19. století.

*Kolem naší školy, učení kde kyne,
jako věncem sličným stromoví se vine.*¹⁵⁰

Citované dvojverší z básně *Jak je krásně v Pokrokově*, které dalo jméno tomu-to příspěvku, dokládá žádané spojení školy a výsadby stromů. Právě výsadba, množení a pěstování stromů ve školách, spolu se školními stromovými slavnostmi, budou hlavním předmětem mého zájmu v tomto příspěvku. Na zmíněné básni spisovatele Františka Douchy¹⁵¹ (1810–1884) můžeme sledovat zájem pokrokové části české společnosti druhé poloviny 19. století o pěstování stromů a jejich množení. Stručně řečeno, báseň popisuje ideální stav v imaginární obci, Pokrokově, kde stromy a sady zdobí nejen okolí školy, ale také kostela a všech staveb ve vsi a samozřejmě lemují i silnice, břehy vodních toků a louky a stráně. Dokonce i svaté pole, tedy hřbitov, je zkrášlen stromy a při slavnostních příležitostech, například svatbách či narození, jsou stromy vysazovány. V závěru básně se pak čtenář dozví, že si občané stromů váží a nepoškozují je. Vždyť jim stromy činí dobrodiní. Kéž by to tak bylo na všech místech naší vlasti.

Vysazování a ochrana stromů měly v českých zemích dlouhou tradici, způsobenou především hospodářským, ekologickým, estetickým a krajinotvorným významem stromů. Jedním z nejstarších zachovaných předpisů o hospodaření se stromy, konkrétně zákaz poškozování lesů, můžeme nalézt ve Statutech českého knížete Konráda Oty z roku 1189. Tresty za neoprávněné porážení stromů jsou součástí jihlavského městského práva. Kapitola věnovaná ochraně stromů byla včleněna rovněž do odvolaného zákoníku Majestas Carolina císaře Karla IV. Roku 1754 vydala Marie Terezie poměrně důkladný zákon na ochranu lesů, upravující rovněž hospodaření s nimi. Zajímavé je, že si tato panovnice plně uvědomovala význam stromů, a proto roku 1752 vydala nařízení, podle kterého byly vysazovány ovocné stromy kolem nově zřizovaných ale i starších silnic. Zde pak měly poskytovat stín a ovoce nejen poutníkům, ale především vojákům při přesunech vojsk. Vysazování stromů kolem cest se udrželo až do dnešních dnů.

Roku 1869 byl uveden v život školský zákon, který ve svém paragrafu 63 vyzívá ke zřizování učitelských zahrad a pozemků, na kterých by byly prováděny hospodářské, respektive zemědělské, zkoušky. Nutno podotknout, že se to

týkalo škol ve venkovských obcích a nejednalo se o příkaz, ale spíše doporučení. Podle toho k tomu jednotliví školní správci přistupovali. Ale i pozdější zákony nařizující zřizování školních zahrad byly naplňovány značně liknavě, protože starší školní budovy, často bojující s nedostatkem prostoru pro vlastní výuku, byly umístěny v centrech obcí a vhodný pozemek v jejich okolí bylo velmi těžké získat. Nicméně se postupně dařilo zákon naplňovat a většina venkovských škol byla na konci existence Rakouska-Uherska vybavena alespoň menší školní zahradou.

Školní zahrady byly podle dobového chápání velmi důležité při výuce a výchově žáků a patřily mezi nejdůležitější učební pomůcky: „*Jestiť povinností každého správce školy, by se o opatření této pomůcky učebné postaral, nečekaje, až k tomu z vyšších míst bude vybídnut.*“¹⁵² Samozřejmě však bylo velmi vhodné, aby se zřizovatel školní zahrady před tímto krokem poradil s odborníky, aby zahrada byla zařízena správně, podle nejlepších možností a znalostí. Zajímavé je, že se školním správcům doporučovalo, aby pořádali osvětové přednášky o významu školních zahrad. Takové přednášky měly přesvědčit obyvatelstvo o prospěchu zřízení zahrady. Přednášet ovšem měli přespolní odborníci, učitelé hospodářských škol. Místní učitel nebyl k takovému účelu vhodný, protože se předpokládalo, že by mu občané nevěřili, že chce zahradu zřídít pro blaho dětí a nikoli jen kvůli svému prospěchu.

Školní zahrady měly sloužit především jako místo, kde se děti seznamovaly se základními zemědělskými dovednostmi, s pěstitelstvím a péčí o stromy a ochranou přírody, ať už fauny nebo flóry. Nejdůležitější však byli školní zahrady především kvůli vytvoření vztahu mezi žákem a přírodou. Právě pomocí školní zahrady mohli učitelé klást důraz i na ochranu ptactva, které bylo chápáno jako užitečné pro hospodářství, protože pomáhalo hubit škodlivý hmyz. Zákon z dubna 1870 dokonce přikazoval učitelům, aby mládež školní poučovali, jak škodlivé je ptačí hnízda vybírat, ptáky lovit nebo dokonce usmrcovat. Právě učitel měl žáky seznamovat s úředními vyhláškami, které ptáky chránily, a měl je vést k ochraně ptáků a péči o ně. Například sýkorky měly zůstat v zahradě po celý rok i proto, že jim žáci v zimě věšeli na stromy kusy loje nebo kůže. Vhodné bylo zřizovat pro ptáky krmiště nebo jim stavět budky. Ale žáci byli vyzýváni také k tomu, aby chránili i přirozené ptačí úkryty a zdroje potravy, tedy různá křoví a keře. Prakticky se význam křoví vysvětloval dětem tak, že na podzim zřizovaly pod vedením učitele umělé křoví z chvojí, rákosí a různých trav. Žáci se na školní zahradě nejen fyzicky utužovali, ale rozvíjelo se zde i jejich duševní vzdělání. Vždyť právě prací v zahradě, jejím uspořádáním, čistotou a úpravností se žáci učili estetické výchově. Tím se v žácích rovněž pěstovala záliba pro pořádek a čistotu.

Důležitou součástí školních zahrad byly podle představ zákonodárců a úředníků právě stromy, především ovocné, a sady. Děti měly být vychovávány k ochraně stromů a jejich vysazování. Žáci byli poučováni, že stromy jsou velmi

¹⁵⁰ KOZLÍK, J.: *Učitel pořadatelem slavností a výstavek stromových, květinových i ovocnářských*. Telč b. d., s. 57–58. (Šolcovy příručky pro učitelstvo škol obecných i měšťanských, sv. XIX.) Báseň *Jak je krásně v Pokrokově*.

¹⁵¹ František Doucha byl katolický kněz, spisovatel a překladatel. Spolu s Karlem Aloisem Vinařickým je označován za zakladatele české literatury pro děti. Douchův význam tkví především ve tvorbě pro děti. Vydal přes 80 prací pro děti. Z pohledu dnešního čtenáře se jeho mravokárné verše zdají být vyhraněně didakticky schematizované. Doucha sbíral také lidové písně, podílel se na Jungmannově a Kottově slovníku, byl uznávaným znalcem lužické srbštiny a lužickosrbské literatury.

¹⁵² FREIBERG, F.: *Zařizování a hledění školních zahrad: praktický návod na základě platných zákonů a nařízení pro potřebu učitelstva a kandidátů učitelství*. Praha 1895, s. 26. (Sborník učitelský. Svazek IX.)

užitečné, dávají stín, zadržují vlhkost, poskytují ovoce, dřevo, atd. Často byly používány i mravoučné citáty, které měly dětskou duši dostatečně motivovat k péči o stromy. Například „*Kde stromy mizejí, hynou i lidé.*“

Právě u stromů měli žáci možnost pečovat o ně ve školní zahradě od samého počátku, od semínka až po vzrostlejší stromek, o který se starali i o prázdninách. Školní zahrady měly alespoň částečně sloužit jako školky, tedy zdroj stromků pro jejich výsadbu v okolí školy. Aby se však žáci mohli naučit správnému pěstování stromů, musel být v tomto ohledu vzdělán i jejich učitel. Proto absolventi opouštěli učitelské ústavy se zkouškou z hospodářství a rovněž hospodářské školy pořádaly pro učitele štěpařské kurzy. Právě v tomto období se školský systém, alespoň na obecných školách, snažil co nejdůsledněji naplňovat Komenského názornou metodu vyučovací. Děti mají být vyučovány tak, aby problematiku co nejlépe pochopily a k tomu mají být využívány praktické ukázky, tzv. názornost. Ve školních zahradách bylo naplňování názorné vyučovací metody nejjednodušší, přirozené, vycházející z každodenních potřeb venkovského obyvatelstva.

Součástí vzorné zahrady měla být podle Jana Karla Řezáče (1838–1886)¹⁵³ celá řada stromů – především tuje a lípy, moruše a ovocné stromky. A mezi pět hlavních oddělení školní zahrady patřilo oddělení se stromky a keři lesními a stromová školka, věnovaná především ovocným stromům. Podle Řezáče¹⁵⁴ byla stromová školka, neboli štěpnice, nejdůležitější částí školní zahrady. Proto měla být založena dále od budovy na volném a slunném místě. Neměla však mít výbornou půdu, protože by sazenice rostly příliš rychle a po přesazení do méně kvalitní půdy by zakrněly. Školka měla být rozdělena na tři části¹⁵⁵ – nejvíce místa bylo určeno pro ovocné stromky, menší část pak patřila lesním stromkům a nejmenší část ovocným, lesním a ozdobným keřům. Ovocná i lesní část školky měla obsahovat semeníště, kde byl pěstován dostatečný počet semenáčů, které se později přesazovaly do sazeníště a nakonec do štěpniště, kde se stromy štěpují.

Do školní zahrady patřily především stromy ovocné, nejlépe místně obvyklé. Stromy vysazené ve školní zahradě neměly nijak bránit pěstování zeleniny a květin. Samozřejmě bylo nutné dodržovat jisté zákonitosti výsadby stromů – na východní a jižní straně se vysazují stromy s malými korunami a nízké (švestky, višně, moruše, kdoule), na západní a severní straně pak stromy vysoké s rozložitými korunami (vlašské ořechy, hrušně, jabloně). V zahradě by se však měly pěstovat i lesní stromy jehličnaté a listnaté a bylo doporučováno i vysazování vrb pro zajištění proutí k výrobě košíků.

Výuka o pěstování a množení stromů byla rozvržena do všech osmi tříd obecných škol. V první třídě si žáci zasadili stromky z pecek a semen a postupně se dovídali teoretické znalosti o pěstování stromů, ale také se učili v praxi, přímo na zahradě. Vzdělávání pak pokračovalo přesazováním, čili přepichová-

¹⁵³ ŘEZÁČ, J. K.: *Zahrada školní: praktický návod k zakládání a hledění školních zahrad, se zvláštním zřetelem k účelům pedagogickým*. Praha 1886, s. 14–16.

¹⁵⁴ ŘEZÁČ, J. K.: *Zahrada školní: praktický návod k zakládání a hledění školních zahrad, se zvláštním zřetelem k účelům pedagogickým*. Praha 1886, s. 23–24.

¹⁵⁵ FREIBERG, F.: *Zařizování a hledění školních zahrad: praktický návod na základě platných zákonů a nařízení pro potřebu učitelstva a kandidátů učitelství*. Praha 1895.

ním, okopáváním a plením půdy kolem stromků, hubením škodlivého hmyzu, rozmnožováním stromků a dalšími pracemi, až nakonec v osmé třídě byli žáci poučeni o druzích ovoce, nárocích jednotlivých druhů stromů a o vysazování a seřezávání stromů. Poté měli možnost si vlastní stromky vysadit do sadu nebo do stromořadí. Dělo se tak především při stromových slavnostech, jejichž pořádání bylo kvůli propagaci výsadby stromů vřele doporučováno.

Vysazování stromů na veřejných místech bylo poměrně častým jevem již od středověku, kdy člověk sadil stromy na památku významných událostí (např. narození dítěte, biřmování, svatby, uzdravení, převzetí statku). V průběhu 19. století se tak dělo velmi často při příležitosti výročí panovníkových narozenin či dalších jubileí a výročí. Výsadbou stromů se samozřejmě zabývaly i okrašlovací spolky. Dne 30. října 1904 byl v Praze založen *Svaz českých okrašlovacích spolků v království Českém*. Ale na většině stromových slavností se podílely školy. Na jejich učitelé byli často učitelskými organizacemi vybízeni k pořádání stromových slavností a vysazování stromů při oslavě různých významných výročí.

Zmíněné stromové slavnosti vznikly v USA, kde 10. dubna 1872 došlo ve státě Nebraska zásluhou ministerského sekretáře Julia Sterlinga Mortona (1832–1902) k vyhlášení Stromového dne (Arbor day). Obyvatelé tohoto amerického státu hromadně vysadili během jediného dne přes milion mladých stromků. Povědomí o této události se rychle rozšířilo nejen po Spojených státech, ale také do Evropy a Japonska. Cílem těchto slavností byla především propagace vysazování stromů a tím zkrášlování prostředí. U nás se stromové slavnosti brzy ujaly a jak jsem již naznačil, vysazovaly se během nich stromky z části ze školek při školních zahradách na veřejná prostranství, například podél cest či na návších. Samozřejmě byly pořádány stromové slavnosti i při příležitosti výsadby stromu, aleje či sadu věnovanému nějakému výročí nebo manifestaci národního uvědomění. Často to byly narozeniny panovníka nebo výročí jeho vlády. Po zániku Rakouska-Uherska pak císaře nahradil prezident.

K pořádání stromových slavností byla sepsána celá řada publikací, zde chci jmenovat především příručku *Učitel pořadatelem slavností a výstavek stromových, květinových a ovocnářských* od Josefa Kozlíka¹⁵⁶ nebo *Slavnosti stromkové, jubilejní, národní, školní* z roku 1914.¹⁵⁷ Právě ve zmíněné brožurce *Slavnosti stromkové, jubilejní, národní, školní* nalezneme praktickou inspiraci pro pořádání stromových slavností. Uvádí několik příkladů citátů, kterých bylo možno využít při pořádání slavnosti, témata k přednáškám o slavnostech stromkových, ale také proslovy, básně a písně potřebné k pořádání jubilejních, národních a školních slavností. Nejčastěji byly recitovány básně umělců jako byli Josef Václav Sládek, Karel Václav Rais, Vítězslav Hálek, Jaroslav Vrchlický, Jan Neruda, Eliška Krásnohorská a další.

¹⁵⁶ KOZLÍK, J.: *Učitel pořadatelem slavností a výstavek stromových, květinových i ovocnářských*. Telč b. d., s. 72.

¹⁵⁷ SLÁDEK, F. – TOŽIČKA, B.: *Slavnosti stromkové, jubilejní, národní, školní: sbírka recitací, sborů a písní*. Praha 1914, s. 111.

Kozlíkova příručka je poněkud obširnější a podává také teoretické základy těchto slavností. Podle Kozlíka by měla být organizace a program stromové slavnosti následující:

1. Dohodnutí termínu slavnosti ve spolupráci se všemi důležitými veřejnými a kulturními činiteli v obci.
2. Vyhlášení místa a času stromové slavnosti způsobem obvyklým v daném místě.
3. Shromáždění žáků ve škole, občanstva před budovou.
4. Průvod k místu určenému pro vysazení stromů. Jámy jsou předem připraveny, stromky nesou žáci v čele průvodu.
5. Na určeném místě se vytvoří kruh žáků i obyvatel, řečníci pronesou proslovy o důležitosti pěstování stromů.
6. Proslov s vysvětlením proč a jak jsou stromky sázeny.
7. Žáci zasadí stromky a přednesou vhodné deklamace a zapějí písně. Pokud se sází více stromů nebo celý sad, je vhodné vysadit stromy o den dřív, během slavnosti pouze jeden až tři stromy.
8. Věnování stromu nebo skupiny stromů významné osobě národa, pojmenování po ní. Na strom se umístí štítek se jménem oslavence.
9. Zpěv sloky národní hymny. Ukončení slavnosti.
10. V případě špatného počasí se slavnost přeloží na jiný den nebo se slavnostní projevy prosloví ve škole.

Školní zahrady tedy vznikaly především proto, aby se v nich žáci naučili pěstovat zemědělské plodiny, starat se o stromy, pečovat o přírodu, chránit ji a vytvořit si k ní pozitivní vztah. A stromové slavnosti pak pomáhaly zkrášlovat veřejná prostranství a všeobecně propagovat úsilí žáků a učitelů a vytvářet vztah k přírodě i u ostatních obyvatelů dané lokality.

Školní zahrada na Státní menšinové škole ve Vidhosticích v letech 1926–1938. Vzpomínky sedmiletého žáka

Vladimír Krejčí

Dodnes vidím onu zahradu před školou, která byla chloubou obce a pýchou mého otce, tehdy řídícího učitele na této škole od roku 1926 do roku 1938, kdy jsme museli narychlo opustit místo mého šťastného raného dětství.

Bydleli jsme ve škole v naturálním bytě, kde jsem se o prázdninách roku 1931 narodil. Od tří let věku jsem intenzivně prožíval své dojmy a vnímal změny, které se děly nejen ve škole, ale v celé obci a později i mimo ni.

Obec Vidhostice (okres Podbořany, později Louny) byla malá vesnice, ale pro mne vždy dost velká na pozorování. Chodil jsem tam do mateřské školy přes potok do jiné budovy, než byla naše obecná škola. Měli jsme hodnou slečnu učitelku, která nám otevírala svět lidí, kteří v obci žili a pracovali. Německá většina obyvatel měla svoji dvoutřídku nedaleko naší školičky. V naší české jednotřídce nás bylo v osmi postupných ročnících téměř 40. V té době jsme začal chodit do prvního postupného ročníku.

Vidhostice měly kostel, faru, velkostatek pana Káni, který byl patronem naší české školy a přispíval nemalými prostředky na její rozvoj a jejího nejbližšího okolí. Česká většina byla semknutá, jednotlivé rodiny si pomáhaly a na školu všichni dbali. Před školním pozemkem byl pomník padlým z první světové války, vždy pečlivě zdoben o svátcích a památných dnech naší republiky.

Do naší české školy chodily i mnohé děti ze smíšených rodin, které doma mluvily německy, ve škole česky. I my, děti jsme se naučily povídat si s nimi „dětskou němčinou“, hráli jsme si s nimi na návsí, na hřišti nebo i v prostorách dvora, kde bydleli zaměstnanci velkostatku.

Školní pozemek byl přibližně čtvercového tvaru. Vcházelo se na něj brankou, nebo otevřenými vraty, a to když přicházeli do školy rodiče a hosté na školní slavnost. Na školní dvůr se vcházelo podél zahrady. Škola byla postavena ve tvaru L na konci pozemku, takže se do ní vstupovalo ze zadní části dvorku. Před budovou končila zahrada a její okrasná květinová část, kterou se zabývala většinou maminka. Květinami zdobila školu i byt.

Podstatná část zahrady byla užitková, o tu se staral tatínek. Podle jeho vyprávění projektoval tuto zahradu ještě za svobodna po svém příchodu do školy. Své plány postupně realizoval, ale do našeho nuceného odchodu nestačil celý projekt dokončit. Ovocné stromy neměly čas dorůst do plné plodnosti. V mém dětském vědomí však byla zahrada rájem na zemi. Zahrada byla nejen krásná na pohled, ale také nás vychovávala, to byl tatínkův cíl. Učil větší žáky práci na zahradě, roubovat stromy, pěstovat zeleninu a jiné rostliny, zvlá-

dat agrotechnické lhůty. Na konci školního roku se společně hodnotila úroda a plánovalo se další využití zahrady.

Zahrada byla také zdrojem příjmu pro žáky. Např. bylo stanoveno, že při sklizni ovoce si každý žák může vydělat 50 haléřů za natrhání odměrky rybízu, angreštu a jiných bobulovin. Když natrhal pět litrů, získal tedy 2,50 Kčs. Jednou jsem to také zkusil a za tu částku jsem si koupil kudličku – rybičku a ještě pěkný kornout zlomkové čokolády, kterou jsem měl moc rád, ale rodiče mi nedovolovali příliš mlsat. Natrhané ovoce se prodávalo a zisk šel na školní konto na dárky, většinou to byly dětské knížky, barevná přáníčka k narozeninám či svátkům, pastelky apod.

Záhonky se zeleninou byly úhledné, udržované bez plevelu, cestičky vysypané pískem. Znali jsme zahradnické nářadí. Každý úkon nám tatínek nejprve vysvětlil, přesvědčil se, jestli je nám jasný, pak nám jej předvedl a následovalo cvičení a jeho hodnocení, čili přesný didaktický postup. Vše, co na zahradě rostlo, tj. stromy, keře, sezonní květiny či trvalky, bylo označeno.

Zájem veřejnosti o práci školy na zahradě byl značný, tatínek byl pokládán za zahradníka – odborníka. Čerpal poznatky o pěstitelských pracích z odborných knih, kterých vlastnil mnoho. Byl navíc z početné rolnické rodiny, která uměla hospodařit a měla k půdě vztah až posvátný, který mu zřejmě přešel do krve po předcích.

V roce 1938 jsme museli Vidhostice nedobrovolně opustit s těžkým srdcem podle Mnichovské dohody velmocí. Dodnes si vybavuji smutek, se kterým se loučila nejen naše rodina s domovem, ve kterém se mnozí z nás narodili a dočasně žili.

Po odchodu z pohraničí a získání důchodu se tatínek uchýlil do rodné chalupy, kterou vykoupil od svého staršího bratra, a začal na ní hospodařit velmi úspěšně přes nepřízeň, kterou státní správa uplatňovala požadavkem velkých povinných dodávek zemědělských produktů.

Po roce 1990 jsem se zajímal při své návštěvě Vidhostic o pamětníky z roku 1938. Po delším hledání jsem našel pouze dvě ženy. Jednu z nich jsem znal jako dceru naší tehdejší školnice paní Svobodové. Vyprávěla mi o tom, jak se žilio po našem vystěhování. Vyprávěla mi, co se dělo se školou a se zahradou, jak vše chátralo až do úplného zničení. Po osvobození roku 1945 byla škola obnovena, ale zahrada byla totálně zdevastována. Dnes po ní není ani památky. Na Obecním úřadu ve Vroutku jsem se dozvěděl, že škola byla velmi brzy zrušena a budova byla prodána soukromému majiteli.

Tatínek zemřel v roce 1968. V jeho pozůstalosti jsme našli školní kroniku a v ní dopis paní učitelky, která tatínka žádala o materiály k historii školy. Vyhověl její žádosti, poslal jí kroniku, založenou v roce 1922. Byly v ní jeho zápisy od nástupu do školy v roce 1926 až do školního roku 1936–1937. Existenční starosti za okupace a po válce mu zabránily aby poslední, tragický rok 1938 zachytil v textu a ve fotografiích, jako všechna předcházející léta.

Školní kroniku jsme poslali na Základní školu ve Vroutku. Slib, že nám pošlou na památku kopii v listech, nebyl splněn. Myslím, že jsem jedním z posledních svědků hodnotné práce našich učitelů v pohraničí tehdejšího Československa. Domnívám se, že můj tatínek nebyl jediný, kdo zveleboval českou školu a její okolí. Byl to úspěch tehdejší generace venkovských učitelů, kteří nad svoji úřední povinnost zaseli do srdcí svých žáků radost, krásu a lásku k vlasti.

Škoda, že nemohu přiložit k této vzpomínce fotografii oné zahrady, která je jen v mé mysli a vzpomínkách.

Mimoškolní výchova v internátech při zemědělských školách a učilištích jako předpoklad úspěšné kolektivizace

Pavel Novák

Významným prostředkem mimoškolní výchovy jsou internáty při školách. V zemědělství mají již více jak stoletou tradici. Jejich poslání – umožnit studium i žákům zdaleka se výrazně změnilo po únoru 1948. Tehdy se měly stát prostředkem převýchovy mladé generace rolníků, jejichž rodiče dosud soukromě hospodařili, v družstevní rolníky – oddané budovatele komunismu. Výuka na zemědělských školách byla zamýšlena jako plně internátní, ale stát neměl nikdy dostatek peněz na vybudování takových ubytovacích kapacit, aby ubytoval veškeré studenty a učně v zemědělství. Převýchova měla být zajištěna jednak přísným, v padesátých letech polovojenským, denním řádem, jednak bohatou zájmovou činností založenou na existenci řady sportovních a kulturních kroužků zapojujících se do celonárodních soutěží a přehlídek. I přes proklamovanou prioritu – komunistickou výchovu – většina vychovatelů vždy usilovala o vytvoření vhodných studijních podmínek pro studenty a úzce spolupracovala s pedagogy. Po roce 1989 zmizela ideologická složka internátní výchovy a činnost internátů se zaměřuje na aktivní trávení volného času studentů a učňů a na vytvoření co nejlepších podmínek pro studium.

Potřeba velmi rychle změnit smýšlení mladé generace na venkově po nástupu komunistů k moci v roce 1948 vedla stranické a vládní orgány k myšlence využít osvědčeného prostředku komplexního ovlivňování mladé generace v internátních školách. V padesátých letech došlo v zemědělském školství k řadě reorganizací, z nichž velká část neměla jasnou koncepci a přinesla pouze zmatky. Jako červená nit se těmito změnami vine myšlenka těsného propojení školního vzdělání a mimoškolní výchovy v internátech při zemědělských školách.

Historie mimoškolní výchovy na zemědělských školách není dosud zmapována a historii jednotlivých internátů je nutné pracně dohledávat v publikacích vydávaných ke kulatým výročím jednotlivých škol a v příležitostných článcích v časopise *Zemědělská škola*. Okrajově se internáty zabýval Zdeněk Černožorský v publikaci o dějinách zemědělského školství.¹⁵⁸ Pedagogickou literaturu věnovanou internátní výchově shrnula Milada Hoferová.¹⁵⁹ Internátní školy se v historii objevují již ve středověku a to při klášterech a kapitulách. Od sklonku 18. století a se zvýšenou intenzitou od druhé poloviny 19. století vznikají internátní školy pro zvláštní skupiny mládeže. Jedná se především o mládež tělesně, případně mentálně postiženou a také o sirotky.¹⁶⁰ Internátní výchova se uplatňovala i v některých specifických oblastech vzdělávání, k nejvýznamnějším z nich patřilo vojenství. Vojenské školství se začalo rozvíjet

od doby osvěcenského absolutismu a koncepce internátní výchovy na těchto školách se udržuje dodnes.¹⁶¹

V zemědělství má internátní výchova rovněž poměrně dlouhou historii. Již při prvních zemědělských školách pro hospodářské úředníky velkostatků – Švarcnberském hospodářském ústavu v Českém Krumlově i při rolnických školách v Rabíně a Děčíně Libwerdě bylo pro žáky zajištěno ubytování.¹⁶² V pravém slova smyslu internátními zemědělskými školami byly až školy hospodyňské určené venkovským děvčatům. První hospodyňské školy vznikly sice již v osmdesátých letech 19. století, ale součástí soustavy zemědělského školství se staly až po její reorganizaci roku 1907. Vedle nich se internátní forma výuky uplatnila i u mlékařských škol založených těsně po roce 1900 v Kroměříži a v Plzni. Hospodyňské školství se plně rozvinulo až za první republiky a bylo vzorem řadě zemí Evropy. Právě na něj se odkazovali architekti reforem zemědělského školství padesátých let 20. století, neboť bylo statisticky dokázáno, že studenti ubytovaní na internátech mají výrazně lepší prospěch, než studenti bydlící doma nebo jinde v soukromí.

Poslání internátů při zemědělských školách se v průběhu doby výrazně změnilo. Meziválečná koncepce, kdy internáty umožňovaly studium studentům ze vzdálenějších míst, kteří nemohli denně docházet či dojíždět do školy a kteří neměli dostatek prostředků na ubytování v soukromí, se po únoru 1948 rychle změnila. Poslání internátů bylo výrazně zideologizováno. Přitom ideologizace internátního vzdělávání nebyla věcí neznámou, používala ji i meziválečná agrární strana, jejíž náborová organizace Svobodné učení selské pomocí kurzů vychovávala mladé lidi oddané myšlenkám agrarismu. Tato organizace pořadala např. i řečnické kurzy, které byly určeny pro budoucí (i současné) agrární politiky a měly je naučit vhodným způsobem využívat znalosti z historie, kultury, sociálně právní oblasti, ekonomiky apod. vztažené k venkovu, argumentaci při politických střetech s kandidáty jiných politických stran. Denní výuka měla pokračování ve společných večerních besedách se zajímavými lidmi, společnými návštěvami vybraných divadelních představení apod. Bydlení a stravování bylo zajištěno rovněž společné. Jednalo se však o jednotlivé kurzy a nikoliv o koncepční změnu týkající se celého zemědělského školství.¹⁶³

To se mělo nadále rozvíjet jako školství internátní s cílem vymanit mladou zemědělskou generaci z vlivu rodičů, kteří dosud hospodařili soukromě, pomocí povinného ubytování v internátech.¹⁶⁴ Ekonomické možnosti nového režimu nikdy neumožnily tuto ideu naplnit bezesbytku, přesto ale patřily zemědělské školy a učňovská střediska z hlediska možnosti společného ubytování a stravování k nejvybavenějším. V roce 1957 bylo podle A. Štulíkové posláním internátů „*soustředěným, cílevědomým působením na žáky vychovávat zdravé, otužilé a statečné občany s nejlepším poměrem k zemědělské práci a k socialismu.*“¹⁶⁵ Podle jejího názoru mladí lidé, kteří prošli internátní výchovou, jsou

¹⁶¹ Od roku 1781 působila v Novém Jičíně Tereziánská vojenská akademie, založená roku 1751 ve Vídeňském Novém městě. V Hranicích na Moravě byl roku 1853 založen vševojskový vyšší výchovný ústav a výchovný ústav jezdecký.

¹⁶² LOM, F.: *Vývoj zemědělských věd a pokrok zemědělství na území ČSSR*. Prameny a studie 6, Praha 1968, s. 78an.

¹⁶³ Srovnej UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938: Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura*. Praha 1988.

¹⁶⁴ V roce 1951 bylo na zemědělské škole v Čáslavi „*se souhlasem učitelského sboru a školního inspektora povoleno ubytování třem studentům u rodičů.*“ Ostatních 29 ze čtvrtého ročníku bydlelo na internátě. *Kniha Zápisů z pedagogických rad SZTŠ Čáslav 1950–51*. Spisovna SZTŠ.

¹⁶⁵ *Zemědělská škola*, 1957, č. 8, s. 122.

¹⁵⁸ ČERNOŽORSKÝ, Z.: *Dějiny zemědělského školství*. Praha 1981.

¹⁵⁹ HOFEROVÁ, M.: *Internátní výchova, výběrová bibliografie*. Ostrava 1962.

¹⁶⁰ Ústav pro hluchoněmé v Praze vznikl již roku 1786, Jedličkův ústav v Praze roku 1913, Konzervatoř Jana Deyla pro zrakově postižené byla založena roku 1910. U všech těchto ústavů velice záhy vznikly ubytovací kapacity umožňující dlouhodobé ubytování dětí a mládeže navštěvující tyto ústavy. V poslední třetině 19. století vznikla řada sirotčinců po celých českých zemích, které byly často propojeny s konkrétní školou, v níž byla zajišťována výuka pro sirotky.

nejenom ukázněnější, dochvilnější, přesnější, ale i snášenlivější a soudružštější, dodržují dobrovolnou kázeň a podřizují se kolektivním zájmům.

Zatímco v padesátých letech byla výchova v internátech pojmána jako relativně samostatná činnost, která svým způsobem pouze doplňovala školní výuku, v šedesátých letech již byla výchova v domovech mládeže součástí konceptu mimoškolní výchovy, který byl jedním ze tří pilířů komunistické výchovy. Jeho první pilíř tvořila teoretická výchova, jež probíhala ve školách, druhý pilíř představovala praktická výuka přímo v zemědělských závodech a třetím pilířem byla mimoškolní výchova v domovech mládeže.¹⁶⁶

Poslání mimoškolní výchovy v domovech mládeže bylo viděno v co nejúčelnějším využití volného času k individuálnímu studiu a k dalšímu rozvoji studentů a učňů v zdatné, politicky a kulturně vyspělé osobnosti a v převádění jejich individuálních roztržštěných povrchních zájmů v hlubší ideově sjednocené celospolečensky prospěšné zájmy.¹⁶⁷ Mimoškolní výchově se začal připisovat v rámci komunistické výchovy velký význam. Rozhovory s vychovateli z šedesátých až osmdesátých let však ukazují, že komunistická výchova do značné míry zůstávala na papíře a pouze se „vykazovala“. Samotní vychovatelé viděli ve většině své poslání ve vytvoření vhodných studijních podmínek pro ubytované žáky.¹⁶⁸

Na stránkách odborného časopisu *Zemědělská / Polnohospodářská škola* si však dovolila – nikoliv náhodou v roce 1969 – odložit zaklínadlo komunistické výchovy a popsat situaci tak, jak ji chápala velká část vychovatelů, pouze vychovatelka J. Dušová ze zemědělské školy v Šuranech. Ta otevřeně napsala, že hlavní úloha internátu spočívá v tom, aby žákovi poskytl za prvé vhodné podmínky pro studium a plnění úloh uložených školou a za druhé přímo pomáhal při studiu a to jak v technice učení, tak i v učivu samém.¹⁶⁹ Po nástupu normalizace se vše vrátilo do starých kolejí a do popředí se opět dostává komunistická výchova. Její účinnost byla problematická. Vychovatelky SZTŠ v Čáslavi na tuto dobu vzpomínají jako na dobu, kdy se musela připravovat řada nástěnek k politickým výročím, o těchto výročích museli studentům přednášet. Studenti si přitom četli či koukali z okna a ony monotónním hlasem daný referát přečetly.¹⁷⁰

V sedmdesátých letech nazírali vychovatelé R. Ptáček a Z. Váchel ze Zemědělského odborného učiliště v Jesenici u Rakovníka na mimoškolní výchovu v domovech mládeže při zemědělských školách a učilištích jako na prostředek ovlivňování volného času studentů a učňů tak, aby to napomáhalo utváření jejich světonázoru, charakterových rysů a aby způsob trávení volného času formoval jejich osobnost po dušení i fyzické stránce.¹⁷¹ S. Oploštil z učiliště při STS Uničov definoval poslání mimoškolní výchovy mnohem ideologičtěji, když v článku Vychovatel příkladem určil za její cíl „*vychovat všestranně harmonicky rozvinutého budovatele socialistické společnosti s komunistickým vztahem k práci, tělesně zdatné, schopné aktivně se podílet na společenské a veřejné činnosti.*“¹⁷²

¹⁶⁶ Velký důraz byl kladen především na učňovskou mládež, neboť ta měla relativně více volného času než mládež studující. Viz SELNEROVÁ, J.: *Výchova učňů mimo vyučování*. Praha 1973, s. 2.

¹⁶⁷ *Zemědělská škola*, 1967–1968, č. 2, s. 21–27. K jednotlivým složkám výchovy a vzdělávání blíže: *Výchova mládeže pro zemědělská povolání*. Praha 1968.

¹⁶⁸ Podle výpovědí Milady Jakubíkové – vychovatelky v domově mládeže při zemědělské škole v Čáslavi v padesátých–osmdesátých letech, vychovatelek Mgr. Aleny Kovaříkové a Blanky Legnerové působících v téže domově od konce sedmdesátých let dodnes a Evy Sukové, vychovatelky v domově při zemědělské škole v Liblicích v šedesátých letech.

¹⁶⁹ *Zemědělská/Polnohospodářská škola*, 1969, č. 10. s. 154–5.

¹⁷⁰ *Zemědělská škola*, 1967–1968, č. 2, s. 21–27.

¹⁷¹ *Zemědělská škola*, 1979, č. 8, s. 148 an.

¹⁷² *Zemědělská škola*, 1979, č. 2, s. 24.

V osmdesátých letech byla zřízena katedra pedagogiky na Vysoké škole zemědělské v Praze a další formování názorů na poslání internátů nazývaných od počátku sedmdesátých let již důsledně domovy mládeže bylo dílem vysokoškolských pedagogů, případně pracovníků ministerstva školství a nikoliv samotných vychovatelů. Jejich názory z první poloviny osmdesátých let poukazují na to, že domovy mládeže mají rozšiřovat politické obzory ubytovaných, současně ale mají i zvyšovat zájem o studovaný obor, o další odvětví techniky i kultury a umění, mají napomáhat rozvinutí vlastní iniciativy a aktivity (především v rámci společensky prospěšné činnosti v Socialistickém svazu mládeže), dále mají domovy mládeže rozvíjet vloh, nadání, tvořivost a novátorství svých studentů a učňů.¹⁷³

Mimoškolní výchova se v osmdesátých letech stala integrální součástí *Dalšího rozvoje československé výchově vzdělávací soustavy* a byla jí připsána důležitá úloha při rozvoji osobnosti mladých lidí. Pro vychovatele domovů mládeže při zemědělských školách a učilištích byla interpretována v tom smyslu, že jde o to neponechat volný čas studentů a učňů náhodě a živelnosti, což vede k protispolečenskému jednání. Velký důraz byl položen na skutečnost, že mimoškolní výchova není pokračováním vyučování, ale musí být velmi rozmanitá, pružná a poskytovat studentům a učňům dostatek volnosti a především musí být založena na principu dobrovolnosti. Mimoškolní výchově byla přisouzena podstatně větší úloha než dříve. Významnou roli v ní měl hrát SSM a na všechny pedagogy – nejenom na vychovatele – kladla vysoké nároky. Mimoškolní výchova se nově měla týkat i studentů a učňů nebydlících v domovech mládeže.¹⁷⁴

Internáty byly v meziválečném období v zemědělských školách výjimečné, což neplatilo pro hospodyňské a mlékařské školy. Tato situace trvala až do nástupu komunistického režimu v roce 1948. Tehdy dostaly internáty do vínku poslání vychovávat družstevní rolníky a pracovníky státních statků oddaných věci socialismu. To však nebylo možné, když se studenti vrátili každý den domů ze školy do soukromých hospodářství. Internáty tak dostaly nové poslání – izolovat rolnickou mládež od soukromého zemědělského sektoru.

To byl hlavní důvod, proč se v roce 1950/51 se začaly při stávajících zemědělských školách urychleně budovat internáty, takže k 1. září 1952 bylo možno přijmout a ubytovat zhruba polovinu přihlášených studentů.¹⁷⁵ Budování internátů se stalo prvořadým úkolem a stavba internátů dostávala mnohdy přednost před vybavováním škol potřebnými pomůckami. V návrhu na reorganizaci zemědělských škol z roku 1952, kterým byly zřízeny zemědělsko technické školy, se počítalo, že internáty vzniknou při všech zemědělských školách a střediscích pracujících dorostu a ubytování a stravování studentů v nich bude zadarmo.¹⁷⁶

V roce 1957/58 ministerstvo zemědělství převzalo do své působnosti patnáct učilišť státních pracovních záloh a přeměnilo je v zemědělská učiliště a tak

¹⁷³ *Zemědělská škola*, 1982, č. 1, s. 11–12.

¹⁷⁴ *Zemědělská škola*, 1984, č. 8, s. 113–114. Při části zemědělských škol byla dokonce zřízena funkce vychovatel neubytovaných studentů a učňů.

¹⁷⁵ ČERNOHORSKÝ, Z.: *Dějiny zemědělského školství*. Praha 1981, s. 153.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 163.

umožnilo na internátech ubytovat většinu studujících zemědělských mechanizátorů. V roce 1959 existovalo při zemědělských školách a učilištích celkem 152 internátů, zatímco v rezortu školství a kultury spravujících podstatně širší spektrum především průmyslových oborů pouze 145 internátů. Na internátech zemědělských škol bydlelo 5 613 studentů a učňů. Na jednoho ubytovaného připadalo 5,28 m², což bylo mírně pod normou 6 m² plochy na osobu. V jídelnách škol se stravovalo 16 399 strážníků, z nichž pouze 12,26% byly cizí osoby.¹⁷⁷

Pouze při několika mála výběrových školách neexistoval internát a tento nedostatek se až na nepodstatné výjimky podařilo odstranit v následujícím desetiletí. Dodnes platí, že co do ubytovacích kapacit patří zemědělské školství k nejlépe vybaveným odvětvím a s klesajícím zájmem o zemědělské školství, který započal již v závěru socialismu, zemědělské školy často poskytují ubytování i studentům jiných škol a učilišť.

Až do roku 1958 nebyl vnitřní režim internátů nijak sjednocen a každá škola si vytvářela svůj interní řád. Běžná byla situace, že když v jednom městě bylo více internátů při různých školách, jejich režimy se poměrně lišily, což bylo předmětem častých dohadů a konfliktů mezi ubytovanými studenty a vychovateli, neboť studenti z internátů s přísnějším režimem se dovolávali úlev podle internátů s benevolentním řádem. S účinností od 1. září 1958 zavedlo ministerstvo školství Internátní řád jakožto závaznou směrnici pro internátní výchovu.

Diskuse, která se k internátnímu řádu rozvinula na stránkách *Zemědělské školy*, ukazuje, že představy autorů a některých vychovatelů se výrazně lišily. Část vychovatelů si představovala pod internátním řádem striktně stanovené požadavky denního řádu. Autoři však zvolili široké pojetí, kde režimové požadavky opírali o cíle internátní výchovy, které viděli ve všestranné výchově budovatele komunismu. Poměrně rozsáhle se věnují výchově mravní, estetické i tělesné a upozorňují, že všestrannost působení internátů je dosud jejich největší slabinou. Řada přispěvatelů *Zemědělské školy* požadovala internátní řád zjednodušit a zpřehlednit, jiní požadovali vložit i některé další záležitosti – např. záležitosti společenského chování, které podle jejich názoru zůstaly stranou. Až na výjimky se však diskutující shodli na tom, že sjednocení je žádoucí, že stejně důležitá jako předpis je i osoba vychovatele a že je nutné vždy vycházet z konkrétních podmínek jednotlivých internátů.

Další rozvinutí a aktualizaci internátního řádu přinesla až směrnice pro domovy mládeže spravované národními výbory z roku 1972.¹⁷⁸ Ta byla rozpracována formou metodických pokynů. V návaznosti na školský zákon z roku 1984 došlo k vydání řady prováděcích předpisů a metodik. Zemědělského učňovského školství se týkaly *Pokyny ministerstva zemědělství a výživy o obsahu, organizaci a řízení výchovy mimo vyučování žáků SOU*, středních škol se týkala ministerská metodika *Pojetí výchovy mimo vyučování žáků středních škol*. Řada metodických materiálů se internátní výchovy dotýkala jen okrajově – vztahova-

¹⁷⁷ *Zemědělská škola*, 1959, č. 5, s. 120.

¹⁷⁸ Směrnice čj. 20551/72-213 z 27. července 1972, Věstník MŠ a MK, sešit 8, s. 113 ročník, 1972.

¹⁷⁹ *Zemědělská škola*, 1989, č. 5, s. 78–79.

¹⁸⁰ Při SZTŠ v Čáslavi např. existoval kroužek králíkářský, ovocnický, včelařský, vinařský a po určité době i chmelařský. *Zápisy z pedagogických porad za léta 1950–1953, 1958–1961*. Spisovna SZTŠ Čáslav.

¹⁸¹ Lidové zvyky byly v padesátých letech dosud živé, v Čáslavi na zahradě internátu pravidelně stavěli máje a chlapci v noci utíkali z internátu a káceli máje v okolních vesnicích. *75 let SZŠ v Čáslavi*. Čáslav 1995, s. 10.

¹⁸² Jedná se např. o Střední odborné učiliště zemědělské Světlá nad Sázavou, viz *Zemědělská škola*, 1965, č. 5, s. 2.

la se k vybraným problémům mimoškolské výchovy – příkladem může být *Program rozvíjení účasti dětí a mládeže ve vědeckotechnickém rozvoji, Program rozvoje tělesné výchovy, sportu a branně-technických sportů, Program elektronizace ve školství* či *Celospolečenský program estetické výchovy*. Všechny tyto materiály, jakkoliv mohly pozitivně ovlivnit úroveň mimoškolní výchovy, trpěly jedním nedostatkem – obvykle skončily v ředitelně a k vychovatelům se nedostaly.¹⁷⁹

Mimoškolská výchova v internátě měla řadu forem. Již od padesátých let se zdůrazňovalo, že nesmí jít o pokračování vyučování pouze odlišnými prostředky. Škála forem mimoškolní výchovy se postupně rozšiřovala. V padesátých letech se na internátech ubytovaní studenti věnovali sportu, občas chodili do kina a na výchovné koncerty a v televizi sledovali vybrané „vhodné“ filmy a vedle toho, většinou pod vedením ČSM, chodili na brigády, které byly v období špičkových prací v zemědělství velmi časté a byly zdarma jen za svačinu. Ubytovaní studenti tvořili také převážnou část členů odborných kroužků při školách.¹⁸⁰

V šedesátých letech se již škála forem výrazně rozšířila. Zájmové činnosti začal být poskytován velký prostor. Spektrum zájmových kroužků se výrazně rozšířilo. Vedle již tradičních sportovních kroužků – zejména kopané, volejbalu, ale i hokeje, lyžování a dalších sportovních disciplín se výrazně rozvinuly kroužky kulturního a uměleckého charakteru. Při internátech vznikaly ochotnické soubory, hudební skupiny, recitační a dramatické kroužky i folkloristické kluby, kde se studenti a učni učili lidové tance, s nimiž vystupovali na veřejnosti.¹⁸¹ Některé internáty založily i kroužky společenského chování včetně výuky tanců a dvakrát měsíčně pořádaly večírky s tancem.¹⁸² Většina škol a učilišť pořádala každoročně školní ples, pro nějž kroužky při internátech připravovaly kulturní program. V Poděbradech uspořádali pro ubytované studenty prvních ročníků kurz etikety rozdělený do čtyř tematických cyklů. Pro neubytované žáky se připravovaly desetimínutovky ve školním rozhlase. Pro studentky byly určeny kroužky šití a pletení, kroužky vaření a pečení apod.

Škála kroužků se rozšiřovala i v následujícím desetiletí. Na některých domovech mládeže úspěšně fungovaly literární, fotografické a umělecko výtvarné kroužky, jinde kroužky recitační, ze sportovních se nově objevují kroužek vodácký, turistický, jezdecký a branných sportů. Vznikají i kroužky dílenské, zaměřené na vědeckotechnický rozvoj v daném oboru. Zatímco do šedesátých let byla činnost kroužků do jisté míry izolována na život internátu a školy, resp. nejbližšího okolí, od sedmdesátých let se začaly jednotlivé domovy zapojovat do řady soutěží a přehlídek. Např. v roce 1972 se do soutěží v ledním hokeji přihlásilo 49 učilišť, na košíkovou 440, na stolní tenis 151 učilišť a přehlídek umělecké činnosti se účastnilo 587 učňů. Ne všichni zapojení učni byli ubytováni na internátech, ale byla mezi nimi většina, neboť měli k účasti na soutěžích mnohem lepší předpoklady, než učni a studenti dojíždějící.

V tomto roce se rovněž konala i 1. československá sportovní olympiáda mládeže a pracujících v zemědělství. Vyvrcholení zájmové kulturní činnosti představovala Národní přehlídka výsledků zájmové kulturní činnosti a národní kolo Učňovské akademie SSM. Jenom do sportovních soutěží se v roce 1976 zapojilo celkem 7 555 učňů, z nich však jen 1 142 děvčat.¹⁸³

Činnost kroužků probíhala pravidelně každý týden, vychovatelé a další vedoucí kroužků si ji plánovali a vyvrcholením jejich činnosti bývala veřejná vystoupení či sportovní utkání. Nešlo přitom jen o sportovní soutěže a národní přehlídky zájmové činnosti, ale i o běžná vystoupení ve městě, kde sídlil internát nebo v jeho okolí. Studenti a učni hráli utkání s okolními školami, kulturně a umělecky laděné kroužky vystupovaly se svými pásmi v domovech důchodců, na jiných školách, u příležitostí MDŽ, při školních slavnostech apod. Často vyjížděly do patronátních závodů a družily se s místní vojenskou posádkou.

Do všech těchto činností zasahovala politická příprava. Zatímco u sportu se promítala spíše okrajově pořádáním turnajů u příležitosti významných výročí, jako byla Velká říjnová socialistická revoluce, Vítězný únor či osvobození republiky Rudou armádou, do kulturní činnosti zasahovala komunistická výchova nejenom svým načasováním, ale i obsahem. Recitační pásma musela obsahovat verše básníků revolucionářů, ochotníci museli hrát díla sovětských autorů apod. I přes politickou objednávku řada vedoucích dokázala najít díla nejenom dostatečně revoluční, ale i kvalitní, která se obecnstvu, před nímž studenti a učni vystupovali, líbila a která se líbila i studentům samým. Součástí kulturní činnosti byly i společné návštěvy divadla, koncertů a kina. Postupem doby byla vybírána představení, v nichž jejich politický náboj byl spíše skrytý, a v řadě případů se jednalo sice o díla sovětských autorů, ale o díla kvalitní.

Propagace komunismu byla sice v kulturně výchovné činnosti na internátech všudypřítomná, ale na rozdíl od padesátých let a počátku let šedesátých již nebyla prvoplánová. V této době již také na internátech nebyly děti soukromých zemědělců, natožpak kulaků, které bylo nutné převychovat, a rovněž naprostá většina vychovatelů získala od vládnoucí ideologie odstup. Navenek plnila uložené úkoly týkající se politické výchovy, ale myslela si svoje a jejich vystupování před studenty a učni ubytovanými na internátech nebylo příliš přesvědčivé. Nejzjevnějším projevem politické výchovy tak na internátech a ve školách zůstaly nástěnky, na nichž byla povinně připomínána politická výročí vztahující se k dějinám socialismu a komunismu.¹⁸⁴

Do jisté míry protipólem zájmových činností byla příprava na vyučování. Jen některé internáty zřizovaly doučovací kroužky, většinou se jednalo o individuální doučování jednotlivým předmětům. Jakkoliv byla dávána do popředí komunistická výchova, po celou dobu existence patřilo důležité místo právě přípravě na vyučování. V denním řádu byl stanoven pevně čas na individuální přípravu, během níž se nesmělo chodit po chodbách a rušit. V řadě internátů měli stu-

¹⁸³ *Zemědělská škola*, 1976, č. 6, s. 90–91.

¹⁸⁴ Vychovatelka Milada Jakubíková z domova mládeže při ZSTŠ Čáslav vzpomínala jako na dobu největšího prosazování politiky do mimoškolní výchovy studentů nikoliv padesátá léta, ale na léta normalizace. Tehdy byla neustále kontrolována ze strany ideologického tajemníka OV KSČ, zda mají dostatek politických nástěnek a pořádají dostatek politických besed apod. Na zajímavý politický aspekt výchovy – tentokráte ale nechtěné – v internátu upozornil Pavel Suk, absolvent SZTŠ Březnice a poté Čáslav, ubytovaný v internátech při obou školách v druhé polovině padesátých let. Velkou politickou školou pro ně byli o řadu let starší spolužáci, kteří měli po několik let vzhledem k nevhodnému třídnímu původu zákaz studia případně jejichž rodinní příslušníci byli pro odpor proti kolektivizaci uvězněni. Ti měli přirozenou autoritu a obvykle se jim vykalo.

denti k dispozici studijní místnosti.¹⁸⁵ V případě, že se studenti či učni ve škole výrazně zhoršili, nastoupilo doučování nad rámec běžné přípravy na vyučování. Na některých internátech zajišťovali doučování učitelé, ve většině případů však museli pomoci vychovatelé.

Významnou složku výchovného působení představoval denní řád internátu. Ještě v meziválečném období byl denní řád to jediné, co odlišovalo internáty od ubytování v soukromí. Zájmová činnost tehdy na internátech chyběla a internáty sloužily především jako prostředí usnadňující dojíždějícím žákům studium. Již tehdy byla posláním denního řádu výchova k disciplíně a odpovědnosti. Denní řád striktně neurčoval jednotlivé činnosti během dne, ale vymezoval jeho hlavní orientační body – budíček, večeřku a pak čas na jednotlivá jídla. Tomu odpovídal i personál internátů. Např. v Čáslavi byla v meziválečném období jedna vychovatelka, noční hlídač a poté personál kuchyně sloužící všem studentům.¹⁸⁶ Denní řád se poměrně výrazně změnil po roce 1948. Tehdy šlo o to vychovat z ubytovaných studentů budovatele komunismu, kteří dobrovolně a s radostí plní své povinnosti a podrobují se disciplíně. K tomuto účelu se denní řád internátů nesmírně hodil. Budovatel komunismu musel být osobně otužilý a tělesně zdatný, a proto řád zahrnoval i ranní rozcvičky. Podle vzpomínek pamětníků se v padesátých letech konaly za jakéhokoliv počasí po celý školní rok, a to při mrazech do minus pěti stupňů v oblečení jen do půl těla.¹⁸⁷ Pro každou činnost byl vyměřen přesný čas, který v návaznosti na rozvrh hodin ve škole přesně členil celý den studentů a učňů od budíčku v 6.30 do večeřky ve 21.30.

Výchova k zodpovědnému plnění úkolů byla zajišťována pravidelným každodenním hodnocením úklidu a také rozdělováním studentů do jednotlivých služeb, úklidem na jednotlivých patrech počínaje a obsluhováním spolužáků během společného stravování v jídelně konče. V některých internátech byla i denní služba na úklid záchodů, takže se internát obešel prakticky bez uklízeček. V SZTŠ Čáslav připomínal počátkem padesátých let denní řád vojenský režim a vychovatelky vyžadovaly větší pravomoci, přenášení odpovědnosti na velitele světnic a možnost si prohřešky proti dennímu řádu odpracovat.¹⁸⁸ I když lze oprávněně pochybovat, že studenti a učni ubytovaní v internátech si po počátečním období odporu vůči dennímu řádu zvykli a poté ho plnili uvědoměle a s radostí, jak o tom psali některé vychovatelky v padesátých letech do *Zemědělské školy*, jedno bylo prokazatelné – větší smysl pro pořádek, disciplínu a pro odpovědnost u studentů, kteří prošli internáty, na rozdíl od jejich vrstevníků bydlících doma a také lepší studijní výsledky.¹⁸⁹

I když se denní řády jednotlivých domovů mládeže v detailech lišily, v zásadě se nezměnily po celé období socialismu. Teprve na přelomu osmdesátých a devadesátých let došlo k výrazné liberalizaci, kdy bylo upuštěno od každodenního bodování úklidu a od povinných ranních rozcviček.

¹⁸⁵ Zápisy z pedagogických porad SZTŠ v Čáslavi z padesátých a šedesátých let pravidelně před pololetím a před koncem roku obsahují zápisy, jimiž se na internátě prodlužuje doba určená pro každodenní studium o hodinu a studovna a žákovská knihovna při internátu byla zpřístupněna i neubytovaným studentům, Spisovna SZTŠ Čáslav.

¹⁸⁶ SOKA Kutná Hora, fond Hospodářská škola Čáslav, hlavní účetní kniha internátu, inv. č. 285.

¹⁸⁷ Vzpomínky Pavla Suka z Rohozce, nar. 1940, absolventa SZTŠ Březnice a Čáslav.

¹⁸⁸ *Zápisy z pedagogických rad 1950–1951*, Spisovna SZTŠ Čáslav.

¹⁸⁹ ŠTULÍKOVÁ, A.: *Výchova v internátech*. Zemědělská škola, 1957, č. 8, s. 122.

Se změnou posláním internátů po únoru 1948, kdy se z ubytovny staly důležitým výchovným zařízením, vyvstala nutnost pedagogické dokumentace. Zatímco do této doby stačila jakákoliv záznamová kniha, která zaznamenala předávání a ve stručnosti průběh služeb vychovatelů, resp. hlídačů, nyní se ukázalo, že je nutné činnost plánovat a pravidelně vyhodnocovat.

V padesátých letech nebylo nikde dáno, jak má takováto dokumentace vypadat a každý internát postupoval podle svého uvážení. Již v této době se zpracovávaly celoroční plány, které se upřesňovaly na jednotlivé měsíce. Na jednotlivé ubytované studenty vedli vychovatelé osobní listy žáka, do nichž zaznamenávali každoročně jeho celkové hodnocení. Na některých internátech byla vedena i kronika internátu, jiné zavedly vlastní žákovské knížky. Z potřeby evidence a také kontroly vyplynul vznik třídních knih, které se na některých internátech nazývaly skupinovou knihou mimoškolní činnosti.

Měsíční plány se ukázaly jako nepříliš pružné a vhodné pro operativní plánování činnosti a v šedesátých letech se již používaly týdenní plány činnosti, které konkretizovaly činnost naplánovanou pro příslušný měsíc v ročním rámcovém plánu. Počátkem sedmdesátých let byla snaha zavést po vzoru škol i v domovech mládeže přípravy vychovatele.¹⁹⁰ Ty se však neujaly, neboť problematika vyučování podle přesně daných osnov a problematika mimoškolní výchovy, která nemá přesné osnovy, je výrazně odlišná.

Pedagogická dokumentace byla sjednocena v roce 1972 na základě směrnic pro domovy mládeže vydaných ministerstvem školství a kultury, na niž navazovaly metodické pokyny. Od staršího modelu se příliš nelišila, rozdíl byl v tom, že pro každou výchovnou skupinu byl veden samostatný týdenní plán výchovné činnosti, deník výchovné činnosti a pedagogické záznamy pro výchovnou skupinu. Záznamy o jednotlivých žácích se z těchto záznamů na konci roku v podobě ročního hodnocení přenášely do osobního spisu žáka a na konci studia vychovatelé zpracovávali souhrnné hodnocení studenta či učně. V této podobě zůstala pedagogická dokumentace až do konce socialismu.

Po celé období socialismu vychovatelé internátů poměrně úzce spolupracovali s učiteli škol, v případě učilišť i s mistry odborného výcviku. Tímto způsobem měla být realizována komunistická výchova tvořená třemi složkami – teoretickým vyučováním ve škole, praktickou výukou v dílnách či přímo na závodech a mimoškolní výchovou v internátech. Úroveň vzájemné spolupráce těchto tří složek bývala různá a měnila se v závislosti na personálních poměrech i v průběhu doby na jednotlivých internátech.¹⁹¹

V rovině praktické šlo o vzájemnou informovanost a to především ve dvou směrech – jednak vzhledem k absencím ve škole a jednak vzhledem k prospěchu, resp. jeho prudkým výkyvům. Na čáslavském internátě bylo podle tamějších vychovatelek vždy běžné, že když nedorazil na internátu ubytovaný student do školy, okamžitě se ozval telefon a třídní si ověřoval, zda student

je nemocen, či kde je. Vychovatelé také byli jednotlivými učiteli informováni o prospěchu ubytovaných studentů a učňů a v případě potřeby je sami doučovali, nebo zajišťovali doučování jinou cestou. Zásah obvykle nastal pouze u výrazných výkyvů, když student dostal opakovaně nedostatečnou. V takovýchto případech měl student zakázány vycházky a byla mu prodloužena každodenní doba na individuální přípravu na studium.

Vzájemné informovanosti bylo dosahováno především přítomností vychovatelů na pedagogických radách a opačně učitelé měli kdykoliv přístup na internát. Velmi propracovaný systém spolupráce měli na Střední lesnické technické škole v Prešově, kde se vychovatelé účastnili gremiálních porad u ředitele školy a pedagogických rad a zástupce ředitele se naopak účastnil porad vychovatelů a měsíčních hodnocení. Vzájemná spolupráce existovala nejenom na úrovni vedení školy a internátu, ale i na úrovni třídní učitel – skupinový vychovatel. Třídní pravidelně navštěvovali domov a naopak vychovatel se dvakrát měsíčně účastnil třídních hodin. Na některých internátech chodili vychovatelé jednou týdně do hodin, aby poznali, co žákům nejde a čemu nerozumí a na co se mají v doučování zaměřit.¹⁹²

Diskuse k novému internátnímu řádu z roku 1958 ukázala, že stejně důležitá jako internátní řád je osobnost vychovatele. Dokud byl vychovatel pouze lepší hlídač – a to platilo prakticky až do roku 1948 – tak na jeho osobnosti příliš nezáleželo. Po únoru 1948 ale byla internátům přisouzena úloha výchovného zařízení a nároky, především ty pedagogické, ale i morální a politické na vychovatele se rychle zvýšily.

V padesátých a zčásti i v šedesátých letech však nebyl velký výběr vychovatelů, a tak často byli na těchto místech lidé bez odpovídajícího pedagogického vzdělání. V období normalizace se stalo podmínkou pro vykonávání funkce vychovatele středoškolské vzdělání zakončené maturitou a vychovatelé bez pedagogického vzdělání měli povinnost si doplnit pedagogické vzdělání, jinak nebyli honorováni jako odborné pracovní síly, což byl při nízké výši vychovatelských platů velký problém.

Teprve v roce 1982 byl při katedře pedagogiky na Vysoké škole zemědělské na základě požadavků z domovů mládeže zřízen třísemestrální kurz pedagogiky pro vychovatele zakončený státní závěrečnou zkouškou. V učebním plánu byl položen důraz na psychologii a pedagogiku a v rámci kurzu, který měl formu tří týdenních soustředění během semestru, se bylo možné specializovat buď na sport a turistiku, ochranu životního prostředí a přírodovědu nebo na ruční práce, v dalším běhu byla zařazena i jazzgymnastika.

V roce 1986 uspořádal Institut vzdělávání ministerstva zemědělství a výživy pro vychovatele cyklus vzdělávacích akcí zaměřený na nové pojetí výchovně vzdělávací práce, v jehož průběhu vychovatelé zpracovávali závěrečné seminární práce na některé ze šedesáti vzorových témat. Nejlepší ze seminárních

¹⁹⁰ *Zemědělská škola*, 1969–1970, č. 2–3, s. 41–42.

¹⁹¹ Na čáslavské SZTŠ se objevují koncem padesátých let pravidelné stížnosti na nezáměr učitelů o studenty ubytované na internátu a ředitel na pedagogických radách opakovaně vyzýval ke zlepšení tohoto stavu. Nebylo se ale čemu divit, neboť učitelé měli mimo jiné i povinnost večer kontrolovat studenty na internátě. *Knihy zápisů z pedagogických rad 1958–1960*.

¹⁹² *Zemědělská škola*, 1959, č. 1, s. 23–24.

prací byly použity jako závazná metodika Institutu vzdělávání, ostatní sloužily jako metodická pomůcka na jednotlivých domovech mládeže. Velký důraz byl kladen na to, aby vychovatel byl svým svěřencům všestranným vzorem a zdůrazňováno bylo to, že vychovatel není dozorce. M. Styblíková ze SZTŠ Hořice v Podkrkonoší shrnula vlastnosti správného vychovatele v článku *Jaký by měl být vychovatel*.¹⁹³ Podle ní je základem úspěšné činnosti vychovatele autorita, která se odvíjí od toho, ovládá-li vychovatel pedagogické umění složené z pedagogických pozorovacích schopností, pedagogického taktu a sebeovládání. Je přesvědčena, že je třeba charakter žáků rozvíjet nikoliv napravováním jejich špatných vlastností, ale rozvíjením vyzorovaných kladných vlastností. Velký důraz kladla na pedagogický takt, který podle ní neznamena nic jiného než úctu k osobnosti žáka, která pomáhá předcházet konfliktům. Vychovatel musí udržet za všech okolností nervy v klidu, ale musí se umět naopak i rozzlobit. Podstatnou vlastností vychovatele je i umění vnášet do kolektivu klid a pevný řád. Vychovatel musí být schopen poradit studentům a učňům v široké škále jejich zájmů, přičemž jeden zájem musí zvládat do hloubky. Za další důležité vlastnosti vychovatelů považovala důslednost, objektivnost a spravedlnost. A za nejúčinnější formu pedagogického působení osobní příklad vychovatele.

Takovéto vychovatele bylo možné najít snad na každém internátu, byli však rozhodně v menšině, neboť nízké finanční ohodnocení vychovatelů, které trvalo až do konce socialismu a trvá vlastně podnes, vedlo k tomu, že vychovatele dělali často lidé, kteří s výchovou nespojovali svoje osobní perspektivy a viděli v ní pouze pohodlné zaměstnání, a navíc se často měnili.¹⁹⁴

Co se změnilo na internátech po pádu socialismu? Jedna velmi podstatná věc. Internáty přestaly být zařízením, které vtloukalo do hlav ubytovaným studentům a učňům komunistickou ideologii. U zemědělských internátů, kde bydlení na internátu bylo de facto nepsanou povinností, to platilo dvojnásob. Přesto ale zůstaly významným výchovným zařízením, které má své svěřence prostřednictvím denního režimu a širokou nabídkou zájmových činností naučit hospodařit s volným časem a celkově přistupovat k životu aktivním způsobem.

Svým způsobem se internáty, resp. domovy mládeže, neboť dnes jsou jako internáty označována ubytovací zařízení s ostrahou a omezeným pohybem ubytovaných osob, vrátily ke svému poslání – umožnit klidné studium za finančně přijatelných podmínek studentům s trvalým bydlištěm daleko od místa školy a vytvořit jim ke studiu vhodné studijní podmínky.

¹⁹³ *Zemědělská škola*, 1976, č. 8. s. 123–124.

¹⁹⁴ Vychovatelka Milada Jakubíková, nositelka titulu Vzorný učitel z Domova mládeže v Čáslavi charakterizovala personální situaci na internátě zhruba následovně: „Bylo to jako všude jinde, byli tu vychovatelé, kteří byli přesvědčeni komunisté a svoje přesvědčení vkládali do své práce se studenty, a pak ti druzí, kteří si mysleli svoje a dělali vše kvůli čárce ve výkazu. Na tomto rozdělení nezáviselo, zda se jedni budou věnovat svým svěřencům bez ohledu na svůj vlastní volný čas, nebo utečou z práce, jakmile to bude možné.“

Veřejné vystupování žáků a učitelů v Rohozci v letech 1910–1962

Pavel Novák

Veřejné vystupování žáků a učitelů sledovaných v letech 1910–1962 na příkladu školy v Rohozci na Kutnohorsku se výrazně proměňovalo. Zatímco na sklonku rakouské éry děti vystupovaly především v rámci církevních slavností a u příležitosti dynastických svátků, v meziválečném období byly na veřejnosti vidět při oslavách spojených se vznikem republiky, Husovských oslavách a při výročních narození presidenta osvoboditele. Za socialismu došlo až k řádovému nárůstu počtu novým režimem připomínaných výročí, avšak veřejně se slavila jen malá část z nich – zejména Vítězný únor, Den osvobození a výročí VŘSR. Tehdy žáci zajišťovali kulturní vložky do programů organizovaných jinými institucemi. Žáky a učiteli však byla v této době zajišťována část manuálních prací v zemědělství a při úklidu veřejných prostor. Na rozdíl od proměňujícího se „liturgického“ roku se tradice výuky prostřednictvím práce na školních pozemcích a vlastivědných vycházek příliš neměnila, stejně jako tradice školních výletů.

Škola na malé vesnici patří k prvořadým institucím. Většina lidí ji nebere pouze jako vzdělávací ústav, ale jako instituci, která tvoří součást sociálního organismu vesnice, jenž se pravidelně nejrůznějšími formami zapojuje do veřejného dění ve vsi. Je tomu tak proto, že velká část obyvatel obce školou prošla, část z nich v ní má své děti či vnuky. Lidé byli a jsou informováni nejrůznějšími způsoby o tom, co se dělo a děje ve škole, ale navenek nejlépe školu, její žáky a učitele poznají z veřejných vystoupení kantorů a jejich svěřenců. Nejinak tomu bylo v Rohozci, malé obci mezi Kutnou Horou a Čáslaví.¹⁹⁵

Tento drobný příspěvek materiálového charakteru se snaží postihnout proměny vystupování žáků a jejich kantorů mimo školu v širokém časovém pásmu od konce monarchie až po začátek šedesátých let 20. století. Toto časové ohraničení je dáno existencí rohozecké školy. V roce 1910 byla zřízena a v roce 1962 byla zrušena.¹⁹⁶ Před a po tomto období museli rohozečtí žáci dojíždět do nedalekých Žehušic.

Naprostá většina mimoškolních aktivit byla spojena s cyklem veřejných svátků v průběhu roku a jen menší část byla bezprostředně navázána na výuku, která neprobíhala ve škole, ale venku v přírodě.¹⁹⁷

Konec rakouské éry byl charakteristický velkým vlivem církve ve školách. Žáci se svými učiteli chodili pravidelně na počátku a konci školního roku na bohoslužby do kostela. Jelikož v Rohozci je pouze filiální a ještě velmi malý kostel, museli chodit do zhruba dva km vzdálených Žehušic, do farního chrámu. Celá škola chodila jednotně za vedení celého (tj. dvoučlenného – později

¹⁹⁵ Rohozec je dnes samostatná obec, která byla v letech socialismu součástí střediskové obce Svatý Mikuláš. Jednalo se o obec výrazně depopulační, kde počet obyvatel v době existence školy klesl z 538 v době otevření školy na 323 v době jejího zavření.

¹⁹⁶ Příspěvek je založen na studiu školních kronik, které se zachovaly pro celou dobu existence školy a jsou uloženy v Státním okresním archivu v Kutné hoře.

¹⁹⁷ K cyklu veřejných svátků v první polovině 20. století blíže NOVÁK, P. a kol.: *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova v 19. a v první polovině 20. století*. Praha 2008.

tříčlenného) učitelského sboru a zde se podrobili zpovědi a svatému přijímání. Poté se zase všichni hromadně vraceli zpět do Rohozce. Škola se rovněž organizovaně účastnila slavnosti Božího těla a v létě se účastnila tzv. Křížového dne, kdy se putovalo do polí prosit Boha o ochranu a o dobrou úrodu.

Část veřejných aktivit byla spojena i s připomínkami dynastických výročí. Každoročně bylo ve školách vzpomínáno narozenin a jmenin císařského páru a nástupu Františka Josefa I. na trůn. Některé z těchto dynastických slavností byly spojeny s bohoslužbami v kostele v Žehušicích, kam opět jednotně žáci se svými učiteli putovali z Rohozce pěšky. Např. u příležitosti 64. výročí nástupu císaře na trůn v roce 1912 nacvičili žáci školy divadelní představení, se kterým pak vystoupili na veřejnosti. Výtěžek z představení byl využit pro chudé žáky a z větší části na nákup učebních pomůcek.

Část výuky byla realizována mimo školu a to jednak na nově založené školní zahradě, kde se učily ruční práce, resp. základy hospodaření. Dále žáci chodili se svými učiteli v hodinách přírodopisu, dějepisu a zeměpisu na vlastivědné vycházky do okolí. Nebyly dlouhé – cílem býval zámek Kačina, Žehušice se zámeckými parky nebo Sedlec, Kutná Hora či Čáslav s jejich památkami nebo jenom nejbližší les, louky podél potoků apod.

Určitá nepříliš výrazná změna nastala během první světové války. V roce 1915 žáci připravili dětský večer v prospěch České zemské komise pro ochranu dítek – pestré pásmo složené z proslovů, recitace básní a zpěvu, jehož výtěžek byl poskytnut na pomoc pro válečné sirotky. Za stejným účelem řídící pořádal veřejné osvětové přednášky. Nový ryze válečný prvek představovaly slavnosti oslavující vítězství rakouských vojsk – nebyly četné, ostatně takovýchto vítězství nebylo mnoho. Žáci se museli také zapojovat do sběru různých surovin a do upisování válečných půjček, což byla velmi nepříjemná povinnost.

Změnu přinesl až vznik Československé republiky a s ním spojené nové veřejné slavnosti. K nejvýznamnějším z nich patřily oslavy Dne samostatnosti 28. října. Konaly se jak ve škole, tak i na veřejnosti a to nejprve v hospodě, zde byl jediný velký sál ve vsi, a také venku před hospodou, kde bylo velké volné prostranství. Později se velká část aktivit přesunula k pomníku obětem první světové války vybudovanému v roce 1926. Výročí samostatnosti bylo po celou první republiku slaveno spontánně, nikdo nemusel nikoho k účasti na slavnostech nutit. V době krize sice účast na oslavách poněkud poklesla, ale vždy se veřejné části účastnilo několik stovek lidí. Program byl poměrně jednoduchý, skládal se z veřejného proslovu řídícího učitele, následovala recitace básní, zpěv národních písní, později byly oslavy vylepšeny o hold vlajce, u níž se přísahal republice, a o kladení věnců k pomníku obětem války. V závěru meziválečného období byly oslavy obohaceny o promenádní koncert, jehož se opět účastnili učitelé, a o sokolský štafetový běh. Program sestavovali učitelé, kteří i vystupovali s projevy a řídili dětský program nacvičený ve škole žáky

školy. Dnes si jen stěží lze představit, že by někdo vydržel sledovat se zaujetím tříhodinový projev řídícího a neodešel. Tehdy ale lidé vyčkali, shlédli i následující program a večer šli do hospody na veselici. Zpočátku oslavy organizovala samotná škola, později se začali na organizaci oslav podílet i sokolové, hasiči a osvětová beseda; členy většiny těchto organizací byli opět učitelé.¹⁹⁸

Dynastické svátky si ponechaly svoji podobu, pouze se změnily osoby a funkce. Neslavily se již narozeniny císaře, ale presidenta Masaryka. Vynechán byl náboženský prvek oslav a program tak tvořil proslov o významu prezidenta osvoboditele, recitace básní, později čtení úryvků z Čapkových *Hovorů s TGM* a zpěv jeho oblíbených písní. Oslavy se konaly jednak ve škole a jednak pro veřejnost večer v hospodě. V roce 1929 byly organizovány jako dvoudenní a dospělí, opět pod vedením řídícího, zde sehráli divadelní představení. Sedmý březen se ve školním prostředí i na veřejnosti slavil ještě v poválečných letech. Po úmrtí prvního prezidenta učitelé zorganizovali tryznu na jeho počest. Kromě obvyklých proslovů a recitace drželi dospělí i žáci čestnou stráž u busty TGM. Od nástupu Edvarda Beneše do prezidentské funkce se začaly ve škole, na veřejnosti již jen sporadicky, slavit narozeniny prezidenta budovatele. Obvyklé proslovy, recitaci a zpěv doplňoval společný poslech rozhlasového projevu prezidenta.

Odluka církve od státu umožnila slavit i některá další výročí, která nebylo dříve možno pro odpor katolické církve slavit. Bylo to především výročí Husovy mučednické smrti. Tyto oslavy měly opět školní a veřejnou část. V obou nechyběly proslovy učitelů, recitace a zpěv žáků. Navíc zde bylo podpálení slavnostní hranice symbolizující způsob Husova umučení. Husovy oslavy se udržely po celé meziválečné období. Ostatní oslavy pro nový stát významných výročí již měly jen příležitostný charakter a nekonaly se každý rok, jen při kulatých výročích. V mezilehlých rocích se tato výročí dětem pouze připomínala během výuky, případně byla uspořádána malá školní oslava, při kulatých výročích byl připraven i program pro veřejnost. Jednalo se především o oslavu výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova, ale i Jana Amose Komenského či Karla Havlíčka Borovského nebo svatého Václava. Žákům i veřejnosti bylo formou oslavy připomenuto i kulaté výročí bitvy u Zborova a v roce 1921 i 300. leté výročí popravy sedmadvaceti českých pánů na Staroměstském náměstí v Praze.¹⁹⁹

Veřejnosti se školní děti i jejich učitelé představovali od třicátých let i veřejnou oslavou květnového Svátku matek. Tehdy se obvykle konal květinový průvod na hřiště, kde byl pro maminky připraven pestrý program, na jehož závěr dostaly od dětí kytíčku.

Některé děti vystupovaly i v dětských rolích v divadelních představeních a dalších vystoupeních, které organizovaly místní spolky. Organizaci oslav měli často na starosti právě učitelé, neboť většina z nich byla členy těchto spolků a v řadě z nich byli dokonce funkcionáři.

¹⁹⁸ Ve třicátých letech měla veřejná sokolská vystoupení, v nichž se angažovali jak učitelé, tak i žáci, nemalý branný význam.

¹⁹⁹ SOkA Kutná Hora, *Školní kronika Rohozec*, zápis za rok 1921. Tehdy se průvodu od hospody ke kostelu a následného tábora lidu zúčastnilo na 600 osob.

Na očích veřejnosti se odehrávala i část vyučování. Lidé mohli vidět děti pod dozorem učitelů pracovat na školní zahradě a hodnotit jejich šikovnost, pílí a to, jak poslouchají učitele. Na učiteli pak mohli pozorovat, jak si dovede práci zorganizovat, zda jí rozumí a zda má u dětí autoritu. Svoji oblibu si z rakouské éry podržely vlastivědné vycházky do okolí. Nemusely přitom směřovat do okolních měst či historických objektů. Studovat rostlinstvo, živočišstvo nebo geologii či historii bylo možné i u řeky, v lese, na zřícenině Kamajka hned za vsí apod.

Pravidelnými se staly školní výlety, pouze v době hospodářské krize byla tradice výletů přerušena. Nekonaly se ovšem jako třídní výlety, jak je známe z měst, ale jako celoškolní výlety (šlo o malotřídku). Výletů se běžně účastnila jen část žáků, především těch, jejichž rodiče byli movitější, ale každoročně byla účast na výletě obcí zaplacená několika chudým žákům. Výlety směřovaly do vlastivědně zajímavých míst republiky jako byl Karlštejn, Moravský kras, Pardubice a Kunětická hora, Český ráj i do blízké Kutné Hory.²⁰⁰

V meziválečném období se také začaly v Rohozci pořádat vánoční besídky. Nešlo v nich o připomenutí liturgického významu Vánoc, ale o obdarovávání dětí a to zejména těch nejchudších. Besídka byla spojena s dětmi připraveným bohatým vánočním kulturním programem plným scének, básniček a zpívání koled. Zprvu byla pořádána jen pro děti, později i pro jejich rodiče.

Po zániku republiky a německé okupaci došlo k poměrně výraznému útlumu kulturních aktivit žáků i jejich učitelů. Všechna výročí připomínající první republiku a významné osobnosti českých dějin bylo zakázáno slavit. Přesto alespoň tichým shromážděním byl 7. března dětem připomínám první prezident Tomáš Garrigue Masaryk.²⁰¹ Objevila se však i dvě nová výročí, která musela škola povinně dětem připomínat, a to vznik Protektorátu Čechy a Morava 15. března a 20. dubna narozeniny říšského kancléře Adolfa Hitlera. Šlo však jen o velmi stručnou připomínku, která pokud byla vyslovena na veřejnosti, byla řečena tak, aby každému byl jasný vztah přednášejícího učitele k oběma výročím. Stejně jako za první světové války se stali učitelé a děti oběťmi nového režimu a museli pomáhat při sbírání válečných půjček a sběru všeho možného materiálu, který putoval na frontu.

V letech 1945–1948 se jakoby vše vrátilo do meziválečných kolejí. Opět se veřejně slavily narozeniny TGM a prezidenta Beneše, o Husových oslavách plály hranice, připomínal se vznik republiky 28. října, kdy se chodilo průvodem k pomníku, a konaly se i vánoční besídky. Objevila se však i celá řada nových výročí předznamenávajících nový režim. Organizace oslav těchto výročí byla vložena na bedra učitelů, kteří museli se svými svěřenci sestavit a nastudovat kulturní program. Slavilo se především osvobození republiky Rudou armádou. Tehdy se nosily kytice k hrobu ruského vojína, kde měl učitel projev a děti recitovaly básně a zpívaly sovětské písně.²⁰² Těsně po válce se oslav účastnili i rudoarmějci. Tyto oslavy byly v této době velmi populární, účastnily se jich

²⁰⁰ Běžné bylo, že část trasy absolvovali žáci pěšky a že na vlak a od vlaku je vozili na žebříňácích rodiče bohatších žáků.

²⁰¹ SOkA Kutná Hora, *Školní kronika Rohozec*, zápis za rok 1938–39.

²⁰² Ironií osudu bylo, že všichni věděli, že ruský voják byl namol opilý a spadl pod ruské auto a jeho smrt byla zcela zbytečná.

²⁰³ Zápis vietnamského velvyslance do školní kroniky je jedním z posledních zápisů v rohozecké školní kronice.

stovky lidí, zapojil se do nich svým vystoupením i Sokol a večer byla lidová veselice. K novým svátkům, které ovšem lidé přijímali rozpačitě, patřilo výročí Velké říjnové socialistické revoluce. V Rohozci bylo připomínáno jen ve škole, nikoliv na veřejnosti. Veřejný charakter naopak měla oslava Svátku práce, která se konala v Čáslavi. K dalším školním dětem připomínaným výročím patřil 23. únor, den vzniku Rudé armády.

Nová výročí, která se jen připomínala, ale nikoliv slavila, a to obvykle jen ve školních zdech, předznamenávala situaci po únoru 1948. Tehdy počet připomínaných výročí narostl na několik desítek. O nová výročí opíral komunistický režim svoji legitimitu a snažil se je všemožným způsobem dostat dětem do hlav. Připomínaly se týdny přátelství s jednotlivými státy budujícími socialismus, dnes možná trochu paradoxně se nejprve připomínalo česko-polské přátelství, poté přátelství s Bulhary a do doby, než upadli v nemilost režimu, i s Čínany či Rumuny. Měsíc československo-sovětského přátelství se začal slavit až poměrně hluboko v padesátých letech a ten měl zčásti veřejný charakter, neboť jeho součástí bylo promítání filmů, případně beseda s pamětníky. Počátkem šedesátých let, když JZD v sousedním Mikuláši navázalo družbu s Vietnamem, se začalo připomínat i česko-vietnamské přátelství a slavilo se výročí narození Ho-či-mina. Návštěvy prvních Vietnamců v Mikuláši a Rohozci byly spojeny s veřejnými slavnostmi.²⁰³

Veřejný charakter měly oslavy osvobození. Nově již neležely na bedrech školy, ale celé řady institucí včetně armády a škola pro veřejné oslavy zajišťovala pro následující čtyři desetiletí charakteristickou „kulturní vložku“. Připomínala se však i výročí významných bitev z druhé světové války, především té u Stalingradu a Dukly. Novým prvkem, u něhož nesměly chybět děti jako budoucnost lidstva (a především potřebná masa slavicích lidí), byly mírové manifestace a slavnosti. Vedle VŘSR se veřejně slavil i Vítězný únor a květnový vznik KSČ. Připomínán byl i Den Letectva, Den armády, Den horníků, Den učitelů, Mnichovská dohoda apod. Tyto připomínky měly obvykle podobu proslovu učitele a někdy následovala beseda s partyzánem, protifašistickým bojovníkem, milicionářem nebo příslušníkem SNB. Jednalo se však o typické školní slavnosti bez přístupu veřejnosti.

Pokračovala tradice dynastických svátků. Ještě rok dva po únoru se velmi skromně slavily Masarykovy narozeniny, později byl již prezident osvoboditel „zapomenut“. Nahradily je oslavy narozenin Klementa Gotwalda a po jeho smrti Antonína Zápotockého. Ty měly ještě veřejný charakter spojený s proslovem, recitací revolučních básní a zpěvem revolučních písní, ale později, prezidentem Novotným počínaje, se již dětem pouze připomínal ve škole den narozenin prezidenta. Připomínán byl i ministr školství Zdeněk Nejedlý a z cizích státníků především J. V. Stalin, méně již Lenin a zbývající dva klasici marxismu leninismu. Stalinské oslavy měly často veřejný charakter. Po úmrtí

Stalina a Gottwalda se konala veřejná tryzna, do níž byly zapojeny i školní děti. Novým hrdinou režimu se stal Julius Fučík.

Novým prvkem byly sportovní akce u příležitosti různých výročí, při nichž se učitelé i žáci dostali mimo školu. Jednalo se především o Běh vítězství, Štafetu míru a Pochod míru v květnovém týdnu při oslavách osvobození. U příležitosti různých výročí se rovněž pořádaly sportovní utkání a turnaje.

Řada oslav byla spojena s novým do této doby neznámým rysem – přijímáním závazků, které se zveřejňovaly a jejichž plnění se veřejně sledovalo a vyhlášovalo. I školní děti přijímaly závazky např. ve sběru druhotných surovin nebo týkající se úpravy veřejných prostranství. Část zejména úklidových prací tak postupně přešla na školní děti a o tyto práce se již nikdo nestaral. Stejně tak automatickými se staly různé výpomoci v zemědělství. Nejprve to bylo odplevelování zarostlých družstevních polí, sběr „amerického brouka“ – mandelinky bramborové, později sběr brambor.²⁰⁴ Učitelé o prázdninách pravidelně museli pomáhat na žních a to obvykle po celou dobu žní, během nichž odpracovali často stovky dobrovolných brigádnických hodin. Některé činnosti, jako byl např. sběr léčivých rostlin, kaštanů, žaludů apod., by nebyly bez školních dětí vůbec realizovatelné.

Ještě počátkem padesátých let se mezi novými svátky objevují i takové, které nás spojují se západním světem. Patřila mezi ně připomínka stockholmské výzvy či světového týdnu mládeže. Během dvou tří let však zmizely z programu politické výchovy školy. Řada svátků, které měly dlouholetou tradici, vymizela. Mezi ně patřily především Husovy oslavy, které v dobách socialismu přežívaly v neorganizovaném pálení ohňů mládeží. Postupně vymizel Svátek matek, který se stal soukromou záležitostí pouze v některých rodinách, a nahradilo ho veřejné slavení Mezinárodního dne žen 8. března spojené s kulturním vystoupením dětí. Obdobně 28. říjen – vznik republiky byl postupně nahrazen Dnem znárodnění.

Pouze v jediném případě se novému režimu nepodařilo tradiční svátky nahradit novými, a to byly Vánoce. V padesátých letech měl Ježíška nahradit Děda Mráz, který nosil dětem dárky na školní besídky, jež se zprvu konaly za účasti veřejnosti v hospodě – nyní Jednotě. Sice bylo zdůrazňováno, že se jedná o českého Dědu Mráze, ale ruský vzor zde byl jasně patrný a tak neměl Děda Mráz šanci Ježíška nahradit.²⁰⁵

Jen minimum s novým režimem spojených aktivit mělo nepolitický obsah. Jednou z nich byl pravidelně na přelomu září a října pořádaný týden dopravní bezpečnosti, při němž žáci drželi spolu s příslušníky SNB dopravní a pořádkovou službu v obci. Další aktivitou, která byla apolitická a měla praktický dopad, byl dubnový týden lesů, během něhož se např. vysazovaly stromky. Meziválečné průběžné školní spoření do uzamykatelných kasiček nahradil Týden spoření.

I v novém režimu běžela tradice výuky mimo školní budovu. Pokračovaly

práce na školní zahradě, které se postupně přesunuly v rámci plnění závazků i na veřejná prostranství. Výrazně ubylo vlastivědných vycházek, zčásti je však nahradily odborné exkurze do zemědělských a někdy i do průmyslových závodů. Nepřerušena zůstala i tradice školních výletů, které směřovaly do Prahy, Babiččina údolí, Českého ráje apod., zkrátka tam, kde bylo k vidění něco, co se dalo využít při hodinách dějepisu, přírodopisu, zeměpisu, občanské výchovy nebo českého jazyka.

Vystupování žáků a jejich učitelů na veřejnosti se v průběhu 20. století postupně proměňovalo, a to jak co do obsahu, tak i co do intenzity. Zatímco za rakouské éry školní děti často figurovaly při církevních slavnostech a při dynastických oslavách, v meziválečném období spočívalo těžiště jejich veřejných vystoupení v oslavách spojených se vznikem republiky a s významnými výročími a osobnostmi českých dějin. Pravidelně slavených svátků nebylo mnoho, jejich počet se pohyboval mezi pěti až deseti, podle toho, jak na který rok připadala kulatá výročí, ale většina z nich byla slavena veřejně. Školní děti pak běžně vystupovaly po večerech v hospodě či na volných prostranstvích. Velice zatížení veřejnou činností byli učitelé, neboť přirozená autorita kněží zmizela stejně jako jejich angažmá ve veřejném životě. Učitelé byli funkcionáři většiny spolků, které se podílely na veřejných oslavách, a touto cestou byla propojena škola s veřejným životem obce.

Za socialismu se výrazně – až řádově – zvýšil počet připomínaných výročí. S veřejnými oslavami však byl spojen jen velmi omezený počet obvykle nepřesahující tři až pět vystoupení za rok. Na veřejnost se však školní děti dostaly prostřednictvím dobrovolných brigád, které měly z velké části nahradit nedostatek pracovních sil v zemědělství, při úklidu obcí apod. Učitelé byli zatíženi především tvorbou politických nástěnek, aktualit apod. ve škole, méně již přípravou veřejných vystoupení dětí. Také již nevystupovali na veřejnosti sami s proslovy a přednáškami. Zato, alespoň v padesátých letech, se museli zapojit o prázdninách do žňových prací. Mimoškolní výuka prostřednictvím vlastivědných vycházek byla postupně omezována, zůstaly práce na školní zahradě, stejně jako tradice školních výletů. Škola sice zůstávala významnou součástí společenského života obcí, ale její role se v období socialismu zmenšila a výrazně upadla angažovanost učitelů ve veřejném životě stejně jako jejich společenská prestiž.

²⁰⁴ Blíže VOHRYZKA-KONOPA, F. J.: *Venkov v temnu. Násilná socializace československého zemědělství*. Mnichov 1989.

²⁰⁵ Komunističtí ideologové vsadili na samotné děti, které měli přesvědčit své rodiče. Vánoční besídky Dědy Mráze byly situovány po ruském vzoru na konec roku, tj. po tradičních českých vánočních svátcích a věřili, že děti si na rodičích vyžadoní ještě jeden svátek, během něhož budou dostávat dárky. Z mnoha důvodů, mezi nimiž ty ekonomické hrají důležitou úlohu, se tak nestalo.

Škola hrou podle řídícího učitele Františka Jirsáka

Pavla Koritenská

František Jirsák (1864–1939); všestranný pedagog, dlouholetý řídící učitel obecné školy v Dobřenicích byl zastáncem modernizace české školy a ve školní službě působil 41 let. Získal celosvětový věhlas kolekcí specifických učebních pomůcek. Výroba a využití těchto osobitých učebních pomůcek řadí osobnost Františka Jirsáka k reformnímu pedagogickému hnutí za novou československou školu, které se rozšířilo u nás zejména ve dvacátých letech 20. století.

Vznik samostatného československého státu v roce 1918 přinesl mimo jiné i řadu změn vedoucích ke zkvalitnění školství. Tzv. *malý školský zákon* (zákon č. 226 z 12. července 1922) doplnil vyučovací program o nové vyučovací předměty. Jedním z nich byly i výchovné ruční práce. Na jejich zavedení do učebních osnov se podílel i řídící učitel z Dobřenic u Hradce Králové František Jirsák, který patří mezi významné osobnosti školství Královéhradeckého kraje.

Sbírky Muzea východních Čech v Hradci Králové byly v roce 1987 rozšířeny o soubor specifických výukových pomůcek Františka Jirsáka. I když se jedná pouze o torzo původní kolekce, je patrné, s jakou originalitou povýšil F. Jirsák jednoduché výrobky z přírodních materiálů na učební pomůcky.

Osobnost Františka Jirsáka

František Jirsák – všestranný pedagog, dlouholetý řídící učitel obecné školy v Dobřenicích byl zastáncem modernizace české školy a ve školní službě působil plných 41 let. Zejména po vzniku samostatného Československa získal celosvětový věhlas kolekcí osobitých učebních pomůcek.

Studia a působení

František Jirsák se narodil 15. října 1864 v Dobrušce, kde vychodil obecnou školu. Ve studiu pokračoval na měšťanské škole v Broumově a svoje vzdělání završil absolvováním učitelského ústavu v Hradci Králové v letech 1880–1884. Po studiích působil krátce na obecné škole v Kratonohách. V roce 1886 nastoupil vojenskou službu jako náhradní záložník u zeměbraneckého pěšího pluku. Po absolvování vojenské služby se vrátil jako definitivní podučitel opět do Kratonoh, kde působil až do roku 1894.

- 206 Chlapecká výchovna v Hradci Králové byla otevřena 6. března 1910 a byla určena pro hochy lehce abnormální, kteří dostávali v ústavu celé zaopatření. Založení ústavu tohoto typu znamenalo ve své době unikát nejen v Čechách, ale v celém Rakousku-Uhersku. Ústav doplňoval školskou výchovu se zřetelem k pozdějšímu uplatnění chovanců v praktickém životě.
- 207 Augustin Bartoš (1888–1969), český pedagog. Působil na obecných školách a chlapecké výchovně v Hradci Králové a později v Jedličkově ústavu pro handicapované děti v Praze. Podporoval dětskou aktivitu, tvořivost, sportovní aktivitu a samostatnost, využíval tzv. technickou výchovu.
- 208 František Čáda (1865–1918), český pedagog, pedopsycholog, profesor pražské univerzity. Věnoval se dětské psychologii, zkoumal dětskou řeč a tvořivost, zejména v oblasti výtvarné.
- 209 Josef Černý (1863–1942), český pedagog, organizátor spolkové činnosti učitelské obce. Po roce 1919 pracovník ministerstva školství a národní osvěty, ministerský rada. Propagátor svobodné národní školy.
- 210 František Drtina (1861–1925), český filozof a pedagog, profesor pražské univerzity, zastánce dívčího vzdělávání. Po roce 1918 tajemník ministerstva školství a národní osvěty s úkolem řídit školskou reformu v celé republice.
- 211 Josef Kubálek (1876–1968), český pedagog, přední znalec obecné školy. Působil na obecných školách v Jičíně a Hradci Králové, učitelském ústavu v Hradci Králové, Amerlingově učitelském ústavu v Praze., Československé soukromé pedagogické fakultě. Je tvůrcem originálních pomůcek pro elementární výuku.
- 212 Josef Pelikán (1875–1937), český pedagog, spoluzakladatel a dlouholetý ředitel Chlapecké výchovny pro slabomyslné hochy v Hradci Králové (1910–1937).
- 213 Josef Patočka (1869–?), český pedagog, průkopník estetické výchovy, účelných učebních pomůcek, uměleckého vzdělávání učitelů, vydávání umělecky ilustrovaných knih pro mládež, uplatnění estetických hledisek při výstavbě škol.
- 214 Karel Velemínský (1880–1934), český pedagog, spisovatel, pracovník ministerstva školství a národní osvěty, kde se zabýval lidovou výchovou, školskou reformou a řízením odborného živnostenského školství.
- 215 Stanislav Vrána (1888–1966), český pedagog, autor a spoluautor řady reformních učebnic a příruček.
- 216 Josef Müller (1870–1940), metodik českého jazyka, autor prvorepublikových učebnic českého jazyka (*Cvičebnice českého jazyka pro školy obecné, Mateřská řeč*).

Pedagog

Do Dobřenic se František Jirsák s rodinou přestěhoval v srpnu 1894 a na místní obecné škole začal působit jako definitivní učitel. V roce 1910 se podílel na založení Chlapecké výchovny v Hradci Králové.²⁰⁶ V tomto ústavu pomohl prosadit chlapecké ruční práce jako součást výchovného procesu chovanců. Místo ředitele zde ale odmítl a zůstal věrný obecné škole v Dobřenicích.

V roce 1916 se stal zastupujícím řídícím učitelem dobřenicke obecné školy, definitivního jmenování se dočkal o dva roky později. Za celou éru svého působení v oblasti školství získal František Jirsák celou řadu vyznamenání a pochvalných uznání okresní školní rady (1892, 1896, 1902, 1907, 1920 a 1926) a zemské školní rady (1920).

V Dobřenicích se plně rozvinula jeho všestranná vzdělanost, pedagogické schopnosti a nadání v mnoha oborech. Za celou dobu svého učitelského působení sesbíral F. Jirsák bohatý pedagogický materiál. V Dobřenicích také hostil celou řadu předních českých pedagogů, univerzitních profesorů, propagátorů nových trendů v české pedagogice, např. Augustina Bartoše,²⁰⁷ Františka Čádu,²⁰⁸ Josefa Černého,²⁰⁹ Františka Drtinu,²¹⁰ Josefa Kubálka,²¹¹ Josefa Pelikána,²¹² Josefa Patočku,²¹³ Karla Velemínského,²¹⁴ Stanislava Vránu.²¹⁵ Výjimkou nebyly ani návštěvy ze zahraničí.

Jirsákovy dlouholeté a pravidelné kontakty s významnými osobnostmi české pedagogiky, jejich vzájemná spolupráce a přínos např. v oblasti psychologie dítěte, estetické výchově, tvorbě originálních pomůcek, výtvarné a technické výchově, dětské tvořivosti, byla završena v období první republiky doplněním vyučovacího programu také o předmět ručních prací.

Učitel-vědec

František Jirsák byl propagátorem českého jazyka, prováděl jazykový výzkum východních Čech a spolupracoval např. na práci významného jazykovědce Josefa Müllera²¹⁶ *Sloh v nových proudech vyučovacích*. Byl autorem nápaditých jazykolamů, hádanek, říkadel, krátkých pohádek a bajek s mravoučným poučením, které s úspěchem publikoval v tisku. Byl aktivním spolupracovníkem vlastivědného sborníku *Královéhradecko* a časopisu *Naše řeč*. V *Královéhradecké ročence* uveřejňoval dobřenicke pověsti.

Celý život také pokračoval ve studiu matematiky a fyziky, z těchto oborů připravoval budoucí učitele k odborným zkouškám, svoje příspěvky publikoval v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*. V Dobřenicích založil astronomický kroužek a s dalekohledem zapůjčeným od majitele dobřenickeho velkostatku seznamoval širokou veřejnost s astronomií; v roce 1911 organizoval na Královéhradecku pozorování Halleyovy komety.

Věnoval se rovněž studiu květeny, živočichů, hmyzu a ptactva na Králově-hradecku. Sepsal pojednání o jednobuněčných prvocích ve vodách. Pravidelně spolupracoval s učitelem a přírodovědcem Josefem Tůmou²¹⁷ a podílel se na jeho práci *Vyučování prvouce*.

Zabýval se i archeologií, podnikal vycházky do okolí Dobřenic a podařilo se mu objevit řadu archeologických nálezů. Pro svou vzdělanost a skromnou povahu byl oblíben u kolegů z celého kraje. Aktivní byl i v činnosti učitelské jednoty Budeč. Pro jeho všestrannost mu přátelé z odborných kruhů přezdívali učitel-vědec. Jako řídící učitel měl v letech 1916–1926 na starosti zápisy do Pamětní knihy obecné školy v Dobřenicích.

Autor specifických učebních pomůcek

Učební pomůcky jsou velmi těsně svázány s obsahem výuky jednotlivých předmětů a s jejich pomocí lze vhodně dosahovat cílů výuky. Používání učebních pomůcek zaznamenalo velký rozmach zejména v období první republiky a jejich výrobou se zabývala řada specializovaných firem. V době Jirsákova učitelského působení si ale učitelé na vesnických obecných školách, stejně jako v období Rakouska-Uherska, z důvodů nedostatku financí mnohdy vyráběli učební pomůcky a výukové školní obrazy sami. Záleželo hlavně na tvůrčích schopnostech a invenci učitele.

František Jirsák propagoval výchovné ruční práce již v rakouském školním systému. V jejich rámci začal s výrobou a používáním pomůcek z přírodních materiálů. Hračky, které původně vyráběl koncem devadesátých let 19. století pro dceru, začal jako netradiční učební pomůcky postupně zapojovat do výuky celé řady vyučovacích předmětů ještě před první světovou válkou. Po roce 1918 byl pak Ministerstvem školství a národní osvěty Československé republiky pověřen sepsáním spisu o oboru výchovných ručních prací.

V roce 1924 vyslovil o Jirsákových charakteristických pomůčkách Josef Pelikán zajímavý názor: *„Jirsák počal dělati své hračky asi před 25 lety. Snad vás ani nebude zajímati, jak přišel na myšlenku dělati takové hračky, vždyť nyní, kdy jsou Jirsákovy hračky dosti známy a kdy se vyskytlo několik napodobitelů, zdá se býti tak snadninké, ta samo sebou se rozumějíci, na něco takového připadnout, to bychom nesoudili správně. Nežli počal Jirsák své hračky dělati, nic takového nikde sám neviděl, nikdo takové věci nedělal. Jest to jeho původní originelní myšlenka. Prohlížíte-li české a cizojazyčné knihy o ručních pracích, nic takového nebylo napsáno. Přijdete pak k poznání, že Jirsákovy hračky jsou hračkami opravdu českými, vyrostlými na naší půdě a něčím, čím se možno chlubiti před cizinou.“*²¹⁸

František Jirsák pravidelně pořádal cykly učitelských kurzů, kde účastníky seznamoval s výrobou a využitím těchto hraček-pomůcek ve výuce. K používání

těchto pomůcek sestavoval pro učitele také metodické texty. Na základě velkého ohlasu byly kolekce těchto Jirsákových výrobků pravidelně vystavovány nejen v Čechách, ale i v Evropě (Anglie, Španělsko, Švédsko, Belgie), dostaly se až do Spojených států amerických a Sovětského svazu.

Využití pomůcek ve výuce

Se svými žáky podnikal výlety po kraji a tematické vycházky v okolí školy, kdy v rámci výuky přírodopisu nejen poznávali přírodu, ale zároveň podnikali výběr a následný sběr materiálů na výrobu pomůcek. František Jirsák využíval pro výrobu nejen přírodní materiály – různé plody, žaludy, kaštiny, šišky, fazole, pecky, makovice, větvičky, samorosty, ale také cívky, drátky a zátky. Postupně výrobu zdokonaloval a vylepšoval „trvanlivost“ pomůcek. Svoji kolekci hraček-pomůcek stále rozšiřoval, tvořil neustále nové a nové modely těchto pomůcek, sestavy a možnosti využití. Vedle vlastní produkce vedl k výrobě pomůcek také starší žáky. Dával prostor dětské fantazii, tvořivosti a představivosti a jak sám přiznával, mnohdy se u svých žáků inspiroval. Mladší děti využívaly při výuce Jirsákovy modely.

Pro hodiny přírodopisu vytvářely děti v hodinách ručních prací sbírky lesních plodů, přinesených z vycházek. Žáci z vyšších tříd je posléze využívali k tvorbě zvířátek, stromů, květin, hub v nejrůznějších variantách.

Jirsák učil žáky využívat pomůcky i v hodinách českého jazyka. Žáci sestavovali doprovodné výjevy nejen k českým pohádkám, ale i k Jirsákovým hádankám, říkadlům, jeho vlastním krátkým pohádkám a bajkám s mravoučným ponaučením. Figurky tak oživovaly nejen pohádky a říkadla, ale hrály s dětmi i divadlo. Panáčci pomáhali učiteli při výuce, ale hlavně ji zpestřovali, zábavnou formou se zapojovali do výuky, žáky chválili nebo kárali. V hodinách hudební výchovy vytvářeli žáci pomocí figurek obrázky z českých národních písní. V průběhu školního roku motivoval žáky v hledání dalšího využití vyrobených pomůcek.

Závěrem

František Jirsák odešel do penze v roce 1926. V průběhu třicátých let 20. století těžce nesl zhoršující se politickou situaci v Evropě a hrozbu světové války nad mladou Československou republikou. Po delší nemoci zemřel v Dobřenicích 12. března 1939. Odešla tak mimořádná osobnost prvorepublikového školství, skromný učitel působící celý život na venkovské obecné škole, jehož přínos pro české školství je nezanedbatelný. Nezpochybnitelný přínos Františka Jirsáka pro českou pedagogiku shrnula jeho dcera Anna Jirsáková krátce po

²¹⁷ Josef Tůma (1865–1933), pedagog, osvětový pracovník, podílel se na tvorbě základů a obsahu prvouky na nižších stupních škol. Autor spisu *Vyučování prvouce na školách venkovských* (1903) a spoluautor výběru textů pro čítanku obecných škol *Ráno*, která se za první republiky dočkala řady vydání.

²¹⁸ PELIKÁN, J.: *Jirsákovy hračky*. Královéhradecko, 1924, roč. I, č. 1, s. 16.

jeho smrti: „*Velkým zdrojem radosti a studia byla mu dětská duše. Té věnoval nejvíce času a péče. Pěstoval psychologii dětské hry, kresby, studoval počátky dětské mluvy i tvoření zpěvu. Měl rozsáhlé pozorování i z oboru úchylné dětské mládeže. Dovedl vníknouti do hloubi dětské duše jako málokterý z jeho vrstevníků. V letech, kdy o moderních směrech ve výchově se ještě jen mluvilo, on pracoval na volném slohu, kreslení, činné škole. Předstihl svou dobu o celých dvacet let.*“²¹⁹ Vlastivědný sborník pro školu a dům *Královéhradecko* věnoval v roce 1939 speciální číslo²²⁰ vzpomínkám na osobnost Františka Jirsáka, jako samostatná příloha tohoto čísla vyšla i brožura *Jirsákovy hračky*.

Kontakty s osobnostmi české i zahraniční pedagogiky, výroba a využití specifických učebních pomůcek řadí osobnost Františka Jirsáka k reformnímu pedagogickému hnutí za novou československou školu, které se rozšířilo u nás zejména ve dvacátých letech 20. století.

²¹⁹ JIRSÁKOVÁ, A.: *Letošní patnáctý březen*. Královéhradecko, 1939, roč. XVI, č. 5, s. 70.

²²⁰ *Královéhradecko – sborník pro školu a dům*, 1939, roč. XVI, č. 5.

Vlastenecko-vlastivědný rozměr školních výletů. Jak mělnické děti poznávaly svět²²¹

Dalibor Státník

²²¹ DRESSLER, J. – KUČERA, B.: *Školní vlastivědné zájezdy*. Praha 1959, s. 15. Kritika toho, že většina zaměstnání školního dítěte se děje ve škole, v místnosti. Je tím porušována zásada zdravého, harmonického rozvoje po stránce tělesné a duševní. Mnohé z toho, čím se děti zabývají v „místnosti“ je možno přenést programu vycházek a přenést ven „*Opustíme prostředí školy a dětem více přiblížíme prostředí skutečného života, vnese-me do jejich práce radost a příjemné osvěžení, upevníme jejich zdraví a za-jistíme jejich brannou připravenost.*“

²²² Můžeme jej datovat od souboru říšských a zemských školských zákonů z let 1869 a 1870, např. o veřejných školách obecných z 14. května 1869, dále zákon zemský z 8. února 1869, jenž se týče dohlídky ku školám a další.

²²³ Mnozí učitelé se výletů zřejmě obávali a raději je jako by trest vzhledem k údajně špatnému chování třídy nekonali. Obávali se třeba, jak by v této konfrontaci uspěli. Alarmující byl osud jisté učitelky, která při školním výletě v roce 1931: „*námahou a snad též rozčilením při zodpovědnosti uškodila si na svém beztak chatrném zdraví, že jen s velikým přemáháním neopustila školu před ukončením školního roku.*“ Státní okresní archiv Mělník (dále jen SOKA Mělník), *Kronika měšťanské školy v Byšicích 1920–1940*.

²²⁴ „Vzhledem k tomu, že ministr železnic povolilo žactvu při školních výletech slevu na ¼, podniknuty byly výlety vzdálenější, aby i těm dětem, které mnohdy opustivše školu nikdy dále se nepodívají, umožněno bylo shlédnouti krásy vlasti.“ SOKA Mělník, *Kroniky měšťanské dívčí školy v Mělníku 1922–1936*, zápis za školní rok 1922/23.

²²⁵ REZNÍČKOVÁ, K.: *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*. Praha 2007, s. 86–88. O přeměně studentské veselice z šedesátých–osmdesátých let 19. století. „*Jejich pořadatelům nešlo ani tak o to, aby studenti načerpali nové vědomosti díky poznávání nových míst, prohlídce památek, či přírodních krás, i když i takovou část m,oho společný výlet obsahoval, ale hlavně o studentskou slavnost. Slovo výlet tedy označovalo veselici v blízkém okolí města...*“

Studie je založena na výzkumu školních kronik z okresu Mělník uložených ve Státním okresním archivu Mělník a analyzuje školní výlety a jejich cíle v průběhu jednoho století od konce 19. do konce 20. století. Školní výlety byly sice většinou jednodenním, nejvýše dvou či výjimečně třídenním intermezzem školního roku, přesto se nesmazatelně vepsaly do paměti většiny dětí, pro něž se jednalo o významnou možnost, jak si cestováním rozšířit své školní obzory a vědomosti. Již proto byly výlety připravovány z výchovně pedagogického a vlasteneckého hlediska a tak byly záměrně vybírány jako jejich cíle historicky významná místa (Lieux de mémoire). Z těchto závěrů se vymyká analýza několika kronik německých škol.

Školní výlety se za sto čtyřicet let novodobého českého školství²²² staly trvalou součástí školního roku a jeho vyvrcholením, protože až na výjimky se konaly těsně před jeho koncem a mohly být chápány jako odměna za celoroční školní práci a vítané osvěžení z denního stereotypu a jakoby již předzvěst prázdnin. Byly povyražením o to milejším, že se z náhodného aglomerátu dětí působením přirozených sociologických zákonitostí vytvořil za léta školní docházky strukturovaný a mnohdy solidně fungující kolektiv (např. s třídními smíšky, kteří mimo školní lavice mohli ještě více uplatnit svůj vtip a humor), jehož součástí byli samozřejmě také pedagogové. Obě, jinak nesmiřitelně strany z obou stran katedry, se tak právě při těchto příležitostech mohli poznat v jiném, nezvyklém prostředí i z lidské stránky. Výlety tedy jistě měly i svůj význam jako neuvědomělý „team building“. ²²³

Školní výlety patří mezi ty zážitky z dětství a dospívání, na které se nezapomíná a které se nesmazatelně vryly do paměti dětí. Byl jsem až překvapen, když jsme při náhodných rozhovorech v době, kdy jsem se tímto tématem zabýval, hovořil s několika lidmi, kteří sami spontánně hovořili o školních výletech – a někdy z odstupu řady let, jako o něčem jednoznačně pozitivním a milém. Čím dále do minulosti, tím více byly školní výlety pro chudší žáky jedinečnou příležitostí jak se za dostat za humna svých rodných obcí, protože mobilita obyvatelstva byla nižší a mnozí lidé se celý svůj život pohybovali jen v rámci jakéhosi mikroregionu s občasnou cestou často v nepříjemných úředních záležitostech do okresního, nejvýše krajského města.²²⁴ Stranou ponecháváme chlapce – odvedence, na rozšíření jejichž obzoru se výrazně podílela vojna. Fenomén školních výletů, majálesů, slavností pořádaných studenty gymnázií v okolí města za účasti městské honorace je v českém prostředí znám minimálně již v první polovině 19. století.²²⁵ Předmětem našeho zájmu, ale nejsou tyto aktivity mnohdy nevázaného studentského veselí, ale školní výlety, popřípadě exkurze a vycházky

obecných a měštanských škol, tedy poněkud jiná věkové a prestižní kategorie. Několik málo tehdejších gymnázií sídlilo v starodávných historických městech, kdežto my se zabýváme vesnickými malotřídkami a dnešní dvacetitisícová města mělnického okresu – Kralupy nad Vltavou a Neratovice získaly městský charakter a statut až ve 20. století. Ostatně samotný Mělník byl do dvacátých let minulého století venkovským maloměstem, v němž bylo komunální reálné gymnázium zřízeno až těsně před první světovou válkou.

Někdy na samém sklonku osmdesátých a počátkem devadesátých let předmi-nulého století se ve školních kronikách, které jsou naším základním pramenem, pozvolna a nepravidelně objevují zápisy o školním výletu nebo vycházce.²²⁶ Roz-díl byl jednoznačný. Vycházky směřovaly do nejbližšího okolí a byly postupně pevně zakotveny v osnovách řady předmětů (zeměpisu, tělocviku,²²⁷ přírodopisu apod.) a stejně tak exkurze, které měly přispět ku poznání toho či onoho odvětví lidské činnosti a výroby a byly tedy směřovány většinou do průmyslových podniků, do místních továren, mlýnů, ale také na různé hospodářské a krajinské výstavy. Díky nim žáci z některých škol navštívili Jubilejní výstavu v Praze 1891, národopisnou výstavu o čtyři roky později a další krajinské výstavy třeba v Mla-dé Boleslavi, aj. Tyto vycházky a exkurze byly na rozdíl od výletů pevnou a při-kázanou součástí výuky.²²⁸ I jejich cíle byly ovšem dobově podmíněny. „*Školní výlety se musí státí nedílnou součástí školní výchovy. Jejich pořádání musí býti řádně plánováno a připraveno v širokém kolektivu účastníků, zejména ze řad pionýrských oddílů a školských skupin ČSM. Účastníkům musí přinášeti nové poznatky z dnešního politického hlediska, vésti mládež k třídnímu a vlastene-ckému uvědomění, seznamovati ji s boji dělnické třídy a s dějinami jejího boje, seznamovati mládež s mohutným rozvojem soc. soutěžení a výstavby státu, vésti mládež k poznání vyšších forem práce na našich vesnicích. Školní výlety musí prohlubovati vědomosti žáků z přírodovědy, zeměpisu, historie se zřete-lem k životu národa a jeho sociálnímu vývoji, musí vésti k poznání života a práce lidu.*“²²⁹ Tak v padesátých letech žáci navštívili papírnu v severočeském Štětí, le-žícím na dohled od Mělníka, které by se jistě nestalo nikdy cílem výletu, aby byly ještě více povzbuzeny ke sběru starého papíru: „*V papírně viděly, že sebraný papír nepřichází nazmar, ale že se z něho vyrábějí krásné krabice.*“²³⁰ Zálezlické děti také navštívily povrchový uhelný důl u Bíliny,²³¹ někdy se staly tyto exkurze i příležitostí pro ideově výchovné působení, jako při návštěvě JZD v Čečelicích, kde děti shlédly hospodářské budovy a vybavení „*a na vlastní oči se přesvědčili, jak o naše zemědělce pečuje naše socialistická společnost a spolu se staršími členy družstva všichni zavzpomínali a porovnávali s minulostí.*“²³² Snad nejbi-zarnější byla návštěva žáků z Jestřebic na počátku padesátých let v pražském krematoriu, „*kde byly přítomny smutečnímu obřadu (pohřbu žehem)*“.²³³

Výlety byly dlouho víceméně fakultativní a jejich pořádání, rozsah a průběh ovlivňovala řada faktorů.²³⁴ Teprve až na samém sklonku Československé repub-

Největší rozmach zaznamenaly v šedesátých–osmdesátých letech, „*kdy školní život ještě nebyl tolik svázán... pravidly a snahou školu unifikovat a podřídit ministerskému dohledu. Svůj podíl na pozdějším ústupu takovýchto akcí měla i snaha učinit z výletů a vycházek pedago-gicky hodnotné podniky, které by neohrožovaly morální vývoj studen-tů... Čím více se totiž blížil konec století, tím menší byla shovívavost jednotlivých ředitelství i jejich nadřízených orgánů. Zároveň se začaly do programu škol prosazovat... výlety toho typu, jaký známe dodnes, tedy výlety jednotlivých tříd. Ty, jak už bylo zmíněno, byly považovány za pedagogicky hodnotnější...“.*

²²⁶ Základem výzkum jsou školní kroniky uložené vv SOKa Mělník. Nezhlednili jsme kroniky uložené dosud u původ-ce, na základních školách.

²²⁷ „Vycházky ty z části nahrazovaly tělesnou výchovu, ježto pro tu není vhodného cvičiště.“ Tento povzdech jen dokládá, že ještě v druhém deseti-letí samostatné republiky v některých menších obcích byly nevyhovující školní budovy bez vhodných tělocvičny a hřiště. SOKa Mělník, *Kroniky obecné školy Dolní Žimoř 1911–1945*, zápis za školní rok 1933/34.

²²⁸ Bylo na ně výslovně pamatová-no, ale zdaleka ne poprvé, např. v normálních učebných osnovách pro školy obecné, které v řadě předmětů vysloveně vycházky doporučovaly, a to nejen v takových předmětech jako byla vlastivěda, zeměpis, přírodopis, přírodopyt apod. „*K ži-votnosti občanské nauky a výchovy přispívají dobře připravené, účelně volené a správně řízené vycházky do přírody, do různých ústavů, podniků a závodů.*“ *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty*, 1930, roč. 12, č. 5, s. 178. Všechny další osnovy v průběhu časů v zásadě tento koncept přejímaly. V předpisech pro měštanské školy „*doporučují se v osnovách zeměpisu výlety do okolí s mapou a cestování, výklad dějepisný má se prohlubovati podle možností vycházkami do muzeí a na význačná historická místa, do hl. měst jednotlivých zemí ČSR i jinam. Vhodné přírodniny mají žáci poznávat i na vycházkách a dovolují-li to místní poměry, mohou se konati vycházky též do dílen a průmyslových závodů (přírodopis a přírodopyt).* V osnově tělesné výchovy je předepsáno, aby se každý měsíc konala delší vycház-ka za příznivého počasí.“ PLACHT, O. – HAVELKA, F.: *Příručka školské a osvětové správy pro potřebu služby školských a osvětových úřadů*. Praha 1934, s. 112–113.

²²⁹ *Časové a místní usměrnění cestovni-ho ruchu. Školní výlety.* Věstník Mini-

sterstva školství, věd a umění, 1951, roč. 7, č. 14, s. 144. „*Školní výlety jsou důležitou složkou výchovy. Mají vychovávat mládež k socialistickému vlastenectví... Doporučuje se v rámci výletu navštívit základny výstavby průmyslu, vesnice, kde dobře pracují JZD, ČSS, STS, místa bojů dělnického hnutí, husitských revolučních bojů, místa, kde žil A. Jirásek, B. Němcová apod.*“ Směrnice pro organizování školních výletů na školách národních, středních, gymnáziích...ve školním roce 1952/53. *Věstník Ministerstva školství*, 1953, roč. 9, č. 13, s. 124.

²³⁰ SOKa Mělník, *Kronika ZDS v Zálezli-cích 1930–1975*.

²³¹ Tamtéž, zápis za školní rok 1961/62.

²³² SOKa Mělník, *Kronika ZDS Čečelice 1940–1983*, zápis za školní rok 1973/74. Zemědělské podniky byly přirozeným, předmětem zájmu ves-nické školy. „Žáci se na vycházkách seznamují s krásou a bohatostí naší přírody a zároveň poznávají práci a činnost lidí naší obce... Jednou takovou vycházkou byla i vycházka do STS Dobřeň, kde nám soudruzi opraváři pověděli mnoho zajímavého o strojích. Další naše vycházka vedla na hrad Kokořín – prohlédli jsme si tento starý hrad a z věže jsme se dí-vali i na krásné okolí.“ SOKa, Mělník, *Kronika ZDS v Jestřebici 1946–1978*.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ Nicméně již v § 76 školního a vyučova-cího řádu pro školy obecné a měšťan-ské vnesené nařízením ministerstva věcí duchovních a vyučování ze dne 29. září 1905 se přímo říká toto: „*Kdy-koli okolnosti dovolují, buďte se školní-mi dětmi konány poučné výlety, které by napomáhaly vyučovacímu účelu.*“ *Věstník vládní u věcech škol obecných v království českém*, 1905, s. 172.

²³⁵ SOKa Mělník, *Kronika obecné školy v Konětopech 1883–1936*. Usnesením okresní školní rady z 12. května 1912 byl zaveden na okrese Vycházkový řád zpracovaný v okresní poradě učitelské a schválen na sborovém zasedání okresní školní rady 25. října 1911

²³⁶ 26. května 1936 se převázelo 106 školních dětí z Rakvic na osmi povo-zech cestou na školní výlet na Pálav-ské vrchy přes Dyji u Nových Mlýnů. Při tom se potopila jedna přetížená pramice s povozem a z 52 dětí se 31 utopilo. „*Letos, po tragedii rak-vické lekalo se učitelstvo velké míry zodpovědnosti, kterou na něj klade nový min. výnos ze dne 8. 2. 1937 č. 13 700-I, kterým byl vydán vycház-kový a výletní řád pro školy obecné a měšťanské.*“ SOKa Mělník, *Kronika měšťanské dívčí školy 1936–1939*.

²³⁷ „*Letos, po tragedii rakvické lekalo se učitelstvo velké míry zodpovědnosti, kterou na něj klade nový min. výnos ze dne 8. 2. 1937 č. 13 700-I, kterým byl vydán vycházkový a výletní řád*

liky byl přijat celostátní závazný předpis – do té doby byly výletní řády vydávané v rámci jejich působnosti okresními hejtmanstvími.²³⁵ Zřejmě se tak stalo pod dojmem rakvické katastrofy,²³⁶ která rozjitřila a zneklidněla ředitele škol tak, že v řadě škol se na ten čas nekonalý,²³⁷ aby pak s květnovou mobilizací, Mnichov-ským diktátem, odtržením pohraničí, následným zřízením protektorátu a vypuk-nutím druhé světové války bylo vůbec od jejich pořádání až do prvního pováleč-ného školního roku 1945/1946 zcela upuštěno.²³⁸ Vycházkový a výletní řád pro obecné a měštanské školy vydaný výnosem ministerstva školství a národní osvě-ty (MŠANO) z 8. února 1937 s platností od 1. dubna téhož roku, byl mnohdy jen úředně strzením dosavadní praxe, logiky a zvyklostí, když byla rozlišena školní vycházka: „*podniká-li se podle požadavků normálních učebných osnov a školní výlet: „podniká-li se podle zvláštního programu, jmenovitě do vzdálenějších míst a krajů“*. Žactvo se mělo seznámit „*postupně s poměry a v význačnostmi domo-va a domácího kraje, podle možností pak i své země a ČSR, především hlavního města své země a hlavního města republiky.*“ I výběr cílů a tras školních výletů měl podléhat jistému výchovnému zřeteli: „*Z pedagogických i hospodářských důvodů buď v pláně uplatněno pořadí: domov, okres, země, stát. Co mohou žáci poznati v okolí a v blízkém kraji, to nemá být cílem vzdálenějších výletů.*“ V para-grafu sedm se výslovně uvádí, že: „*Školní vycházky a výlety musí býti náležitě při-praveny. Jejich výchovný, zdravotní a učebný účel, jejich program a cíl buď napřed pečlivě promyšlen a propracován. Doporučuje se, aby dětem nemajetných rodičů byla účast na školních výletech umožňována podporou obcí, místních školnách rad, rodičovských sdružení, dobročinných spolků apod. Vůbec buď všemožně dbáno toho, aby se chudé dítě necítilo odstrčeno tím, že by se výletu nemohlo zúčastniti. Právě této příležitosti nutno použití i k tomu, aby děti zámožnějších rodičů přispěly chudším spolužákům... a umožnily jim tím účast na výletě.*“ Velká starost byla věnována péči o zdraví svěřených žáků: „*Zakazuje se voditi děti po nechráněných stezkách nad srázy, houštinami lesů, přes neznámé brody, převá-žeti je přes rozvodněné toky, dopravovati je nákladními automobily.*“ Tento výnos byl ovšem vydán v době vyostřených národnostních vztahů a tak především vůči německému a možná maďarskému nacionalismu a separatismu bylo namířeno toto ustanovení: „*V mezích spol. slušnosti jsou dovoleny vhodné zábavy, zpěv, hudba apod., nesmějí se však zpívati ani hráti písně a skladby pro mládež ne-vhodné, zakázané a jinak závadné, zejména ze stanoviska státoobčanské výcho-vy. Tento zákaz se týká i pozdravů a jiných projevů žactva i doprovázejících osob.*“

Na rozdíl od dřívějších gymnaziálních akcí, byly tyto školní výlety až na nepatrné výjimky těch nejstarších, v nichž můžeme cítit doznívání tohoto studentského veselí ve formě i obsahu,²³⁹ pojmány vážně, seriózně, vlastivěd-ně, s cílem rozšířit zeměpisný a vlastenecký obzor dítek putováním po paměti-hodných místech vlasti s přednáškami, místy i zpěvy. V hudbě je život Čechů. Zpívali nejen studenti na majálesu, ale také školní děti při vycházkách do okolí

a ne snad vždy jen při návštěvě hostince, při návštěvách hradů, památných míst, při putování. Jenže toho zpěvu čím dál více ubývalo, ale ještě ve dvacátých letech se zpívalo, jak dokládá výlet dětí z Mlazic ve školním roce 1923/24, kdy putovaly na hrad Kamýk u Žernosek. *„Pod troskami starobylého hradu promluvil o krásné naší vlasti p. učitel Vilém Pipek. Několik žáků předneslo pak vlastenecké básně. Potom řídící učitel mluvil tom, co nám připomínají ruiny, u nichž jsme stáli. Od staré historie přišel k historii včerejší, k aktu osvobození národa. Vzpomínal zásluh našeho milovaného pana prezidenta republiky. Děti zapěly pak sborem národní hymny. ...děti po občerstvení hrály tělocvičné hry, přednášely básně a prováděly národní tance. Za zpěvu pochodových písní ubírali jsme se do Žernosek, odkud odjeli jsme vlakem ke Mlazicům.“*²⁴⁰ Pozoruhodný je idylický popis života malotřídky v polovině šedesátých let, kdy děti chodily na vycházky do okolí obce, na houby, hrály hry, zpívaly: *„Sluníčko příjemně hřeje a dětem se nechce domů. Na školní vycházky máme hezké vzpomínky.“*²⁴¹

Limitujícím faktorem výletů byly peníze. Kromě nejprostších pěších výletů do blízkého okolí, které se tak lišily jen málo od vycházek, museli pořadatelé, tedy učitelé a řídící učitelé ve shodě s místní školní radou a rodiči, zohlednit sociální postavení žáků a jejich rodin a tedy jejich finanční možnosti. V praxi se vždy uplatňovala ušlechtilá zásada, že nikdo nemá být kvůli nedostatku a chudobě vyřazen z účasti na školním výletu a že se má udělat vše proto, aby se ho mohli zúčastnit všichni žáci. Jedním z obvyklých způsobů bylo „samofinancování“. Na výlet byly určeny prostředky z činnosti školy a jejích žáků, tedy především školních divadel a besídek, které tak nabývaly vedle svého pedagogicko-vlasteneckého rozměru ideálního, ještě výraz čistě praktický. Výlety též spolufinancovaly místní školní rady, něčím přispěly samy děti, mecenáši z řad rolníků poskytovali povozy buď na celý výlet do okolí nebo na nejbližší nádraží, kam jely děti v brzkém ránu, někdy takřka za kuropění, kdy vzrušené očekávání neznámých krajin a nových zážitků překonávalo jejich nedospalost. V některých kronikách byly náklady na výlety dojemně vyúčtovány spolu s vyúčtováním obědu a nápojů v restauracích a dopravy spolu s díky dobrodincům z řad místního obyvatelstva. Dostáváme se tak k dalšímu zajímavému úkazu a sice, že hlavně v menších obcích byly školní byly záležitostí nejen školy, žáků a jejich učitelů, ale také rodičů a někdy dokonce i obce jako takové a že se jich účastnili i lidé jinak již stojící mimo školu. Někdy se tak jednalo a to ještě hluboko do poloviny minulého století skoro o výlet obce, kdy žáci tvořili jen segment výpravy. Svědčí to o velkém významu školy jako centra místního dění.²⁴²

pro školy obecné a měštanské.“ SOkA Mělník, Kronika měštanské dívčí školy 1936–1939. A podobně bylo na mnoha jiných školách: „Učitelstvo jsou zastrašeno přísností výnosu MŠANO nepořádalo většího výletu. Byly pořádány výlety do okolí...“. Kroniky měštanské školy v Neratovicích 1931–1940.

238 „Učitelstvo okresu připravilo hromadný zájezd školních dětí okresu k hrobu prezidenta Osvoboditele na den 24. května (1938). Přes 4000 dětí pěti zvláštními vlaky mělo být za doprovodu svých učitelů dopraveno do Lán. Mimořádné události, které se přihodily kolem obecních voleb v pohraničním území Čech, zájezd pro určenou dobu znemožnily, takže zájezd byl odložen podzim.“ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Lhotce 1935–1939*.

239 „Aby však ukončení tohoto roku (1881/1882 – pozn. DS) pro dívky pilně školu navštěvující stalo se památným a radostným, podniknut byl 16 července odpoledne v neděli výlet do lesa Vlčí, kdež se dívky bavily zpěvem, tělocvikem rozličnými hrami a přitom obdržely od přátel, rodičů a příznivců školy mimo jídla a pití ještě rozličné dárky na památku.“ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy Cítov 1876–1920*.

240 SOkA Mělník, *Kronika obecné školy Mlazice 1902–1929*. Podobně další výlet. 1909/10 Turnov–Valdštejn–hrubá Skála–Sedmihorky–Trosky–Malá Skála Výlet zdařilý a budil pozornost obyvatelstva „*nejen množstvím účastníků, ale i kázně žactva, jež postupovalo za zpěvu v semknutých řadách.*“ Kralupy – měštanská chlapecká 1902–1939. Takových dokladů bychom našli více, bylo to většinou opravdu spontánní, na rozdíl od později direktivních pokynů, které zůstaly většinou neoslyšeny: „*Turistika mládeže dává příležitost k rozvoji charakterových vlastností potřebných pro život s socialistické společností... Vlastivědné putování dospělých a tím spíše školní mládeže se neobejde bez umělecky hodnotných písní. Nacvičujeme písně tábornické, lidové a dětem ani nenapadne zpívat bezduché šlágry.*“ DRESSLER, J. – KUČERA, B.: *Školní vlastivědné zájezdy*, s. 69.

241 SOkA Mělník, *Kronika ZDŠ Jestřebice 1946–1978*, zápis za školní rok 1965/66.

242 Praha–Karlův most–Hrad–Petřín–ND (Prodaná) „*Výlet byl velice zdařilý a občanstvo lítovalo, že nejelo s sebou*“. SOKA Mělník, *Kronika obecné školy Zlosyň 1920–1940*, zápis za školní rok 1927/28 o výletu do Prahy.

Omezení výletů v době krize a z jiných důvodů

V době velké světové hospodářské krize, někde téměř po celá třicátá léta, pak byly v mnohých školách výlety omezovány z důvodu všeobecné finanční tísně až bídy, takže někdy se konaly výlety jen do nejbližšího okolí, ale nebylo to zcela pravidlem. Přesto se v kronikách často setkáváme s mnohými povzdechy. *„Jiné výlety nebyly konány pro zhoršené poměry hospodářské, na něž si rodiče dětí stěžovali,“*²⁴³ jinde zase že od větších výletů upuštěno *„pro neutěšený finanční stav rodičů“*,²⁴⁴ nebo suše konstatováno: *„Žactvo ve velké většině pochází z chudých rodin, které nemohou dětem potřebný peníz poskytnouti. Konány za to měsíční vycházky“*.²⁴⁵ Podobně bylo i ve větším Kostelci nad Labem, ostatně také ovšem malém městečku, kdy byly již ve školním roce 1931/32 kvůli peněžní tísní omezeny na míru nejmenší a sice jen do staroboleslavských lesů, Káraného, do Národního divadla a do Českého ráje. Ve školním roce 1933/34 bylo stejné: *„Pro trvající hospodářskou krizi a nezaměstnanost rodičů žactva bylo nutno nákladnějších výletů se zříci.*“ A ani o rok později nebylo lépe: *„Vzhledem k všeobecné hospodářské tísní podniknuty byly se žactvem výlety pouze do nejbližších míst nejdále na Ještěd“* a situace se nelepšila ani v druhé polovině třicátých let: *„Vzhledem k trvalé hosp. krizi byly výlety se žactvem opět omezeny na míru nejmenší (Kokořín, Bezděz, Český ráj)“*.²⁴⁶ Ani na Podřipsku nebylo lépe než v Polabí a to jsme pořád v nejúrodnější části Čech, ne v průmyslových centrech: *„Již několik let je na našem, venkově a zvláště u nás v Cítově (2 roky sucho) velmi zle. Není snad nedostatek, že by nebylo co jíst, ale je nedostatek peněz. Ve škole se to dobře vidí. Nejsou peníze na školní výlety“*.²⁴⁷

Výlety byly omezovány také dříve, ve školním roku 1928/29, kdy kvůli silným a dlouhotrvajícím mrazům byly v lednu a únoru školy uzavřeny a zameškáno mnoho vyúky: *„Aby se aspoň částečně nahradil zameškaný čas přerušením vyučování v letošní tuhé zimě, byly vícedenní výlety ...zakázány.“*²⁴⁸ Z důvodu „uhelných prázdnin“ byly výlety omezovány i v padesátých a šedesátých letech.

Někdy touha cestovatelská narazila na mnohem důsažnější celospolečenské události. Tak v Zálezlicích se na konci jara 1953 nekonal školní výlet v důsledku měnové reformy: *„Žáci naší školy poměrně málo střídali, pouze na školní výlet, proto mnoho nevyměňovali. Ovšem plánovaný výlet se neuskutečnil. Peníze jsme totiž na knížce již uloženy neměli, a proto jsme vyměňovali 1:50.“*²⁴⁹

Mnohé školy nebo třídy nekonalý výlety z mnohem prozaičtějších důvodů, třeba kvůli neochotě učitelů a jejich případným obavám z možných následků takového podniku hlavně po již zmíněné rakvické tragédii. Navíc zhoršená zahraničně i vnitropolitická situace obracela pozornost k otázkám branné výchovy a tak někdy byly místo výletůl konány dny brannosti.²⁵⁰

²⁴³ SOkA Mělník, *Kronika smíšené školy občanské ve Všetatech 1922–1940*, zápis za školní rok 1933/34.

²⁴⁴ SOkA Mělník, *Kronika ZDŠ v Zábofi 1911–1973*.

²⁴⁵ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy ve Vliněvsi 1884–1940*, zápis za školní rok 1936/37.

²⁴⁶ SOkA Mělník, *Kronika měštanské školy v Kostelci nad Labem 1928–1940*, zápis za školní rok 1935/36.

²⁴⁷ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Cítově 1920–1940*, školní rok 1935/36.

²⁴⁸ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Řepíně 1891–1940*.

²⁴⁹ SOkA Mělník, *Kronika ZDŠ Zálezlice 1930–1975*.

²⁵⁰ „V náhradu za nekonané výlety a ve snaze, aby teoretické poučky byly prověřeny prakticky, usnesl se učitelský sbor ...uspořádat den brannosti, který se konal dne 12. června 1937 na námět Město Mělník bylo nepřátelským letectvem napadeno, byla nařízena evakuace města a táboření v lesích na Chloumku.“ SOkA Mělník, *Měštanské školy dívčí Mělník 1936–1939*.

Popisy výletů

Pro zajímavost a doplnění, jaké pozornosti se školní výlety těšily, uvedme některé jejich výstižně popisy: „*Dne 27. června 1889 shromáždila se ráno mládež ve školní budově, odkud opatřena praporečky odebrala se do Brozáněk v průvodu učitelů. Zde čekaly tři povozy žebřinové okrášlené chvojím, mládež umístěna ve vozech a ty hnuly se kupředu provázeny jsouce mnoha povozy jinými, které odvážely duchovního správce, učitele, rodiče a mnoho přátel mládeže. Po celé dlouhé cestě nevycházela mládež z radostné nálady, která se zvýšila ještě před cílem v Bosyni, kde dětem darováno množství třešní pro občerstvení (byl tehdy velmi parný den). Konečně se dorazilo do obce Kokořína, zde zanechány povozy a nastoupen pochod ku hradu, kde dívky započaly vlasteneckou Tam kde věnčí modré hory. Po té posilnili se všickni účastníci přinesenými zákusky a pivem a oddali se volné zábavě. Ku zdaru zábavy zvláště přispěly písně, deklamace a žertovné hry mládeže. Lidumil, majitel velkostatku a hradu Kokořín, pan Jíra zavděčil se dětem velmi tím, že dovolil jim sbírat v lese borůvky aj. Celá výprava vrátilas pak do obce Kokořína, kde mládež častována velmi dobrým a hojným obědem. Po vzdání díky řídícím učitelem a dětmi příznivcům mládeže a panu Jírovi, nastoupen pěšky pochod zpáteční údolím Kokořinským, přičemž měla mládež příležitost prohlédnouti si skály pískovcové a nabýti pojmu o údolí, lese atd.*“²⁵¹

Velmi často se jezdilo do Českého ráje: „*Dne 11. a 12. června (1930) uspořádala zdejší škola na základě předcházejícího projednané správy školy s turistickým klubem v Jičíně vlastivědný výlet do Českého ráje celkově a do jeho krásných partií zvláště. Žactvo doprovázené celý učitelským sborem, odvezeno bylo ráno 11. června povozem pí M. Tolarové ze Zátvora do Neratovic k vlaku. Odtud jelo se až do Mladé Boleslavi. Tam skoro ve 3 hodinové přestávce prohlédnuto město, shlédnuty památné budovy a zvláště podrobně prohlédnuto bohaté krajinské muzeum v Mladé Boleslavi. Vzácných poznatků tam nabyto. Potom pokračováno vlakem až na zastávku Ploužnice, odkudž nastoupena cesta na horu Tábor, skoro 700 m vysokou, se starodávným husitským kostelíkem a nově upravenou rozhlednou. Požitek z překrásné vyhlídky byl velkolepý. Následoval pak sestup a pěší tura as 3 hodinová do Jičína. Prohlédnuto město a pak nocleh v měšťanské škole dívčí. Časně ráno autobusem k Prachovským skalám. Důkladná prohlídka všech partií v Prachovských skalách. Nezapomenutelné zážitky. Z Prachovských skal pěšky na Pařez a odtud Českým rájem pěšky do Mladějova pod Troskami. Z Mladějova vlakem do stanice Libošovic a odtud pěškyna hrad Kost. Prohlídka mocného hradu a potom pěšky údolím Plakánkem do Sobotky kolem hradu Humprechtu. Odtud nastoupena zpáteční cesta vlakem do Neratovic. Žactvu popřáno po oba dny příležitostně vždy vhodného odpočinku a občerstvení. ...Po celý výlet bylo počasí nádherné. Všichni*

²⁵¹ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy Hořín 1873–1937*.

účastníci výletu bez nejmenší nehody vrátili se, obohaceni tolika cennými poznatky, zdraví a veselí.“²⁵²

Nová doba byla snad o trochu kaleidoskopičtější, někdy jako by již postmoderně pletla „páté přes deváté“: „*Děti si prohlídly jeden z našich nejcennějších a nejstarších hradů, při projíždce parníkem se podívaly na mohutné dílo našich pracujících a nakonec se vesele pobavily v ZOO, kde viděly velké množství zvířat. Nejvíce se jim líbili medvědci a opičky.*“²⁵³ Krásné jsou popisy cesty na Karlštejn: „*Za náhle nastalé krásné pohody vyšli účastníci o 6 h. ranní k Měšicům, odkudž jelo se ku Praze. Z nádraží cí.s. Františka Josefa vykonána cesta na nádraží smíchovské pěšky. V 11 ½ h. přibyli jsme do stanice Karlštejn, odkud po novém mostě přes Berounku vystavěném a nádhernou imitací starobylé brány ozdobeném přišli jsme do bývalého podhradí – nynějších Budřan, kdež před prohlídkou hradu v hostinci p. Brofta jsme poobědvali. Po krátkém odpočinku nastoupen pochod ku hradu, kdež nás manželka vrátného prováděla a historické památky veškerých částí každému Čechu posvátného místa vysvětlovala. Nejvíce zajímala žactvo kaple svatého Kříže a kaple sv. Kateřiny. Po prohlídce hradu podniknuta malá vycházka do rozkošného údolí sv. Jana. Okolo 4 h. svačili žáci v hostinci již předem jmenovaném a o ½ 5 h. nastoupena cesta k nádraží. Cestu ze Smíchova přes Karlův kamenný most na nádraží cí.s. Františka Josefa konali výletníci opět pěšky. Z Prahy vyjelo se večer k Měšicům, kdež pro žáky 5 povozů z různých obcí připraveno bylo. Úhrnné výlohy 1 žáka činily 2 k 84 h, z čehož 1 k 60 h počítáno na dráhu a 60 h na oběd. Velice zdařilého výletu budou účastníci dlouho rádi vzpomínati.*“²⁵⁴

Návštěvy hostinců a jiných, dětskému věku nepřiměřených podniků byly v moderním státě a škole vždy zakazovány. Nicméně ještě na přelomu 19. a 20. století, protože Rakousko bylo v mnohém opravdu státem ještě ne zcela kapitalistickým a moderním a s mnoha recidivami feudální, tradiční společnosti, zůstalo ještě mnoho ponecháno na případných okolnostech bez zbytečného citýrování. Tak vynesení zemské školní rady 7. dubna 1904 č. 53 831 zakazuje se pití lihovin při výletech žakovských – při „*kratších vycházkách nechť návštěva hostinců odpadne, leč by se objevila zvláštní nepředvídaná nutnost (např. dešť bouřka, onemocnění apod.)*“. Pouze při polodenních a celodenních výletech byla návštěva hostince na oběd apod. nutná, ale žactvu měly být podávány nápoje bez alkoholu. „*Kde by takových nápojů vůbec nebylo lze obdržeti anebo jen v nedostatečné míře, budiž pití piva, ve zvláštních případech i vína, v mírném množství dovoleno, při čemž ovšem dozírajícímu učiteli bude o to pečovati, aby nebyla překročena míra k tělesnému zotavení nutná.*“²⁵⁵

²⁵² SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Zálezlicích 1911–1930*.

²⁵³ SOkA Mělník, *Kronika ZDŠ v Jestřebici 1946–1978*, školní rok 1964/65.

²⁵⁴ SOkA Mělník, *Kronika obecné a měšťanské školy v Kostelci nad Labem 1878–1928*, zápis za školní rok 1901/02.

Výlety v nejbližším okolí

Smysl měly i vycházky do nejbližšího okolí, žáci jej totiž neznali. Bývá to tak, že místní své okolí leckdy znají nejméně. Tak když byly ve školním roce 1962/63 omezeny školní výlety kvůli uhelným prázdninám, jako jedním z průvodních jevů rozpadu 3. pětiletého plánu a vlastně celé direktivně řízené ekonomiky, byly nadřízenými školskými orgány doporučovány pouze turistické vycházky. *„Asi 3 km od Jestřebice (lesní cestou) je hrad Kokořín. Protože někteří žáci tam ještě nikdy nebyli, vyšli jsme si jednoho jarního dne hned ráno k hradu.“*²⁵⁶ Žáci také někdy „skautovali“, tedy tábořili a vařili si kousek za obcí,²⁵⁷ často pochodovali v okolních lesích a kopcích, navštívili nejbližší obce a osady. Přicházeli také shlédnout, dělo-li se v okolí něco zajímavého. Tak chodili na sklonku první dekády 20. století žáci okolních obcí pozorovat postup stavby hořínského laterálního kanálu s vyústěním nad soutokem Labe s Vltavou pod Mělnickou skálou. Mnohdy zůstávali sice v blízkém okolí obce, na území tehdejších okresů mělnického nebo kralupského, ale přece jen si již za cíl vybírali pamětihodnosti, které jim nabízelo vzdálenější okolí. V našem případě to byly např. Lobkovice jako místo posledního spočinutí otce národa Františka Palackého, v nichž byl pohřben jako majitel tamějšího velkostatku, pak okresní město, Mělník, jako přirozené centrum²⁵⁸ a samozřejmě Kokořín, hrad resp. zámek a romantický Kokořínský Důl. Celé širší Kokořínsko se svou romantickou scénérií bylo vůbec nejvyhledávanějším cílem výletů i škol ze vzdálenějšího okolí. Navštíveno 35 krát před vznikem republiky, pak skoro stokrát a ještě 38 krát do roku 1969 a po té zaznamenáváme přece jen rapidní pokles na pouhých jedenáct návštěv. Nabízel totiž spojení přírody a kulturního zážitku podtržený ochotou a laskavostí majitelů.

Z bližšího okolí pak byla dále navštěvována hojně Houska (dvakrát před první světovou válkou a pětkrát v meziválečném období.

Při Labi, pár kilometrů severně od Mělníka na samé jazykové hranici, ano, na severu dnešního Mělnicka začínaly nebo končily Sudety, leží Liběchov, v první polovině 19. století za mecenáše Antonína Veitha centrum vlasteneckého uměleckého snažení, kdy sochař Václav Levý vytvořil skalní přírodní galerii v tzv. Klácelce pojmenované po jiném členu tamějšího intelektuálního kroužku Františku Matouši Klácelovi.

Protože osou Mělnicka je Labe s Vltavou, mnohé výlety byly vyjíždkami parníkem z Mělníka po proudu do Liběchova nebo až do Roudnice a po Vltavě většinou z Obříství. Výlety do okolních lesů, obcí apod. dále nesledujeme, byly voleny jako cíl jen z důvodu poznávání nejbližšího okolí rodné obce.

Podobně byly častým cílem školních výletů k hrobu F. Palackého v Lobkovicích, do první světové války třikrát, v předmnichovské republice dokonce šestnáctkrát, ale pak již ne. Pro školní výlety se nezdála už tato místní část

^[1] 255 Věstník vládní škol obecných v království Českém 1904, s. 40–41.

^[2] 256 SOkA Mělník, Kronika ZDŠ v Jestřebici 1946–1978.

^[3] 257 Zvláštní oblibě se takové táboření v nejbližším okolí těšilo v poválečném období v Konětopech. „Věc se osvědčuje dlouhá léta jako vhodná průprava k výchově brannosti a současně jaké skvělá rekreace.“ SOkA Mělník, Kronika národní školy Konětopy 1941–1948.

^[4] 258 „Dítky prohlédly si okresní město, krásnou vyhlídku na obě řeky a krajinu nádherně rozloženou do dálí, muzeum, pak spatřily školu vlnářskou s pohoštěny byly přitelem jich dr. Profousem, i něhož měly příležitost shlédnouti telefon i psací stroj.“ SOkA Mělník, Kronika obecné školy v Šemanovicích 1883–1940, zápis za školní rok 1906/07.

Neratovic příliš lákavá. Před tím děti u hrobu Otce národa konaly vlastenecké aktivity. To se v nové době již nehodilo. Pozornosti se samozřejmě těšil komplex parku a zámku ve Veltrusích, navštěvovaný již před první světovou válkou (tři krát) a pak čtrnáctkrát v době ČSR a sedmáctkrát do roku 1989.

Nemá smysl vyjmenovávat všechna místa, která byly navštěvovány proto, že byly blízko a mají význam pouze pro své okolí (Oupor, Chlomek, Hořín, Vráteinská hora, „Kafkovy“ Želízy a řada dalších obcí a osad), ale přesto i tyto výlety do nejbližšího okolí mohly být a byly zdrojem silného estetického působení.²⁵⁹

Cíle výletů

Rozbor nejčastěji navštěvovaných míst a event. proměna jejich frekventovanosti, z níž můžeme usuzovat na změnu jejich oblíbenosti a změny jejich hodnoty je vlastním námětem studie. Sledovali jsme období jednoho století – od osmdesátých let 19. století do konce osmdesátých let 20. století, takže se jedná o období nepostrádající svou délku vypovídající hodnotu. Pro přehlednost a jistou možnost srovnání jsme toto období rozdělili obecně historickými mezníky na období do roku 1917/18, tedy do vzniku ČSR (spodní hranice není explicitně uvedena, nejstarší výlet, který jsme v kronikách našli se konal ve školním roce 1881/1882 v Cítově, což byla spíše vycházka či něco na způsob besídky v přírodě a pak 1886/1887 opět tamtéž a ve Lhotce, *„kdež se mládež školní pobaví přiměřeným zpěvem, deklamováním a hrou, což povoleno bylo slavnou c. k. okresní školní radou v Mělníku z dne 12. července 1887 čís. 675“*.²⁶⁰ Ve větší míře se výlety konaly až od devadesátých let, takže se jedná zhruba dvě dekády, protože výlety se za první světové války, kromě snad několika výjimek a vycházek, nepořádaly. Pak následují dvě dekády ČSR s hiátem druhé světové války, kdy se také na výlety nejezdilo, pak poválečné období, které jsme spíše pro vytvoření srovnatelného dvacetiletého časového segmentu rozdělili rokem 1968/69 a pak zbývá poslední dvacetileté normalizační období.

Změny v oblibě navštěvovaných míst jsou patrné, nemusí vždy znamenat odklon od vrcholného vlastenectví přelomu století a doby ČSR, i když i tak by se daly mnohé posuny vyložit, ale také rozšiřujícími se možnostmi delších výletů dané lepším dopravním spojením, i když delší i několikadenní výlety, k nimž bylo nutno povolení okresního školního výboru, nacházíme u měšťanských škol ve dvacátých a třicátých letech poměrně běžně a k jejich rozvoji přispěly také slevy na dráze. Přece jen můžeme pozorovat příklon k novým, atraktivním lokalitám, které nahrazují některé dřívější, resp. to také souvisí s jiným prožíváním volného času a hodnotového žebříčku společnosti a mladé generace jako průkopníka nového vnímání světa.

^[5] 259 Tak plnohodnotnou mohla být i vycházka na Dřínovský vrch, „aby dítky shlédly krásu ranních kvetoucích sadů třešňových a pokochaly se krásným panoramatem, které se otvírá z vrchu toho na všechny strany. V době odpočinku zapěno po třídách několik písni.“ SOkA Mělník, Kronika obecné školy v Hostínu u Vojkovic 1879–1938, zápis za šklní rok 1913/14. Podobných ocenění bychom našli celou řadu.

^[6] 260 SOkA Mělník, Kronika obecné školy ve Lhotce 1884–1935.

Cíle výletů byly voleny nejen z hlediska nákladů a dostupnosti pro všechny žáky, ale také snad s ohledem na jistou tradici v učitelském sboru, kdy učitelé třeba rádi jezdili na osvědčená místa, která se tradovala jako osvědčená. Skutečně se setkáváme v některých školách v určitém časovém období s dvěma třemi trasami, které se střídají. Jindy možná naopak učitelé sami toužili poznávat, a proto jezdili tam, kde ještě nebyli a pokud možno co nejdále, jak bylo kritizováno v metodických radách a poradách v padesátých letech. Je také třeba vzít v úvahu, že jen málokdy se jelo jen na jedno místo, že se vesměs cíle slučovaly s dalšími městy, zámky, hrady a jinými pamětihodnostmi nebo technické monumenty či místa představující „zážitkovou“ turistiku (letiště, zoologické zahrady apod.).²⁶¹ Při vzdálenějších výpravách mimo hranice Středočeského kraje můžeme hovořit o zájezdových trasách. Některé, jako v případě Českého ráje se opakovaly s železnou pravidelností. Přesto se dají vysledovat jisté trendy.

Samotná absolutní čísla mohou být bez komentáře zavádějící, protože např. v době před první světovou válkou se konalo méně výletů než v době ČSR a pak v obou poválečných dvacetiletích. Navíc jsem nepracoval se všemi kronikami, protože část z nich je dosud uložena u původců, na základních školách, ale přece jen s dostatečně reprezentativním vzorkem. Studie proto není pojata jako cvičení z historické statistiky s přesnými počty, výletů, procentuálních zastoupení té či oné lokality.

Jedná se celkem o vzorek 60 škol českých (obecných, měštanských, národních, základních devítiletých škol, dívčích i chlapeckých a smíšených) a pět německých. Přes všechen individualismus a tradicionalismus výletních cílů některých škol, rozdíly mezi obecnými a měštanskými školami a pak neúplnými (malotřídními) venkovskými ZDŠ a školami ve městech, které většinou konaly, protože pracovaly se staršími žáky, výlety delší, výlety mnohdy za hranice kraje. Do severních Čech, nezapomínejme, že Mělnicko leží výspě Středočeského kraje, se jezdilo poměrně často, byla to přirozená spádová oblast podél Labe, ale některé školy podnikaly zájezdy až na Šumavu, do jižních Čech, ba dokonce až na Moravu a na Slovensko. Přese všechna obmezení daná typem škol je možná v horizontu sta let stanovit nejoblíbenější města, okruhy, výletní trasy, apod.

Výlety směřovaly především na místa, hodnotná, která byla Lieux de mémoire, na historická místa a do jejich okolí s ohledem na přirozené potřeby děti školního věku, které si musí po určité době vypjaté pozornosti odpočinout a třeba se před další cestou osvěžit hrou v přírodě. To nebylo nic nemožného, protože, a asi i to je přirozené, ta místa, hrady a zámky apod. většinou vždy leží v lesnaté a hornaté, krajinně, jako třeba mimořádně romantický Kokořín. Právě díky své poloze a krajinnému uspořádání se stala (ponechme stranou faktory genia loci) významnými sídly. Je snad obecným zjevem, že naprostá většina školních výletů směřovala jednoznačně a výlučně na slavná historická místa. Tak tomu bylo od jejich počátků, kdy se na začátku nového století výlety stále

²⁶¹ Ale dětské záliby a zábavy byly v jádru obdobné a tak se od svého založení v roce 1931 stala pražská Zoologická zahrada ihned oblíbeným místem školních dětí: „Nejvíce je zajímaly a pobavily opice, ale i medvědi, lvi a tygři s ostatními šelmami, slon hrochem a nosorožcem, jeleni a sobi, velbloudi, cizokrajné ptactvo atd. těšili se jejich pozornosti.“ SOKA Mělník, *Kronika obecné školy ve Lhotce 1884–1935*, výlet ve školním roce 1934/35.

²⁶² HRBATA, Z.: *Romantismus a Čechy. Témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*. Praha 1999, s. 149.

²⁶³ DRESSLER, J. – KUČERA, B.: *Školní vlastivědné zájezdy*, s. 12. „Bez ideového zaměření ztrácí školní vlastivědný zájezd svůj význam. Např. Babiččino údolí samo o sobě děti nenadchne. Je potřeba v dlouhodobé přípravě studovat život a dobu Boženy Němcové, na zájezdu vyhledávat místa známá z knihy Babička, srovnávat tehdejší a dnešní život.“

více stávají integrální součástí školního roku, i když je rozdíl mezi jednotlivými školami. Některé je pořádaly pravidelně každoročně a jiné podle svědectví jejich kronik jen ojediněle a mimořádně. Po druhé světové válce a v době socialismu přibývají k těmto cílům ještě nové, dobově podmíněné. Tím je dáno, že naprostá většina výletů byla orientována na poznání historických krás a významných míst českých národních dějin, byť třeba jakkoliv mytologizovaných, ale i to je součástí národního programu a schématu a právě četnost těchto míst jako cílů školních výletů a kolísání, pokles či gradace jejich výskytu může leccos povídat o síle tohoto národního diskursu, programu. Jsou ovšem místa, která jsou tak spojena s českými dějinami a navíc byla dostupná, ležela ve středních Čechách, že zůstala přes všechny společenské převraty stále přitažlivá.

Některá místa se stala vyhledávanými cíly výletů a samozřejmě nejen školních, protože školní výlety samozřejmě do jisté míry kopírují obecný cestovatelský trend, přeneseně, jakoby sekundárně, díky literatuře. V padesátých letech díky působení Z. Nejedlého čteme či vnímáme krajinu ne z ní samé, ale přes literaturu, tak jak se jeví v díle a životě tehdy protěžovaných spisovatelů, Boženy Němcové a Aloise Jiráska. Krajem Boženy Němcové a Aloise Jiráska se rozumí severovýchodní oblast Čech v okolí Hronova a Náchoda.²⁶² Proto nepřekvapí, že z 12 výletů směřovaných sem, do Babiččina údolí, do Ratibořice proběhly až na jeden všechny až po druhé světové válce.²⁶³

Mimořádné oblibě se těšil rovněž Bezděz, skoro vždy jako zastávka na trase pokračující na Máchovo jezero. Máme tak zase co do činění s literárním čtením krajiny, kdy zájem o ní je jistě více než svou vlastní hodnotou, vodní plochou, i když nebýt tohoto romantického okolí, nebyly by přilákal zájem pozornost básníka, způsoben asociací Máchova *Máje*. Do první světové války byl Bezděz navštíven pětkrát. V době ČSR osmatřicetkrát, do roku 1969 čtrnáctkrát a pak již jen čtyřikrát, ovšem pro toto období máme také méně údajů než pro období 1918–1969. Srovnatelně bylo frekventováno Máchovo jezero, protože obě lokality se často spojovaly v jednu trasu a jsou tedy ve vzájemné závislosti.

Snad nejmarkantněji je patrná změna v chápání památečních míst v případě Budče. Ta byla, jako kolébka českého křesťanství do první světové války navštívena desetkrát, za první republiky čtrnáctkrát a pak už nikdy. Malá obec s nejstarším stojícím zděným kostelem v Čechách zřejmě již ztratila svou přitažlivost a lákavost, protože ji nemohla kromě toho nabídnout nic jiného. Podobně Levý Hradec, se základy nejstaršího kostela v Čechách, byl navštíven za první republiky čtyřikrát, ale pak již nikdy. Obdobně blízká Okoř také prožívala svůj zlatý věk v době ČSR kdy byla navštívena čtrnáctkrát.

Výsadní postavení mezi českými hrady, které zaujímá Karlštejn, se samozřejmě projevil v četnosti návštěv. Karlštejn sice nemohl konkurovat bližšímu Kokořínu, ale předstihl Bezděz. Na Karlštejn se jezdilo již před první světovou válkou, kdy byl navštíven čtrnáctkrát V době ČSR pak čtyřicetkrát, do roku 1969 pak

Jak jsme již uvedli, ve vyšších ročnících se někdy uskutečnil dlouhý, vícedenní výlet a to dokonce párkrát až na Slovensko, kde byly cílem zájmu skoro vždy především přírodní scenérie Tatranských velehor, Dämenovské jeskyně, ale také Dukelský průsmyk, legendární místo socialistického diskursu. Na Slovensko směřovaly čtyři výlety a první již v meziválečné době. Tyto delší výlety daleko za obzor bydliště žáků, se ale nesetkaly vždy s pochopením u různých pedagogických a výletních „teoretiků“.²⁷²

Některá jinak významná a pamětihodná města a místa se objevují v itineráři školních výletů jen výjimečně, ojediněle, vesměs z důvodu značné odlehlosti, třeba jen jednou v rámci někdy i vícedenního zájezdu, jako např. Čáslav, České Budějovice, Dobruška, Dobříš, Frýdland, Husinec, Kroměříž, Kunětická Hora, Lednice, Mariánské Lázně, Karlovy vary, Olomouc, Pardubice, Točnick, Třebouchovice, Třeboň, Zákupy, západočeské lázně, Žebrák.

Do jižních Čech po druhé světové válce směřovalo sedm zájezdů, na Chodsko pak dva a jednou až do Jeseníků.

Častěji naproti tomu byly navštěvovány Krkokoše – v době první republiky dokonce dvanáctkrát a do roku 1969 ještě devětkrát. Do Jižních Čech se začalo více jezdit až po druhé světové válce a trasy směřovaly po nejatraktivnějších místech jako byla Hluboká (osmkrát), Tábor (třikrát v meziválečném období a pětkrát po válce), dvakrát do Českých Budějovic, jednou do Bechyně, dvakrát na Kozí Hrádek, třikrát po druhé světové válce děti dojely až do jihovýchodního cípu Čech do Jindřichova Hradce.

Mnohé výlety byly nějakým způsobem spojeny vodou, ať již to byly vyjíždky „parníkem“ po Labi nebo dolní Vltavě jako přirozených vodních spojnících a ose krajiny severně od Prahy, ale také se jezdilo z Prahy na Vranovskou a Štěchovickou přehradu a na nově vybudovaná vodní díla. Především na Slapy, kam se vypravilo po jejich napuštění na osmnáct výprav a pak v sedmdesátých a osmdesátých letech dalších pět. Jezdilo se také na Orlík a na Orlickou přehradu, ale mnohem méně, protože to již bylo opravdu dále.

České školy zcela bez problémů navštěvovaly Sudety, výlučně ovšem oblasti na sever od Mělníka podél toku Labe, kde ovšem přece jen český živel byl v „zněmčelém“ území zastoupen více, než třeba v „Egerlandsku“ a nesetkal jsem se se stížnostmi na zacházení ze strany domácích Němců, naopak.²⁷³ Mezi často navštěvovaná města patřily Litoměřice (šestkrát před první světovou válkou a skoro třikrát častěji v meziválečném období), kde byly častými cíly jednak vojenská posádka a Máchovská výstava u příležitosti 100. výročí jeho úmrtí. Mnohdy nebyly cílovým městem, ale průjezdním místem na cestě dále do Českého Středohoří.

V rámci výprav do Českého Středohoří a jejich „podhůří“ byly po druhé světové válce celkem jedenáctkrát navštíveny Libochovice se svým zámekem, rodištěm J. E. Purkyněho a také pětkrát Hazmburk.

²⁷² „Dosud se školní výlety organizovaly většinou tak, že se bez dlouhých příprav, v posledních letech při zvyšující se životní úrovni i s mladšími dětmi, vyjednaly dlouhé zájezdy autobusy nebo vlaky na vzdálená místa bez spojitosti s poznatky, které žáci získali ve škole a nejčastěji tam, kde vyučující dosud nebyl. Školní výlet se však nepořádá pro učitele nebo několik maminek, nýbrž pro děti...nedbalo se o to, aby (žactvo) poznalo v nižších třídách především rodnou obec, blízkí okolí, potom okres, kraj a republiku.“ Přesto se nám zdá následující odsudek až příliš přísný: „Před školní budovou zastavil autobus, pak se nasedlo a zpravidla většina draze placeného času se strávila v dopravním prostředku. Zastavilo se před nějakým hradem, kde děti často vyslechly výklad profesionálních průvodců, pro ně málo srozumitelný a nezajímavý. Další zastávka byla v restauraci a pak se jelo na jiné místo.“ DRESSLER, J., KUČERA, B.: Školní vlastivědné zájezdy, s. 7.

²⁷³ „I v poněmčeném Štětí nutili se nádražní úředníci do češtiny, ač ji silně neovládali a vyšli nám s největší ochotou vstříc.“ SOKA Mělník, Kronika obecné školy v Chorušicích 1888–1938, zápis za školní rok 1912/13.

Jedním z nejoblíbenějších a zároveň z Mělnicka lehce dostupných oblastí Čech byl a zůstává Český ráj. Více než čtyřicetkrát v meziválečném období a téměř třicetkrát po druhé světové válce. Při té příležitosti se žáci někdy zastavili v Mladé Boleslavi (někdy sem jeli na krajské výstavy) nebo dorazili jen na jeho jihozápadní cíp, na Mnichovohradištsko s Drábskými světničkami a Valečovem. Mezi válkami třináctkrát a po válce pětkrát. Většinou ale pokračovali dále a zvláště oblíbenou trasou byla cesta z Turnova přes Hlavatici na Valdštejn a přes Hrubou Skálu do Sedmihorek. Tak Turnov se výslovně jako místo, kudy prošel výlet uvádí před první světovou válkou čtyřikrát, v době ČSR jednadvacetkrát, do roku 1969 ještě sedmkrát, ale pak již jen jednou. Přitom ale na Hrubý Rohozec zbyl čas jen dvakrát. Valdštejn byl do první světové války navštíven čtyřikrát, v meziválečném období jedenáctkrát, a po válce celkem šestkrát. Obdobně byla frekventována Hrubá Skála a Sedmihorky. Kromě této části Zlaté stezky Českého ráje byly oblíbené i Trosky (třikrát do války, šestkrát v meziválečném období, šestkrát do roku 1989), Malá Skála byla navštěvována méně, čtyřikrát do roku 1939 a pak již ne. Kupodivu méně oblíbeným a vyhledávaným cílem byl hrad Kost, jen třikrát v meziválečném období a dvakrát po válce. Podobně na polodrahokamy bohatý Kozákov byl navštíven jen jednou stejně jako Sobotka a opodál se vznášející Humprecht byl přece jen atraktivnější – celkem čtyřikrát v celém sledovaném období. Do Jičína se jelo sedmkrát v meziválečném období a sídlo sklářské školy, Železný brod na rozhraní českého ráje, Jizerských hor a Podkrkonoší s unikátní zvonící ze 17. století a kostelem sv. Jakuba většího a řadou tradičních roubených staveb byl jedním z cílů výprav třikrát v meziválečném a dvakrát v poválečném období. Součástí Českého ráje jsou Prachovské skály, které byly navštíveny třináctkrát před druhou světovou válkou a desetkrát po válce.

Oblíbeným místem výletů byl dramatický kaňon Labe u Hřenska, které bylo navštíveno sedmkrát v době ČSR a dvacetkrát po válce) a někdy společně s Pravčickou bránou a kaňonem Ploučnice a celá oblast Českosaského Švýcarska, které bylo oblíbeným cílem již za první republiky (více než 20 výletů). Pozornosti se těšil v tomto směru i Děčín (sedmkrát ze ČSR a šestkrát po válce) a v něm většinou Zoologická zahrada na Pastýřské stěně.

Z kulturně historických míst se staly celkem třikrát cílem Jabkenice a Poděbrady (sedm v meziválečném období a sedm do roku 1969 a dva krát do roku 1990).

Třikrát byla v poválečném období navštívena chotkovská Kačina, při návštěvě východních Čech bylo po druhé světové válce čtyřikrát navštíveno Opočno a dvakrát Žleby.

Praha

Zcela mimořádné postavení a význam Prahy v českém národním a historickém kontextu se nemohlo odrazit na její četnosti jako cíle výletů všech typů škol v celém sledovaném období jednoho století, kdy byla navštívena za monarchie třicetkrát, v meziválečném období téměř stopadesátkrát, a po válce více než stokrát. Ostatně zcela v intencích pokynů, aby výlety byly směřovány do hlavních měst zemí.

Praha byla pravidelným cílem všech českých žáků. Někdy se Prahou jen projíždělo třeba na Křivoklát a čas na přestup byl využit pro aspoň zběžnou prohlídku města,. Jindy byla podrobnější a děti si prošly různá místa. Některá zůstávala konstantní, protože o jejich významu, kráse a atraktivnosti není a nebylo pochyb (Staroměstská radnice a náměstí, orloj, Hradčany, Petřín, Národní muzeum, Národní divadlo, mimořádné štěstí měly děti, které mohly v roce 1958 při velké výstavě archivních dokumentů spatřit poprvé po dlouhé době vystavené korunovační klenoty), jiná podléhala dobovému nebo přímo politickému vkusu a byla navštěvována z povinnosti (památník na Vítkově, Muzeum V. I. Lenina, Gottwaldovo muzeum) a některá přicházela až s dobou (planetárium, metro, ruzyňské letiště, Betlémská kaple). Škola tak podléhala a byla poplatná společenské objednávce a vkusu, na druhé straně jej také utvrzovala a vytvářela v nastupujících generacích.

Národní divadlo

Na dnešní poměry, kdy děti preferují jiný druh hudby a jejího scénického ztvárnění je těžko představitelný zájem o představení Národního divadla, kterému jeho správa vycházela vstříc pořádáním dětských představení. Jen v meziválečném období bylo navštíveno na 70 představení Národního divadla a to nejsložitější díla české operní literatury (Prodaná nevěsta²⁷⁴, Dalibor, Rusalka, Jakobín), ale pak již jen 5 představení a to v těsně poválečném období.

Pro děti bylo zážitkem nejen samotné představení, ale jistě i cesta do Prahy, samotné město a interiér stánku národní kultury. *„Děti byly nadšeny přepychem divadla, jeho uměleckou výzdobou a hrou, podobající se snu. Přítomní naši Němci odnesli si mocné dojmy z hlavního města republiky.“*²⁷⁵ Představení se setkávala s opravdovým zájmem a zaujetím.²⁷⁶ Náladu většiny žactva snad opravdu vystihl tento zápis: *„Zájezd zdařil se beze všech rušivých příhod a nadšení žáků vyvolal slib, že příštím rokem příležitostně opět Národní divadlo navštívíme.“*²⁷⁷

²⁷⁴ „Ač jest to opera, líbila se všem bez výjimky, učitelstvo vysvětlovalo děj jmenovaného kusu“. SOkA Mělník, *Kronika obecné školy ve Zlosyni 1920–1940*, zápis za školní rok 1931/32. Podobně o na jiných školách: „Hra byla sledována i těmi nejmenšími a velmi se líbila“ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Pšovce 1886–1935*, zápis za školní rok 1931/32.

²⁷⁵ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Mlázicích 1902–1929*.

²⁷⁶ „Naše dívky hlasitě štkaly při představení.“ Jednalo se o představení Psohlavců ve školním roce 1928/29. SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Mlázicích 1902–1929*.

²⁷⁷ SOkA Mělník, *Kronika obecné školy v Pšovce 1886–1935*.

Německé školy

Německé školy, máme k dispozici ovšem kroniky jen pěti škol, jezdily především do svého nejbližšího okolí, takže někdy navštívily i lokality na české straně národnostního rozmezí (dvakrát Bezděz, čtyřikrát Kokořín, jednou Terezín). Delší cesty ale podnikaly výhradně na sever do Českého Středohoří, zejména do Litoměřic, do Českosaského Švýcarska, třikrát do Liberce, který sudetští Němci považovali za své hlavní město a v meziválečném období dvanáctkrát do Ústí nad Labem a tam do Schichtových závodů a na Střekov, kam ovšem také jezdily české děti.

Vzorek, který máme v archivu a tedy ke studiu k dispozici, je sice omezený a bylo by záhodno výsledky prověřit s některým sudetským okresem, ale výsledky, resp. naznačené trendy jsou alarmující a obávám, že budou obdobné a zcela odlišné od české zkušenosti. Německé školy jezdily výlučně do německých jazykových oblastí s výjimkou Kokořína, přičemž jistě hrála roli jeho blízkost a německému duchu hovicí romantická přestavba. Pro odtažitost obou národů a odtažitý to byl přístup spíše spíše z německé strany – jednou z pocitu velkoněmectví, po druhé snad kvůli uražené ješitnosti proměny v menšinový národ, je příznačné a bylo jistě alarmující, že jedinkrát německé školy organizovaně nenavštívily Prahu. Je pochopitelné, že nejezdily na Říp, v německé mytologii nehraje žádnou roli, ale kupodivu nikdy nejely ani na Karlštejn. Podíl na tom měl zřejmě negativní obraz císaře Karla IV. v německé historiografii stejně jako to, že se hrad nacházel v ryze českém prostředí a tak bychom mohli pokračovat.

Závěr

Školní výlety z Mělnicka směřovaly většinou na snadno dosažitelné historické a přírodní lokality, města, hrady a zámky jako Kokořín, Bezděz, Máchovo jezero a především Říp a Karlštejn, Kutná Hora, Křivoklát, Lány, Lidice, ale také Konopiště, Slapy, Terezín. Oblibě se těšily zeměpisné celky jako České Středohoří, Českosaské Švýcarsko a především Český ráj s několika vyhledávanými trasami. Zcela mimořádným cílem byla Praha. V průběhu sledovaného století došlo k proměně oblíbenosti řady míst. Některá zůstávala konstantami, zájem a obliba některých jiných naproti prodělávaly proměnu, u některých klesala, u jiných zase vzrůstala. Na vině bylo několik faktorů jako změna politicko společenských poměrů, ale své také působila změna vkusu a potřeb, kdy některé menší obce a místa, již nevyhovovaly nárokům na občerstvení, nákup suvenýrů apod. Zkrátka některá místa nestačila reagovat na rozvoj turistického ruchu a tak se vyřadila ze seznamu oblíbených výletních cílů. Jen výjimečně podnikaly školy a to vyšší ročníky, vícedenní zájezdy do jiných krajů nebo na Moravu či

na Slovensko. Tam se pak výběr míst řídil stejnými vlastenecko vlastivědnými pohnutkami (Chodsko, Tábor, Hluboká, Macocha, Tatry).

Při porovnání s omezeným vzorkem dochovaných školních kronik německých škol vynikne nápadný rozdíl ve výběru navštěvovaných lokalit. České školy jezdily směle do Sudet (Ústí nad Labem, České Středohoří apod.), ale zcela chybí opačný přístup. Německé školy, pakliže navštěvovaly české lokality, tak jen ve svém nejbližším okolí (Kokořín), ale nikdy nejely na památná místa českých dějin. Zdá se, že proklamovaná loyality k Československu a jistá úcta, již se ve školních německých školních kronikách těšil T. G. Masaryk, byly jen vynucené a povrchní a praxe a činy jasně dokazovaly vnitřní separaci německé inteligence učitelů, kteří výlety organizovali, od českého prostředí a její nacionalismus, potvrzovaný ostatně z mnoha jiných pramenů.

Školské výlety a exkurzie v spomienkach starých rodičov študentov Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mária Miháľechová

Keby nebolo spomienok, človek by neveril, že raz bol šťastný.

Príspevok prináša okrem základných faktografických údajov o slovenskom školstve v období rokov 1918–1966, predovšetkým autentické spomienky starých rodičov študentov Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave zamerané na exkurzie a školské výlety – spracované ako interview či spomienkové rozprávanie.

Autentické výpovede 126 respondentov rôznych vekových a vzdelanostných kategórií, zachytávajúce geograficky takmer celé územie Slovenska, sú v závere doplnené spomienkami na exkurzie vysokoškolského pedagóga a bývalého študenta pedagogickej fakulty.

Citát neznámeho autora, úplne vystihuje obsah príspevku, ktorého hlavnými aktérmi sú študenti pedagogickej fakulty, resp. ich starí rodičia. Tí si na školu, aj s odstupom mnohých rokov, nostalgicky spomínajú – napriek zložitosti doby, napriek chudobe a prísnej školskej disciplíne a neraz aj tvrdým telesným trestom – ako na najkrajšie a najšťastnejšie obdobie svojho života.

Skôr ako sa budeme venovať konkrétnym spomienkam starých rodičov našich študentov na školu, školské výlety a exkurzie, je potrebné uviesť niekoľko faktografických údajov.

Príspevok vznikol na základe obsahovej analýzy študentských prác, ktoré študenti Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave vypracovávali v rámci kurzu Dejiny školstva a pedagogiky.

Študenti prvých a druhých ročníkov (rôznych študijných kombinácií), mali danú tému spracovať metódou interview, resp. metódou spomienkového rozprávania. Ich úlohou bolo viesť interview so starými rodičmi, resp. s najstaršími príbuznými tak, aby získali nielen čo najviac informácií vzťahujúcich sa k téme, ale aj obraz o dobe, v ktorej sa školské výlety a exkurzie realizovali.

Obsahovej analýze sme podrobili 114 študentských prác. Na základe toho môžeme konštatovať, že vzorku tvorilo 126 respondentov (starých rodičov, najbližších príbuzných, resp. v niekoľkých prípadoch rodičov a susedov).

V niektorých prácach (14) odpovedali na otázky študentov obaja starí rodičia, vo väčšine (95) bolo interview vedené iba s jedným z nich (druhý už nežije), v jednom prípade sa na interview zúčastnili tri osoby (stará mama a jej dve mladšie sestry).

Z hľadiska pohlavia bolo v uvedenej vzorke (126 respondentov) 94 žien a 32 mužov. Z nich bola väčšina slovenskej národnosti – 123, jedna respondentka bola českej národnosti a dvaja respondenti maďarskej národnosti.

Z geografického hľadiska môžeme konštatovať, že boli zastúpené všetky regióny Slovenska, no najväčší počet respondentov pochádzal z Oravy a okolia (okresy Dolný Kubín, Námestovo a Tvrdošín) – 43 respondentov. Druhým regiónom s najväčším počtom respondentov boli Kysuce a okolie (okresy Čadca a Kysucké Nové Mesto) – 28 respondentov, nasleduje Horehronie a okolie (okresy Banská Bystrica a Brezno) s 10 respondentmi.

Zvyšok tvoria respondenti z rôznych krajov a okresov Slovenska, ktorých počet koliduje medzi číslami od jednej do päti.

Zaujímavosťou je, že z Bratislavy a okolia pochádzal iba jeden respondent – aj ten bol maďarskej národnosti.

Jedna respondentka pochádzala z Českej republiky (Brno a okolie).

Z hľadiska veku išlo o vzorku so širokou škálou, pohybujúcou sa v rozmedzí od 90 rokov – najstarší respondent (žena narodená v roku 1920, z okresu Šaľa), do 50 rokov – najmladší respondent (žena narodená v roku 1960 – išlo o matku študenta – nie o starého rodiča).

Takmer všetci respondenti (121) začali povinnú školskú dochádzku vo veku šesť rokov, päť respondentov začalo navštevovať školu o rok či dva neskôr – z rôznych dôvodov (najčastejšie v období vojny a po vojne).

Z hľadiska najvyššie dosiahnutého vzdelania – môžeme konštatovať, že vo vzorke 126 respondentov dominovalo základné vzdelanie (108 respondentov), stredoškolské vzdelanie s maturitou dosiahlo 16 respondentov a dvaja respondenti dosiahli vysokoškolské vzdelanie (učiteľka ZŠ narodená v roku 1954 – slovenskej národnosti a strojná inžinierka, narodená v roku 1946 – českej národnosti).

Vzhľadom k tomu, že veľká časť respondentov (123) sa v svojich spomienkach sústredila na primárne – iba výnimočne na sekundárne vzdelávanie – teda na ľudovú a meštiansku (neskôr premenované na základnú školu), rozdelili sme vzorku 126 respondentov do niekoľkých vekových skupín, podľa veku a tiež podľa toho, kedy respondent začal plniť povinnú školskú dochádzku, pričom sme paušálne vychádzali z veku šesť rokov.

K tomuto vekovému rozdeleniu sme priradili jednotlivé časové obdobia, v ktorých došlo v slovenskom školstve k významným, resp. zásadným (najmä legislatívnym) zmenám. Na základe týchto skutočností sme vytvorili nasledujúcu schému: Veková skupina 90–77 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1926–1939) – 26 respondentov

Veková skupina 76–71 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1940–1945) tvorilo 37 respondentov

Veková skupina 70–60 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1946–1956) tvorilo 54 respondentov

Veková skupina 59–50 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1957–1966) tvorilo 9 respondentov (rodičia, susedia).

Po dôkladne obsahovej analýze študentských prác, sme potom spomienky respondentov zoradili v chronologickom poradí – od najstaršej vekovej skupiny po najmladšiu. Podme sa teda pozrieť, ako si na školu, presnejšie na školské výlety a exkurzie spomínajú jednotlivé vekové kategórie a urobme si malý – historický exkurz.

Spomienky na školské výlety a exkurzie vo vekovej skupine 90–77 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1926–1939)

Skôr ako dáme priestor spomienkam najstarších respondentov, pripomeňme si základné fakty o slovenskom školstve tohto obdobia, v ktorom sa kládli jeho základné kamene.

V prvých rokoch spoločného štátu Čechov a Slovákov bolo školstvo v oboch častiach republiky organizované rozdielne. V Čechách bol uplatňovaný rakúsky model vzdelávania, na Slovensku platili uhorské školské zákony. Rozdiely v organizácii školstva sa postupne odstraňovali v prvých rokoch trvania spoločnej republiky, zásadnými legislatívnymi opatreniami.

K takým patrili nielen tzv. *Malý školský zákon* č. 226/1922 Zb. z., ale aj vládne nariadenie č. 137/1925 Zb. z. O organizácii meštianskych škôl, ktorým sa zrušil uhorský vzor a prijal sa vzor rakúsky – platný dovtedy v českej časti monarchie.

- Školský systém v prvej ČSR tvorili tieto stupne škôl:
- detské opatrovne (organizované podľa uhorského zák. čl. XV. Z r. 1891
 - ľudové školy (štátne, obecné, cirkevné a súkromné), organizované podľa zák. čl. XXXVIII/1868 až do vydania tzv. malého školského zákona č. 226/1922 Zb. s povinnou osemročnou školskou dochádzkou
 - meštianske školy (organizované do roku 1922 zák. čl. XXXVIII/1868 ako štvortriedne a šesťtriedne; zákonom č. 137/1923 Zb. z. sa organizovali ako trojtriedne)
 - špeciálne školy (organizované podľa zákona č. 86/1929 Zb. z. – s povinnou osemročnou dochádzkou)
 - stredné školy – osemročné gymnáziá a osemročné reálky; štvorročné učiteľské ústavy; ústavy pre učiteľky detských opatrovní a vyššie dievčenské školy

- odborné školy – hospodárske, obchodné, priemyselné a odborné školy pre jednotlivé odvetvia priemyslu, odborné školy pre ženské povolania, učňovské školy
- hudobná a dramatická akadémia pre Slovensko mala charakter umeleckej školy stredného stupňa
- vysoké školy – (prvá Československá štátna univerzita, ktorá vznikla dňa 27. júna 1919 z bývalej Alžbetinej univerzity, mala štyri fakulty – právnickú, lekársku, filozofickú a prírodovednú, bola dňa 11. listopadu 1919 premenovaná na Univerzitu Komenského.²⁷⁸

Vzhľadom k tomu, že väčšina respondentov z tejto vekovej skupiny dosiahla iba základné vzdelanie (24 respondentov), ktoré mohli v tom čase získať v ľudových a meštianskych školách, rezonujú v ich spomienkach (okrem spomienok na výlety) aj najväčšie problémy a nedostatky vtedajšieho školského systému, ktoré by sme mohli zahrnúť do týchto okruhov: materiálne nedostatky – schátralé budovy, preplnené triedy, všeobecný nedostatok financií (chudoba – často chodili do škôl bosí, knihy si navzájom požičiavali – ak ich vôbec mali, počas jar-ných a jesenných poľnohospodárskych prác na žiadosť rodičov do školy vôbec nechodili), organizačná a obsahová nejednotnosť spôsobená skutočnosťou, že zriaďovateľom školy mohli byť viaceré subjekty, prísnosť, často až vojenská disciplína a neprimerané používanie telesných trestov (od bitia trstenicou, po vytŕhanie vlasov), nedostatok kvalifikovaných slovenských učiteľov, ale aj spo-mienky na českých učiteľov, ktorí tento nedostatok kompenzovali.

Pre ilustráciu týchto skutočností vyberáme z uvedenej vzorky 26 responden-tov dva príspevky, v ktorých rezonujú všetky uvedené nedostatky, problémy, ale aj spomienky na učiteľov českej národnosti.

Prvá respondentka – K. G. 82 ročná, Obecnú ľudovú školu v Pohronskej Polhore začala navštevovať v šk. roku 1932/33; najvyššie dosiahnuté vz-delanie – meštianska škola): „Mali sme dobrých učiteľov. V prvej triede taká staršia pani učiteľka, veľmi dobrá. Potom nás učil zlatý učiteľ Longauer. On mal s nami vždy ráno rozcvičku. No úžasní boli tí učitelia. Venovali sa nám. Napokon si spomínam ešte na jedného učiteľa – Čecha, no meno som už zabudla. To som už chodila do vyššej triedy – do meštianky, ktorá sídlila v druhej budove. Škola to bola veľmi dobrá a ten učiteľ veľmi prísny. A aj v zime chcel, aby sme neboli len v škole a v tom vydýchanom vzduchu, tak nás vyhnal všetkých na prestávku von na dvor, školu zamkol a potom po prestávke nás pustil dnu. A potom... ani neviem, či Ti to mám povedať...no vtedy sme chodili aj bosí do školy. Topánky boli, aj nám ich rodičia kúpili, ale len na leto a do kostola. Z kostola prísť, vyzuť, odložiť a celý týždeň bosí. A v zime sme mali také dobré, po domácky šité súkenné kapce, no a keď boli premočené, tak sme veľakrát

²⁷⁸ MÁTEJ, J. et. al.: *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava 1976, s. 345–350.

chodili bosí do školy. No a keď nás ten učiteľ vyhnal na dvor, vonku bolo chlad-no a mokro. Keď nás pustil dovnútra, tak v triede boli kachle, tam sme sa zhrčili všetci pozohrievať sa. Vtedy sa mi stal úraz. Chlapci sa poza nás dievčat nahá-ňali a jeden z nich do mňa sotil, a mne sa koža z ramena priškvarila o tie kachle. Chlapec dostal od učiteľa bitku, mňa poslal učiteľ domov, ale doma mi to nemal kto ošetriť, lebo peňazí na lekárov ani lieky nebolo. A potom som ešte dostala bitku od macochy, že som si nedávala pozor.“

Druhá respondentka (M. J. 84 ročná, Obecnú ľudovú školu v Lozorne začala navštevovať v šk. roku 1933/34; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – osem tried ľudovej školy): „...aby som nezabudla, v našej dedine (Lozorno) učili učitelia z Čiech. Ale učili po slovensky. Mali sme ich veľmi radi, aj keď sme na nich spočiatku pozerali nedôverčivo. Na prvý pohľad na nás pôsobili ako múdri a vzdelaní páni, no a keď nás začali učiť, presvedčili sme sa o tom, že to boli nielen skutoční majstri svojho remesla, ale aj ľudia s veľkým srdcom. Pamätám sa, že raz jeden môj spolužiak – pochádzajúci z ôsmich detí, stál počas prestávky osamelo v kúte, pretože nemal ani len ten kúsok holého chleba, čo sme mali my ostatní. Všimol si to náš učiteľ – Čech a sám mu ponúkol časť svojej desiatej.“

Všeobecne môžeme konštatovať, že na otázku: „Či chodili na školské exkur-zie?“ odpovedali všetci respondenti tejto vekovej skupiny záporne – teda nikto z nich exkurziu neabsolvoval. V mnohých spomienkach však rezonujú školské brigády (zemiakové, tabakové, mandelínkové, zber ovocia a pod.), ktoré re-spondenti vnímali ako exkurzie.

V otázke školských výletov dominujú výlety do bezprostredného okolia školy, a teda aj bydliska, spojené s poznávaním historických pamiatok, či získavaním literárnych, prírodopisných, a zemepisných vedomostí.

Ako naozajstný školský výlet vnímali respondenti cestu dopravným pros-triedkom mimo územia rodného kraja. Zvyčajne takýto výlet absolvovali ako odmenu za vzorné správanie, alebo výborný prospech. Najčastejšie sa v spo-mienkach respondentov tejto vekovej skupiny objavuje ako cieľ školského výle-tu návšteva Oravského Podzámku, bojnickej zoologickej záhrady a bojnického zámku a návšteva Vysokých Tatier.

Potvrdením týchto všeobecných postrehov, sú nasledujúce ukážky v ktorých sme sústredili pozornosť na spomienky najstaršej respondentky, a z uvedenej vzorky sme vybrali tiež najdramatickejší a najvtipnejší zážitok, viažuci sa ku školským výletom.

Najstaršia respondentka – M. F. 90 ročná (Obecnú školu v Képeždi okres Šaľa) navštevovala v rokoch 1926–1934, najvyššie dosiahnuté vzdelanie – osem tried ľudovej školy)

Otázka: „Chodili ste zo školy na nejaké výlety a exkurzie?“
Odpoveď: „Exkurzie neviem čo sú, a na výlety sme veľmi nechodili. Vtedy sa dievča zlaté nechodilo ako teraz do zahraničia a neviem kde všade. Vte-

dy sme mali najväčší výlet, keď sme išli na oslavy štátnikov. Prezidentom bol vtedy tatíčko Masaryk a tam sme recitovali, spievali, hrali divadlo...i ja som recitovala a nie raz, tak mi všetci tleskali! Ešte keď bol Deň matiek alebo Prvý máj, vtedy sme sa stretli celá škola aj s rodičmi a išli sme oslavovať. Ale raz si spomínam, bol jeden výlet, na ktorý sme mohli ísť za odmenu – najlepší žiaci. To sme išli do Bojníc, ďaleko autobusom do zoologickej záhrady. Boli tam také smiešne opice a keď spolužiačka jednému opičiakovi povedala, čo tak čumí, on spravil frfff a aj štyri nás ofrkal, čo sme tam stáli.“

Otázka: „Ako prebiehal tento výlet?“

Odpoveď: „No najprv, keď sme tam prišli, privítali nás a predstavili sa nám ľudia, čo tam boli zamestnaní. Potom nám ukázali všetky zvieratá v zoologickej záhrade. Doteraz mám z toho krásny zážitok, lebo som videla zvieratá, ktoré som nikdy predtým ani potom nevidela. Bol to taký malý životný zážitok.“

Otázka: „Bol ten výlet povinný?“

Odpoveď: „Nie, nebol, ako som už povedala, bolo to pre tých, ktorí sa dobre učili a ktorí tam aj chceli ísť.“

Otázka: „Kto tento výlet financoval?“

Odpoveď: „Neviem, asi štát, my sme neplatili nič, mali sme zadarmo aj odvoz a dovoz autobusom a celodennú stravu.“

Otázka: „Čo ti tento výlet dal do života?“

Odpoveď: „Veľa, tým, že som bola medzi najlepšími žiakmi – už to pre mňa bolo významenie. No a potom, veľa som sa dozvedela a veľa som videla, no a samozrejme počas cesty autobusom sme spievali, žartovali a upevňovali si niekedy až celoživotné priateľstvá.“

Najdramatickejší zážitok – E. B. 85 ročná (Obecnú školu v Zlatej Bani pri Prešove, začala navštevovať v školskom roku 1931/32; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – osem tried ľudovej školy)

Otázka: „Aký nezabudnuteľný zážitok si zažila na školskom výlete?“

Odpoveď: „Za odmenu nás (žiakov s najlepším prospechom a vzorným správaním) zobrať náš pán učiteľ na výlet do Vysokých Tatier. Už to bol zážitok, že sme ako malé deti (mali sme asi desať, jedenásť rokov) išli na výlet mimo rodného kraja.

Bývali sme na Guhrovej (teraz Bílkovej) chate a tam sme sa aj stratili. Bolo to takto: Každý večer nám učiteľ povedal plán na nasledujúci deň. Tak to bolo aj jedného rána. Po raňajkách, sme si pobalili veci na celodennú túru, no ja a ďalší štyria spolužiaci sme čakali, pred chatou, na ostatných – pomalších spoluvýletníkov. No ako sme čakali, nevedeli sme sa spolužiakov dočkať, a keďže sme začuli hukot vodopádov, tak sme sa vydali tým smerom, odkiaľ ten zvuk prichádzal. Lenže my sme išli po sluchu a neuvedomili sme si, že hluk vodopádov sa odráža od vrchov Tatier, tak sme išli úplne opačným smerom ako sme mali, až sme sa stratili.

A márne sme volali na ostatných, hukot vody prehlušil náš detský krik. To už ale zistil aj učiteľ a chatár (ako nám potom povedali ostatní) a vyhlásili po nás pátranie. Hľadal nás učiteľ, chatár, spolužiaci, ale tiež nejaký horský vodca. Našli nás až o okolo 15.00 (hľadali nás asi od 9.30) a ani si nevieš predstaviť, akí sme boli šťastní, aj keď sme sa zároveň báli, čo s nami bude. Učiteľ nás vyhrešil, ale nezbil... Celý zvyšok výletu sme sa od učiteľa už ani nepohli. Na toto si stále spomínam a mám to stále pred očami. Vtedy sme si neuvedomili, aké nebezpečné to bolo.“

Najvtipnejší zážitok – L. P. 78 ročná (Obecnú ľudovú školu vo Sväte nad Hronom začala navštevovať v školskom roku 1938/39; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – osem tried ľudovej školy)

Otázka: „Stará mama, pamätáš si na nejaký zážitok zo školského výletu?“

Odpoveď: (jemný smiech) „...v štvrtej triede ľudovej školy sme išli na výlet do Rožňavy. Do Košíc sme cestovali vlakom a stadiaľ potom do Rožňavy autobusom. Mali sme si pozrieť akúsi jaskyňu. Už si presne nepamätám akú. Na stanici jeden pán predával čerešne, a my ako deti sme si ich chceli kúpiť. Pani učiteľka – volala sa Blanka Perichtová, nám to však všetkým zakázala, lebo sa bála, že nás budú bolieť bruchá. Nedovolila nám ani napiť sa vody, ale keďže bolo strašne horúco, tak sme si všetky deti potajomky napúšťali vodu do fliaš. Po kuse cesty učiteľka už omdlievala od únavy a kriesili sme ju tam tou našou vodou. Aspoň videla, ako hlúpo nám zakazovala občerstviť sa! Tento výlet bol trojdňový. Prvú noc sme spali pri rehoľných sestrách v miestnosti ako telocvičňa. Pod hlavami sme nemali nič, dali nám len žinenky, na ktoré sme si nezakrytí lahli. Druhú noc, keď sme boli už v tej Rožňave, učiteľka mala s kýmsi dohodnuté nejaké stretnutie. To sme už spali v ubytovni, kde nás učiteľka nechala samých. My sme jej chceli silou-mocou niečo vyvieť, za to, že bola ku nám taká zlá. Tak sme vybrali z jej tašky zápisník a každá z nás sme si pripísali po jednotke!!! (Babka sa smeje) . Vtedy sme boli na izbe samé dievčatá. Spalo nás dvadsať v jednej izbe na poschodových posteliach. Potom sme sa síce strašne báli, že nám na to príde, ale cítili sme sa veľmi dobre.“

Spomienky na školské výlety a exkurzie vo vekovej skupine 76–71 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1940–1945)

Obdobie rokov 1939–1945 je z historického pohľadu známe ako obdobie druhej svetovej vojny, ktorá územie bývalej Československej republiky zasiahla nielen „fyzicky“, ale obom národom priniesla zásadné spoločensko-politické zmeny, ktoré sa prirodzene premietli aj do oblasti školstva.

Všetky tieto skutočnosti rezonujú v spomienkach respondentov, ktorí začali (alebo mali začať) chodiť do školy práve v týchto pohnutých vojenských rokoch.

Skôr ako sa im budeme venovať, pripomeňme si najzávažnejšie zmeny v školskom systéme obdobia rokov 1939–1945, ku ktorým (okrem iných vlád-

nych nariadení) patril predovšetkým zákon č. 308/1940 o ľudových školách. „Ten stanovil, že ľudové školy môžu byť už len cirkevné alebo obecné (pričom uprednostňoval zriadenie cirkevných škôl a posilnil tak ústrednú právomoc Ministerstva školstva a národnej osvety.“²⁷⁹

Školský systém tohto obdobia tvorili:

– *detské opatrovne*

– *ľudové školy (obecné a cirkevné), od roku 1940 organizované podľa zák. čl. č. 308/1940 so zachovanou povinnou osemročnou školskou dochádzkou meštianske školy (organizované podľa zákona č. 137/1925 Zb. z. a zákona č. 233/1935 Zb. z. ako trojtriedne)*

– *špeciálne školy (organizované podľa zákona č. 86/1929 Zb. z. – s povinnou osemročnou dochádzkou)*

– *jednotná stredná škola – gymnázium vznikla na základe vládneho nariadenia z 11. júla 1939*

– *odborné školy – hospodárske, obchodné, priemyselné a odborné školy pre jednotlivé odvetvia priemyslu, odborné školy pre ženské povolania, učňovské školy (organizované tak, ako za prvej republiky)*

– *učiteľské ústavy boli premenované na učiteľské akadémie a štúdium bolo predĺžené na päť rokov*

– *Štátne konzervatórium – vzniklo zákonom zo dňa 7. mája 1941 z pôvodnej hudobnej a dramatickej akadémie pre Slovensko.*

– *vysoké školy – Univerzita Komenského v Bratislave bola vládny nariadením dňa 3. júla 1939 premenovaná na Slovenskú univerzitu v Bratislave (Universitas Slovaca Istropolitana) a rozšírila sa o katolícku a evanjelickú bohosloveckú fakultu. Okrem toho vznikla Slovenská vysoká škola technická v Bratislave (z pôvodnej Vysokej školy technickej v Košiciach, založenej v roku 1937) a Vysoká škola obchodná v Bratislave – otvorená v šk. roku 1940/41.*²⁸⁰

Vojna, strach o životy svojich najbližších, bieda – tak by sme mohli charakterizovať spomienky tejto vekovej skupiny respondentov. Možnosti nielen primárneho, ale všeobecne akéhokoľvek vzdelávania boli obmedzené. Svedčí o tom skutočnosť, že aj v tejto vekovej skupine – z hľadiska najvyššie dosiahnutého vzdelania – tvorili veľkú časť respondenti so základným vzdelaním (32 z 37; peť respondentov dosiahlo stredoškolské vzdelanie s maturitou). V konkrétnych spomienkach na školu, aj táto skupina respondentov uvádzala problémy a nedostatky, predchádzajúceho obdobia, ktoré sa vojnou iba prehlbovali. Ak by sme ich mali sumarizovať, tak to boli predovšetkým tieto:

– *materiálne nedostatky – školské budovy často krát zničené bombardovaním, veľmi často sa učilo v náhradných priestoroch, resp. kde sa dalo,*

– *chudoba, strach a suplencia otca (narukovaného vo vojne) vo všetkých domá- cich – najčastejšie poľnohospodárskych prácach,*

²⁷⁹ HORVÁTHOVÁ, K. – HARGAŠ, M. – BRŤKOVÁ, M.: *Historicko-pedagogický vývoj novodobého školstva na Slovensku*. Bratislava 2006, s. 43.

²⁸⁰ MÁTEJ, J. et. al., 1976, s. 381–395.

– *národno-náboženský charakter obsahu vzdelávania – najmä prevaha katolíckej konfesie – pred vyučovaní bola povinná spoločná modlitba,*
– *prísna, často až vojenská disciplína a neprimerané používanie telesných trestov,*
– *nútený odchod českých učiteľov.*

Pre ilustráciu týchto skutočností vyberáme z uvedenej vzorky 37 respondentov dva príspevky, prostredníctvom ktorých máme možnosť vidieť školu v období druhej svetovej vojny očami dnes už starých rodičov – vtedy malých školákov.

L. D. 73 ročná (Obecnú ľudovú školu v Snohách – časť Detvy, začala navštevovať v školskom roku 1943/44; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – päť tried ľudovej školy)

Otázka: „Kedy si sa narodila stará mama?“

Odpoveď: „Narodila som sa v roku 1937, boli to ťažké časy vojnou sužované. Vyrastala som vo veľmi chudobných a skromných pomeroch o ktorých sa ti dieťa moje ani nesníva.“

Otázka: „Kedy si začala navštevovať základnú školu?“

Odpoveď: „Ľudovú školu som začala navštevovať v rodnej dedinke – v Snohách v roku 1943. Ale potom vypukla vojna a cez vojnu škola vôbec nebola. Až neskôr, vlastne to ani nebola skutočná škola, my sme ju volali gazdovská. Bola to izba s dlhými lavicami, kde sme sa tiesnili všetky deti.“

Otázka: „Koľko ročníkov tam chodilo, alebo ako sa delilo vyučovanie starších a mladších detí?“

Odpoveď: „Naše podmienky nám nedovoľovali sa deliť do tried ako je to dnes. Bolo päť radov lavíc, vpredu prváčikovia a vzadu piataci.“

Otázka: „Ako prebiehalo vyučovanie?“

Odpoveď: „Učili sme sa základné veci – písať, čítať, počítať a kde tu aj vlastivedu a trošku zemepisu. Vyučovanie viedol jeden učiteľ, ktorému sa na plat poskladali rodičia detí.“

Otázka: „Koľko rokov si navštevovala ľudovú školu; chodili ste do školy celý týždeň?“

Odpoveď: „Vychodila som päť rokov. Do školy sme chodili celý týždeň, alebo iba keď sa dalo.“

Otázka: „Boli ste počas ľudovej školy na nejakom školskom výlete?“

Odpoveď: „O takom dačom sa nám ani nesnívalo a ani sme si nevedeli predstaviť, ako také dačo môže existovať!“

Otázka: „Ako by si zhrnula rozdiel medzi dnešným školstvom a školstvom v tej dobe?“

Odpoveď: „Dnes a vtedy to sa nedá ani porovnať. Dnes majú deti vzdelanie zadarmo a nevážia si ho. My sme si kazili oči pri sviečkach, alebo petrolejkách, lebo sme sa chceli učiť. Nikto nás nemusel naháňať do školy, ale ani do práce. V tom vidím hlavný rozdiel.“

I. Š. 72 ročná (Obecnú ľudovú školu v Nemšovej začala navštevovať v školskom roku 1944/45; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – meštianska škola)

Spomienkové rozprávanie: „Do školy som začala chodiť v Nemšovej. Bolo to na jeseň toho roku, čo vypuklo Povstanie. V našej dedine ale žiadni partizáni neboli, hoci Nemcov bolo všade veľa. Keďže v našej dedine škola nebola (Borčice), tak som denne dochádzala štyri kilometre tam a štyri kilometre späť do Nemšovej. Počas zimy, bývala cesta zasypaná snehom a nemali sme sa ako dostať do školy, ostávali sme doma. Bola veľká bieda, niektoré deti chodili do školy bosé a nosili jednoduché oblečenie. V škole dostávali rybí tuk a šálku kakaa.

Detský kolektív sa vyznačoval súdržnosťou, poslušnosťou a rešpektom voči učiteľovi, ktorý medzi svoje výchovné metódy zaraďoval okrem iného aj sedenie v somárskej lavici, kľačanie v kúte, či používal telesné tresty, ktoré vykonával pomocou palice.

Spomínam si na zážitok z prvej triedy. Mali sme ako prváci do linajkových písaniek vybodkovať ako to vyzerá, keď sa sype mak. Dala som si veľmi záležať na tom, aby bodky boli pravidelne v riadkoch. Keď som svoj výtvar ukázala učiteľke, tá ma napomenula, že som to urobila nesprávne, a bola som z toho veľmi nešťastná, lebo som nechápala, prečo ma vyhrešila a iných – ktorí mali bodky kade – tade – tak tých pekne pochválila (smiech).

...na výlety sme nechodili, no chodili sme na vychádzky do blízkeho okolia. Na nich nás učiteľ učil orientovať sa v prírode, učili sme sa o stromoch, rastlinách, chrobákoch. Robili sme herbáre.

Spomínam si tiež na služby starších žiakov. Keďže som neskôr chodila do meštianky v Pruskom a cestovala som tam vlakom, čakali nás na stanici žiaci z vyšších ročníkov a následne nás vodili v trojstupoch do školy a večer naspäť na stanicu. Nikto nesmel vystúpiť z radu. Vyžadovala sa disciplína.

Na záver školského roka škola usporiadala juniáles na školskom dvore. Bola to oslava, kde sa púšťala hudba z gramofónu a tancovalo sa. Zábava trvala od druhej hodiny poobede do siedmej hodiny večer, tak, aby sa deti stihli vrátiť domov za svetla.“

Po dôkladnej obsahovej analýze spomienok na školské výlety a exkurzie tejto vekovej skupiny respondentov, môžeme konštatovať, že tak ako v predchádzajúcom období, aj v čase vojny, boli exkurzie pojmom síce známym, no prakticky nerealizovateľným. Aj respondenti tejto vekovej skupiny považovali za exkurzie brigády (najčastejšie zber mandelínky zemiakovej, zemiakov, ovocia), ale aj vysádzanie lesných porastov – stromčekov. Školské výlety – hoci zriedkavé, boli organizované najčastejšie na konci školského roka – ako odmena. Ich cieľovou stanicou boli hrady a zámky, ale aj bojnická ZOO, návšteva Bratislavy. Dôvody nerealizovania exkurzií a školských výletov v tomto období vyplývali, podľa respondentov z charakteru doby, ktorá sa podpísala predovšetkým na finančnom

nedostatku rodín, ale aj na pracovnom vyťažení rodičov i detí, a v neposlednom rade aj na strachu vôbec niekam cestovať

Potvrdením našich všeobecných postrehov, sú nasledujúce ukážky:

E. G. 76 ročná (Obecnú ľudovú školu v Poltári začala navštevovať v školskom roku 1940/41; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – osem tried ľudovej školy)

Otázka: „Babka, chodili ste na výlety zo školy?“

Odpoveď: „Počas školských rokov výlety zo školy boli veľmi zriedkavé. Skôr boli organizované rôzne brigády, hlavne počas prázdnin, ale aj v dobe vyučovania. Návšteva Bratislavy bola výnimočná udalosť. Cestovali sme vlakom a to bol zážitok sám o sebe.“

Otázka: „Čo bolo dôvodom toho, že výlety boli zriedkavé?“

Odpoveď: „Výlety do vzdialenejších miest nebolo možné uskutočniť v tom čase preto, lebo bola vojna a samozrejme tiež preto, lebo sme nemali dosť peňazí. A tiež rodičia potrebovali pomoc pri obhospodarovaní svojich gazdovstiev.“

Otázka: „Spomínala si, že brigády boli organizované častejšie ako výlety. Čo bolo ich hlavnou náplňou?“

Odpoveď: „Boli to hlavne prehliadky zemiakových polí. Našou úlohou bolo hľadať mandelínky, ktoré boli vraj importované z Ameriky, aby zničili úrodu. To bolo na jar a v lete, na jeseň to bol zber zemiakov, no a v lete sme ešte chodili brigádovať do konzervárni, kde sa zavárala zelenina a ovocie a varili sa džemy.“

Otázka: „Čo ti do života dali výlety, alebo práve brigády?“

Odpoveď: „Pravdu povediac – na výlety sa už veľmi nepamätám. Uskutočnili sa totiž dvakrát počas školských rokov. Školu som navštevovala počas druhej svetovej vojny, a po vojne ľudia boli veľmi chudobní. Aj to bol dôvod, prečo sme na výlety nechodili. Keď hovoríme o tom, čo mi dali brigády, musím povedať, že ma veľa naučili. Predovšetkým som od detstva vedela, že na všetko čo mám – treba tvrdo pracovať, a vážila som si to, ako aj prácu mojich rodičov, lebo som vedela, že oni pracujú ešte tvrdšie ako ja, len aby mne a mojím súrodencom mohli zabezpečiť všetko potrebné pre naše životy.“

C. B. 79 ročný (Obecnú ľudovú školu v Bimbuľi – dnes Medvecké začal navštevovať v šk. roku 1940/41; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – osem tried ľudovej školy)

Otázka: „Starý otec, môžeš mi porozprávať zážitky z exkurzií, ktoré ste mali na základnej škole?“

Odpoveď: „Vlastne to ani neboli exkurzie ako také, ale skôr pešie výlety k nejakej pamiatke. Chodili sme na ne raz do roka celá škola, lebo to bola ‘malotriedka’ Boli to pamiatky ako starý majer, alebo kaštieľ grófa Kelcényho.“

Otázka: „Všetko to boli teda len výlety do okolia. Boli ste aj na nejakom výlete, ktorý nezahŕňal miestne pamiatky?“

Odpoveď: „Áno, ale len jediný raz. Bolo to v 3. ročníku, na jar v roku 1944. Ráno pred školou pristavili vozy a na nich sme celá škola išli do vtedajšieho Svätého Beňadika (dnes Horský Beňadík). Išli sme do kina na film. Už neviem presne ako sa volal, ale bol to film o tom, ako nemeckí vojaci bojovali na východnom fronte.“

Otázka: „Aké pocity to v tebe vyvolalo? Bol si tretiak na základnej škole!“

Odpoveď: „Naozaj to vo mne vyvolalo veľmi smutné pocity. Dodnes mám na to nemilé spomienky. Vieš, takým malým chlapcom akým som vtedy bol, to mohlo veľmi otriast'. Vidieť zomierať nielen vojakov vo vojne, ale aj nevinných ľudí, matky s deťmi...dlho som mal zo toho nočné mory... našťastie to bolo dávno a aj napriek tomu, že bola vojna, mám na školu tie najkrajšie spomienky.“

Spomienky na školské výlety a exkurzie vo vekovej skupine 70–60 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1946–1956).....

Obdobie po druhej svetovej vojne – najmä po februári 1948, bolo v bývalom Československu obdobím zásadných politicko-spoločenských a sociálno-ekonomických zmien. Tie sa premietli v celom systéme verejnej správy štátu, a teda aj v jeho podsystéme – v školstve. Zákom č. 95/1945 Zb. z. o základnej úprave jednotného školstva sa uskutočnila zásadná povojnová organizačno-obsahová zmena výchovy a vzdelávania. Školstvo bolo poštátnené a povinná školská dochádzka bola predĺžená na deväť rokov. Obsah vzdelávania na všetkých stupňoch škôl vychádzal z politiky a zahraničnej orientácie vládnucej (komunistickej) strany. Ruština sa stala povinným vyučovacím predmetom; 24. apríla 1949 bola založená Pionierska organizácia ČSM.

Významným faktom tohto obdobia, bola zmena vo vzdelávaní učiteľov základných škôl. Založením pedagogických fakúlt (1946) sa práve táto skupina učiteľov dočkala vysokoškolskej prípravy.

Školský systém v rokoch 1948–1953 tvorily:

- materské školy
- škola prvého stupňa (1.–5. ročník – národná)
- škola druhého stupňa (6.–9. ročník – stredná)
- školy tretieho stupňa (povinné odborné,, odborné, vyššie odborné školy a gymnáziá)
- vysoké školy.²⁸¹

Prijatím zákona č. 31/1953 Zb. z. sa školská sústava opäť zmenila. Povinná školská dochádzka sa skrátila na osem rokov, zriadili sa osemročné stredné

školy (OSŠ) a jedenástročné stredné školy (JSŠ). Na prípravu učiteľov pre OSŠ sa zriadily dvojročné vyššie pedagogické školy a na prípravu učiteľov 9.–11. ročníkov JSŠ sa zriadili namiesto pedagogických fakúlt (zanikly v roku 1953) vysoké školy pedagogické. Tak ako predchádzajúce obdobia, aj táto doba riešila v oblasti školstva množstvo nedostatkov a problémov, ktoré by sme mohli na základe spomienok respondentov, ktorí v tomto období začali chodiť do školy zhrnúť do nasledujúcich okruhov:

- materiálne nedostatky (vojnou zničené školské budovy bolo treba rekonštruovať, vybudovať, alebo nahradiť),
- obsah vzdelávania prispôsobený potrebám vládnucej strany, povinné vyučovanie ruštiny,
- potláčanie cirkví – prenasledovanie veriacich aj ich detí.

Pre ilustráciu týchto skutočností vyberáme zo vzorky 54 respondentov príspevok v ktorom obaja starí rodičia – vykresľujú charakter doby a jej školské reminiscencie.

A. V. 68 ročný (Národnú školu navštevoval v rokoch 1948–1953 v Hornom Pajeri; druhý stupeň v rokoch 1953–1956 – miesto neuvedené; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – päť tried národnej školy) a M. V. 66 ročná (Národnú školu navštevovala v rodnej obci – názov neuvedený v rokoch 1950–1955; v rokoch 1955–1958, v štúdiu pokračovala na druhom stupni osemročnej odbornej školy v Leviciach, sama ju však označuje za mešťianku)

Otázka: „Aká to bola doba, keď ste chodili do školy?“

Odpoveď – starká: „Boli to veľmi krušné roky. Po februári 1948 nastali veľké zmeny. Naša dedina bola čisto katolícka. Ľudia mali strach. Represálie boli veľké. Všetko sa odohrávalo potichu, ale my deti sme mali nastražené uši a počúvali sme o čom sa potajomky rozprávajú dospelí...hoci sme aj tak ničomu nerozumeli. Každý rok sme mali oslavy súdruha Lenina a Stalina. Vždy sme v škole nacvičovali program a ťahali svojich rodičov na slávnosť. V tom čase sa začali oslavovať aj slávne prvé máje. Do Levíc išla mládež na ovenčených rebriňákoch, aby tam vzdávala hold vedúcim súdruhom KSČ.“

„Každý rok sme mávali majáles, na ktorý sme sa veľmi tešili.

Zmeny pokračovali – začal sa veľký nábor do JRD (jednotné roľnícke družstvo). Dobrovoľne – nasilu zlomili vôľu roľníkov (museli podpísať vstup do družstva, vzdať sa svojho majetku a namiesto na svojom, hospodáriť na spoločnom). Ale napriek tomu v dedine bolo veselo. Lavičky pred domami sa v nedeľu poobede zaplnili, vyobliekané dievky v krojoch sa prechádzali po ceste a my deti sme sa na priedomí hrali.“

Starký: „Myslím, že starká už dostatočne opísala situáciu aká bola, tak sa nebudem opakovať. Boli sme viac menej odrezaní od sveta, ešte nebola televízia. Žili sme na lazoch v Hornom Pajeri a tam bol život ťažký. Bývali sme na kopci,

281 MÁTEJ, J. et. al., 1976, s. 403–408.

kde nebola žiadna voda, skúšali sme vykopať studňu, ale bez výsledku. Vodu, ktorú sme potrebovali na varenie, pitie či umývanie sme si dovážali v sudoch z doliny. Ale mal som krásne detstvo, ktoré by som nevymenil.“

Otázka: „Aký bol školský systém v tých rokoch?“

Odpoveď – starká: „V našej dedine som navštevovala školu 5 rokov. Na začiatku vyučovania sme spievali pieseň: Znej práca vznešená. Chodila som do tzv. jednotriedky – v jednej triede nás bolo päť ročníkov. Mali sme láskavého pána učiteľa, ktorý si vedel s nami všetkými poradiť bez kriku a trestov. Potom som začala chodiť do Levíc do meštianky. Chodili sme každé ráno vlakom a veľakrát peši, keď sme zaspali. V dedinskej škole sa mi páčilo viac, bolo to úplne iné prostredie, všetci sme sa poznali, boli sme ako jedna rodina. Do Levíc som prestúpila preto, že v dedine bola len päťročná národná škola. V Leviciach nás dedinčanov porozdeľovali do viacerých tried. Chvíľu to trvalo, ale zvykli sme si na nové prostredie aj na kolektív. Meštiansku som ukončila záverečnými skúškami. Po nej som išla pracovať, lebo som sa nedostala na školu, kde som si podala prihlášku. Ale rodičia to uvítali, lebo sme mali málo peňazí a každú korunu museli obracať aj trikrát v rukách.“

Starký: „Vyrastal som na lazoch. Školu sme mali jednotriednu. Mali sme tiež jedného učiteľa, ktorý sa venoval všetkým žiakom. Učil všetky predmety a asi to bolo pre neho ťažké, preto bola aj táto jednotriedka zrušená a všetky deti museli chodiť do školy do dediny. V zime to bolo veľmi namáhavé, ale zvládol som to a vychodil som aspoň tých osem rokov povinnej školskej dochádzky. Keďže pochádzam z desiatich detí, tak ma rodičia nechali doma, aby som im pomáhal v poľnohospodárstve.“

Otázka: „Chodili ste zo školy na nejaké výlety?“

Odpoveď: starká – „tak neviem či sa to dá nazvať výletom, ale v zime každý rok na Vianoce sme chodievali do susednej dediny do kultúrneho domu na divadlo, ktoré pre nás deti hrali dedinskí ochotníci. Toto uvítali najmä naši rodičia, ktorí tak mohli pripraviť v pokoji večeru. Nebol to výlet zo školy, ale stretli sme sa tam všetci spolužiaci. Veľmi rada som tam chodila.

Okrem toho sme sem-tam išli na prechádzku do prírody.“

„Taký väčší výlet som zažila až na meštianke v Leviciach, kedy sme išli do Bratislavy vlakom. Išli sme do kina na film Večne spievajú lesy a večer na operu Beg Bajazid. Bol to ohromný zážitok, bolo to pre mňa po prvýkrát, čo som bola v opere. A tiež sme chodili povinne do kina v Leviciach.“

Starký: „Najčastejšie sme chodili do prírody, do lesa. Nechodili sme na nejaké veľké výlety. Ako som už spomínal, mali sme jedného učiteľa, ktorý mal na starosti kopu detí. Mal to ťažké ustrážiť nás v škole, nieto ešte mimo nej! Potom som chodil do školy do najbližšej dediny, stadiaľ si pamätám výlety do Župkova, do Žarnovice, ale najviac mi utkvel v pamäti výlet do Bojníc. Mám rád zvieratá. Bol to krásny zážitok. Aj teraz by som tam hocikedy išiel.“

Otázka: „A čo exkurzie, spomínate si na nejaké?“

Odpoveď: starká – „povinné brigády – to boli naše exkurzie. Zo školy sme chodili na zber mandelíniek (pásavka zemiaková) a na trhanie buriny z repy. K prvému máju sme nacvičovali povinne spartakiádu a každý rok sme sa zúčastnili prvomájového pochodu. Keď som končila meštianku, boli sme na exkurzii v Bratislave v rámci povolania. Navštívili sme strojárске učilište, ale veľmi nás to nebavilo.“

Starký: „Ako som už spomínal – nikam sme nechodili – až na ten výlet do Bojníc si aspoň na nič nepamätám.“

Obsahová analýza spomienok najpočetnejšej skupiny respondentov (54) tejto vekovej kategórie, nás priviedla ku konštatovaniu, že v otázke exkurzií a školských výletov sa neudiali žiadne zásadné zmeny oproti respondentom z predchádzajúceho obdobia. Aj naďalej sa v spomienkach respondentov – ako exkurzie veľmi často uvádzali povinné brigády realizované v poľnohospodárstve. Exkurzie v pravom slova zmysle – teda, ako jedna z organizačných foriem vyučovania, sa v spomienkach respondentov viažu najmä na prehlbovanie učiva z histórie (návšteva hradov, zámkov, múzeí), zo zemepisu či prírodopisu (geografická poloha a zloženie jaskýň a pod.). S postupujúcou industrializáciou Slovenska sa objavujú tiež exkurzie zamerané nielen na spoznávanie významných objektov národného hospodárstva, ale aj na potenciálne profesionálne zameranie mladej generácie – teda na výber povolania (Oravská priehrada a jej priehradný múr, návšteva tovární, strojárni, pekární, konzervární).

Cieľom školských výletov v tejto vekovej skupine – tak ako v predchádzajúcich boli najmä Bojnice a ich zoologická záhrada, Oravský Podzámok, Vysoké Tatry, Dobšinská a Demänovská jaskyňa, ale tiež Bratislava, Brno či Praha. Školské výlety už neboli organizované pre jednotlivcov s najlepším prospechom, či ako odmena za inú činnosť v škole, ale paušálne – najčastejšie na konci školského roka – pre všetkých žiakov, resp. pre tých, ktorých rodičia si to mohli z finančného hľadiska dovoliť.

Z uvedeného množstva respondentov (54) sme ako ukážku spomienok na školské výlety a exkurzie vybrali tri najzaujímavejšie.

Respondentka: A. E., 60 ročná; českej národnosti; do národnej školy začala chodiť v roku 1946 – presný názov obce či mesta neuvedený – okolie Brna; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – vysokoškolské (strojná inžinierka)

Otázka: „Spomínate si na školské výlety?“

Odpoveď: „Na prvom stupni – bola to národná škola – mala päť tried – sme mali výchovu k okoliu. To bolo tuším raz do mesiaca. Spoznávali sme zaujímavosti najbližšieho okolia. Boli sme na Oslavanskom zámku, na kopci v Biskoupách, v Novej Vsi, to je asi všetko, čo si pamätám.“

Otázka: „Prechádzka do okolia bola iba výletom, alebo mala aj vzdelávací, či výchovný zámer?“

Odpoved: „Tieto výlety boli vždy spojené s výkladom o rastlinách, živočíchoch, horninách...a tiež o politike. Bola to silná prosovietska propaganda. Bolo tam ale aj veľa dobrého. Hrali sme loptové hry, spievali sme pri ohni, opekali ryby.“

Otázka: „Ryby?“

Odpoved: „Áno, chytali sme ich v potoku pod kameňmi, obalili sme ich takým ílovitým blatom, hodili do pahreby a potom zjedli. Bolo po vojne, neboli párky, klobásky, ani slanina. Dnes by ma na to nik nenahovoril.“

Otázka: „Hm, pre našu vlasť bolo určite dobré, že ste mali to správne politické uvedomenie spojené s pozitívnymi zážitkami. Ale toto bol ešte dosť skautský štýl, nie?“

Odpoved: „Veď prvé tri roky sme boli ešte skauti. Na pionierov sme sa zmenili až vo štvrtom ročníku. Ako skauti sme chodievali na celodenné výlety cez víkend, a cez prázdniny sme boli dva týždne na Šumave.“

Otázka: „A v rámci školy, nechodili ste niekam ďalej? Myslím napríklad školské výlety na konci roka, alebo exkurzie do podnikov?“

Odpoved: „Na exkurzii sme neboli, ale v šiestej triede sme boli tuším na tri dni v Rožnově pod Radhoštěm. Išlo sa tam autobusom. Absolvovali sme tam túru na kopec Radegast. Pamätám si nočné ´nespaní a řádení´...:-) V siedmej triede sme boli na výlete v Bratislave. To bol krásny výlet. Pamätám si židovskú ulicu, ktorá bola plná obchodíkov, jeden vedľa druhého. Všetky boli pozatvárané a zaistené petlicami. Tiež si pamätám tunel, ktorý bol iba pre autá a pre peších, električka v ňom ešte nepremávala.

Ešte viac ako na výlety sa však chodilo na brigády. Pomáhalo sa družstevníkom zbierať mandelínku zemiakovú, okopávať, pretŕhať, vyberať a osekávať repu, okopávať, ohŕňať a zbierať zemiaky. Tiež sme zväzovali obilie do snopov a ukladali sme ho do ´panákov´.

Ja som navštevovala spevácky súbor. Vystupovali sme s ním na deň matiek, deň baníkov, výročie narodenia Lenina a Stalina...

Napriek ideológii a s ňou spojených absurdít, spomínam na školské roky s láskou, lebo čas detstva a mladosti je napriek ideológii jednoducho krásny.“

Respondent J. Š., 70 ročný, Národnú školu v Budmericiach navštevoval v rokoch 1952–1960; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – stredné odborné s maturitou)

Otázka: „Dedko, spomenieš si na nejaký školský výlet, či exkurziu?“

Odpoved: „V júni v roku 1953, keď som navštevoval školu v Budmericiach, sme išli na výlet do Hřenska v Čechách. Celý výlet sme si vopred zaplatili. V cene sme mali stravovanie, autobus, loď a ubytovanie. Ešte v Bratislave bolo všetko v poriadku. Keď sme prišli do Prahy, nastala menová reforma. Keďže sme vopred mali zaplatenú loď, ktorou sme mali ísť z Prahy do Hřenska, tak museli učitelia platiť ešte nejaké príplatky, aby sme mali čo jesť nasledujúce

dni, a aby sme sa dostali vôbec domov. Keď sme prišli späť na Slovensko, tak išiel náš učiteľ do prezidentskej kancelárie, aby si vyzdvihol náhradu za našu stratu. Každý sme dostali poukážky na obed aj večeru v nejakej reštaurácii (názov si už nepamätám) a potom sme sa vrátili domov.

Na strednej škole (Stredná priemyslová škola strojnícka v Trnave) boli výlety organizované tiež, no chodili sme aj na lyžiarske kurzy.

Pretože boli veľmi drahé, tak si ich nemohli dovoliť všetci, takmer 90% študentov sa preto na ne neprihlásila. Ja som bol na lyžiarskom kurze dvakrát ...no bolo na nich naozaj veselo.“

Respondentka M. B., 64 ročná (Národnú školu v Zubrohlave začala navštevovať v rokoch 1948–1953, po skončení piateho ročníka v rokoch 1953–1956, študovala na osemročnej strednej škole v Námestove, v spomienkach túto školu označuje ako meštianku)

Otázka: „Navštevovali ste prostredníctvom školy aj nejaké výlety a exkurzie?“

Odpoveď: „Áno, samozrejme, no nie všetci rodičia mali peniaze na to, aby ich deti mohli absolvovať výlety a exkurzie. Ja som mala len dvoch súrodencov, takže peniaze mi rodičia vždy dali, lebo im veľmi záležalo na tom, aby som sa ich zúčastňovala. Vždy som sa na ne nesmierne tešila, a potom rodičom ešte o tom doma týždeň rozprávala. Keď sme išli na nejaký výlet, alebo exkurziu išli sme všetky triedy zo školy, nikdy nie ako jedna trieda. Pamätám si, že v siedmom ročníku sme boli z fyziky na exkurzii za Námestovom pozrieť sa na priehradný múr, ktorý doteraz delí Oravskú priehradu od ostatných dedín, aby ich voda nezaplavila. Vo vnútri bola elektráreň a učili nás tam, ako máme šetriť elektrickou energiou. Spomínam si, že tam boli turbíny a my sme mali strach, že sa ten múr pretrhne. Pamätám si, že sme boli tiež v Zvolene na hrade. Tam som prvýkrát videla Rómov. U nás na Orave o nich v tom čase nebolo ani len počuť. Tento výlet stál v tej dobe 20 korún. Pamätám si tiež výlet do Dobšinskej ľadovej jaskyne a Demänovskej jaskyne. Bol to veľký zážitok, nevedeli sme sa vynadávať na toľkú krásu. Myslím si, že za mojich školských čias sme boli výletmi pekne obohatení.

Otázka: „Dalo ti to niečo do života?“

Odpoveď: „Rozhodne áno. Veľmi som si vážila, že som sa vôbec niečoho takého mohla zúčastniť a tiež spoznávať nové veci a získavať informácie aj z praktickej stránky. Bola som vďačná rodičom za každú korunu, ktorú mi našetrili na výlet alebo exkurziu. Snažila som sa vziať si z každého výletu či exkurzie maximum, a tak som to potom učila aj svoje deti.“

Spomienky na školské výlety a exkurzie vo vekovej skupine 59–50 ročných (so začiatkom povinnej školskej dochádzky v rokoch 1957–1966)

Vzorku respondentov, ktorí začali chodiť do školy v rokoch 1957–1966, tvorí čo do počtu najmenšia skupina (9). Ide o rodičov (alebo susedov) tých študentov pedagogickej fakulty, ktorých starí rodičia už nežijú. Napriek tomu, že ide o malú a vekovo najmladšiu vzorku respondentov, zaradili sme ju do nášho príspevku, pretože aj túto vekovú kategóriu zasiahli významné legislatívne školské zmeny.

K takým patrila nový školský zákon č. 186/1960 O sústave výchovy a vzdelávania. Ním sa uskutočnila zásadná školská reforma, ktorá priniesla viacero – najmä organizačných zmien. Povinná školská dochádzka bola týmto zákonom opäť predĺžená na deväť rokov. Reforma, okrem iného, priniesla významné zmeny aj vo vzdelávaní učiteľov. Vyššie a vysoké pedagogické školy boli zrušené, a pre učiteľov základných deväťročných škôl boli podľa vládneho návrhu z 19. júla 1959 zriadené nové vysoké školy – pedagogické inštitúty. V roku 1964 sa pedagogické inštitúty opäť premenili na pedagogické fakulty. Posledným významným legislatívnym opatrením tohto obdobia bol Zákon o vysokých školách zo dňa 16. marca 1966.

Školský systém v tomto období tvorili:

– *predškolské zariadenia (jasle a materské školy),*

– *základné deväťročné školy,*

– *školy pre vzdelávanie mládeže vyžadujúcej osobitnú starostlivosť,*

– *školy s celoročnou starostlivosťou (internátne školy a školy pre záujmové štúdium umení a jazykov),*

– *stredné školy rozličného druhu (odborné učilištia, učňovské školy), stredné školy pre pracujúcich, odborné a stredné odborné školy, stredné všeobecnovzdelávacie školy, podnikové technické školy, podnikové inštitúty,*

– *konzervatóriá a tanečné školy,*

– *vzdelávacie zariadenia spoločenských organizácií,*

– *vysoké školy (univerzitného, ekonomického, technického, poľnohospodárskeho a umeleckého smeru),*

– *školy umožňujúce štúdium popri zamestnaní*

– *zariadenia mimoškolskej výchovy.*²⁸²

Ak v spomienkach na školu, respondentov starších vekových kategórií, rezonovali také nedostatky ako zlé materiálne podmienky, preplnené triedy, nedostatok kvalifikovaných učiteľov, prísna až vojenská disciplína, telesné tresty, tak v spomienkach tejto vekovej kategórie tieto nedostatky úplne absentujú. Školy – najmä začiatkom šesťdesiatych rokov – dostávajú nové, alebo zrekonštruované budovy s patričným materiálnym vybavením, aj keď v malých obciach ešte stále pretrvávajú jednotriedky, počty žiakov v triedach sa znižujú, v školách pôsobia už iba kvalifikovaní učitelia, disciplína nie je taká prísna, aj keď sa telesné

²⁸² HORVÁTHOVÁ, K. – HARGAŠ, M. – BRŤKOVÁ, M., 2006, s. 60.

tresty sporadicky vyskytujú. Vzťah učiteľ žiak však stojí na dôsledne uplatňovanej direktívno-autoritatívnej komunikácii. Obsah vzdelávania je – podobne ako v predchádzajúcom období – ovplyvnený ideológiou vládnucej (jedinej strany), a hoci veriaci už nie sú tak prenasledovaní, ako tomu bolo krátko po februári 1948, v prijímacom konaní najmä na stredné a vysoké školy zohráva významnú úlohu členstvo, resp., nečlenstvo rodičov v komunistickej strane.

O pravdivosti týchto konštatovaní sa môžeme presvedčiť niekoľkými ukážkami zo spomienok vekovo najmladšej skupiny respondentov:

Respondentka J. B., 56 ročná (povinnú školskú dochádzku začala v roku 1960 v Základnej deväťročnej škole v Prešove; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – stredne odborné – bez maturity – učňovská škola)

Otázka: „Na akú ´základnú´ školu si chodila a kde?“

Odpoveď: „Chodila som na Základnú deväťročnú školu v Prešove, ktorá práve vtedy, keď som začala chodiť do školy bola premenovaná na ZDŠ, a práve mňa postihlo predĺženie školskej dochádzky o rok...vtedy som to tak vnímala...dnes by som sa tam rada vrátila.“

Otázka: „Koľko žiakov bolo v triedach?“

Odpoveď: „V jednej triede – v ročníkoch 1.–4. bolo cca 25–27 žiakov, vo vyšších triedach od 5.–do 9. bolo v triede 30–32 žiakov.“

Otázka: „Koľko tried mala škola do ktorej si chodila?“

Odpoveď: „Škola mala 18 tried, z každého ročníka dve. V škole bolo zhruba 250 žiakov.“

Otázka: „Akých vyučujúcich si mala na ZDŠ?“

Odpoveď: „V tom čase bolo v škole viac učiteľov – mužov, ako tomu je teraz. V počte pedagógov bola zhruba polovica mužov a polovica žien.“

Otázka: „Aké zaužívané pravidlá, zvyklosti boli v čase tvojej dochádzky na základnú školu?“

Odpoveď: „Bolo ich viac. Počnúc celkovým rešpektom a prístupom žiakov k svojim učiteľom. Napríklad, pri vstupe učiteľa do triedy, resp. pri vstupe akejkoľvek dospeléj osoby do triedy – všetci sa žiaci na znak pozdravu – postavili. Sadli si až na pokyn učiteľa. Pri odchode učiteľa z triedy, žiaci stáli až kým vyučujúci nezavrel za sebou dvere. Na chodbách sme zdravili všetkých učiteľov, bez ohľadu na to, či nás učili, alebo nie jednotným pozdravom: ´Česť práci, súdruh učiteľ, súdružka učiteľka.´ Po tretej vyučovacej hodine bola tzv. veľká prestávka. Vtedy všetci žiaci – až na týždenníkov – opustili triedu a povinne sa prechádzali buď na chodbe, alebo na školskom dvore – vo dvojiciach. Zároveň sa pritom konzumovala desiata, žiadne naháňanie sa, či vykrikovanie neprichádzalo do úvahy.“

Otázka: „Čo bolo také, čo dnes nie je?“

Odpoveď: „Bolo to prijímanie detí do pionierskej organizácie. V prvých ročníkoch sme boli iskričky a v tretej triede sme vstupovali do pionierskej orga-

nizácie *‘dobrovoľne – nasilu’*, to znamená, že sa nás, ani našich rodičov nikto nepýtal, či to chceme, alebo nie. Skladali sme pioniersky sľub, rodičia nám na svoje náklady kúpili *‘pioniersku uniformu’* a pri skladaní sľubu sme každý dostali tzv. pioniersku šatku a odznak. Tieto sľuby sa skladali na miestach pamätníkov druhej svetovej vojny, ako prejav úcty padlým vo vojne. Žiaci našej školy najčastejšie skladali pioniersky sľub pri pamätníku padlým v Dargove. My ako žiaci sme z toho mali celkom radosť, pretože to bol pre nás výlet a nemuseli sme sa vtedy učiť. Ako deti sme nechápali politicko-ideologické pozadie týchto akcií.“

Otázka: „Chodili ste na výlety, alebo exkurzie?“

Odpoveď: „Chodili sme najmä na jednodňové výlety, najviac po lokalitách východného Slovenska, najčastejšie to boli Vysoké Tatry, Slovenský raj, Pieniny. Organizovali ich učitelia vždy na konci školského roka a zúčastňovali sa na nich žiaci z viacerých tried a ročníkov.“

Otázka: „Mohla si, po skončení základnej školy, ísť študovať na ktorúkoľvek strednú školu?“

Odpoveď: „Teoreticky áno, no prax bola taká, že okrem výborného prospechu a dobre zvládnutým prijímacím pohovorom, bolo rozhodujúce tiež členstvo rodičov v komunistickej strane. Deti členov KSČ mali tento fakt zvýraznený na prihláškach do škôl červenou ceruzkou. A ako som sa neskôr od jednej učiteľky dozvedela, to bola tá najlepšia pozvánka na prijímacie pohovory. Moji rodičia nikdy do strany nevstúpili, tak som sa nedostala tam kde som chcela ísť (stredná zdravotnícka škola), ale len na učňovku.“

Otázka: „Veľmi ťa to mrzelo?“

Odpoveď: „Viac ako veľmi, ale všetko asi malo byť tak, ak to bolo, na učilišti som sa zoznámila s tvojím starým otcom, a toho by som celkom iste na“ zdravke! nestretla.“

V otázke exkurzií a školských výletov najmladšej vekovej skupiny, môžeme povedať, že tak exkurzie, ako aj výlety sa stali pravidelnou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu. Exkurzie – boli najmä v tomto období vnímané skutočne ako exkurzná demonštrácia – cieľom ktorej bolo umožniť žiakom vnímať javy v adekvátnom, skutočnom, reálnom prostredí. Keďže boli súčasťou vyučovania, tak boli povinné pre všetkých žiakov. Nikto z respondentov neuvádzal finančnú náročnosť, resp. finančná otázka nebola u žiadneho respondenta uvedená. Po obsahovej stránke by sme ich mohli rozdeliť na exkurzie literárneho charakteru, historicko-vlastivedné, prírodovedné, technické. Spravidla skôr komplexné – medzipredmetové, ako monotematické.

Pokiaľ povinné exkurzie boli časovo organizované buď na začiatku, počas alebo na konci školského roka, či po prebratí istého tematického celku, tak školské výlety – organizované výlučne na báze dobrovoľnosti – boli realizované vždy na konci školského roka.

Z malého súboru spomienok na školské výlety a exkurzie uvádzame dva príspevky, ktoré majú tematicky – samé osebe – dostatočnú výpovednú hodnotu.

Respondentka F. V., 50 ročná (Základnú deväťročnú školu v Bánovciach nad Bebravou začala navštevovať v roku 1966; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – stredné odborné s maturitou).

Otázka: „Mali ste možnosť zúčastniť sa školských výletov a exkurzií v čase povinnej školskej dochádzka, alebo aj po nej?“

Odpoveď: „Určite!“

Otázka: „Boli povinné, či dobrovoľné?“

Odpoveď: „Exkurzie boli povinné. Boli zamerané na rozšírenie učiva, teda spojenie teórie s praxou. Ak počítam návštevy v Banskej Bystrici v pamätníku SNP, Slavín v Bratislave, pamätník v Skycove – všetko to boli exkurzie v rámci hodín dejepisu a literatúry. Alebo ak sme napríklad preberali učivo o významnom spisovateľovi, tak sme navštívili jeho rodisko alebo pamätnú izbu.“

Otázka: „A na strednej škole?“

Odpoveď: „Našťastie som sa dostala na zdravotnícku školu, aj keď v tom čase to bol veľký problém. V rámci štúdia na zdravke sme chodievali na exkurzie do nemocníc, napríklad sme boli v Bratislave na Kramároch.“

Otázka: „Školské výlety a exkurzie sa konali pravidelne, alebo boli rozdelené?“

Odpoveď: „Exkurzie boli v rámci vyučovania a výlety na konci školského roka.“

Otázka: „Mali ste možnosť cestovať do zahraničia?“

Odpoveď: „Počas totality to bolo možné, len do krajín tzv. socialistického tábora. Ale my sme chodili iba na tuzemské výlety či exkurzie.“

Otázka: „Zažili ste počas výletov alebo exkurzií niečo pekné, alebo také, čo vám utkvelo v pamäti?“

Odpoveď: „Na základnej škole, sme boli na divadelnom predstavení (už si nepamätám názov hry) na Novej Scéne v Bratislave. Cestou späť sa stala tragická nehoda. Dievča menom Vlasta sa už z toho výletu živá domov nevrátila. Zrejme si pomýlila dvere a počas jazdy vo vlaku ich nešťastnou náhodou otvorila. Tlaková vlna vzala so sebou toto veľmi pekné a šikovné dievča. Bol to šok rovnako pre mňa ako aj pre ostatných, najmä pre učiteľský zbor. Po tomto nešťastí boli výlety zakázané. Samozrejme, boli aj pekné zážitky – ako výlety do Tatier, jaskýň, bojnickej zoo, ale toto mi najviac utkvelo v pamäti.“

Otázka: „Dali vám exkurzie niečo do života?“

Odpoveď: „Niektorých to ovplyvnilo pri výbere povolania, ale ja som vždy vedela, že chcem byť zdravotnou sestrou... a do nemocníc sme v rámci základnej školy nechodili, takže mňa exkurzie profesionálne neovplyvnili, no celkom iste mi rozšírili teoretické vedomosti o praktickú stránku.“

Respondent I. U. 55 ročný (Základnú deväťročnú školu v bližšie neuvedenej obci navštevoval v rokoch 1961–1970; najvyššie dosiahnuté vzdelanie – stredné odborné s maturitou)

Otázka: „Kde ste chodievali na školské exkurzie a výlety?“

Odpoveď: „Na exkurzie sme chodievali na stavbu – z nej sme opisovali, aké stroje pracovali na naozaj veľkej stavbe, pomáhali sme si na hodine slovenčiny magnetofónovou nahrávkou, vtedy novinkou (pre nás) porovnateľnou s dnešnými plánmi letu na Mars. Iná exkurzia bola u včelára, mnohí sme sa báli, lebo kto sa pri vyberaní medu z plástov najviac oháňal, ten dostal žihadlo, hoci ujo včelár stále hovoril, aby sme sa nehýbali.“

Otázka: „Ktorá exkurzia alebo výlet vám najviac utkvел v pamäti?“

Odpoveď: „Mne sa najviac páčila exkurzia v závode na výrobu ložísk, kde sme neverili vlastným očiam, lebo všetko robili japonské roboty, a tety ich „len“ sledovali a všetky pritom desiatovali. Pri každom takomto kontrolnom pracovisku mali svoj stôl a ventil, z ktorého tiekla sóda. Ložiskové kolieska (jedno väčšie – vonkajšie, druhé menšie – vnútorné) – to sme my chlapci vedeli, ale nedalo nám to pokoj – a chceli sme vedieť, kto a ako to ložisko zloží? Keďže som bol najviac zvedavý a pani – pardon – súdružka učiteľka nemala na to nervy, poslala ma za majstrom. A ja hneď naňho, že: ‘Ukážte mi toho malého Japonca, čo skladá tie kolieska dokopy!’ Majster sa zasmial a otvoril bočné dvere jedného robota a tam nebolo nič – teda bolo – ale ako aj dnes vo vnútri počítača – len doska plná mini súčiastok, ktoré sme dovtedy u nás nevideli. Tie roboty mali nad sebou ešte vyššieho robota – kontrolóra, ktorý vypočítaval a dával dokopy krúžky a guľôčky, aby boli podľa normy. Tie, ktoré nevyhovovali, hneď vyradil a po páse poslal do odpadkového koša.

Aj guľôčky kontroloval veľmi zvlášťne – padali po jednej veľmi rýchlo z výšky na naklonené kovové dosky, z prvej na druhú a druhej na tretiu. Guľôčka, ktorá nezodpovedala norme, spadla na podlahu – to vraj boli ‘nepodarky’.

Otázka: „Čo bolo cieľom exkurzie?“

Odpoveď: „Na tejto exkurzii sme mali vidieť, že celá výroba súčiastok, strojov, áut – sa dá urobiť robotmi. Neverili sme tomu, ale dnes – po štyridsiatich rokoch je to skutočnosť.“

Otázka: „Ovplyvnila vás táto exkurzia pri výbere povolania?“

Odpoveď: „Hoci to bolo veľmi zaujímavé, nemal som v úmysle pracovať v strojárstve. Vyštudoval som strednú priemyselnú školu stavebnú.“

Otázka: „Mali ste potom v škole napísať o tom slohovú prácu, alebo niečo podobné?“

Odpoveď: „Nie, hoci o tejto fabrike sme často písali slohové práce. Táto fabrika bola totiž v tej dobe unikát – chladničku a malinovku na každom robotníckom pracovisku – nevidel len tak hoci kto – a ani nám to nikto – najmä z rodičov – vtedy neveril.“

Otázka: „Čo vám dali tieto exkurzie do života?“

Odpoveď: „Dali mi možnosť poznať realitu, spojiť teoretické vedomosti školy s reálnou výrobnou praxou. To predovšetkým, no a samozrejme rozšírili moje po-

znanie aj o mravný rozmer – keď som ako malý žiak videl pracovať dospelých – vážil som si každý výtvar ľudského rozumu a ruky, ktorý pomáhal množstvu iných ľudí.

Na záver môžeme konštatovať, že odhliadnuc od toho, v akej dobe sa exkurzie či školské výlety uskutočňovali, okrem kognitívnej stránky – predovšetkým prostredníctvom zážitku – rozvíjali také vlastnosti osobnosti ako úcta k výsledkom vlastnej práce (v prvých obdobiach boli za odmenu), úcta k ľuďom a ich práci, súdržnosť, empatiu, schopnosť podeliť sa, ale aj schopnosť prispôbiť sa ostatným. Pretože v neposlednom rade to boli (zväčša) emocionálne pozitívne prežívané chvíle v ktorých sa vymýšľali šibalstva, pestovali priateľstva, partnerstvá, lásky, chvíle, ktoré navždy zostali v spomienkach ako chvíle radosti a šťastia.

Historický exkurz – zameraný na exkurzie a školské výlety – realizované na základnom či strednom stupni vzdelávania ukončíme spomienkami vysokoškolského pedagóga a jeho študenta, aby sme tak získali nielen pohľad z oboch strán, ale aby sme zdôraznili – aj v súčasnosti veľmi aktuálny – výchovný i vzdelávací význam týchto školských či mimoškolských foriem vyučovania na všetkých stupňoch škôl – od školy materskej po školu vysokú.

Spomienky na exkurzie z pohľadu pedagóga (doc. PhDr. Milada Brtková, CSc.; na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského pôsobila ako vysokoškolský pedagóg v rokoch 1965–2006).

„Poslucháči Pedagogickej fakulty UK v Trnave v rámci študijného programu (dejepis v kombinácii) v rokoch 1965–1986 absolvovali tri šesťdňové povinné exkurzie po skončení ročníka. Exkurzie korešpondovali s odbornou prípravou a boli zamerané tematicky. Dve exkurzie sa realizovali na Slovensku a jedna v Čechách. Na Slovensku sa študenti oboznámili s archeologickými vykopávkami z najstarších čias, s rozvojom banských miest, s obdobím nadvlády Turkov, s budovaním hradov a zámkov, s pôsobením Štúrovcov na Slovensku, s činnosťou Matice slovenskej a patronátnymi gymnáziami, s obdobím druhej svetovej vojny a SNP. Spoznali Slovensko od západu až po Duklu.

V Čechách to boli pamiatky z obdobia Veľkej Moravy, počiatkov českého štátu, husitského hnutia, českých hradov a zámkov, spoznávanie Prahy ako symbolu českej štátnosti.

Poslucháči boli priamymi aktérmi exkurzie, k jednotlivým historickým miestam si pripravovali referáty s ktorými oboznámili aj ostatných poslucháčov, boli sprievodcami po historických udalostiach. Vytvárali si albumy, ktoré boli súčasťou klasifikovania, nešlo o formálnu záležitosť, lebo zážitky zostali nielen v pamäti, ale aj na papieri.“

V čom bol prínos exkurzií?

a/ odborný

b/ spoločenský

c/ v komunikácii medzi pedagógmi a študentami

d/ v neformálnej výchove k vlastenectvu a národnej hrdosti.

„Myslím si, že sa najmä tu realizovalo príslovie: „Lepšie raz vidieť ako stokrát počuť.“ Aj dnes po rokoch na stretnutiach s absolventmi rezonujú živé spomienky na časy, keď sme po odbornej celodennej práci navštívili napr. v Prahe divadlo Rokoko, alebo sme si posedeli pri pive u Fleku, alebo v Českých Budejoviciach a pod., to sú spomienky na ktoré sa nezabúda.“

Spomienky na exkurzie z pohľadu študenta (doc. PaedDr. Ján Danek, CSc.; v súčasnosti dekan Filozofickej fakulty Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave).

„Počas vysokoškolského štúdia učiteľstva v rokoch 1973–1977 sme absolvovali tri odborné exkurzie a to v rokoch 1974, 1975 a 1976. Prvá exkurzia bola v roku 1974 a viedla trasou v oblasti Slovenského národného povstania, čiže od Trnavy, cez Nitru, Banskú Bystricu, Brezno, Kremnicu až po Duklu. Zoznámili sme sa „na tvári miesta“ s pozíciami partizánov i povstaleckej Slovenskej armády a mali sme možnosť diskutovať s priamymi účastníkmi Povstania – s prof. O. Stojkom, prof. J. Brtkom, a pani Obozovou zo Sklabine. Práve pani Obozová írečitým jazykom vyjadrila všetky svoje pocity a vlastné skúsenosti. Zaujímavý bol čas strávený na Dukle a v Múzeu vo Svidníku, kde opäť priami účastníci bojov vyjadrovali svoje spomienky a boli to spomienky kruté, najmä v citovom pohnutí bojovníkov, ako po ich boku padol kamarát, mína roztrhala ďalších vojakov, ako vstupovali do vypálených dedín a pod. Našu pozornosť motivovala aj skutočnosť, že jeden spolužiak bol už po povinnej vojenskej službe a všetky študijné aktivity bral veľmi vážne a tým pádom museli byť vážni aj ostatní spolužiaci.

Druhá exkurzia bola literárna a viedla po stopách slovenských spisovateľov. Bola to cesta od múzea k múzeu, od rodného domu k rodnému domu, ale cesta poučná a podnetná. S úctou sme stáli pred farou v Hlbokom, kde pôsobil J. M. Hurban a kde boli položené základy spisovnej slovenčiny. Potom sme spomínali na J. Hollého na Dobrej Vode, poklonili sa pri hrobe Ľ. Štúra v Modre, pripomenuli sme si činnosť A. Bernoláka pri jeho súsoší v Trnave, prešli na Oravu a pripomínali si oravských rodákov s dôrazom na P. O. Hviezdoslava. Potom v Radvani na A. Sládkoviča a postupne sme navštívili rodiská mnohých ďalších slovenských spisovateľov. Prínosom exkurzie bola aj skutočnosť, že každý študent mal pripravený ku konkrétnej osobe referát a tak mal príležitosť zistiť aké to je ‘príjemné’, keď pri jeho výklade spolužiakov zaujímajú celkom iné oblasti života.

Ale aj tak, najveselšie bolo počas presunov v autobuse a na miestach nocovania. Spievali sme pieseň: ‘fľaša, fľaša milovaná’, večer sme hľadali kolegu

Vážana a on bol s kolegyňami, pri všetkej slušnosti v posteli, a v tej chvíli tam boli všetci účastníci exkurzie (samozrejme okrem našich profesorov) apod.

Významná bola exkurzia – opäť historická – po českých historických miestach, počnúc brnenským Špilbergom a sedením na ostrej hrane kozy, spomínajúc na Babinského, ďalej cesta k Mohyle mieru v Slavkove pri Brne a mudrovanie nad možnosťami zvrátov bitky troch cisárov, poznávanie Znojma, architektonicky krásneho Českého Krumlova, návšteva Čiernej veže v Klatovoch a spomienky „nášho vojaka“ na jeho vojenskú činnosť v tejto oblasti, návšteva zámku Hluboká, Českých Budějovic a najkrajšia zastávka – Praha. Poznanie Hradčan, Staromestského námestia, Václavského námestia a ďalších historických kútov Prahy, vrátane Kostola Cyrila a Metoda s analýzou postavenia atentánikov na R. Heydricha a zmyslu tohto činu, spomínanie na obeť v Lidiciach a koncentračnom tábore v Terezíne.

Realizácia exkurzií nebola len prínosom k poznaniu, ale aj prínosom k lepším medziľudským kontaktom medzi študentmi jednotlivých ročníkov a zvlášť poznávanie ústretovej snahy učiteľov, ktorých sme pochopili ako normálnych ľudí, otvorených pedagógov, kvalitných odborníkov a spolupracujúcich kolegov. Veľmi zaujímavé boli spracované závery a poznámky z exkurzií – za ktoré sme dostávali zápočet. Výraznou črtou všetkých poznámok bola skutočnosť rovnakosti – lebo každé miesto spracoval jeden kolega a ďalší mu text odobrili poslušným opísaním.

V každom prípade exkurzie mali obrovský význam a to význam nielen odborný, ale aj spoločenský a komunikačný. Vychádzajúc z historických skúseností je potrebné uviesť, že aj v súčasnosti by mali byť školy podporované v realizáciách exkurzií, lebo poznávanie udalostí i osobností „na miestach činu“ je nenahradiiteľné. Podobne ako aj spoznávanie sa študentov a ich učiteľov navzájom.

Vycházky a výlety v průběhu stotřicetileté historie čáslavského gymnázia

Drahomíra Nováková

Výlety byly a jsou neodmyslitelnou součástí školního života a každý z nás jistě nějaký zažil na vlastní kůži. Ve svém příspěvku jsem se pokusila vysledovat na základě pramenů, především pamětních knih a školní agendy, dobového tisku, výročních zpráv, jubilejních sborníků i výpovědí pamětníků, jak se průběhu stotřicetileté historie čáslavského gymnázia proměňoval charakter školních výletů. Ještě Sbírka normálií platných pro české střední školy z roku 1902 uvádí mezi školními akcemi školní výlety jako akce „v době příhodné a za přiměřeným účelem konané s celým ústavem a zdůrazňuje, že ...za pořádek a nezávadnost eventuelních produkcí žáků odpovídá ředitel se sborem učitelským... Hromadné vycházky tohoto druhu potřebí oznámiti také politickému úřadu“.²⁸³

Jak je vidět z citovaného dokumentu, školní výlet byl původně chápán jako hromadná vycházka všech žáků školy, za jejichž nezávadné chování odpovídal ředitel spolu s učiteli. Zároveň je zde zmíněna ohlašovací povinnost, což naznačuje, že se úřady do jisté míry obávaly shromáždění většího množství mládeže. Vedení školy je také nabádáno, aby příprava veřejných produkcí neodváděla žactvo od školního učení. Jak je zřejmé, u výletů tohoto typu byla na prvním místě funkce propagační, nikoliv vzdělávací.

Čáslavské gymnázium letos oslavilo 130. výročí svého založení. Již na začátku 19. století čáslavští usilovali o přenesení gymnázia z Havlíčkova, tehdy Německého Brodu do Čáslavi, ale neúspěšně. Nakonec gymnázium vzniklo jako jedno z posledních v našem regionu, a to jako škola zřízená obcí, neboť žádosti čáslavských měšťanů o zřízení státní školy ministerstvo kultu nevyhovělo. Dne 15. září 1880 byla tedy slavnostně otevřena první třída se sedmdesáti žáky. Výuka probíhala v budově měšťanské školy, protože nová budova byla otevřena až následujícího roku v září 1881. Prozatímním ředitelem školy se stal dr. Reinhold Stránský, který byl do roku 1884 zároveň i školním inspektorem pro čáslavský a chotěbořský okres. V roce 1884 poté, co se vzdal funkce inspektora, byl potvrzen jako definitivní ředitel. Jeden z jeho bývalých žáků ho líčí jako „obra s dlouhýma ohnutýma nohama... přísného... který mnoho naučil a ač se ho všichni báli, přece byl i oblíben.“²⁸⁴

Pamětní kniha čáslavského nižšího gymnázia z let 1880–1938²⁸⁵ (v zápisech vedených samotným ředitelem) se poprvé zmiňuje o výletu až v roce 1882, kdy „2. června podnikl ústav za účastenství domácího i okolního obecnstva zvláštním vlakem místní dráhy celodenní výlet na Lichnici a do Hedvikova, při němž žáci zpěvy, výstupy sólovými a hrami bavili se“, neboť nejdříve obšírně

²⁸³ Sbírká normálií platných pro české střední školy. Sestavil Antonín Šetelík. Praha 1902, s. 21.

²⁸⁴ Padesát let gymnázia v Čáslavi. Čáslav 1930, s. 19.

²⁸⁵ Pamětní kniha, Spisovna gymnázia Čáslav, zápis za rok 1881/2.

²⁸⁶ Padesát let gymnázia v Čáslavi. Čáslav 1930, s. 28.

²⁸⁷ O celoškolních výletech viz. např. ŘEZNÍČKOVÁ, K.: Študáci a kantoři za starého Rakouska. Praha 2007.

²⁸⁸ Stručný slovník pedagogický, 1. díl. Praha 1891, s. 306.

líčí okolnosti vzniku školy a problémy s jejím umístěním. Zda se výlety v prvních dvou letech existence školy nekonaly, nebo jim pan ředitel nepřikládal význam, nevíme, neboť výroční zprávy z tohoto období nejsou. Na výlet v roce 1882 vzpomíná absolvent čáslavského gymnázia Jan Kostkan ve sborníku vydaném k 50. výročí školy a zmiňuje, že cestou hrála studentská kapela „což obecenstvo, které s námi jelo v hojném počtu, přijalo s povděkem“.

V dalším roce se šlo do Janského lesa opět „za hojné účasti čáslavského občanstva, které tak osvědčilo své sympatie studujícím“.²⁸⁶ Výlet z roku 1884 je ve školní kronice opět zachycen velmi stručně: „Ústav konal dne 28. června 1884 odpoledne výlet na Kamajk za velikého účastenství obecnstva a ku všeobecné spokojenosti“.

Je zřejmé, že výlety v té době ještě nebyly pojímány jako interní záležitost školy, případně třídy, ale jako zábava dnes bychom řekli celokomunitního rozměru, které se účastnili všichni příznivci školy. Jednalo se spíše o pěší vycházky do nedalekého okolí, jejichž cílem nebylo ani tak načerpání nových vědomostí, jako společná zábava a nejspíše i určitá prezentace školy na veřejnosti, kde nechyběla hudba, žertovné výstupy, zpěvy, hry a závody. Podrobnější informace o náplni výletů čáslavského gymnázia se bohužel nedochovaly, ale můžeme tak usuzovat z dochovaných dokumentů jiných škol. Podobné výlety byly pořádány například v Jindřichově Hradci, Havlíčkově Brodě nebo Jičíně. Je zajímavé, že se nekonaly na pražských školách. Jednou z podmínek jejich uskutečnění totiž bylo těsné provázání života školy a města.²⁸⁷

Zdá se, že v poměrně krátké době se nejspíše v souvislosti s rozšiřováním školy charakter výletů změnil. Možná svou roli sehrálo i definitivní potvrzení Reinholda Stránského ve funkci ředitele školy, které bylo spojeno se složením funkce inspektora. Z celoškolní veselice s hojnou účastí veřejnosti se stala interní akce třídy. Svůj podíl na tom mohl mít i strach ředitelství, aby škola neupoutala nežádoucí pozornost nadřízených úřadů, či naopak snaha učinit z výletu pedagogicky hodnotnou vzdělávací akci. Tu odráží také Stručný slovník pedagogický z roku 1891, který oceňuje význam zejména exkurzí a vycházek: „Exkurze, vycházky ve školní době mají poskytovat názorný materiál pro vyučování... Jsou-li vedeny soustavně, konají-li se s náležitou přípravou učitelův a s menším počtem žactva, mohou vyučování školní znamenitě podporovati a doplňovati.“²⁸⁸

Zápisy v kronice v některých letech školní výlety ani nezmiňují, například v roce 1886 nebo 1888, případně odkazují na výroční zprávy. V nich jsou prezentovány výlety i vycházky nyní už jednotlivých tříd, ale opět velmi stručně. Je zde uváděna třída, datum, cíl výletu, případně dopravní prostředek, a jména pedagogů. Vedle tradičních cílů škola reagovala i na aktuální události. Například v roce 1891 se všichni žáci vydali vlakem do Prahy. Výlet to byl dokonce dvou denní. První den navštívili Jubilejní výstavu a druhý den byl věnován nejvýznamnějším památkám. Nebo 17. dubna 1912 se všechny třídy zúčastnily vycházky

za účelem pozorování zatmění Slunce. Velmi oblíbeným cílem vycházek a výletů byly Železné hory–Žleby, Třemošnice, Lichnice, Kraskov, Seč, Hedvičino údolí, dále Český ráj, Moravský kras, Adršpašské skály, Babiččino údolí, Posázaví. Do vzdálenějších destinací se žactvo obvykle dopravovalo vlakem, neboť od sedmdesátých let 19. století byla Čáslav napojena na Severozápadní dráhu.

Vycházky, často jen odpolední, byly záležitostí pěší dlouhou obvykle 10–15 km. Výjimečná svou délkou byla vycházka, kterou uspořádal v červenci roku 1899 učitel František Kohout pro žáky třetí třídy přes Bučice a Starkoč do Podhořan, odtud přes Lipovec do Ronova, Žlebů a přes Markovice a Filipov zpátky do Čáslavi – celkem 32 km! Ještě o tři kilometry více ušli žáci v roce 1904 s týmž učitelem, když se vydali přes Močovice a Kluky na Sion a odtud přes Malešov a Roztěž do Kutné Hory.

Vycházky do okolí mívaly i ryze praktickou náplň, například profesor Otakar Holländer rád podnikal s žáky vycházky do okolních lesů „*za účelem sběru os-
truzinového listí*“ (*Výroční zpráva* 1915/16), případně byly pojímány jako zimní pochod: „*vycházka do zasněžené přírody*“, kterou podnikli v lednu 1914 profesoři Dědeček a Kopecký se sekundou. Šestikilometrovou vycházku na krchlebskou silnici za účelem pozorování západu slunce a seznámení se s krajinou vedl profesor Zikmund v březnu 1903.

Obecně přispívaly tyto výlety a vycházky nejen k rozšiřování znalostí žactva, ale také ke zvyšování jeho fyzické kondice a částečně suplovaly tělocvik, který byl sice od roku 1883 na gymnáziích předmětem povinným,²⁸⁹ ale školy většinou neměly vlastní tělocvičnu. Pravidelně se konaly i exkurze do průmyslových podniků, ať už cukrovaru, pivovaru, lihovaru nebo plynárny či elektrárny. Vyskytovaly se i vycházky dějepisné, například do evangelického a katolického kostela a synagogy nebo do čáslavského muzea (*Výroční zpráva* 1912/13).

Podobný charakter měly výlety a exkurze i za první republiky. Ve třicátých letech 20. století podobně jako před první světovou válkou nabývají na četnosti pochodová cvičení. Ve školním roce 1936/7 byla pořádána dokonce čtyři. Ve školním roce 1939/40 byly ministerstvem školství zakázány vícedenní výlety, takže se konaly pouze výlety jednodenní.

V následujícím školním roce začala postupná likvidace školy, kdy školní místnosti začaly být propůjčovány pro německé kurzy, v dubnu roku 1941 zabrali Němci téměř celou budovu, čímž bylo vyučování přerušeno. V roce 1944/45 ustala výuka zcela. S obnovou se začalo hned po osvobození, ale komplikace byly zcela překonány až ve školním roce 1946/7. Byly též obnoveny výlety a exkurze do obvyklých cílů (Adršpašské skály, Moravský kras, Český ráj). Některé byly i třídenní.

Pro následující období bohužel chybějí prameny. Až do počátku šedesátých let není vedena školní kronika, nedochovaly se výroční zprávy. Zápisy ze školního roku 1961/62 zmiňují školní zájezd na veletrh do Brna a exkurzi do cukro-

varu ve Vrdech. V šedesátých letech se také prohlubuje „pracovní“ výchova. Studenti jsou vysíláni na chmelové brigády, místo výuky ve školních lavicích pomáhají při sběru brambor.

V letech normalizace přibývá mimoškolních akcí výrazně politicky zaměřených, například v roce 1972 navštívili všichni studenti výstavu *Co připravovala reakce našemu lidu* v místním kulturním středisku a zúčastnili se setkání s bangladéšskými studenty v Praze. Mnozí z nás pamatují směny Národní fronty a další sobotní brigády, závazky k výročím. Vybraní jedinci se mohli zúčastnit brigády v Sovětském svazu. Jejich nominaci projednávala zvláštní komise, která zhodnotila jejich chování, prospěch a kádrové předpoklady. Ideologie se dostávala i do výletů – některé byly koncipovány jako „*putování po stopách národně osvobozeneckých bojů*“, cílem dalších byla návštěva muzea Klementa Gottwalda v Praze.

Sametová revoluce otevřela hranice, a proto mohly být pořádány školní výlety i do zahraničí. Ne pro všechny jsou však finančně dostupné, proto jsou často organizovány napříč třídami, jako například oblíbený zájezd do předvánoční Vídně nebo Drážďan. Velmi dobré spojení jazykové a faktografické výuky představují výměnné zájezdy, kdy žáci pobývají v rodinách svých vrstevníků, což jim umožňuje daleko širší poznání života v jiné zemi.

Co tedy dodat na závěr? Školní výlety byly, jsou a s největší pravděpodobností i budou, ale jejich charakter se samozřejmě mění. Doprava je komfortnější a cíle vzdálenější. Na druhou stranu školní výlety ztrácejí na atraktivitě v očích žactva, jehož fyzická kondice se snižuje a představa pěší turistiky žáky spíše děsí než láká. Klesá i ochota vyučujících absolvovat takovéto podniky vzhledem k časté nekázní žáků a finanční krizi, která zasáhla výrazně i do rozpočtu škol. Vzhledem k těmto skutečnostem nabývají stále větší obliby pobyty nabízené specializovanými agenturami, které místo klasických cílů poskytují žactvu různější adrenalinové aktivity pod vedením speciálně proškolených instruktorů.

²⁸⁹ CHLUP, O. – KUBÁLEK, J. – UHER, J.: *Pedagogická encyklopedie*, III. díl. Praha 1940, s. 92.

Vhodný doplněk učiva.

Prvorepublikové školní slavnosti a výlety na Drahotušku

Helena Kovářová

Tento příspěvek na konkrétních příkladech zjišťuje formy, možnosti realizace a faktory, které ovlivňovaly podobu školních slavností v regionu Drahotuška v letech 1918–1938. Konkrétně se jedná o školy v městečku Drahotuše (pětitřídní obecná škola a třítřídní měšťanská škola) a sedm vesnických škola (dvoutřídky v Milenově, Hrabůvce, Velké a jednotřídky ve Slavíči, Klokočí, Radíkově a Podhoří)²⁹⁰. Školu v Uhřínově nebylo možné do výzkumu zahrnout z důvodu nedostatku vhodných pramenů. Vesnička Lhotka jako jediná v regionu neměla vlastní školu a byla přiškolená k Velké.

Školní slavnosti byly oblíbené již před první světovou válkou. V době první republiky byly daleko četnější a nabývaly nejrůznějších podob. Učitelé i žáci věnovali tomuto způsobu doplňkové výuky v letech 1918–1938 mnoho úsilí a času. Většina z dlouhé řady výročí, která zemská i okresní školní rada doporučovala slavit, byla učitelem oslavně vzpomenua v hodinách (např. dějepisu, českého jazyka nebo nového předmětu občanské nauky). Příprava tolika programů by byla, co se týče doplnění výuky zejména na vesnických malotřídkách, spíše kontraproduktivní. To znamená, že v tomto případě žáci ze školních lavic nevyšli. Ve většině škol byla prostřednictvím oslavného projevu či přednášky učitele ve vyučování připomínána výročí bitvy na Bílé hoře, bitvy u Zborova, Národního divadla, J. A. Komenského, Jana Žižky, Jana Husa, B. Smetany, A. Dvořáka, sv. Václava a dalších osobností české kultury. Ve třicátých letech 20. století byly ve školách nařízeny oslavy související se spřátelenou Jugoslávií. Jak je patrné i ze zkráceného výčtu výročí, souvisel výběr s ideou nového Československého státu a jeho politikou.

Další oblíbenou formou byla tichá školní slavnost, v kronikách označovaná také jako domácí. Tímto způsobem byly slaveny zejména tyto svátky: 28. říjen (státní svátek Den svobody), 7. března narozeniny prezidenta T. G. Masaryka, 1. května (státní svátek práce), od poloviny dvacátých let 20. století svátek matek a od roku 1936 narozeniny prezidenta E. Beneše. Tato forma slavnosti vyžadovala již náročnější přípravu. Místnost (většinou třída, ale mohlo se jednat i o odbornou učírnu) bývala vyzdobena. V městečku Drahotuše dobře fungovala spolupráce s místním zahradníkem panem Rakušanem, ve Velké si žáci obraz prezidenta zdobili sami. Program byl určen většinou pouze pro učitelský sbor a žáky, ale někdy se ho účastnili také členové místní školní rady, obecního zastupitelstva nebo místních profesních a zájmových sdružení. Program zahajoval učitel nebo řídící školy proslovem, vybraní žáci deklamovali vhodné

verše, zpívali, předvedli nacvičené dramatické scénky, případně provolávali jubilantovi slávu. V případě státního svátku 28. října a narozenin prezidenta Masaryka se zakončovalo státní hymnou. Ve Velké žáci navíc 7. března zpívali oblíbenou Masarykovu píseň *Teče, voda teče...* Na budově školy nebo před ní vlála státní vlajka.²⁹¹

U některých výročí se forma oslavy v průběhu let výrazněji neměnila. Například svátek sv. Václava byl na Moravě slaven poprvé ve školním roce 1925/1926. Žáci školy ve Velké byli tehdy poučeni a dostali den volna. V roce 1929 byla na této škole osobnost sv. Václava a jeho význam pro národ připomínána v hodině.²⁹² V Drahotuších vyslechli žáci proslov učitelek v kreslárně a poté se celá škola se účastnila místní veřejné slavnosti světcova milenia. U jiných výročí lze najít výrazné odchylky v rámci regionu i jedné školy. Například školní besídku k výročí K. J. Erbena (7. listopadu 1935) připravil z vesnických škol pouze učitel v Hrabůvce. Výročí B. Smetany bylo pravidelně připomínáno žákům v hodinách, ale v roce 1924 připravili ke 100. výročí narození v měšťanské škole v Drahotuších pěkný program. Pokud bylo pro oslavu státního svátku 28. října zvoleno pouze připomenutí ve výuce, účastnili se žáci večerního veřejného programu.

V případě kulatých výročí předvedli žáci nacvičený program na veřejné slavnosti²⁹³ většinou v sále místního hostince nebo v Sokolovně. Veřejná slavnost se mohla konat mimo školu také na přání místní školní rady nebo obecního zastupitelstva. Nebo v případě, že byl učitel členem obecního zastupitelstva a místní osvětové komise a podílel se přímo na organizaci veřejných oslav (Klokočí). Ve Velké je dokonce zaznamenána situace, kdy žáci v předvečer svátku odehráli program ve třídě a další den jej předvedli na veřejných slavnostech. Pokud se jednalo o termín oslavy státního svátku 28. října upravovalo jej nařízení okresní a zemské školní rady v případě, že připadl na neděli, tak aby se žáci mohli účastnit veřejných obecních slavností, zejména v letech kulatých výročí.

Tiché školní slavnosti se většinou střídaly s oslavným připomenutím v hodině i s předvedením programu na veřejné slavnosti, a to u různých výročí. Státní svátek 1. květen byl většinou pouze vysvětlen učitelem hodině, jindy byl se-cvičen jednoduchý program s proslovem, deklamacemi a zpěvem. Například v roce 1921 na obecné škole v Drahouších byla podobná skladba programu u příležitosti 28. října, 7. března i 1. května. Také v obci Velká byl 1. květen 1920 slaven programem ve vyzdobené třídě, následující roky však pouze poučením osvětlujícím význam svátku.

Učitelé měli navíc sami sledovat aktuální události veřejného života, dětem je připomínat a vysvětlovat. V tomto směru měla výhodu měšťanská škola, protože žáci vyšších ročníků měli již větší znalosti a rozhled. Do školních oslav byl postupem doby zapojen i poslech rádia (např. přímý přenos volby prezidenta nebo program u oslav výročí Karla staršího ze Žerotína). Podmínkou samozřejmě bylo vlastnictví tohoto přístroje.²⁹⁴

²⁹¹ Státní vlajka byla na budově školy nebo na stožáru před ní vyvěšována při všech oslavách 28. října a narozenin prezidenta Masaryka, ať už pro ně byla zvolena forma oslavného připomenutí v hodině, tiché školní slavnosti nebo jiná.

²⁹² SOkA Přerov, ZŠ Velká, inv. č. 7.

²⁹³ Součástí veřejných oslav býval často lampionový průvod. V městečku Drahotuše byla tradice lampionových průvodů silná a sahá do 19. století. Probíhal jako součást nejrůznějších veřejných slavností. Také v Radíkově se konal lampionový průvod u příležitosti prázdninových oslav J. Husa v roce 1935. V Hrabůvce v předvečer oslav 10. výročí vzniku ČSR. SOkA Přerov, ZŠ Drahotuše, inv. č. 3; ZDŠ Hrabůvka, inv. č. 2; ZŠ Radíkov, inv. č. 2.

²⁹⁴ V roce 1926 předváděl při exkurzi žákům měšťanské školy tuto technickou novinku majitel mlýna Ed. Welart. Ve třicátých letech býval do školních oslav na této škole radiový přijímač zapojován pravidelně. SOkA Přerov, SŠ Drahotuše, inv. č. 1.

²⁹⁰ SOkA Přerov, ZŠ Drahotuše, inv. č. 3; SŠ Drahotuše, inv. č. 1; NŠ Milenov, inv. č. 5, 6; ZDŠ Hrabůvka, inv. č. 2; ZDŠ Velká, inv. č. 7; NŠ Slavíč, inv. č. 4; ZŠ Klokočí, inv. č. 1; ZŠ Radíkov, inv. č. 2; ZŠ Podhoří, inv. č. 1, 3.

Na rozdíl od dynastických výročí a církevních svátků, slavených na školách před rokem 1918, neobsahovaly prvorepublikové slavnosti účast na bohoslužbách. Jedinou výjimku jsem našla v obci Podhoří, kde se všichni žáci až do roku 1923 účastnili v den oslavy 28. října ranních bohoslužeb v místní kostele, po nichž následovala „tichá školní oslava“ ve třídě. Další zvláštností oslavy 28. října v Podhoří bylo pálení hranice²⁹⁵ za vesnicí, odkud šel početný tábor lidu zpět k obci za zpěvu národních (také použito termínu vlasteneckých) písní. V ostatních obcích buď nebyl tento zvyk vůbec zaveden nebo byl součástí oslav Jana Husa.²⁹⁶

Někdy byla oslava 28. října spojena s charitativní sbírkou Dětského dne, která existovala již před rokem 1918. Pro chudé děti bylo tímto způsobem vybíráno po celou dobu první republiky, s větším či menším úspěchem. Větší úspěch měla sbírka v Drahouších, kde se započítávaly také dary firem nebo živnostníků. Například v Klokočí vybíraly peníze dům od domu děti a občas se setkaly se silně negativním příkladem přístupu k sociální otázce.²⁹⁷

Další slavností, která byla velmi oblíbená byla Vánoční oslava nebo Mikulášský večírek. Někdy byla organizátorem nebo spoluorganizátorem jiná instituce (Sokol, Čtenářský spolek²⁹⁸ atd.), ale program obstarávaly většinou děti školou povinné. Do tohoto programu se zapojovaly také manželky správců škol a učitelů.²⁹⁹

Svátek matek byl pojímán jako besídka s programem určeným hlavně maminkám. Jednalo se buď o deklamace, zpěvy a scénky nebo žákovské divadlo. Svátek matek v Hrabůvce roku 1935 pořádala škola společně s Odborem matek a dětí v Hrabůvce. Průvod dětí s kočárky, panenkami, koloběžkami, kyticemi, standartami s nápisy prošel vesnicí ke hřišti, kde byl předveden program. V Klokočí se stávalo, že dojatí účastníci šli položit bílé květiny na hroby svých maminek na hřbitov do Drahotuš. Až na výjimky byl tento svátek velmi oblíben a děti na konci programu skládaly maminkám slib, poděkování a předávaly jim květiny. Jedinou vesnicí, kde maminky velmi dlouho nejevily zájem o vystoupení svých dětí byl Radíkov.

Na konec školního roku připadl svátek připomínající Jana Husa. Jednalo se většinou pouze o prostou připomínku, případně přednášku, spojenou s předáním vysvědčení a poučením o chování o prázdninách. Pokud došlo k větší oslavě, organizovala ji obec nebo jiné společenství.³⁰⁰ Konec školního roku je v kronikách spojen častěji s jinou slavností označovanou jako výlet. Žáci vyšli ze školy, často průvod doprovázela hudba, a jejich cílem byla zahrada místního hospodáře (Slavič) nebo pivovaru (Drahotuše). Žáci předváděli ukázky prostných cvičení, tančili, deklamovali a zpívali. Součástí byl i bufet a tombola. Ve Slaviči večer pokračovala zábava pro dospělé. V tomto případě se jedná o pěkný příklad prorůstání školní a obecní veselice.

Zvláštním druhem oslavy byla návštěva prezidenta T. G. Masaryka v Hranicích 23. června 1924. Děti z Drahotuška a Hranicka se shromáždily v Hrani-

- ²⁹⁵ Pálení hranice u příležitosti oslav výročí T. G. Masaryka v roce 1935 je zaznamenáno v Radíkově a v Hrabůvce. V Radíkově poté následoval program v sále hostince. V Hrabůvce předcházel lampiónový průvod. SOkA Přerov, ZŠ Radíkov, inv. č. 2.
- ²⁹⁶ V Hrabůvce přednášel o Husovi učitel Holeňa u hranice za vesnicí, klokočský učitel Joža Harna promlouval u hranice v Drahotuších. Pálení hranice doloženo i v Radíkově. SOkA Přerov, ZDŠ Hrabůvka, inv. č. 2; SOkA Přerov, ZŠ Klokočí, inv. č. 1; SOkA Přerov, ZŠ Radíkov, inv. č. 2.
- ²⁹⁷ *Více Klokočí. Dějiny a přítomnost obce.* Klokočí 2007, s. 136.
- ²⁹⁸ V kronice školy v Podhoří není o vánoční či mikulášské oslavě zmínka až do roku 1929, kdy se Čtenářský spolek o oslavu nepostaral a škola si ji zorganizovala sama. Čistý výtěžek potom použila pro své potřeby. Pro srovnání se Čtenářský spolek podílel aktivně na oslavách 28. října v jubilejním roce 1928, kdy členové hráli divadlo. SOkA Přerov, ZŠ Podhoří, inv. č. 3.
- ²⁹⁹ Například v Milenově v roce 1926 žáci přinesli suroviny a manželka řídícího učitele Anna Ryšková napekla 50 ks vánoček a 3 000 ks cukroví, které pak bylo rozpočteno do sáčku určených na nadílku a použito pro ozdobení stromku. V kronice je poznamenáno, že paní Ryšková byla „duší celé akce“. SOkA Přerov, ZŠ Milenov, inv. č. 6.
- ³⁰⁰ Slavností měšťanské školy se pravidelně účastnili pozvaní zástupci veřejného života a rodičů. Škole se tak dařilo udržovat aspoň částečný kontakt rodičů se školou. Naopak v Radíkově se veřejné oslavy účastnil jen 1 zástupce obecního zastupitelstva. SOkA Přerov, SŠ Drahotuše, inv. č. 1; ZŠ Radíkov, inv. č. 2.
- ³⁰¹ SOkA Přerov, ZDŠ Hrabůvka, inv. č. 2.
- ³⁰² Ve Slaviči darovali ve dvacátých letech 20. století místní občané ochotně potraviny pro bufet i pro tombolu, které probíhaly v rámci školního výletu na zahradě některého se místního hospodáře. SOkA Přerov, NŠ Slavič, inv. č. 4.
- ³⁰³ Pořádal Spolek pro chov drobného zvířectva. Neúčast kvůli nepřízni počasí v roce 1933/1934. SOkA Přerov, ZŠ Velká, inv. č. 7.
- ³⁰⁴ Rok 1928/1929. SOkA Přerov, ZŠ Velká, inv. č. 7.

cích na Wilsonově třídě,³⁰¹ seřadily se do špalíru a vítaly prezidenta projíždějícího automobilem. Stejným způsobem se s ním rozloučily. Pouze děti z Podhoří se zúčastnili pozdravu prezidenta na nádraží v Lipníku, kudy projížděl vlakem a mával shromáždění z okna.

Silnou tradici v regionu Drahotuš mělo na vesnicích žákovské či školní divadlo, ať už jako součást programu oslavy nebo jako samostatné vystoupení. Jedním z mnoha pozitiv takového počinu byla možnost získat určitý finanční obnos, který býval věnován pro nákup učebních pomůcek učebnic, tělocvičného nářadí, knih k doplnění (nebo znovuzaložení) školní či žákovské knihovny. V některých případech mohl být čistý výtěžek příležitostí pro chudé žáky zúčastnit se nákladnějšího školního výletu. Šancí na výdělek byly také besídky s bufetem a tombolou³⁰² nebo výstavy žákovských prací. S tím souvisí i možnost vychovávat žáky ke spořivosti, dnes bychom asi použili termín „finanční gramotnost“. Ve Velké si děti pod vedením učitele celý rok střádaly na prázdninový výlet.

Další velmi využívanou možností, jak doplnit výklad učitele, byly poučné vycházky, exkurze a výlety. Vycházky do přírody nezáležely pouze na blízkosti vhodného místa (les, řeka apod.), ale také na zdraví učitele (revmatismus), na celkových mravech třídy (Radíkov), na věku žáků a v neposlední řadě na počasí. Jedna z vycházek slavičské školy k řece Bečvě skončila dokonce tragicky. Jedna zákyně se od skupiny svévolně oddělila a utonula.

V rámci vycházek navštěvovali žáci oblíbené výstavy ovoce a hospodářského zvířectva v Hranicích.³⁰³ Starší žáci navštili Středomoravskou výstavu v Přerově, Výstavu soudobé kultury v Brně, Krajinskou výstavu v Ostravě apod. Kromě vlastivědných polodenních vycházek do přírody byly důležité také exkurze k místní živnostníkům a do podnikům v blízkém okolí, například knihtiskárny v Hranicích, černotínské vápenky. Samozřejmě měšťanská škola měla ve srovnání s obecnými daleko více vycházek a exkurzí, například prohlídku vzorového včelína místního hospodáře, novostavby rodinného domku z pohledu zdravotního i hospodářského, ale také návštěvu muzea v Přerově, přírodopisných a historických sbírek na Potštátě atd.

Poučné byly i návštěvy zvěřince cirkusu, které přímo doporučovala okresní školní rada. Jednalo se o jedinečnou příležitost vidět živá exotická zvířata. Poměrně časté jsou také návštěvy kina (v Hranicích a Drahotuších) a účast žáků na přednáškách (většinou v Hranicích). Obě dvě aktivity lze rozdělit do skupin filmů a přednášek přírodovědných (ty byly nejoblíbenější), národně-poučných (historické filmy) a osvětových v oblasti branné výchovy, válečné obrany a zdravotnictví. Žáci také navštěvovali divadelní představení jiných škol nebo spolků.

Nařízení zemské a okresní školní rady ovlivňovala i výlety. Braly v potaz například prodloužení prázdnin v zimě 1929 kvůli velkým mrazům, a omezily proto výlety a zájezdy v květnu a červnu.³⁰⁴ Další omezení vydala zemská školní rada v roce 1932/33 kvůli neutěšené hospodářské situaci. Nejčastějším cílem výletů

škol zkoumaného kraje býval hrad Helfštýn, lázně Teplice nad Bečvou s propas-tí a jeskyněmi, lesní údolí zvané Peklo u Podhoří, muzeum v Hranicích, hrádek Kunzov s údolím potoka Lukavec a poměrně často se objevuje přehrada Bys-trička. Školy jezdily i do Olomouce, na Hostýn a Tesák či na hrad Bouzov.

Výlety mohly být pouze pěší (mladší a starší žáci pak mívali různé trasy a cíle), vlakové nebo kombinované. Například pro zpáteční cestu z Helfštýna byla vyu-žita železnice z Lipníka do Drahotuš nebo Hranic. U některých žáků zanechala první jízda vlakem velký dojem.

Výklad na místě výletu do značné míry závisel na úhlu pohledu učitele. Hrad Helfštýn mohl být vnímán jako působivé romantické ruiny sloužící k doplnění dějepisného učiva (výklad učitele na místě) a místo her žáků. Nebo byly popi-sovány pochmurné zdi pamatující zašlou šlechtickou slávu a kontrastující s těž-kou, úmornou prací předků – robotníků.³⁰⁵

Výlety do vzdálenějších míst a vícedenní výlety závisely mimo jiné na ochotě rodičů, zejména maminek, účastnit se jako pomocný dozor. Aktivní účast tatín-ků je doložena při zajištění odvozu. Například v roce 1923 odvezli čtyři „*přízniv-ci školy*“ výletníky z drahotušské školy z Helfštýna domů žebřinovými povozy.

Vícedenní výlety nebyly v regionu úplnou samozřejmostí, ale několik příkladů lze uvést. Žáci měšťanské školy v Drahotuších zamířili v červnu roku 1926 na dva dny do Demánovských jeskyní, v roce 1928 na dva dny na Radhošť a Pus-tevny. V roce 1928 se žáci jednotřídky z Klokočí vydali na dvoudenní výlet do Brna, kde navštívili výstavu soudobé kultury. Na tomto místě je pro srovnání možné uvést příklad z Přerovska. V obci Žeravice³⁰⁶ si žáci obecné školy spořili po celý rok 1918/19 na prázdninový třídní výlet do Brna a Moravského krasu. Učitel se svou manželkou dopředu zajistili levné nebo bezplatné noclehy. Jídlo si děti částečně vezly z domu. Chudí žáci měli cestu zaplacenou částečně z vý-nosu divadelního představení, částečně z daru správce školy. Následující školní rok 1919/1920 opět spořili na velký pětidenní výlet do Prahy. Chudým žákům z velké části opět přispěl správce školy. Zvláštností tohoto výletu nebyla jen noč-ní cesta velké skupiny 57 lidí vlakem, ale pro mnohé jediná návštěva hlavního města za život. Učitel naplánoval také setkání s prezidentem Masarykem. S se-bou si přivezl doporučující dopisy svých vlivných známých, pomocí kterých se snažil prosadit svůj záměr přímo v kanceláři prezidenta republiky na Pražském hradě. Děti a ostatní dospělí mezitím absolvovali prohlídku areálu s průvodcem. Učitele neodrazovaly zamítavé postoje úředníků a po delším vyjednávání dosáhl svého cíle. Skupinka se mohla setkat s Masarykem při jeho odjezdu z Hradu do města. Prezident je pozdravil, krátce s nimi pohovořil a potřásl si s učitelem rukou. Při odjezdu prezidentského auta zpívali účastníci zájezdu hymnu.

Význam školních slavností a výletů rozhodl ředitel obecné školy v Draho-tuších František Zapletal (ředitelem v letech 1897–1924) v roce 1903 takto: „*Třeba podotknouti, že nelze věru dosti vystihnouti cenu a význam slavností*

³⁰⁵ Zápis v kronice školy ve Velké – řídící učitel Antonín Klvaňa. SOkA Přerov, ZŠ Velká, inv. č. 7.

³⁰⁶ SOkA Přerov, ZŠ Žeravice, inv. č. 1.

³⁰⁷ SOkA Přerov, ZDŠ Drahotuše, inv. č. 3.

³⁰⁸ V letech 1898–1908 se vycházky a výlety konaly pravidelně. První z nich směřoval na hrad Helfštýn, kde byl dějepisný výklad spojen s oslavou 60. narozenin pana děkana: „Žactvo baveno hrou, z nichž všechno téměř bylo novinkou.“ SOkA Přerov, ZDŠ Drahotuše, inv. č. 3.

³⁰⁹ Řediteli Zapletalovi zemřela manželka, učitelům Marákovi a Marákové syn, který dokončoval studia práv. SOkA Přerov, ZDŠ Drahotuše, inv. č. 3.

³¹⁰ Farní kronika.

³¹¹ Kovářová, Helena. Kroniky versus pamětníci. In: Klokočí, 2007.

*školních na výchovu a výcvik žactva. Žáci lépe školu navštěvují, mravněji se chovají, jsou přítulnější k učitelům a k politování jsou školy, kde se těmto moc-ným u výchově činitelům žádné ceny nepřikládá.“*³⁰⁷

Během první světové války byly školní slavnosti, vycházky, výlety, diva-dla a pěvecké produkce jako nemístné úředně zakázány. Navázat na tradici školních oslav a výletů³⁰⁸ po ukončení války však v Drahotuších nebylo vůbec jednoduché. Přestože sám ředitel měl pro tyto formy mimotřídní výuky vel-ké pochopení, bránily tomu vnější okolnosti. V prvních letech nového státu to byly potíže s opravou školní budovy, kde po celou dobu války sídlilo vojsko, a rodinné důvody učitelského sboru³⁰⁹. Ve dvacátých letech 20. století ovládly místní veřejný život politicko-náboženské spory související se vznikem Česko-slovenské církve. Na konci srpna roku 1921 se v Drahotuších konal tábor lidu pro katolickou výchovu ve školách. Jako odpověď se 4. září 1921 uskutečnil tábor lidu pro volnou školu a odluku církve od státu. Místní učitelsky sbor tvořili z velké části členové Sokola a někteří aktivní příznivci nově vzniklé Československé církve. Docházelo ke tvrdým střetům s lidovou stranou a představiteli římsko-katolického vyznání. Mimo jiné se vyhrotil spor o nekatolické pohřby, prodej pozemku pro výstavbu chrámu nové církve a s tím související problém katolické výchovy mládeže ve škole. Tyto neshody zasáhly do školních oslav již v roce 1921. Vánoční besídka, na které měly děti zahrát divadelní představení *Štědrý večer legionářů*, musela být zrušena. Po pěti týdnech zkoušení děti lidovců prohlásily, že s dětmi církve československé nesmějí hrát. Další spory se pravidelně rozhořely kvůli oslavám 28. října. Římsko-katoličtí duchovní si stěžovali, že začátky oslav ve škole jsou stanovovány tak, aby se děti nemohly účastnit slavnostních bohoslužeb v místním farním kostele.³¹⁰

Náboženství a postoj k jeho výuce mohly mít velký vliv na vztah učitelů, žáků a jejich rodin. Ve Velké se zkušený řídící učitel Karlíček přímo v kronice vyjadřo-val, že přílišná horlivost ve vnějších symbolech rozluky církve a školy může jen škodit. On sám nechával kříž viset, tam kde býval před rokem 1918, s dětmi se modlil stejně jako dříve. Vztah školy, obce a ostatních spolků nenarušovaly zvláštní neshody, které by negativně ovlivňovaly průběh školní oslav a výletů. V Klokočí vznikl kvůli modlení ve škole spor mezi nově příchozím učitelem J. Harnou a obyvateli římsko-katolického vyznání, který řešila dokonce zemská školní rada. Nakonec to bylo aktivní zapojení učitele s dětmi do kulturního dění v obci, zejména organizování oslavy svátku matek, které Harnu s místním oby-vatelstvem sblížily.³¹¹

Velmi specifickou obcí zkoumaného regionu byl Radíkov, kde se dlouho ne-dařilo navázat spolupráci školy s rodiči nebo s obecním zastupitelstvem, a to ani prostřednictvím kulturních podniků. Velkou nevoli mezi obyvateli vyvolalo v roce 1921 prohlášení svátku Zvěstování P. Marie za všední den ve škole a na úřadech. Z pěti chalup děti do školy neposlali a svátek slavili. Národnostně

smíšené obce Radíkov a sousední Uhřínov leží na okraji Drahotušska, na prvních vrcholcích předhůří Jeseníků, a sousedí s německým Středolesím a Potštátem. Celkový vztah občanů ke kulturním událostem nebyl dobrý. Ignorovali divadelní představení, ať už účinkovali obyvatelé jiných obcí nebo jejich vlastní děti. Ani svátek matek, který byl jinde velmi dobře přijímán, nebyl pro většinu obyvatel důvodem k návštěvě žákovského divadla nebo besídky. Učitel Josef Cvek si v roce 1928 v kronice posteskl: „*Každý rok měníme program, ale naše maminky to neláká*“ a v následujícím roce se oslava dokonce nekonala. Ohlas mívala pouze Mírová slavnost pořádaná Československým červeným křížem o Velikonocích, jejíž součástí byly dvě minuty ticha za padlé ve válce u památníku. Také nová správkyně školy³¹² si stěžovala na potíže s pilností, prospěchem a mravy ve škole i doma.

Změna nastala teprve ve třicátých letech 20. století a velký podíl na ní mohlo mít stupňování národnostních problémů. Za nového správce školy Františka Koutného³¹³ byly ve školním roce 1932/1933 pořádány dvě besídky, v březnu a květnu, se slušnou účastí. Z výtěžku byla upravena školní zahrada se zahrádkou a koupenny míče. Následujícího roku pořádaly politicky pronárodně orientovanou oslavu 28. října společně škola radíkovská a uhřínovská. Program byl v jednom dni předveden v obou obcích. V roce 1936 bylo sehráno žákovské divadlo za nebývalé účasti místních občanů i hostů. Také u příležitosti výročí T. G. Masaryka připravila škola velkou oslavu s divadlem a dalším programem. Dětem na přivítanou vyšli vstříc hasiči i starosta (současně hostinský). Režie divadla k Svátku matek se ujal drahotušský kaplan Otáhal. Průběh oslav vygradoval v roce 1937, kdy se na oslavách 28. října spolupodílely všechny spolky v obci a škola.

Zcela jiný duch vládl oslavám a výletům ve Velké. Hned v listopadu roku 1918 se konala slavnost ve slavnostně vyzdobené třídě se zástupci obce. Následujícího roku byl program oslav 28. října ve škole tak vydařený, že byl zopakován v naplněném sále hostince a žáci byli odměněni nadšeným potleskem. Následující roky bývala slavnost odbývána pouze ve škole, ale žáci přicházeli v tento den slavnostně oblečení (od roku 1923). V roce 1924 si žáci v chlapeckých ručních pracích vyrobili praporky, kterými si 28. října vyzdobili okna svých domovů. U příležitosti tichých, neokázalých a důstojných oslav narozenin T. G. Masaryka bývala zpívána kromě státní hymny také jeho oblíbená píseň *Teče voda, teče*. V roce 1925 žáci obdrželi brožurky o Masarykovi, které byly zakoupeny z výnosu výstavy chlapeckých ručních prací. Školní oslavy byly nejběžnější formou doplňkové výuky ve sledovaném regionu Drahotuš a okolí. V každé ze škol lze rozpoznat vliv celkového kulturního a sociálního klimatu dané obce.

Školní oslava, výlet, vycházka ať už do přírody nebo spojená s návštěvou výstavy, přednášky, kina nebo divadla, mohou být pro žáky a učitele příležitostí oddechnout si od každodenního stereotypu výuky v lavicích. Mohou také být

didakticky využity a děti během nich získávají nejen znalosti, ale také praktické zkušenosti a sociální dovednosti. Mimo to vycházky a exkurze doplňují učivo více předmětů současně (dnes bychom je nazvali výukou v bloku). Pro učitele skýtaly možnost prezentovat (a někdy i obhajovat) svou činnost, účinně komunikovat s veřejností a utužovat vztahy s rodinami dětí.³¹⁴ Otevírala se také šance financovat z výtěžku oslavy účast výletu pro chudší žáky, což vedlo k sociálnímu cítění. V neposlední řadě to byla šance, jak zkvalitnit samotný vztah učitele a dětí, což mohlo mít zpětný účinek na efektivnost výuky.

³¹² Marie Rýparová (1931–1932). *Radíkov Historie a současnost*. Radíkov 2007, s. 15.

³¹³ František Koutný (1932–1938). *Radíkov Historie a současnost*. Radíkov 2007, s. 16.

³¹⁴ Úředně doporučovaná rodičovská sdružení se v malých obcích často neuchytila, protože učitel býval v denním těsném kontaktu s rodiči. Naopak měšťanská škola v Drahouších v roce 1930/31 uskutečnila tři schůze rodičovského sdružení s uspokojující účastí. SOKA Přerov, SŠ Drahotuše, inv. č. 1.

Slasti a strasti školního života

v 19. a v první polovině 20. století ve světle školních kronik

David Papajík

Na základě studia dějin více než desítky vesnic z oblasti střední Moravy (jedná se o vesnice Bílovice, Hlubočky, Hrubá Voda, Lutín, Lutotín, Posluchov, Rataje, Říkovice, Stará Ves, Těšetice, Topolany, Třebčín, Vojnice), jsme provedli bilanci základních faktorů, které jsou charakteristické pro dějiny vesnických škol v regionu v 19. a první polovině 20. století.³¹⁵ Všechny uvedené vesnice se nacházejí v olomouckém kraji a příslušejí do okresů olomouckého, prostějovského a přerovského.

Výběr sledovaných vesnic může být označen za subjektivní a jistým způsobem tomu tak nepochybně je, přesto se domnívám, že k určitým zobecňujícím závěrům, které charakterizují vesnické školství v 19. a první polovině 20. století, můžeme na základě tohoto studia přistoupit. Tím, že se pokouším o určitý obecnější pohled na problematiku, je zřejmé, že mé závěry nemusejí platit u všech školních zařízení v regionu.

Ve svém výzkumu jsem nevycházel pouze ze školních kronik, jak je uvedeno v názvu příspěvku, ale sledoval jsem i ostatní materiály k dějinám škol, jako školní protokoly, dochovaný listinný materiál, třídní knihy, obecní kroniky, farní kroniky atd. Přesto je třeba přiznat, že nejvíce relevantních údajů k dějinám škol můžeme nalézt právě ve školních kronikách. Zde ovšem narážíme na subjektivitu výpovědí tohoto pramene, který byl v každém případě veden v tendenčním duchu. Tyto limity je si třeba uvědomovat.

Zároveň může být určitým problémem, že sleduji poměrně velký časový úsek čímž by mohlo dojít k pokřivení závěrů výsledků výzkumu. Chci zdůraznit, že si dynamiku vývoje plně uvědomuji, přesto se domnívám, že určité obecné závěry i při vědomí uvedených limitů je možno stanovit.

Nejdříve představím své závěry ohledně charakteristiky školního života ve sledovaném regionu a době a ve druhé části svého vystoupení pak budu tyto závěry dokumentovat na konkrétních příkladech z jednotlivých vesnic.

K jakým základním závěrům jsem dospěl? Pro přehlednost svá zjištění rozdělují do jednotlivých bodů:

- téměř všechna školní zařízení trpěla nedostatkem prostor, často se učilo po různých vypůjčených soukromých domech po vesnici, v provizoriích, výstavba vlastní školní budovy byla velkým problémem;
- jednání o výstavbě nové školní budovy se většinou vlekla dlouhou dobu, pro obce stavba školní budovy představovala velkou finanční zátěž, představitelé

- obce se výstavbě nové školní budovy často velmi bránili, vymlouvali se na nedostatek peněz, na to, že není vhodný pozemek atd.;
- špatné finanční zabezpečení učitelů, kteří si pro uživení přidávali další činnosti ve vesnici, např. působili jako obecní písaři;
- konflikty mezi učiteli a představiteli obcí vedly většinou k přeložení učitelů na jinou školu;
- velký vliv církve na život školy (koncem sledované doby slábl);
- vysoký počet žáků v jednotlivých třídách;
- život školy byl silně ovlivněn válečnými dobami, odchod učitelů na frontu, v zimě nedostatek topení, proto školy uzavřeny, při nedostatku učitelů zavedeno polodenní vyučování;

Jak vypadala školní výuka např. ve vesnici Topolany (dnes místní část města Olomouce) v 19. století si ukážeme na následujícím příkladu. V roce 1807 byla v obci Topolany zřízena exkurentní škola. Do školy docházel učitel farní školy v Hněvotíně. Výuka se po dobu více než půl století konala v pronajaté místnosti jednoho soukromého domu. V roce 1853 je doložena v obci existence jednotřídní obecné školy. Jak asi vypadala taková školní výuka, nám objasní zápisy školní kroniky. Podle ní hněvotínský učitel Zerhau, který docházel učit do Topolan, byl již starším pánem, který notně posílen alkoholem mnohokrát během vyučování usnul. Žáci si pak mohli dělat, co chtěli. Často vyučování končilo již v 11 hodin dopoledne. Běžně hněvotínský učitel posílal za sebe pomocníka, jistého Trnku. Ve školní budově nebydlel učitel, ale obecní husák a zvonář v jedné osobě. V zimě obec školu nevytápěla, měl to dělat zmíněný podruh. Děti měly povinnost do školy nosit dřevo na topení. To však nebylo kvalitní, protože se z kamen často tak kouřilo, že se ve škole nedalo učit a děti musely jít domů (jistě s velkou radostí). Opět podle školní kroniky si chlapci ve škole v této době pod lavicemi sami rozdělávali oheň. Obec měla povinnost učitele nebo pomocníka zvát na oběd dům od domu, protože by se jinak neuživil. Bylo-li špatné počasí a neschůdná cesta zpět do Hněvotína, museli mu Topolanští zařídít v obci nocleh.³¹⁶

Učitelé měli často konflikty s žáky, jako příklad uvádím situaci v obci Topolany z devadesátých let 19. století. Učitel neměl tehdy lehký život a pokud mu ho navíc ztrpčovali nezbední žáci, nebylo mu co závidět. Učitel Josef Lasovský ve školní kronice ve školním roce 1891/1892 popisuje trápení se čtveřicí nezbedníků. Jednalo se o Vladimíra Koutka, Leonarda Koženého, Aloise Planičku a Josefa Smičku. Uvedení žáci způsobili učiteli i hněvotínskému faráři mnoho mrzutostí a nepříjemností. K učení a poslušnosti se museli tvrdě nutit, protože byli jako posedlí. Neminul podle Lasovského jediný den, aby některý z těchto žáků neprovedl nějaký prohřešek. Jaké nepřístojnosti činili? Kouřili, navštěvovali taneční zábavy a konali „jiné nemravnosti“. Nejhorší z nich byl Josef Smička,

³¹⁵ Ne ve všech uvedených vesnicích existovala škola, ale ve všech žily děti, které nějakou školu navštěvovaly, tudíž i sledování jejich osudů má smysl. Z výzkumu výše uvedených vesnic vzešly následující publikace, ze kterých, pokud není uvedeno jinak, vycházím v následujícím textu. PAPA-JÍK, D.: *Dějiny obcí Bílovic a Lutotína*. Bílovice–Lutotín 2001; *Dějiny obce Topolany*. Olomouc 2003; *Dějiny obcí Těšetice, Rataje a Vojnice*. Těšetice 2003; *Dějiny obce Říkovice*. Říkovice 2003; *Dějiny obcí Lutín a Třebčín*. Lutín 2005. GLONEK, J. – PAPA-JÍK, D.: *Dějiny obce Hlubočky*. Hlubočky 2006. PAPA-JÍK, D.: *Dějiny obce Stará Ves*. Stará Ves 2011.

³¹⁶ Základní škola v Hněvotíně, *Školní kronika Obecné školy v Topolanech* (nestránkováno). K dějinám školy v Topolanech více PAPA-JÍK, *Dějiny obce Topolany*, 2003, s. 73–81.

jehož matka podala poté žalobu na J. Lasovského k c. k. okresnímu hejtmanství. Čeho se žaloba přesně týkala, nevíme, ale učitel byl zproštěn viny pro nedostatek důkazů. Cílem žaloby bylo patrně zbavení učitelského místa J. Lasovského. Učitel píše, že to pro něho bylo nesnesitelné trápení a dokonce i místní školní rada nechťela do této věci zasahovat. Pouze mu nařídila, aby tyto děti trestal sám. Utrpení učitele s těmito žáky skončilo, až teprve v okamžiku, kdy přestali chodit do školy.³¹⁷

Někdy zachycují školní kroniky velmi dramatické události spojené s přírodními katastrofami. Na dvě takové události týkající se školy v Lutíně se podíváme. Lutínský učitel Rajmund Orel zažil za svého působení v Lutíně velmi nepříjemné zážitky týkající se přírodních živlů. Při srpnové povodni roku 1887 hrozilo škole i učiteli velké nebezpečí. Voda se nahnula ke škole do výšky dvou metrů nad běžný terén a rozevřela si vrata do školního dvora, kde si udělala koryto. Škola se podle svědectví R. Orla podobala ostrůvku v moři, učitel každou chvíli očekával, že tento ostrůvek bude smeten, protože byl vystavěn z „*měkkého staviva*“. Orel se s rodinou ukryli na skříně, aby se ve vodě, která proudila do všech školních místností dveřmi a okny, neutopili. V místnostech nakonec dosáhla voda výšky jednoho m. S „*pomocí Boží*“ škola zůstala stát, a tím byl zachráněn život učitele a jeho rodiny. Podobné drama prožil R. Orel 15. května 1891, kdy se sneslo od Třebčína k Lutínu hromobití. Hned první blesk zasáhl komín školní učebny. Blesk komín zcela rozmetal, zdivo z komína napadalo do síně a učitelova bytu. Blesk dále rozboural železná kamna a skříň, která stála poblíž kamen. Ze zdi srazil obraz sv. Cyrila a Metoděje a rozbil víc než polovinu tabulí v oknech. V okamžiku útoku přírodního živlu se nacházel R. Orel i se svou rodinou ve školní učebně. Protože právě stál u okna, tak byl spolu s jedním ze svých dětí omráčen a popálen. Jak sám uvádí, naštěstí se vpád blesku neodehrál v době vyučování, protože to by jistě zaplatilo několik dětí životem nebo těžkými zraněními. Jen v samotné učebně blesk nadělal ve stropu 57 větších a menších děr.³¹⁸

Často bylo v jedné třídě velké množství dětí, jak taková výuka mohla vypadat, si dovedeme živě představit. Do jednotřídní školy v Topolanech docházelo od 33 žáků v roce 1881 až po maximální počet 83 dětí v roce 1915.³¹⁹ Do jediné třídy školy v Třebčíně ve školním roce 1906/1907 chodilo až 90 dětí.³²⁰

Se stavbou nových školních budov byly velké problémy. Připomeňme si situaci v Lutíně. Ve školním roce 1903/1904 označily nadřízené orgány lutínskou školní budovu za naprosto nedostatečnou a nevyhovující pro výuku. Obecní výbor se nejdříve roku 1904 vyslovil pro opravu stávající budovy, později pro výstavbu nové školní budovy, aby se nakonec neuskutečnilo nic pro špatný stav obecních financí. V roce 1906 okresní školní rada nařídila již počtvrté místní školní radě, aby předložila plány a rozpočet nové budovy školy a pohrozila, že pokud se tak nestane, bude Lutín přiskolen do Slatinic. Ani tato hrozba vedení obce nepřesvědčila. Obec se vymlouvala, že na stavbu neobdržela dotaci od státu, že musí

stavět silnice, scelovat pozemky a regulovat vodní toky.³²¹ Souhlas ke stavbě ze strany obce byl nakonec dán roku 1907. Dne 21. července 1908 byl položen základní kámen k nové „*důstojné budově školní*“. Ve školním roce 1908/1909 se ve staré škole učilo naposledy. Podle nového učitele Antonína Rozehnalů stará škola vůbec nevyhovovala školním potřebám a „*byla dítkám spíše mučírnou než učírnou*“. Nová budova bude „*pravým to školským palácem, kdež vyučovati bude opravdovou radostí a jež občanům slouží ku cti*“. Stavba školy byla v létě 1909 dokončena a vysvěcena 28. srpna 1909 slatinickým farářem Látalem.³²²

Daleko horší situace byla se stavbou školy v Topolanech, kde se o stavbě obecné školy začalo poprvé jednat v roce 1903, budova byla nakonec postavena až roku 1938.³²³ V obci Říkovice se začalo uvažovat o zřízení školy v roce 1878, nová škola byla postavena roku 1892.³²⁴

K překládání učitelů z důvodu jejich konfliktu s představiteli obcí uvádím příklad ze vsi Lutín. Během první světové války nastoupil v Lutíně nový správce školy Ctibor Černoch (1916–1919), který na škole dlouho nepobyl, protože měl konflikt se starostou obce Františkem Sigmundem. Koncem roku 1918 starosta vyčetl učiteli, že nekvalitně vyučuje, protože jeho dcera špatně prospívá. Dále starostovi vadilo učitelovo náboženské přesvědčení, které bylo podle něho překážkou zdárné výchovy dětí (jaké víry učitel byl, nevíme). F. Sigmund učitele přímo nařkl, že si hledí více svého pole než školy (v roce 1916 si učitel pronajal čtyři měřice pole od olomoucké kapituly). Učitel se bránil tím, že práci na poli vykonávala jeho manželka spolu s děvečkou. C. Černoch do školní kroniky napsal, že za špatný prospěch dcery F. Sigmunda nemohl on, ale válečné poměry a přecitlivělá výchova u „zbohatlých rodin“. Její starší bratr také chodil k učiteli Černochovi a neměl žádné potíže. Jít do sporu s mocným továrníkem a starostou obce F. Sigmundem nemohlo pro učitele dopadnout dobře. Starosta sdělil školnímu inspektorovi, že lutínští občané jsou proti učiteli. Inspektor potom zařídil, že C. Černoch byl přeložen do Moravské Huzové. Učitel odcházel z Lutína „s hořkostí“, protože podle vlastních slov pomáhal obci při rekvizicích za války a snažil se, aby nebyla zbavena všech zásob potravin. Takto byl za svou pomoc odměněn. Byla to „zrada“ lidí, kteří mu byli zavázáni vděčností. Dnes již nezjistíme, jestli byl učitel opravdu takový, jak ho vinil starosta Sigmund, nebo byla pravda na jeho straně. Odstraňovat učitele z obce jen kvůli prospěchu své dcery se mi ale zdá příliš silné při všem, co o významném podnikateli Františku Sigmundovi víme.³²⁵

Někdy nás některé zápisy ve školní kronice poněkud překvapí, takovým případem je např. školní kronika Třebčína. I když si uvědomujeme tlak, jakému byli čeští učitelé za druhé světové války ze strany protektorátních a německých orgánů vystaveni, přesto patrně nemuseli do kronik psát některé věci, které napsali. Jistě do kroniky nemohli učitelé uvádět negativní věci o německé říši, to by byla jistá smrt, ale některé záznamy v trebčínské školní kronice působí někdy

³¹⁷ PAPAJÍK, *Dějiny obce Topolany*, 2003, s. 75.

³¹⁸ SOkA Olomouc, *Kronika školní v Lutíně (1874–1919)*, nestr.; PAPAJÍK, *Dějiny obcí Lutín a Třebčín*, 2005, s. 155–156.

³¹⁹ PAPAJÍK, *Dějiny obce Topolany*, 2003, s. 76–77.

³²⁰ PAPAJÍK, *Dějiny obcí Lutín a Třebčín*, 2005, s. 162.

³²¹ K tomu SOkA Olomouc, Archiv obce Lutína, inv. č. 106, sign. VIII/2, kart. 5.

³²² *100 let národní školy v Lutíně 1849–1949*. Lutín 1949, s. 14.

³²³ PAPAJÍK, *Dějiny obce Topolany*, 2003, s. 75–78.

³²⁴ PAPAJÍK, *Dějiny obce Říkovice*, 2004, s. 114.

³²⁵ SOkA Olomouc, *Kronika školní v Lutíně (1874–1919)*, nestr.; PAPAJÍK, *Dějiny obcí Lutín a Třebčín*, 2005, s. 157.

až moc proříšsky. Jsou to hlavně zápisy psané učitelem Ludvíkem Palánkem. Po atentátu na R. Heydricha v květnu 1942 nejen odsoudil atentát, atentátníky, ale i „emigrantské živly“ v Anglii. Pro atentátníky používá neustále výraz vrahové a píše o zbabělém činu českého národa. Dále L. Palánek uvádí, že i hanácký lid odsoudil vrahy na mohutné manifestaci v Olomouci, na které promluvil ministr školství a lidové osvěty E. Moravec. Manifestace se zúčastnili i oba členové učitelského sboru.³²⁶ V podobném duchu jsou psány i Palánkovy zápisy o oslavách narozenin vůdce Adolfa Hitlera 20. dubna 1942. Palánek píše, že daného dne se žáci do školy dostavili slavnostně oblečení do důstojně vyzdobené třídy, kde v přítomnosti obou učitelů Ludvíka Palánka a Vladimíra Nejedlého vyslechli Palánkovu přednášku o významu tohoto dne a z rozhlasu projev ministra E. Moravce. Také každoroční oslavy zřízení Protektorátu Čechy a Morava 15. března zanechaly podle Palánkových zápisů v žactvu hluboký dojem.

Na jednu stranu postoje zapsané ve školní kronice, jakkoli poplatné své době, nesvědčí o velkém hrdinství učitelů, na druhou stranu skutečnost, že kroniku po válce nezničili, aby tak odstranili případné důkazy o své činnosti, svědčí o určitém vyrovnání se s minulostí. Nelze ale nepřipomenout pozdější velké uplatnění obou učitelů v politických funkcích při budování socialismu. Ať tak či tak, hrdinové protifašistického odboje to nebyli. Po skončení války zapsal do školní kroniky V. Nejedlý vysvětlivky k válečné době. Z nich se dovídáme, že v době okupace bylo nařízeno, aby školní kroniky byly zapečetěny a uloženy ve školním archivu. Zároveň musely být zavedeny kroniky nové. Podle V. Nejedlého se do nové kroniky psaly vynucené zápisy, které neodpovídaly vnitřnímu přesvědčení učitelů a jsou proto bezcenné. Podle něho čeští učitelé za války nezklamali a vedli žactvo, jak se jen trochu dalo v národním duchu. Dodávali odvahu i ostatním občanům. V. Nejedlý odložil válečnou kroniku do školního archivu jako dokument své doby.³²⁷

Ve svém vystoupení jsem se pokusil shrnout výzkumy, které jsem prováděl ve více než deseti vesnicích na střední Moravě ohledně vývoje škol a školství. V první části jsem popsal obecnější závěry, které jsem vysledoval při svém výzkumu. Ve druhé části vystoupení jsem některé závěry dokumentoval na konkrétních příkladech. Zároveň jsem připomněl i další události z dějin sledovaných škol, které se mi zdály zajímavé pro poznání života na školách.

³²⁶ SOkA Olomouc, *Školní kronika Třebčína (1940–1945)*, nestr.

³²⁷ PAPAJÍK, *Dějiny obcí Lutín a Třebčín*, 2005, s. 163–164.

Školní vánoční nadílky – fenomén česko-německého zápasu o žáky v 19. a 20. století

Karel Řeháček

Boj německých a českých národních škol o žáky především z národnostně smíšených rodin. Nástroje a prostředky tohoto boje, zejména školní vánoční nadílky, a jejich úspěšnost v každodenní praxi.

V průběhu školního roku se významné pozornosti a oblibě žáků těšily zejména mimořádné události, které ozvlášťovaly jinak poněkud stereotypní vyučovací proces. Kromě školních výletů, exkurzí či oslav nejrůznějších výročí se jednalo také o školní vánoční besídky či nadílky, které byly mezi žáky rovněž velmi populární. Stejně jako výlety či exkurze plnily i ony vedle zábavné či relaxační funkce také důležitou úlohu výchovnou, v některých oblastech dokonce i národní či propagandistickou.

To se týkalo zejména česko-německých národnostně smíšených oblastí českých zemí, resp. Československa, kde soužití obou tzv. zemských národů či národnostních skupin provázely především od druhé poloviny 19. století vzájemné střety v mnoha sférách jejich životů. Hlavním cílem tohoto soupeření mělo být zajištění hegemonie jedné národnostní skupiny nad druhou a všestranné ovládnutí politického, hospodářského a kulturního života v těchto oblastech. Spory se nejčastěji týkaly národního školství, které bylo považováno oběma národnostními skupinami za klíčové pro další existenci a rozvoj menšin. Národní školy totiž znamenaly základnu pro národnostní etnikum v celém širokém okolí a byly zárukou jeho rozvoje na několik generací dopředu.

Jelikož v mnoha obcích a městech v národnostně smíšených oblastech existovaly vedle sebe české i německé národní školy, probíhaly mezi nimi poměrně nemilosrdné konkurenční boje o žáky bez ohledu na jejich národnost. Jejich cílem mělo být oslabení národnostně konkurenční školy natolik, aby přestala splňovat kritéria státem zřizované a udržované veřejné školy a musela být převzata do správy některého z tzv. školských obranných spolků (na německé straně se jednalo nejčastěji o Deutscher Schulverein, po roce 1918 Deutscher Kulturverband, na české straně o Ústřední matici školskou)³²⁸ či dokonce zcela zanikla. V posledním případě pak její bývalí žáci museli navštěvovat buď cizojazyčnou školu v místě, nebo docházeli do stejnojazyčné školy do okolních obcí, což však bylo značně komplikované a toto řešení naráželo na spoustu problémů (např. náročná docházka dětí i několik kilometrů denně za každého počasí). Návštěva cizojazyčné školy v obci byla sice pohodlnějším řešením, ovšem z národnostního hlediska řešením fatálním, neboť obvykle znamenalo velmi brzké a nenávratné odnárodnění takovýchto dětí.

³²⁸ Blíže k Ústřední matici školské (ÚMŠ) viz ŠPIRITOVÁ, A.: *Ústřední matice školská v letech 1880–1919*. *Paginae historiae*, 1, 1993, s. 178–195. ŘEHÁČEK, K.: *Ústřední matice školská v letech 1918–1951*. *Paginae historiae*, 15, 2007, s. 97–130; *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938*. Plzeň 2002, s. 31–32.

Boje o školou povinné děti probíhaly různými způsoby, např. překládáním úředníků a zaměstnanců s více dětmi do národnostně ohrožených obcí, přijímáním siroteků do rodin či konkurenčním bojem o žáky cizojazyčné školy v obci (např. nabídkami práce jejich rodičům, ale také vyhrožováním, zastrasováním či národnostním bojkotem). Z těchto důvodů navštěvovalo před rokem 1918 německé školy hodně dětí české národnosti, po roce 1918 tomu bylo zase naopak. Největší zájem z obou stran byl vždy zejména o děti z národnostně smíšených manželství, které byly z praktického hlediska (znaly obvykle alespoň trochu oba zemské jazyky) nepoužitelnější.³²⁹

V mnoha případech se do těchto konkurenčních sporů aktivně zapojovali i samotní rodiče žáků, kteří chtěli získat co možná největší výhody. Byli si vědomi své důležitosti pro obě strany a dovedli této situace poměrně úspěšně využívat. Nezřídka se proto stávalo, že posílali své děti do konkurenční školy např. kvůli bohatším vánočním nadílkám, které se tak staly spolehlivým indikátorem spokojenosti rodičů a které patřily k nejučinnějším nástrojům národnostního zápasu o žáky. Důvodem tohoto jednání byla mj. i skutečnost, že se v souvislosti s vánočními nadílkami obvykle nejednalo o žádné symbolické dárky, ale většinou o základní předměty denní potřeby, které měly poměrně vysokou hodnotu (např. oblečení, obuv, školní potřeby) a které byly zejména pro vícedětné a nemajetné rodiny významným hospodářským přínosem.

Česká ani německá škola však na výdaje spojené s obstaráváním vánočních nadílek nemohla používat peněz z veřejných zdrojů, které byly určeny výhradně na běžný provoz. Bylo proto zapotřebí získat jiné zdroje financování, v čemž opět významnou roli hrály tzv. obranné školské a jiné národnostní spolky. V českém prostředí se jednalo ponejvíce o národní jednoty či matice (např. Národní jednota pošumavská, Národní jednota severočeská),³³⁰ na německé straně o vlivné spolky typu Bund der Deutschen in Böhmen či Deutscher Böhmerwaldbund, které v tomto směru účinně spolupracovaly s říšskoněmeckým spolkem Alldeutscher Verband a mnoha jinými. Tyto spolky vynakládaly na zajištění vánočních nadílek značné finanční prostředky. Příkladem budiž třeba Národní jednota pošumavská v Plzni, která jen v letech 1909–1920 na tyto účely shromáždila a vydala částku 400 000 korun.³³¹ Mnohem větší možnosti měly díky zahraniční podpoře německé spolky, což bylo terčem trvalých stesků z české strany, kde byl naopak nevalný zájem veřejnosti o české menšiny stále kritizován. Kritika to byla do značné míry oprávněná, neboť taktika německých spolků skutečně mnohde slavila úspěchy, což dokládá několik následujících příkladů ze západu Čech.

První z nich je z Nýřan na Plzeňsku, kde byla česká škola otevřena 13. září 1882 a hned od počátku se stala terčem nevybíravých útoků z německé strany. Docházelo do ní hodně českých dětí, ovšem z 95% se jednalo o děti z chudých hornických rodin. Česká menšina v Nýřanech byla rovněž hospodářsky

velmi špatně zabezpečená, takže nebyla naděje na vystrojení bohaté vánoční nadílky. Toho využila místní německá škola k zahájení „lovu“ na žáky české školy. Správce české školy Jan Bukovský popsal situaci v dopise ÚMŠ v Praze počátkem prosince 1883 slovy: *„Již roku loňského vystrojili nepřátelé české školy matiční za přispění Schulvereinu a cizozemských sbírek bohatý vánoční stromek, podarovavše veškeré žáky školy německé nejen úplným oděvem a obuví tak říkajíc od hlavy k patě, potřebami školními, nutnými i zbytečnými, ale i hračkami, pamlsky atd., aby děti z české školy vylákali a vyprázdněné síně školy německé jimi naplnili. Letos opakuje se tento pokus v širších ještě rozměrech, neboť přispěním Schulvereinu a těchže činitelů jako loni nabyli pořadatelé sumy dva tisíce zlatých daleko převyšující. Proto lze s jistotou očekávat, že mnoho českých dětí odejde do školy německé, kde budou ošaceny a vším, ačkoli jen si přáti budou, poděleny. Agitace se strany nepřátel směřující k tomu cíli, aby škole matiční dětí značně ubylo a tím převzetí školy ve veřejnou správu zmařeno bylo, koná se s velikým úsilím. Rodičové, dítky do české školy posílající, zakoušejí dosti ústrků od svých pánů – bylať mnohým mzda snížena – a jest se zajisté na mnoze diviti, že nedali se svést, aby děti své z české školy vzali, avšak když již nyní stálého výsměchu a výčitek docházejí, na druhé straně zase hmotné pomoci se jim nabízí, přestoupí-li do školy německé, jest se obávat, že lákadlům schulvereinským přece neodolají, a tak počet dětí v české škole značně bude zmenšen.“*³³²

Také v Čachrově na Klatovsku byly poměry podobné těm nýřanským. V obci existovala česká škola, ovšem z pohledu vánočních nadílek rovněž nemohla německé škole nijak konkurovat. Správce školy Vojtěch Píthá v listopadu 1893 napsal v dopise ÚMŠ mj. toto: *„Jakož jinde tak i zde jest česká škola oproti německé popelkou. Německá škola jest hýčkána a všemožně podporována okolními statkáři, kteříž všichni hlásí se okázale ku své pramáti Germanii, kdežto škola česká útlkem jest dítek chudých rolníků a dělníků. Aby více dětí českých vlákáno bylo ještě v duševně otravující vzduch školy německé, vystrojují majetnější Němci okolní s podporou Schulvereinu a Böhmerwaldbundu žactvu německou školu navštěvujícímu skvělý stromek vánoční. Z vlastní iniciativy, jakož i na prosbu chudých občanů, chce sbor učitelský české školy vystrojiti také žactvu svému stromek vánoční, aby již v zárodcích potlačoval hlízu germanisace.“*³³³ Jeho nástupce Václav Brůha mohl o dva roky později pouze Píthův názor potvrdit, když ÚMŠ v Praze napsal: *„Zvláště letos, kdy boj o třetí třídu českou dosáhl stupně nejvyššího, hodlají okolní statkáři němečtí vystrojiti velkolepý vánoční stromek dítkám, aby co možná nejvíce českých dítek lapili, a tak aby česká škola dostatečným počtem dítek pro třetí třídu vykazati se nemohla.“*³³⁴

Finanční možnosti německých tzv. obranných spolků a německých škol byly posilovány bohatými sponzorskými dary významných německých podniků v národnostně smíšených oblastech. Příkladem budiž třeba situace ve Staňkově na

³²⁹ ŘEHÁČEK, K.: *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–1938*. Plzeň 2002, s. 67–68.

³³⁰ K českým obranným spolkům viz sborník *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy 2003, s. 287.

³³¹ *Státní ředitel Karel Landsfeld šedesátníkem*. Český deník, roč. XXI, č. 255, 15. 9. 1932, s. 3. Landsfeld byl v plzeňské NJP odpovědný za finanční záležitosti, mj. za vánoční nadílky.

³³² Národní archiv (NA) Praha, ÚMŠ Praha, kart. 401, složka Nýřany, dopis správy české školy v Nýřanech ÚMŠ v Praze z 8. prosince 1883.

³³³ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 349, složka Čachrov, dopis správce české školy v Čachrově V. Píthý ÚMŠ v Praze z 15. listopadu 1893.

³³⁴ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 349, složka Čachrov, dopis správce české školy v Čachrově V. Brůhy ÚMŠ v Praze ze 4. prosince 1895.

Horšovskotýnsku, kde byly hlavním mecenášem německví místní továrny na tabulové sklo, patřící rodině Zieglerů. Správce tamní české školy Josef Wenig zaslal v prosinci 1887 ÚMŠ v Praze dopis, v němž mj. stálo: *„Do zdejší světoznámé továrny, náležející Zieglerům, kteří nám soustavně celé Pošumaví po-němčují, došly vedle značných peněžitých darů od Schulvereinu také ještě na pomoc saské marky, za kteréžto peníze má býti dětem zdejší německé školy vystrojen imposantní vánoční strom, jehož leskem omámení mají býti rodičové také našich dětí, aby v budoucnu snáze se k tomu odhodlali děti tyto do německé školy posílati. Na zákeřnickou tuto slavnost obětuje majitel továrny zajisté také značnější obnos, a budou veškeré děti bohatě poděleny.“*³³⁵ Také v Černošíně na Stříbrsku byla německá škola podporována tamními podnikateli. Správce zdejší české obecné školy František Gruber napsal: *„Silná hakenkraj-clerská akce se snaží zničití jak českou školu obecnou, tak i mateřskou. Je silně podporována místním továrníkem F. Richtrem, který slíbil dětem místní němec-ké mateřské školy, že sám na svůj náklad jim letos vypraví vánoční nadílku.“*³³⁶

Na české straně měly naopak žádosti o pomoc při zajištění vánoční nadílky mnohdy pachut žebroty. Matiční mateřská škola v Chebu se např. v souvislosti se zajištěním vánoční nadílky obrátila na ÚMŠ v Plzni s prosbou, v níž doslova stálo: *„Chudé české dívky zdejší obklopené chladem cizoty a nepřejícné nená-visti prosí vroucně o tento důkaz lásky, aby pod štědrovečerním stromečkem mohly se radovati se šťastnějšími dítkami v českém prostředí a vzpomínati srdcí českých a šlechtných dobrodinců, kteří jim tu radost umožnili.“*³³⁷ Na „obran-né“ spolky se navíc se žádostmi o pomoc při zajištění vánočních nadílek obra-cely i české veřejné školy. Místní školní výbor (MŠV) v Bezručicích se obrátil na ÚMŠ v Plzni s následující žádostí: *„Blíží se doba vánoční. V pohraničí očekávají polohladové a polooděné děti, že si na ně vzpomenu ti, kterým lepší osud umožnil žiti v ryze českém prostředí, a ulehčí jim útrapy, které musejí snášeti v důsledku sociální a hospodářské tísně. O tyto malé hraničáře, budoucí obrán-ce našeho pohraničí, se stará v Bezručicích místní školní výbor a vystrojuje jim z příspěvků dobrodinců vánoční nadílku, aby se necítili tak opuštěnými a chudý-mi v době svátků míru a štědrosti, a uvědomili si, že český lid ve vnitrozemí na ně myslí, že na ně nezapomíná, že chápe jejich těžký boj v pohraničí. Obracíme se tudíž na Vás s uctivou prosbou, abyste nám pomohli uskutečniti vánoční nadílku, a tak našim dětem dopřáli těch radostí, na které i my se těšivali.“*³³⁸

O tom, jak se dařilo německým spolkům „přetahovat“ pomocí vánočních na-dílek žáky z českých škol, svědčí např. příběh Karla Střelečka z Krousova na Su-šicku. Jednalo se o žáka z národnostně smíšené rodiny, jehož otcem byl Čech a matkou Němka. Už samotné zapsání Karla do české matiční školy v Krouso-vě ve školním roce 1910/1911 provázely problémy mezi manželi a sám správce školy Václav Vodák rozmlouval otci Střelečkovi jeho záměr slovy: *„Pane Stře-lečku, měl-li byste žíti proto, že Váš Karel bude choditi do školy české, se svou*

*ženou v různicích a mrzutostech, dejte jej raději do školy německé.“*³³⁹ Otec však trval na přijetí syna do české školy, a tak správce Vodák souhlasil. Podle svých slov se Karlovi věnoval více a intenzivněji než ostatním českým žákům, protože chtěl jeho matce dokázat, že *„česká škola chce děti vychovat řádně a něčemu je naučit“*.³⁴⁰

Vše bylo v pořádku až do vánoční nadílky v prosinci 1910. Na žádost rodičů byl Karel obdarován šaty, pro které si 12. ledna 1911 přišel se svým otcem, ale již 24. ledna, po skončení prázdnin, přinesla jedna z žákyň české školy správci Vodákovi Střelečkovy knihy se vzkazem, že bude chodit do německé schulvere-inské školy. Důvodů přestupu Karla Střelečka do německé školy bylo více: jeho otec byl zadlužen u českých peněžních ústavů, takže od nich již nemohl získat žádnou půjčku, a německá Raiffeisenka mu slíbila úvěr jen v případě, že jeho syn bude chodit do německé školy. Dalším důvodem byla bohatší vánoční na-dílka v německé škole, které otec Střeleček neodolal, takže ji vlastně nakonec získal z obou stran. Správce české školy Vodák shrnul celou kauzu slovy: *„Stře-leček stojí na špatných nohou: má malou chaloupku, na níž vážne více dluhů, než má ceny. Jest nehospodář a kořala. Přirozeně také žádný charakter.“*³⁴¹

Podobný postup ovšem nebyl nijak výjimečný a potvrzovaly ho i jiné české školy. Správce české matiční školy ve Fuchsově Huti na Domažlicku Vojtěch Kůžela v dopise ÚMŠ v Praze napsal: *„Rodiče na počátku školního roku dají sice své dívky zapsati do školky, ale k návštěvě je přidržují jen do svátků vá-nočních, než dostanou jejich dívky ve školce vánoční nadílku. Po obdržení této přestávají dívky do školky posílat. Z toho je viděti, že zdejší lidé nemají pro školku porozumění, neboť tam své dívky dávají čistě ze ziskuchtivosti. Stal se i případ, že dítko do školky zapsané nebylo celý rok ani jeden den ve školce, a když byla vánoční nadílka, neostýchala se matka dítko toho přijíti si do školky pro nadílku.“*³⁴²

Zejména české spolky byly výrazně limitovány finančními možnostmi, což se projevovalo mnohými úspornými opatřeními. ÚMŠ mnohdy musela požadavky škol dosti podstatně redukovat. Příkladem budiž třeba situace na přelomu let 1933/1934, kdy ÚMŠ v Plzni sdělila obecné škole ve Starém Sedle na Loketsku toto: *„Při sestavování rozpočtu pro chudé dívky vaší školy a ostatních škol, jež dodatečně žádají za vánoční nadílku, shledali jsme, že nelze vyhověti žádosti vaší školy tak, aby každé dítko obdrželo prádlo, oblek, obuv atd. Poněvadž rozpočet pro 3 školy činil by přes 10 000 Kč, jsme nuceni zredukovati vánoční nadílku tak, že dívky obdržely by 2 košile, oblek, punčochy a radiovku, hoši totéž, ovšem kde žádati budou boty, budou jim tyto poskytnuty pouze s přidělením prádla a radiovky.“*³⁴³ Dalším způsobem šetření byla horší kvalita darovaných věcí, což však opět nahrávalo německé straně. Předseda Místní školní rady (MŠR) ve Fol-mavě na Domažlicku František Šafránek napsal v dopise předsedovi plzeňského odboru ÚMŠ a poslanci Národního shromáždění Františku Lukavskému: *„Loni*

³³⁵ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 433, složka Staňkov, dopis správce české školy ve Staňkově J. Weniga ÚMŠ v Praze z 15. prosince 1887.

³³⁶ Státní oblastní archiv v Plzni (SOA Plzeň), ÚMŠ Plzeň, kart. 2, složka Černošín, dopis správce školy F. Grubera Inspektorátu menšinových škol národních v Plzni z 29. září 1933.

³³⁷ SOA Plzeň, ÚMŠ Plzeň, kart. 3, složka Cheb, dopis správy mateřské školy v Chebu ÚMŠ v Plzni z 20. listopadu 1925.

³³⁸ SOA Plzeň, ÚMŠ Plzeň, kart. 1, složka Bezručice, dopis MŠV v Bezručicích ÚMŠ v Plzni z 25. listopadu 1937.

³³⁹ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 382, Krousov, dopis správce české školy v Krousově V. Vodáka ÚMŠ v Praze z 8. dubna 1911.

³⁴⁰ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 382, Krousov, dopis správce české školy v Krousově V. Vodáka ÚMŠ v Praze z 8. dubna 1911.

³⁴¹ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 382, Krousov, dopis správce české školy v Krousově V. Vodáka ÚMŠ v Praze z 8. dubna 1911.

³⁴² SOA Plzeň, ÚMŠ Plzeň, kart. 2, složka Fuchsova Huť, dopis správce školy V. Kůžely ÚMŠ v Praze z 2. května 1927.

³⁴³ SOA Plzeň, ÚMŠ Plzeň, kart. 7, složka Staré Sedlo, dopis ÚMŠ v Plzni správě české obecné školy ve Starém Sedle ze 4. ledna 1934.

byla nadílka ubohá a Němci nás přetrumfli věcmi dobrými a kvalitními. Naše děvčata zvláště obdržela na šaty obyčejný barchet křiklavých barev, z výkladních skříní odložený, který se prodává jako „povl“, hoši obyčejný škrobený tak zvaný bavlněný „cajk“. Jedině botky ručně pracované měly cenu. Hoši z německé školy dostali pevný teplý samet na šaty zvaný „Cord“, vlněné svetry, děvčata pevný prací samet na šaty, svetry a boty, taktéž děti z mateřské opatrovny, vydržované Kulturverbandem. Z toho je vidno, že nás Němci daleko ve vánoční nabídce předstihli, což je dobrou reklamou pro příští zápis do školy.“³⁴⁴

Z výše uvedeného je patrné, že vánoční nadílky byly sice pouze jedním z nástrojů národnostního boje o školu a žáka, ovšem nástrojem poměrně účinným. Na druhé straně však byly hlavně v českém prostředí terčem časté kritiky, zejména pro jejich údajnou nízkou efektivitu a produktivitu, chvilkový účinek, v podstatě mrhání těžce shromažďovanými penězi. Významný činovník Národní jednoty pošumavské v Praze Karel Vondráček však v prosinci 1937 ve věstníku Pošumaví tuto kritiku odmítl slovy: „Pomoci všem, odstraniti všechnu bídu, marné snažení. Nezbyvá, než aspoň k vánocům, k těm svátkům dobrých srdcí, připraviti aspoň těm nejpotřebnějším to nejnutnější, aby nemrzli na cestě do školy, aby do podzimních a zimních blat měli dobrou a teplou obuv a aby aspoň v těch svátečních dnech dostali kousek jiného jídla, než každodenní suchý chléb a věčné, třeba v různých obměnách, přece však stále stejné brambory. Aby ty naše děti, náš dorost a budoucnost národa aspoň pod osvětleným vánočním stromkem v radosti z dárků měly pocit, že patří do té naší veliké národní spolitosti a že celý národ na ně myslí a snaží se aspoň jednou do roka dát jim na jevo, že jsme všichni jedné krve, že na každém jedinci všem nám záleží.“³⁴⁵

S koncem česko-německého soužití institut vánočních nadílek nezanikl, ovšem poněkud se změnil jejich účel, povětšinou z ryze národnostního na čistě sociální. Obecná škola v Prášilech na Sušicku v prosinci 1946 v žádosti o podporu např. uvedla: „Jsme tu až na samém konci Čech, v kraji chudém a snad i opomíjeném. Bojujeme stále s mnoha nedostatky, které snad houževnatou prací odstraníme. Rádi bychom připravili našim chudým dětem vánoční nadílku. Bohužel nedostává se nám prostředků. Prosíme proto velmi snažně, aby nám byla pokud možno udělena jakákoliv peněžitá podpora, za niž budeme nesmírně vděčni.“³⁴⁶ O rok později žádala prášilská škola o pomoc znovu, tentokrát zejména pro sociálně zanedbané děti rumunských reemigrantů, kteří obec a její okolí osídlili.

Na zaopatření školou povinných volyňských Čechů požádala o vánoční příspěvek rovněž měšťanská škola v Tachově. Okresní rada osvětová v Sušici přiznávala, že vánoční nadílky jsou i důležitou propagandistickou akcí, která má děti reemigrantů „nalákat“ do českých škol. Ve svém dopise tehdy již Akčnímu výboru národních jednot a matic v Praze proto požádala o zaslání Betlémů určených k vystřihování a mj. napsala: „Abychom jejich účast získali, slíbili jsme jim vánoční nadílku. Učitelky domácích nauk připraví zákusky a ozdoby na vánoční

stromek a Vás prosíme o výše uvedený příspěvek. Pomůžete nám v záslužné práci a věříme, že naše prosba bude vyslyšena, neboť nám všem velmi záleží na tom, aby v pohraničí byli lidé uvědomělí a spolehliví strážci hranic.“³⁴⁷

Prostředky získané z vánočních nadílek ovšem pomáhaly školám i dlouhodobě. Masarykova obecná a měšťanská škola v Klenčí pod Čerchovem na Domažlicku argumentovala škodami, které během války škola a obec utrpěla bombardování. V žádosti o vánoční příspěvek na doplnění žákovské knihovny mj. stálo: „Naše krásné, ale chudé Chodsko za okupace velmi utrpělo, městečko Klenčí pak na samém konci války za bombardování z valné části lehlo popelem. Této pohromě do jisté míry neušla ani naše škola, ale dík české veřejnosti a pracovitým rukám bylo mnoho již obnoveno. Mnohé jsme dostali, ovšem zdaleka nejsme tam, kde jsme byli před válkou. Proto si Vás dovolujeme požádati o příspěvek, jímž bychom přiřadili Vaše jméno k ostatním šlechtným dárcům, kteří nezapomněli na Baarovo Klenčí.“³⁴⁸ Řada obecných škol využila části získané pomoci i na jiné potřebné investice, např. na opravy loutkových divadel či jako příspěvky na zakoupení promítacích přístrojů.

Školní vánoční nadílky jistě nemohly nijak zásadním způsobem ovlivnit hospodaření škol a neznamenalaly ani výrazné finanční přispění jejich zřizovatelům a vydržovatelům, ať státním či soukromým. Přesto však byly významnou finanční nadstavbou, která i přes relativně skromné a omezené možnosti donátorů dělala v kombinaci s vhodně zvolenou propagandou pravé divy. Z dnešního hlediska je možná sázka na vánoční nadílky úsměvná, ale ve vypjatém prostředí česko-německého národnostního zápasu kupodivu docela dobře fungovala. Ostatně dnes také školy mezi sebou o žáka soupeří, jen možná trochu jinak, když školní vánoční nadílky vystřídalaly nabídky jiných výhod.

³⁴⁴ SOA Plzeň, ÚMŠ Plzeň, kart. 2, složka Folmava, dopis předsedy MŠR ve Folmavě F. Šafránka poslanci F. Lukavskému z 13. listopadu 1931.

³⁴⁵ VONDRAČEK, K...: *Vánoční kapitola. Ze vzpomínek starého pracovníka.* Pošumaví. Věstník Národní jednoty pošumavské, roč. XXXI, č. 24, 22. prosince 1937, s. 263.

³⁴⁶ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 601, inv. č. 803, dopis obecné školy v Prášilech ÚMŠ v Praze ze 17. prosince 1946.

³⁴⁷ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 601, inv. č. 803, dopis Okresní rady osvětové v Sušici Akčnímu výboru národních jednot a matic v Praze z 13. prosince 1948.

³⁴⁸ NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 601, inv. č. 803, dopis Masarykovy obecné a měšťanské školy v Klenčí pod Čerchovem ÚMŠ v Praze z 12. prosince 1946.

Mimotriedne metódy dejepisného vyučovania v Košiciach za prvej ČSR

Alžběta Bojková

Dejiny každej školy sú napísané v osudoch učiteľov, žiakov, v triednych knihách, vo vyučovacích metódach využívaných v škole i mimo nej. Štúdia práve prostredníctvom týchto prameňov podáva stručný obraz o využívaní mimotriednych metód vo vyučovaní dejepisu v Košiciach za prvej ČSR a poukazuje na to, akú funkciu mali pri osvojovaní dejepisného učiva najmä z národných dejín. Jej cieľom je tiež vyzdvihnúť úlohu Ministerstva školstva a národnej osvety pri ich uplatňovaní vo výučbe.

V historiografii k problematike slovenského školstva v medzivojnovom období, absentujú štúdie z regionálnych dejín, ktoré v súčasnom historickom výskume zohrávajú stále významnejšiu úlohu. Chýba detailné spracovanie dejín školstva napríklad v košickom kraji, resp. v samotnom meste Košice, ktoré sa po vzniku prvej Československej republiky v roku 1918 stalo centrom rozvoja kultúry a vzdelanosti východnej časti krajiny. Fondy štátneho a mestského archívu v Košiciach obsahujú informácie o národných a stredných školách, na ktorých sa vyučovalo v medzivojnovom období. Informácie o vyučovacích metódach jednotlivých predmetov, ale aj o mimoškolských aktivitách sa dozvedáme len z fondu školského inšpektorátu, zo zápisníc z porád profesorského zboru a z obežníkov, ktoré informujú o rôznych koncertoch, divadelných a filmových predstaveniach, vychádzkach, či výletoch alebo o oslavách štátnych sviatkov a významných jubileí, na ktorých sa žiactvo zúčastňovalo. Treba však zdôrazniť, že ide najmä o mimoškolské vzdelávanie v brannej výchove, telocviku, hudobnej výchove a v zemepise, informácie o dejepise sa v materiáloch nachádzajú len zriedka. Problémom výchovnovzdelávacieho procesu, vyučovacím metódam, či mimoškolskej výchove žiactva na košických školách v medzivojnovom období zatiaľ historický výskum nevenoval žiadnu pozornosť. Je však potrebné vyzdvihnúť i túto stránku slovenského, resp. košického školstva. Poskytuje nám cenné informácie, ktoré pri skúmaní slovenského medzivojnového školstva na celoštátnej úrovni nie je možné zachytiť.

V dobe vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov bolo budovanie školstva jednou z priorít, ktorá mala zabezpečiť výchovu novej uvedomelej generácie v duchu ideálov Československej republiky (ČSR) a prehĺbiť spoluprácu oboch národov v novom štáte, čomu sa podriaďovala výučba i výchova žiactva. Niekoľko dní po vzniku ČSR, 2. novembra 1918 zákonom č. 2/1918 Zb. z. a n. ako štvrtý najvyšší správny úrad vznikol Úrad pre správu vyučovania a národnej osvety, neskôr Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO).

V jeho štruktúre pôsobilo osobitné, 5. slovenské oddelenie, ktoré spravovalo školy na Slovensku³⁴⁹ a spolu s MŠANO dohliadalo na uplatňovanie novej ideológie vo výchovnovzdelávacom procese, ako to výstižne opisuje text jedného z obežníkov Prezídia referátu MŠANO v Bratislave, adresovaný riaditeľstvám stredných škôl a ústavov učiteľských, riaditeľstvám meštianskych škôl a ústavov pre hluchonemých a slepých a správam štátnych a obecných ľudových škôl na Slovensku: „*Žiadam, aby na školách všetkých stupňov bola venovaná zvýšená pozornosť výchove zvereného žiactva nie len po stránke mravnej, ale i spoločenskej a zvlášť štátnej... Aby štátna myšlienka zakotvila v srdciach školskej mládeže, je treba vštepovať jej taktným a dôstojným spôsobom úctu k štátnym symbolom (štátnej československej vlajke, znakom a československej hymne) ako i k autorite vlády a úradov... Ukladám preto všetkým školám tunajšieho správneho obvodu, aby aspoň v deň svobody (28. októbra) a na konci školského roku bola slávnostne vztýčená a pozdravená československá štátna vlajka (alebo prapor) a zaspievaná československá štátna hymna... Pri týchto slávnostiach je účasť všetkých členov každého zboru povinná... Pri vyučovaní buď venovaná náležitá pozornosť domácemu i zahraničnému boju za svobodu, ako i jeho ideovému obsahu. Ústava Československej republiky nech je preberaná s príslušnou vážnosťou a svedomitosťou. Československú hymnu musia vedieť všetci žiaci a žiačky z pamäti.*“³⁵⁰

Toto slovenské oddelenie malo tiež na starosti mimoškolské vzdelávanie žiactva, ktoré sa realizovalo v čase vyučovania, ale aj mimo neho. Vydávalo povolenia či obmedzenia na rôzne poučné prednášky, vychádzky alebo exkurzie, bez ktorých by mimotriedna a mimoškolská výučba nebola možná. Dejepis ako vyučovací predmet mal od vzniku ČSR vo výchovnovzdelávacom procese výnimočné postavenie. Jeho úlohou bolo okrem všeobecných dejín upriamiť pozornosť na významné historické medzníky oboch národov, na významné osobnosti českého a slovenského národa, a v konečnom dôsledku vyzdvihnúť zápas Čechov a Slovákov o vznik samostatného štátu s cieľom vychovať uvedomelých občanov Československej republiky. Najväčší dôraz sa preto kládol na vlasteneckú výchovu, či už išlo o klasickú hodinu dejepisu, dejepisnú vychádzku, exkurziu, alebo inú mimoškolskú metódu dejepisného vyučovania, pričom sa učitelia dejepisu snažili oboznámiť žiakov aj s históriou ich rodného mesta, či regiónu. Košice a ich okolie ponúkali množstvo miest vhodných na dejepisné vychádzky, či exkurzie, ktoré lákali študujúcu mládež a vzbudzovali v nej túžbu po poznávaní histórie samotného mesta i okolitého kraja. Ako centrum rozvoja kultúry a vzdelanosti vo východnej časti krajiny organizovalo mesto i množstvo hudobných koncertov, divadelných predstavení i výchovnovzdelávacích prednášok, často krát i s historickou tematikou. Bohatá história Košíc a ich okolia i spomínané podujatia, zabezpečovali mimoškolské vzdelávanie žiactva a vhodne dopĺňali dejepisné a vlastivedné vyučovanie. Košice

³⁴⁹ KÁZMEROVÁ, L.: *K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918–1939*. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. (ed.): *Slovensko v Československu 1918–1939*. Bratislava 2004, s. 417.

³⁵⁰ Štátny archív (ďalej ŠA) Košice, fond (ďalej f.) Štátne maďarské reálne gymnázium v Košiciach 1927–1938, škatuľa (ďalej š.) 2, číslo (ďalej č.) 42/10, Obežník č. 163 o výchove žiactva na školách národných a stredných na Slovensku.

otvárali svoje brány študujúcej mládeži z celého Československa a upriamovali tak pozornosť i na východnú časť novej vlasti, ktorá bola svojou históriou, kultúrou i prírodným bohatstvom jej neoddeliteľnou súčasťou. Na školách po celej ČSR kolovali obežníky, ktoré boli zároveň pozvánkou do tohto mesta. Text jedného z nich výstižne opisuje, čo všetko vtedajšie Košice svojim návštevníkom ponúkali: „*Milá školská mládež. Mesto Košice, čo Athény Východného Slovenska, týmto pozýva Vás, aby ste cieľom študovania a zotavenia sa naše mesto navštívili. Košice, tá perla Východného Slovenska v každom ohľade zaslúži, aby čím početnejšie boli vyhľadávané. Pozostatky prastarej stredovekej kultúry vedú Vás do života čulého, moderného vývoja. Školy, múzea, archívy, knihovne, galerie, vyvinutý hudobný život, národopisné kroje v okolí, pohnuté sily továrni a priemyselných závodov, poskytujú nám pestrý obraz o tom, že tuná sa deje uznaniu hodná tvorivá práca. Už samo bezprostredné okolie s romantickými lesami upútajú nás tak, že žiadny návštevník nemôže zabudnúť prekrásne hodiny, ktoré strávil na Bankove, alebo v utešenom údolí Čermela. Košice, sú vchodom do Východoslovenského Rája. Naše jedinečné Tatry, Rankovce s geysírom, Krásna Hôrka..., hrady (Veľký Šariš, Slanec, Spišský hrad, Kamenický a Plavečský hrad, Zborov atď.) a veľmi zaujímavé mestá s patinou stredovekej kultúry, (Levoča, Prešov, Bardejov, Kežmarok, Solivar a Solná Baňa s chýrnymi slovenskými výšivkami) – tieto všetky upomínajú nás na to, že sa vyplatí, aby sme Košice, to pohostinné mesto navštívili... Teda, milá mládež, očakávame Vás, do pohádkového sveta božskej prírodnej krásy a sebavedomej ľudskej kultúry.*“³⁵¹

Aj napriek uvedeným možnostiam mimoškolskej výučby dejepisu, nezávisel jej rozsah len od pedagógov, či riaditeľstva príslušných škôl v Košiciach. Usporiadúvanie exkurzií, či vzdelávacích vychádzok bolo ovplyvnené i počtom žiakov v triedach a finančnými prostriedkami, ktoré boli začiatkom dvaciatych rokov využívané skôr na zriaďovanie škôl a zaobstarávanie učebných pomôcok. Napriek tomu je v tomto období podpora žiackych vychádzok a exkurzií zo strany MŠaNO najintenzívnejšia. V obežníku č. 22 zo 7. februára 1923 MŠaNO oznamuje riaditeľstvám všetkých stredných škôl na Slovensku, že plánuje v školskom roku 1922/23 udeliť podpory na dlhšie žiacke exkurzie konané pod vedením profesorov: „*ředitelství všech středních škol mohou předložit – hodlají-li konati podobné exkurse – žádost o podporu na ně. V žádostech budiž uvedeno, ve kterých dnech a za vedení kterých profesorů se má konati zamýšlená exkurse, podrobný program její, kolik žáků se jí účastní a o jak velikou podporu se žádá. Ježto finanční prostředky k tomuto účelu jsou velmi omezeny, bude možno udělit podporu jen asi dvaceti žadatelům v částce nejvýše po 2 000 Kč–3 000 Kč. Proto při vyřizování žádostí bude v první řadě přihlédnuto k exkursím tříd nejvyšších, a to zejména budou-li konány za účelem poznání republiky československé. Při tom jest program voliti vždy tak, aby žáci měli*

³⁵¹ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Pozvánky na rôzne predstavenia, prednášky, výstavy, kurzy, koncerty, kongresy, prednášky vlastné v ústave.

z exkurse prospěch co největší a poznali co nejdůkladněji krásy přírodní, památky historické a památky příslušné krajiny a aby tedy nesetřvali snad většinu času exkursi věnovaného ve vlaku. V případech výjimečných, kdy by nebylo možno program exkurse zvlášť zajímavé a pro žactvo důležité vyčerpati v době, kterou může k tomu účelu povolit ředitelství ústavu, bylo by možno povolit k příslušné žádosti ředitelství žákům i profesorům exkurse se účastnícím ještě další prázdnou nejvýše třídení.“³⁵²

Situácia sa zhoršila na prelome dvaciatych a triciatych rokov, kedy boli finančné prostriedky na mimoškolské vzdelávanie obmedzené kvôli hospodárskej kríze a ku koncu triciatych rokov stále viac investované najmä do brannej výchovy mládeže. Okrem toho sa organizácia výchovnovzdelávacieho procesu podriaďovala smerniciam Referátu MŠaNO v Bratislave, ktoré o mimoškolskej výučbe na stredných školách vydalo nasledovnú smernicu: „*Značný počet žiactva vo väčšine tried, dôsledné prevádzkanie myšlienok nových učebných osnov a výchova mládeže k brannosti vyžadujú najmä v dnešnej dobe, aby s vyučovacím časom bolo prísne šetrené a aby všetkých vyučovacích hodín bolo čo najúčelnejšie využité, aby tak mohlo byť vyhovené duchu osnov i starších predpisov, ktorými bolo nariadené, aby si žiactvo väčšinu novej látky osvojilo už v škole. Preto je tiež treba, aby poučné vychádzky a exkurzie – k doplneniu učiva iste nezbytné – boli obmedzené v dobe vyučovacej, a aby boli konané spravidla v dobe mimo školského vyučovania. V dobe vyučovacej nech sa koná s každou triedou v každom klasifikačnom období nanajvýš jedna vychádzka v jednom predmete, a to len pokiaľ súvisí s učivom práve preberaným a len vtedy, keď s triedou bola už konaná v tom istom období jedna vychádzka v dobe mimo školského vyučovania s účasťou aspoň 70% žiactva. Ďalšie vychádzky v dobe vyučovania v tomže období môžu sa konať len s predchádzajúcim súhlasom tamojšieho úradu. Toto obmedzenie sa týka tiež všetkých exkurzií, na ktoré tunajší úrad upozorňuje, a ktoré možno ovšem všetky absolvovať v dobe mimo školského vyučovania a to s ďaleko väčším úžitkom pre žiactvo. Všetké vychádzky nech sú uvedené v obdobných zápisniciach s udaním dňa, doby, trvania vychádzky, vedúcich profesorov a počtu zúčastnených sa žiakov. Tiež školské biografické predstavenia nech sú obmedzené najviac na jedno v každom polroku. I o nich treba referovať v obdobných zápisniciach...*“³⁵³

Napriek týmto obmedzeniam boli v ČSR už od jej vzniku využívané na vyučovanie dejepisu aj spomínané mimoškolské metódy a najviac sa o nich dozvedáme zo zápisníc z porád profesorského zboru na jednotlivých školách (konkrétne v bode *Mimoškolská výchova žiactva – oslavy, prednášky, divadlo a film*, vychádzky) a z obežníkov jednotlivých osvetových organizácií. Na základe týchto archívnych prameňov môžeme mimotriedne metódy dejepisného vyučovania na košických školách rozdeliť na vychádzky, prednášky, oslavy, výstavy, divadlo a film. Snáď najefektívnejšou, no zároveň najmenej využívanou z uvedených

³⁵² ŠA Košice, f. Československé štátne reálne gymnázium v Košiciach 1919–1938, š. 18, č. 76, Obežník č. 22 Podpory na žakovské exkurse.

³⁵³ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 2, č. 42/10, Obežník č. 2/35 Slovensko, Stredné školy; učebné osnovy, vychádzky, biografické predstavenia, skúsenosti s novým školským poriadkom a s novým skúšobným a klasifikačným poriadkom.

metód bola dejepisná exkurzia (vychádzka). Keďže vlastiveda v sebe spájala dejepis a zemepis, boli okrem historických pamiatok v rámci dejepisných vychádzok navštevované i jaskyne, či prírodné krásy slovenskej prírody. V roku 1923 sa na Československom štátnom reálnom gymnáziu v Košiciach organizovala trojdňová exkurzia od 29. 4. do 1. 5., na ktorej sa zúčastnili žiaci 5.–8. triedy pod vedením učiteľa Vojtecha Cvengoša. Trasa výletu bola nasledovná: Košice–Turňa (vlak)–Zádielská dolina–Hrad Krásna Hôrka–Rožňava–Dobšiná (vlak)–Poprad–Košice (vlak). Exkurzie sa zúčastnilo 25 žiakov, pre ktorých žiadal vyučujúci finančnú podporu 30 Kč. pre jedného žiaka, teda 750 Kč.³⁵⁴ Hrad Krásna Hôrka bol zrejme obľúbeným miestom dejepisných exkurzií. V roku 1934 ho navštívili i žiaci 1.–4. triedy spomínanej školy pod vedením prof. J. Cvinčeka, J. Loudu, J. Petráša, M. Helcovej, A. Huškovej, J. Obrdlíkovej a V. Šmejkal.³⁵⁵

V roku 1937 sa na Štátnej meštianskej škole dievčenskej v Košiciach organizovalo viacero exkurzií, na ktorých sa zúčastnili žiaci podľa tried. Trasy jednotlivých tried smerovali do okolia Košíc, Zádielskej doliny, Dobšinej, Tatier a Spišského Podhradia, kde žiaci navštívili Spišský hrad. Exkurzie sa konali 16.–17. júna a zúčastnili sa jej žiaci 1.–4. triedy.³⁵⁶ Dňa 7. a 8. júna v tom istom roku sa dejepisnej vychádzky zúčastnilo aj 37 žiakov 2. A a B triedy Českosl. št. reálneho gymnázia pod vedením profesora Š. Petroviča a profesorky M. Grossovej, žiaci navštívili hrad v Turni.³⁵⁷

Aj keď sa hovorí, že je lepšie raz vidieť ako sto krát počuť, zrejme z finančných dôvodov boli častejšou mimoškolskou metódou dejepisného vyučovania prednášky. O ich organizáciu sa staral najmä Mestský osvetový zbor v Košiciach. Prostredníctvom obežníkov informoval školy o témach jednotlivých prednášok, mieste konania i cene lístkov pre žiactvo. Dňa 6. apríla v roku 1929 usporiadal v kine Fórum v Košiciach dve cestopisné prednášky, na ktorých prednášal cestovateľ Ján Zapletal z Přerova na tému: *Z ríše faraónov – Tutanchamon. Súčasťou prednášok bolo i 200 svetelných obrazov.*³⁵⁸ Dňa 28. januára 1935 organizoval osvetový zbor prednášku p. profesora Rista Kovijoniča, lektora Komenského univerzity v Bratislave, na tému *Kráľ Alexander a Zjednotenie Juho-slávie*. Prednášky sa zúčastnili žiaci 5.–8. triedy.³⁵⁹ Mestský osvetový zbor spolupracoval pri organizovaní prednášok i s niektorými košickými školami. V roku 1938 v spolupráci so Slovenskou školou robotníckou v Košiciach organizoval *Seminár o diele prezidenta Osvoboditeľa.*³⁶⁰ Na organizovaní prednášok sa podieľal i miestny odbor Matice slovenskej, ktorý usporiadal 1. júna 1934 prednášku *O pôvode slovenčiny*, na ktorej prednášal referent Jazykového odboru MS a redaktor Slovenskej reči, dr. Henrich Bartek. Obsahom prednášky bol okrem iného i prehľad dejín spisovnej slovenčiny, ktorý vhodne dopĺňal vyučovanie dejepisu i českoslovenčiny. Matici slovenskej záležalo i na účasti žiactva, ktoré malo na tieto prednášky vstup voľný. Miestny odmor MS preto apeloval na riaditeľstvá jednotlivých košických škôl, aby bola účasť na výchovných a po-

učných prednáškach čo najvyššia. Ďalšou inštitúciou, ktorá sa formou prednášok starala o mimoškolské vzdelávanie žiactva, bol Východoslovenský odbor Ústredného spolku československých profesorov v Košiciach. Čo sa týka dejepisného vyučovania, za zmienku stojí cyklus prednášok na tému *Slovensko za svetovej vojny a československá revolúcia* organizovaný 12. novembra 1924. O ich obsahu informuje leták s nasledujúcim textom: „*Prednášky budú rázu nepolitického, ich vedeckú úroveň, poučnosť i zaujímavosť obsahu zaručujú mená prednášajúcich (min. Dr. Hodža, min. Dr. Markovič, min. Dr. Beneš, min. Dr. Osuský, Dr. Šrobár, Dr. Štefánek, Dr. Ruman, posl. Janček a posl. Kornel Stodola) i predmet ich prednášok. Žiadame zdvorile, aby riaditeľstvo dovolilo žiactvu vyšších tried svojho ústavu návštevu týchto prednášok, ktoré budú žiakom iste vítaným doplnkom vlastivednej výchovy.*“³⁶¹

Vzdelávacie prednášky zamerané na vlasteneckú výchovu sa v najväčšom množstve konali pri príležitosti štátnych sviatkov a to najmä z iniciatívy MŠaNO. Na školských oslavách 10. výročia vzniku ČSR konaných 28. októbra 1928 sa organizovali prednášky o vzniku ČSR, o jej vývoji v uplynulom desaťročí, o pokrokoch mierovej myšlienky, pričom sa kládol dôraz i na oboznámenie žiakov so širšími súvislosťami vzniku nášho štátu, čo MŠaNO zabezpečovalo i obežníkmi, ktoré konkretizovali obsah konaných prednášok. V obežníku č. 175 vydalo Prezídium referátu MŠaNO v Bratislave nasledujúce pokyny: „*Súčasne nech sa žiakom pri tejto príležitosti vysvetlia oslobodzovacie snahy a národné sjednocovacie úsilie druhých štátov Malej Dohody; v týchto štátoch bude na školách desiate výročie Československej republiky tiež oslavované.*“³⁶²

Medzi najčastejšie organizované metódy mimoškolského vzdelávania v rámci dejepisného vyučovania patrili nepochybne oslavy štátnych sviatkov, pamätných dní, výročí a jubileí. Pri príležitosti týchto osláv sa často krát spomínalo na historický vývoj oboch národov i na významné osobnosti našej spoločnej minulosti. Každoročne sa oslavoval deň vzniku ČSR, 28. október a deň podpísania Martinskej deklarácie, 30. október. Školy si každoročne pripomínali i narodeniny prezidenta T. G. Masaryka a neskôr i Edvarda Beneša. Pri tejto príležitosti sa konali slávnostné akadémie a divadelné predstavenia, pričom najmä pri Masarykových oslavách sa spomínali jeho zásluhy o vznik ČSR počas prvej svetovej vojny, spievali sa národné piesne *Hej, Slováci, Kto za pravdu horí* a Hymna ČSR. Výročie svojho vzniku oslavovala každý rok i Matica slovenská a spolok Živena a pri tejto príležitosti spomínala na svoje začiatky, svojich zakladateľov a významných predstaviteľov i osvetovú činnosť, ktorú počas svojej existencie vykonávala. Oslavy založenia MS mali i vzdelávaciú a výchovnú funkciu najmä v dejepisnom vyučovaní, preto bola vrelo vítaná i účasť žiactva. Na slávnostiach Matice slovenskej vystupovali slovenskí umelci, divadelní ochotníci i učitelia.³⁶³

Pri oslavách sa však osvetové zbory a MŠANO nesústredili len na najnovšie dejiny novej vlasti, ale pripomínali si i významné udalosti z dávnej minulosti,

³⁵⁴ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., š. 2, č. neuvedené, Žiadosť o podporu pre školskú exkurziu.

³⁵⁵ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., Zápisnice – neviaz., č. 2 (820/34), Zápisnica č. 39 z porady profesorského zboru konanej dňa 21. júna a 28. júna 1934.

³⁵⁶ ŠA Košice, f. Školský inšpektorát, š. 2, č. 4462/37, Štátna meštianska škola dievčenská v Košiciach.

³⁵⁷ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., Zápisnice – neviaz., č. 2 (705/37), Zápisnica č. 24 z porady profesorského zboru konanej dňa 21. júna 1937.

³⁵⁸ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Pozvánka na cestopisné prednášky J. Zapletala.

³⁵⁹ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., Zápisnice – neviaz., č. 2 Zápisnica č. 20 z porady profesorského zboru konanej dňa 13. apríla 1935.

³⁶⁰ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Pozvánka na Seminár o diele prezidenta Osvoboditeľa.

³⁶¹ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., š. 3, č. 42, Východoslovenský odbor Ústredného spolku československých profesorov v Košiciach.

³⁶² ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 1, č. 39/7, Obežník č. 175 Oslava štátneho sviatku dňa 28. októbra 1928.

³⁶³ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 1, č. 39/7, Oslava 10. výročia Matice slovenskej a Živeny v Košiciach.

ktoré mali pre oba národy nesmierny význam. Dňa 19. júna 1933 oslavovala Československá republika 1100. výročie postavenia prvého kresťanského kostola na území svojho štátu v Nitre. Zvláštny význam malo toto jubileum a jeho oslava na školách a preto ministerstvo školstva a národnej osvety výnosom zo dňa 24. apríla 1933, č. 30.092/33-1/1 ustanovilo, aby na všetkých školách na Slovensku bolo vhodným spôsobom spomenuté tejto významnej kultúrnej udalosti.³⁶⁴ „*Za účelom jednotného postupu žiadam, v zmysle powyše citovaného výnosu, aby: Školy (ľudové, meštianské, stredné i odborné) v Nitre a z politického okresu nitrianskeho zasvätili tento deň spoločne v samej Nitre dňa 19. júna 1933. Tento deň je na týchto školách dňom prázdna. Stredné školy, učiteľské ústavy a školy odborné, pokiaľ by usporiadali dňa 19. júna zájazdy so žiactvom do Nitry zúčastnia sa osláv spoločných a v tento deň majú tiež prázdno... Školy ľudové, pomocné, meštianské a ústavy pre úchylnú mládež na Slovensku,... nech tieto slávnosti odbavujú dňa 26. júna 1933, a to v dobe vyučovacej... Program slávnosti... má byť aspoň tento: hymna, pieseň (Nitra, milá Nitra), reč profesorova (učiteľova), hymna (Bože, čos ráčil slovenskému ľudu) nápev od Schneidra-Trnavského.*“³⁶⁵ Košické školy sa každoročne zúčastňovali i rôznych výstav, organizovaných priamo v Košiciach, ale aj v iných mestách ČSR.

Výstavy mali vzdelávací i výchovný charakter a preto ich môžeme zaradiť k mimoškolským metódam výučby. Čo sa týka dejepisného vyučovania, košické žiactvo sa zúčastnilo niekoľkých výstav, ktoré dejepisné učivo vhodne dopĺňali. Ministerstvo národnej obrany usporiadalo v dňoch 23. júna až 15. júla 1926 spolu s ďalšími osvetovými organizáciami výstavu legionárskej práce v školskej budove v Prahe 3, Karmelitská ulica. Obežník č. 104 informuje o programe výstavy: „*Nakoľko na výstave budú posnášané doklady o vzniku a vývoji čsl. zahraničného odboja, rozvoja až po samostatnosť čsl. štátu a obsahovať bude originálne doklady, žiadam, aby na túto výstavu bol prof. sbor upozornený a aby prehliadka výstavy pre jej veľký výchovný význam doporučovaná bola menovite školským výpravám do Prahy.*“³⁶⁶ Na výstavách boli žiaci oboznamovaní i s krásami Slovenska, hradmi a inými kultúrno-historickými pamiatkami. Na výstave *Krásy Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Košiciach*, ktorá trvala 3 roky, boli predstavené prírodné krásy, ľudové kroje, stavby, umelecké pamiatky a pod. Výstava obsahovala 800 veľkých fotografických obrazov umelecky a námetovo cenných, zvláštnu expozíciu propagačnej a turistickej literatúry krajov slovenských a podkarpatskoruských. Jadro putovnej výstavy tvorili snímky Vysokých Tatier, všetkých slovenských jaskýň, hradov, zámkov atď. Výstava bola určená predovšetkým pre mládež ako učebná pomôcka k poznávaniu novej vlasti.³⁶⁷ Ďalšie poučné výstavy organizovala napríklad Múzejná spoločnosť pre Moravské Slovácko v Uherskom Brode od 23. júna do konca augusta, išlo o výstavu celoživotného diela Jána Amosa Komenského,³⁶⁸ ďalej Umelecká Beseda v Prahe organizovala v júni a auguste 1937 výstavu *Staré umenie na Slovensku*,³⁶⁹

Medzinárodná kultúrna liga usporiadala v roku 1938 vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach výstavu *Čína včera a dnes*, kde sa žiaci mohli oboznámiť s dejinami Číny pred prvou svetovou vojnou.³⁷⁰

Poslednou mimoškolskou metódou, ktorá sa využívala na košických školách na doplnenie dejepisného vyučovania, bola návšteva divadelných a filmových predstavení. Z filmových predstavení napríklad Památník Odboje usporiadal v decembri v roku 1923 na Slovensku a Podkarpatskej Rusi propagačné turné s legionárskym filmom *Za československý štát*, ktorý sa vysielal v čase vyučovania a žiactvo sa z neho dozvedali dôležité informácie o Devíne, Nitre, Bielej Hore, Hradčanoch, Československých Légiách v Rusku, Francúzsku a Taliansku, o Slovákoch legionároch, o T. G. Masarykovi a M. R. Štefánikovi v légiách.³⁷¹ Z divadelných predstavení navštívili žiaci pri príležitosti 85. narodenín prezidenta T. G. Masaryka 6. marca 1935 slávnostné predstavenie *Jiří z Poděbrad*, ktoré zahrli členovia Slovenského národného divadla³⁷² alebo študentské predstavenie *Smrť matky Jugovičov*, ktoré sa uskutočnilo pri príležitosti Dňa československo-juhoslovanskej vzájomnosti 1. decembra 1934, doplnené o výklad z dejín kráľovstva Juhoslávie.³⁷³

Uvedené mimotriedne metódy vyučovania v Košiciach v medzivojnovom období dopĺňali nie len dejepisné vyučovanie, ale aj iné vyučovacie predmety, preto žiadnu zo spomínaných metód nemôžeme definovať ako mimotriednu metódu aplikovanú len na výučbu dejpisu. František Bluma, profesor Československého štátneho reálneho gymnázia v Košiciach na jednej z porád povedal: „*Všetci sa však varujme všetkého, čo by učinilo školu mechanickou, mŕtvou, nezabúdajme, že zo strednej školy má si žiak na celý život odniesť záujem, inteligenciu a pracovitosť*“,³⁷⁴ uvedené metódy k takejto výučbe nesporne prispievali.

³⁶⁴ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 1, č. 39/7, Pribinovské oslavy v Nitre. Školské slávnosti.
³⁶⁵ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 1, č. 39/7, Pribinovské oslavy v Nitre. Školské slávnosti.
³⁶⁶ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., š. 18, č. 76, Obežník č. 104 Legionárska výstava v školskej budove v Prahe 3.
³⁶⁷ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Obežník č. 85 Propagačná výstava „Krásy Slovenska a Podkarpatskej Rusi“ Doporučenie žiactvu.
³⁶⁸ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Obežník č. 1. prez./27 Výstava životného diela Jána Amosa Komenského v Uherskom Brode.

³⁶⁹ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Obežník č. 34/1937 Umelecká Beseda v Prahe – výstava.
³⁷⁰ ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Pozvánka na výstavu Čína včera a dnes.
³⁷¹ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., š. 18, č. 76, Obežník č. 173 Památník Odboje, legionársky film: Za československý štát.
³⁷² ŠA Košice, f. Štátne maď. reál. gym..., š. 16–17, č. 68/36 (k), Pozvánka na slávnostné divadelné predstavenie pri príležitosti 85. narodenín T. G. Masaryka.
³⁷³ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., zápisnice-neviaz., č. 2 (110/35), Zápisnica č. 12 z porady profesorského zboru konanej dňa 25. 1. 1935.
³⁷⁴ ŠA Košice, f. Československé št. reál. gym..., zápisnice-neviaz., č. 2 (118/34), Zápisnica č. 19 z porady profesorského zboru konanej dňa 24. januára 1934.

Edukačné aktivity študentov lýcea v Kežmarku

Alexandra Pavličková

Príspevok vychádzajúci zo spoločenských a politických podmienok, sa orientuje na poukázanie kľúčových školských zmien v meste Kežmarok. Na základe tohto sa sústreďuje na poukázanie významných edukačných aktivít študentov, ktoré poskytovalo vysoko oceňované lýceum v Kežmarku v priebehu svojej existencie.

Mesto Kežmarok je jedným z významných historických miest Slovenska. Kedysi slobodné kráľovské mesto, dnes vďaka svojim historickým pamiatkam jedna z 18-tich pamiatkových rezervácií na Slovensku, sídlo okresu a pamiatkové centrum turistického ruchu pod Vysokými Tatrami.

Stručná história mesta Kežmarok

Mesto Kežmarok sa rozprestiera v Popradskej kotline, ktorá patrí medzi vyššie položené kotliny Karpát. Počiatky mesta, ktoré kedysi zaujímalo popredné miesto medzi spišskými mestami, siahajú do dávnej minulosti. Archeologické vykopávky sú dôkazom toho, že toto územie bolo osídlené už v časoch prehistorických. Kežmarok vznikol zlúčením viacerých osád pôvodného slovenského obyvateľstva s osadou nemeckých kolonistov. Práve táto symbióza kultúr viacerých národností a výborná zemepisná poloha pri obchodnej ceste, ktorá spájala Orient so severom Európy, umožnila rýchly hospodársky rozvoj mesta. Postupne mesto získavalo mnohé významné práva, napr. v roku 1269 získalo mestské práva, v ktorých sa okrem iného udelilo právo týždenného trhu a vymedzil sa chotár, do ktorého patrila aj časť Tatier, neskôr, v 15. storočí mesto získava významné hospodárske a politické práva.

Počas svojej takmer 750. ročnej existencie mesto prežilo okolo 13 vojen (napr. vpád a plienenie husitov (1433), vyše 100-ročná vojna s mestom Levoča o právo skladu (15.–16. storočie), boj o uhorský trón medzi poľským panovníkom Vladislavom Jagellonským a vdovou po uhorskom kráľovi Albertovi (1440), boje s bratníkmi (1441–1462), boje s majiteľmi hradu (1463–1702), štyri stavovské povstania uhorskej šľachty v 17.–18. storočí, revolúcia v rokoch 1848–1849, záverečné boje o Spiš v prvej svetovej vojne a napokon koniec druhej svetovej vojny).

Napriek mnohým bojom a epidémiám, ktoré mesto zasiahli, po hospodárskej stránke sa mestu v 15.–19. storočí darilo. Pracovalo tu vyše 40 cechov (po-

čtom cechov patril Kežmarok k najbohatším mestám na Slovensku). Mesto po celej Európe preslávili farbiari, garbiari, stolári, ihlári, zlatníci, klobúčnici, pekári, tkáči, maliari atď.

Okrem kvalitného hospodárstva sa mesto preslávilo aj školstvom a samotnou kultúrou. Napriek tomu, že prvé správy o škole sú z rokov 1383–1392, predpokladá sa, že škola existovala už o storočie skôr.

Vznik a rozvoj školstva v meste Kežmarok

Rozvoj školstva v Kežmarku úzko súvisí s jeho hospodárskym a politickým vývojom. Kľúčovým je priaznivá poloha mesta a získanie už vyššie spomenutého práva skladu. Podľa zachovaných správ počiatky školstva v meste siahajú do 14. storočí. V tomto období sa tu nachádzala farská škola, v ktorej kňazi pripravovali žiakov na vykonávanie rôznych cirkevných prác. V období humanizmu a renesancie sa farská škola zmenila na mestskú latinskú školu s výrazným svetským charakterom. Mesto výrazne podporovalo túto školu (napr. materiálne, prípadne získavalo dobrých učiteľov) aj z dôvodu, že absolventi tejto školy mohli ďalej pokračovať v štúdiách na niektorej zahraničnej vysokej škole, napr. v Nemecku. Na organizáciu tejto školy mala vplyv reformácia, ktorá sa v Kežmarku udomácnila zásluhou bratrických vojsk a učiteľov. V roku 1596 sa v škole zásluhou Leonarda Stöckela zaviedol Melanchtonov systém, ktorý v škole platil niekoľko desaťročí s menšími úpravami Johanna Myliusu. Medzi významných profesorov, ktorí prispeli ku kvalite vyučovania a šíreniu dobrého mena školy, patrili Johan Frölich, David Praetorius a David Frölich, ktorý napríklad venoval veľkú pozornosť prírodným vedám, názornému vyučovaniu a materinskému jazyku. Podľa školského poriadku z roku 1703 mohli absolventi školy pôsobiť ako farári alebo učitelia v Popradskej kotline, prípadne mohli pokračovať v ďalších štúdiách. Školské zákony, ktoré na kežmarskej škole v tom období platili, považujeme za zastarané, pretože nemenili systém zavedený ešte koncom 17. storočia. Za pokrokové považujeme vyučovacie metódy, v ktorých sa odrážali edukačné požiadavky a myšlienky J. A. Komenského. V tomto období na vyučovanie ideovo vplývali okrem myšlienok J. A. Komenského aj myšlienky pietizmu i J. Locka. To sa odrazilo v zavedení reálnych predmetov do výučby i za pomoci profesorov akými boli Juraj Bohuš a Juraj Buchholz ml.

V školských poriadkoch z rokov 1742 a 1755 sa opakovali požiadavky predošlých školských pravidiel. Posledný uvedený však okrem bežných povinností vyučujúcich a žiakov obsahoval i presné učebné osnovy pre osobitné ročníky. Škola mala päť vyšších ročníkov, do ktorých žiaci chodili osem rokov. V najnižšej piatej triede (donatistov), ktorá trvala rok, sa vyučovalo náboženstvo, latinský jazyk, aritmetika a spev. Podobné predmety sa vyučovali aj v ďalších dvoch

triedach (v triede gramatikov a syntaxistov), ktoré trvali dva roky. Nasledujúca trieda rétorov trvala taktiež dva roky a do vyučovania sa pridali predmety dejepis a zemepis. V piatej triede, logikov, pribudli filozofia a právo.

V neskoršom období, od polovice 18. storočia prenikali na kežmarskú školu vplyvom osvietenstva myšlienky racionalizmu, novohumanizmu a filantropizmu. Medzi popredných priekopníkov týchto myšlienok v Kežmarku patrili napr. Ján Karlovský, Adam Podkonický, Kristián Genersich, Ján Genersich a ďalší. Vplyvom Ratia educationis z roku 1777 sa na kežmarskej evanjelickej škole uskutočnili zmeny, ktoré prispeli k transformácii školy na lýceum.

Rozvoj, zmeny a aktivity študentov Kežmarského lýcea

Zmeny, ktoré zahrňovalo Rato educationis sa v kežmarskej škole začali uskutočňovať v roku 1787, kedy sa zriadila v škole katedra filozofie k jej najvýznamnejším vyučujúcim patrila Ján Genersich (venoval sa pedagogike, rétorike, poetike, filológii, histórii i filozofii; zaslúžil sa o založenie Literárnej spoločnosti (1806–1810), Kristián Genersich (vynikal vedomosťami z oblasti prírodných vied, najmä botaniky a mineralógie, ale aj histórie a je autorom vynikajúceho diela o histórii Kežmarku) a Ján Benedikty. V roku 1795 vznikol okrem katedry filozofie Adam Podkonický založil aj akýsi pedagogický ústav – paedagogium, v ktorom sa vzdelávali šľachtickí synovia. V roku 1801 vznikla ďalšia katedra, katedra teológie s akademickou triedou. A o štyri roky neskôr vznikla akademická trieda s katedrou práva. Vznikom týchto katedier sa kežmarská evanjelická škola stala lýceom. Lýceum tvorilo istý prechod medzi gymnáziom a univerzitnými štúdiami.

Ratio educationis predpisovalo dvojročné štúdium v akademických triedach jednotlivých katedier, avšak na tomto lýceu trvali štúdiá práva a filozofie tri roky a štúdiá teológie dokonca trvali štyri roky. Tým sa na krátke obdobie z lýcea vytvoril akýsi vyšší stupeň školy. V roku 1813 bol vydaný nový školský poriadok, v ktorom boli zakotvené niektoré zmeny – vyučovacím jazykom sa postupne stávala nemčina, ktorá vytlačala latinčinu (napriek tomu latinčina bola ešte na začiatku 19. storočia vyučovacím jazykom v akademických triedach), štúdiá sa skrátili na dva roky, lýceum sa rozdelilo na ev. ľudovú školu s troma triedami, vyššiu školu s troma latinskými gramatickými triedami, filozofický kurz a akademický kurz.

Podľa nového školského poriadku sa v škole vyučovali humanitné predmety, reálne predmety i prírodné vedy. Obsah učiva bol rozdelený do ôsmych gymnaziálnych tried a do troch akademických tried. Nový školský poriadok určoval aj vyučovacie metódy. Každý z predmetov musel obsahovať edukačný cieľ, využívané aktívne vyučovacie metódy pri preberaní nového učiva a praktické cvičenia pri opakovaní učiva.

Študenti lýceá boli rôznej národnosti – slovenskej, maďarskej, nemeckej, poľskej, srbskej, chorvátskej a pod. napriek rôznorodosti medzi študentmi neboli žiadne väčšie nedorozumenia. Začiatkom 19. storočia i počas jeho prvej polovice sa študenti lýceá organizovali v spoločnostiach – v roku 1821 vznikla nemecká spoločnosť, v roku 1824 slovenská spoločnosť, v roku 1826 srbská spoločnosť a v roku 1832 maďarská spoločnosť. Po oslabení slovenskej spoločnosti bol v roku 1883 založený Ústav československej reči a literatúry (podobne ako vznikli tieto ústavy v Bratislave, Levoči i v Prešove.

Cieľom spoločnosti bolo pestovanie rodného jazyka, šírenie a vzdelávanie sa v ňom. Študenti k dispozícii mali aj bohatú knižnicu so slovanskými titulmi. Ústav na začiatku štyridiatych rokov 18. storočia bol vo finančných ťažkostiach a postupne sa začína formovať Jednota mládeže slovenskej a Spolky miernosti a trizlivosti.

Po revolučnom roku 1848/1948 boli spolky na lýceu zakázané a dokonca sa chvíľu na lýceu nevyučovalo. 19. storočie znamenalo pre evanjelické školstvo zmeny v organizačných poriadkoch. Keďže neexistoval dovtedy jednotný školský poriadok pre tieto školy, malo dôjsť k premene. Viedenskou vládou v roku 1849 bola prijatá Organizačná osnova, ktorá bola pre Uhorsko rozšírená v roku 1851. Na jej základe boli lýceá zreorganizované na osemtriedne gymnáziá (vznikli spojením bývalých šiestich gymnaziálnych tried s dvojročným filozofickým kurzom), ktoré končili maturitnými skúškami. Zmena sa uskutočnila i v predstavenstve školy – na čele už nestál rektor a školská rada ale direktor a päťčlenné direktorium. Po tejto reorganizácii pokračovali ďalšie zmeny – v roku 1861 sa prijal Peštianky vyučovací plán. Gymnázium sa opäť premenovalo na Evanjelické dištriktuálne lýceum a vrátilo sa k pôvodnej organizačnej štruktúre vedenia školy. V nižších ročníkoch bola vyučovaním jazykom nemčina, vo vyšších ročníkoch maďarčina, ktorá sa od roku 1881 stala vyučovacím jazykom aj nižších ročníkov.

K ďalším zmenám sa ešte pristúpilo koncom 19. storočia (1885, 1895–1897) a zároveň sa priestory školy modernizovali. S novými priestormi sa inovovala a rozšírila činnosť študentov v samovzdelávacích spolkoch, hlavne v maďarskom a nemeckom. Slovenskí študenti sa koncom 19. storočia, v čase silnejúcej maďarizácie, síce priveľmi aktívne neangažovali, no napriek tomu založili tajný slovenský samovzdelávací spolok a vydávali časopis Lúč (až do roku 1894). Maďarský šovinizmus sa vystupňoval začiatkom 20. storočia a počas prvej svetovej vojny, no po vzniku Československej republiky sa zmenil názov a charakter školy – Nemecké dištriktuálne gymnázium (okrem neho vzniklo v rokoch 1936/1937 československé gymnázium), ktoré existovalo takmer do konca druhej svetovej vojny. Ostávajúce československé gymnázium po roku 1944 prešlo mnohými organizačnými zmenami. V súčasnosti v Kežmarku existuje osemročné gymnázium P. O. Hviezdoslava, ktoré v mnohom buduje na kultúrnej tradícii predošlých období a existencii lýcea.

Ako sme už vyššie uviedli, kľúčovým obdobím existencie lýcea bolo 18. a 19. storočie, kedy tu prenikali myšlienky filantropizmu, novohumanizmu a racionalizmu. To všetko sa odrazilo v činnosti a aktivitách vtedajších pedagógov i študentov. Do vyučovania sa zaviedli reálne predmety a zároveň sa menilo ponímanie vyučovania, ako aktívnej činnosti človeka pri získavaní nových vedomostí. Osobnosti, pedagógovia, ktorí nové myšlienky reprezentovali ich aplikovali aj do vyučovacieho procesu. Medzi významné osobnosti zaraďujeme Jána Karlovského, ktorý po absolvovaní univerzít v Halle a Göttingene, pôsobil ako profesor v bratislavskom lýceu a neskôr bol rektorom Kežmarskej školy. Napísal mnoho kníh, ktoré sa využívali ako učebnice (napr. Logica, Metaphysica, Etika). V diele Etika J. Karlovský vykreslil typ moderného človeka, osvietenca, ktorý nepozná bezhraničnú poslušnosť voči cudzím príkazom a koná podľa vlastného uváženia a poznania pravdy. K tejto základnej pravde sa snažil viesť aj študentov svojim prístupom k nim ako aj vyučovacími metódami, ktoré využíval. Základom poznávania nemá byť len kniha a učiteľ, ale aj vlastná skúsenosť a uvažovanie žiakov, ktoré od nich vyžadoval.

Ďalším z predstaviteľov bol Adam Podkonický, ktorý šíril myšlienky filantropizmu a novohumanizmu. Z jeho iniciatívy sa venovala väčšia pozornosť histórii a politicko-ekonomickým predmetom. Napriek tomu, že sa snažil k študentom vybudovať čo najpriateľskejší vzťah, nevedel medzi nimi a profesormi udržiavať prirodzenú disciplínu.

Jednými z výrazných osobností Kežmarku boli bratia Ján a Kristián Genersichovci. Kristián Genersich sa venoval mineralógii a v tomto smere preskúmaval Vysoké Tatry. Svojich študentov viedol k aktívnym činnostiam v okolitej prírode Kežmarku, ako aj k poznávaniu blízkych veľhôr prechádzkami a výletmi do nich. Vyučovanie sa tak zatriktívnilo a bolo samozrejme efektívnejšie. Samotní študenti po doštudovaní lýcea mali bližší vzťah k prírode. Ján Genersich bol neúnavným historikom. Podobne ako jeho brat Ján mal blízky vzťah k Vysokým Tatrám a ku Spišu. Svojou literárnou tvorbou podnecoval študentov k čítaniu a ich vzťah k histórii. V rámci vyučovania organizoval výlety do okolia ako aj do Vysokých Tatier. Študenti mali možnosť svoje zistenia na vyučovaní prezentovať a slobodne o nich diskutovať. Osobitný aspekt kládol na morálny a estetický život mládeže a na rozvoj kultúrneho života na Spiši. V snahe združiť vzdelancov tohto regiónu založil v roku 1806 Literárnu spoločnosť. Hlavnou úlohou spolku bolo zhromažďovať domáce a zahraničné knihy, noviny a časopisy a vymieňať ich medzi členmi. Ján Genersich udržiaval aktívne vzťahy s viacerými učencami a spisovateľmi (hlavne uhorskými Nemcami), čím prispieval k rozvoju spolku.

Kežmarské lýceum prežívalo svoj rozkvet do pädesiatych rokov 19. storočia. Prichádzali sem študenti z Budapešti, Blatného Potoka, Košíc, Prešova, Levoče, Miškolca, Rábu a z iných miest. Medzi významných predstaviteľov lýcea tohto

obdobia patrili Gregor Berzeviczy, Ján Chalupka, Daniel Mihálik, Matej Slakovský, Karol Kuzmány, Ján Blahoslav Benedikty a mnohí ďalší. I tieto osobnosti sa snažili žiakov lýcea aktívne zapájať do školskej (vyučovacej) i mimoškolskej činnosti.

Kežmarské lýceum bolo vyhľadávanou inštitúciou nielen kvôli štúdiu filozofie, teológie a práva, ale aj kvôli zdokonaľovaniu sa v nemeckej a v maďarskej reči a taktiež vďaka vynikajúcim pedagógom, ktorí svojou horlivosťou a iniciatívnosťou prispievali k atraktívnosti a efektívnosti celého vyučovacieho procesu. Azda i v dnešnej dobe v tomto nachádzame inšpiráciu pre účinnú edukáciu mládeže.

Záver

Myslíme si, že mesto Kežmarok patrí ešte aj v súčasnosti medzi významné slovenské historické a kultúrne centrá, kde vzdelanie zohráva kľúčový faktor pri rozvoji potenciálu obyvateľov toho mesta. Kežmarské lýceum, ktoré svoj rozkvet prežívalo práve v 18. a 19. storočí je toho dôkazom. Pedagógovia, ktorí vnímali zmeny v spoločnosti pocítovali, že je nevyhnutné zmeniť i štýl vyučovania a odovzdávania poznatkov žiakom. Ich snaha o aktívne získavanie poznatkov nielen počas vyučovania v triedach, vystriedali aktivity v rôznych spolkoch a v čase vyučovania aktivitami mimo školy – na prechádzkach i výletoch do blízkeho okolia a do Vysokých Tatier.

Slavnosti, oslavy a památné dny – specifická forma mimoškolního působení na školní mládež

Antonín Barcuch

Ve své příspěvku jsem se snažil postihnout specifickou problematiku mimoškolní činnosti – školní slavnosti, oslavy, památné dny a jejich výchovný, či naopak rušivý, či přímo škodlivý vliv na školní mládež. Zatímco v období Rakouska-Uherska tyto aktivity směřovaly k upevnění monarchie, pěstování úcty a pokory k panovníkovi a členům panovnického domu a k posilování katolické víry, v době předmnichovské republiky došlo k pozitivnímu posunu. Zdůrazňoval se demokratický a mírumilovný charakter státu a význam vzniku republiky pro všeobecné povznesení národa. Oslavy měly výrazně vlastenecký charakter. Avšak reziduem minulosti zůstalo slavení narozenin žijících prezidentů. V poválečné době a zejména v období nedemokratického režimu po únoru 1948 došlo k inflaci oslav, které se staly součástí celého systému působení na mládež v duchu komunistické ideologie. Docházelo k zneužívání žáků pro propagandistické a politické potřeby režimu. Přemíra oslav začala neúměrně negativně narušovat pravidelnou výuku, takže musely být ministerstvem školství, věd a umění nakonec omezeny.

Mimoškolní činnost, či mimoškolní výchova je dnes nahlížena jako organizovaná vzdělávací aktivita mimo rámec zavedeného organizovaného systému, něco, co stojí vedle výchovy školní a výchovy rodinné. Školní slavnosti, oslavy různých výročí a památných dní pokládám za specifickou formu mimoškolní aktivity, kterou se také mělo výchovně, ba mnohdy přímo ideologicky, působit na školní mládež. Za mimoškolní považuji všechny takové akce, které se konaly mimo školní třídy, byť by to bylo jen ve vedlejší tělocvičně. To, co se týká tématu a odbývalo se v učebnách, zmiňuji jen okrajově.³⁷⁵

V minulosti byla mimoškolní činnost ve větší míře vázána na školu a dohled školské, potažmo státní správy nad žákem mimo školu upravovala řada právních norem. Tak již v prozatímním řádu školním a vyučovacím pro školy obecné z 20. srpna 1870 se učitelům ukládala povinnost dbát o mravné chování dětí také mimo školu.³⁷⁶ Další, tentokrát definitivní řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské z roku 1905 dohled nad dítětem v mimoškolní době ještě rozvádí.³⁷⁷ Děti měly být chráněny před všemi vlivy škodlivě působícími na jejich nábožensko mravní výchovu, zejména byla přísně zapovězena návštěva hostinců a kaváren bez doprovodu rodičů, účast na veřejných tanečních zábavách, žebrání, veřejný prodej, kouření a hra o peníze. Školní mládež se rovněž měla vystříhat veškeré politické činnosti jako členství v různých spolcích, účast na jejich schůzích a průvo-

³⁷⁵ Časově se omezují na dobu od sedmdesátých let 19. stol. do roku 1953 a jako pramennou základnu jsem záměrně zvolil školní kroniky obecných a měšťanských (národních) škol, nikoliv škol středních, abych dokumentoval, že i menší děti musely být účastny různých oslav.

³⁷⁶ § 25 nařízení ministra záležitostí duchovních a vyučování publikované pod č. 105/1870 ř. z.

³⁷⁷ §§ 77–79 nařízení ministerstva kultu a vyučování ze dne 20. září 1905 č. 49/1905 *Věstníku ministerstva kultu a vyučování* (dále jen VMKV).

dech k demonstračním účelům. Dokonce i účinkování školních dětí na výstavách, divadelních představeních a koncertech měla být toliko záležitostí výjimečnou.

Ve stejných intencích se neslo i znění školního a vyučovacího řádu pro školy obecné a měšťanské a pro školy pomocné z roku 1937.³⁷⁸ Chodit do výčepů lihovin a navštěvovat veřejné taneční zábavy se dětem zakazovalo i v doprovodu rodičů. Na druhé straně bylo výjimečně povoleno, aby se děti zúčastnily podniků Československého červeného kříže, Masarykovy Ligy proti tuberkulóze, okresních a zemských péčí o mládež.

Chování dětí mimo školu a dozoru nad ním se samozřejmě týká celá řada dalších předpisů, oznámení a sdělení politických a školských úřadů.³⁷⁹ Pozoruhodné je např. sdělení moravské zemské školní rady, že podle: „*jistého řečníka v poslanecké sněmovně* [vídeňské říšské rady] *láká se v mnohých krajinách utlá mládež školní do kořalen a přivyká tělu i duchu stejně zhoubnému alkoholu. Často školní a dospělejší mládež běže se do tančiren, představení divadelních a na komedie, kde děti nic dobrého viděti nemohou a kde jim morálně krátkozrací rodiče často ještě kořalku a pivo píti dávají. Nezřídka také lze viděti děti ze škol obecných, jak doutníky kouří.*“ Proto se okresním a místním školním radám a správcům škol přísně přikazuje: „*aby pozorností zostřenou dozíraly k chování se školních dítek mimo školu.*“³⁸⁰

Podobné apely na užití všech zákonných prostředků pro ochranu mládeže před mravní zkázou v mimoškolním životě se objevují i v roce 1919, kdy následkem světového válečného konfliktu došlo ke všeobecnému mravnímu úpadku.³⁸¹

Feriální dny

Máme-li hovořit o mimoškolní činnosti, o slavnostech a oslavách, nesmíme opomenout prázdné, neboli feriální dny. Nebyly to jen hlavní prázdniny, prázdniny vánoční a velikonoční, ale i volné dny, na které připadaly státní a náboženské svátky a jiná mimořádná volna. Zatímco dnes jsou oslavy svátků ponechány na bázi rodinné, v minulosti tomu bylo jinak. Feriální dny vlastně nebyly fériemi, ale prostřednictvím v té době konaných společných oslav školní mládeže a učitelského sboru se mělo působit na žáka v tom směru, který zrovna panující režim potřeboval.

Podle prozatímního řádu školního a vyučovacím pro školy obecné z 20. srpna 1870 bylo stanovení feriálních dní v průběhu školního roku v pravomoci zemských školních rad.³⁸² Moravská zemská školní rada svými výnosy z roku 1870 stanovila, že se kromě nedělí a nařízených svátků katolické církve se nevyučuje sedm dní o Velikonocích, čtyři dny o Vánocích, 31. prosince, dva dny po neděli

³⁷⁸ §§ 100–103 výnosu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 30. července č. 88/1937 *Věstníku ministerstva školství a národní osvěty* (dále jen VMŠNO).

³⁷⁹ Např. *Řád kázeňský středních škol českých*, schválený výnosem ministerstva kultu a vyučování z 9. prosince 1874, citováno podle PLACHT, O. – HAVELKA, F.: *Příručka školské a osvětové správy*. Praha 1934, s. 823 an.

³⁸⁰ KRIVÁNEK, J.: *Příručka zákonů, nařízení a předpisů o národním školství v Republice Československé*. Brno 1925, s. 369.

³⁸¹ VMŠNO 1919, s. 12–13, 17–18 ad.

³⁸² Viz pozn. č. 375, § 9.

svatodušní,³⁸³ dva dny na konci masopustu³⁸⁴ a o jmeninách císaře a císařovny.³⁸⁵ V roce 1905 byl seznam prázdných dní ještě rozšířen o den narozenin císaře a o Dušičky (2. listopad).³⁸⁶

V roce 1919 se všeobecnými školními svátky a feriálními dny stal Svátek svobody, tj. 28. říjen a 1. květen. Volno zůstalo na Dušičky, Vánoce, Velikonoce, neděle a náboženské svátky dle různých vyznání.³⁸⁷ Podstatnou změnu přinesl zákon z 25. dubna 1925 č. 65/1925 Sb., o svátcích a památných dnech republiky Československé, neboť přesně stanovil svátky a památné dny, kdy vyučování odpadlo: Nový rok (1. ledna), Tří králů (6. ledna), Nanebevstoupení Páně,³⁸⁸ 1. května, Božího Těla,³⁸⁹ sv. apoštolů Petra a Pavla (29. červen), sv. Cyrila a Metoděje (5. července), Mistra Jana Husa (6. července), Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna), sv. Václava (28. září), státní svátek 28. října, Všech svatých (1. listopadu), Neposkrvněného početí Panny Marie (8. prosince).

Ve skutečnosti byly oslavy pořádané jednotlivými školami pestřejší a poněkud odlišné od strohého výčtu v právních předpisech. V zásadě lze rozeznat společné a hromadné oslavy svátků ve volných dnech, oslavy konané stejným způsobem, ale ve dnech řádného vyučování a oslavy formou vhodné připomínky v jednotlivých třídách. Ty zmiňuji pouze okrajově, jelikož je možno je považovat za součást vyučování. Zaváděním školního rozhlasu od druhé poloviny třicátých let 20. století se pak mění i formální stránka oslav.

Oslavy v období habsburské monarchie

V období habsburské monarchie se oslavy týkají zejména příslušníků panovníckého domu, především narozenin a jmenin císaře, jmenin císařovny a jubileí nástupu císaře na trůn.³⁹⁰

Jmeniny císaře Františka Josefa I. byly slaveny každoročně 4. října bohoslužbami. Po bohoslužbě (nebo případně den před ní) bylo žactvo ředitelem školy nebo některým z odborných učitelů poučeno o významu svátku a *„vlastenec-kými zpěvy a básněmi ku lásce k nejvyššímu panovníku povzbuzovány byly“*.³⁹¹

Narozeniny Františka Josefa I. byly slaveny obdobným způsobem, školní shromáždění se však většinou nekonalo každý rok, nýbrž jen v letech jeho kulatých sedmdesátých a osmdesátých narozenin v roce 1900 a 1910. Panovník se totiž narodil 18. srpna 1830, tedy v čase školních prázdnin, kdy by bylo problematické oslavu zorganizovat. Zvykem také bylo zasadit jubilejní strom opatřený dedikační tabulkou.

Oslavy jmenin císařovny Alžběty (Bavorské) 19. listopadu se svým provedením nelišily od oslav jejího manžele. Poté, když byla císařovna Alžběta 10. září 1898 úkladně zavražděna, bylo na školách její úmrtí připomínáno smutečnými slavnostmi.

Podle dochovaných pramenů se zdá, že nejokázaleji byly slaveny jubilea nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn (2. prosince 1848). Prokazatelně se

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

slavilo roku 1878 a pak každých dalších deset let. Součástí oslav byly vždy slavnostní bohoslužby a školní slavnost za přítomnosti rodičů a hostů. Budova školy a tělocvična, kde se slavnosti většinou konaly, byly slavnostně vyzdobeny. Děti přednášely verše a pěly písně, v tehdejším pojetí vlastenecké, dnes bychom je označili jako oslavné, jak vyplývá z jejich názvů: *Náš císař pán, Zdráv buď císaři náš, Náš císař je mocný pán, Bůh, císař, vlast* apod. Nesměla chybět slavnostní promluva ředitele školy a přednáška některého z učitelů. Byly i školy, které jubilea využily k celému cyklu přednášek. Tématem byl:

– *původ rodu Habsburského, šíření moci jeho, mládí našeho nejmilostivějšího císaře Pána, jeho ctnosti, jimiž mladá léta našeho panovníka ozářena jsou,*
– *obrázek o vnitřním uspořádání říše, povinnosti a práva státních občanů říše,*
– *o rozvoji školství, vědy a umění za panování našeho císaře Pána,*
– *o návštěvách Jeho Veličenstva na Moravě,*
– *zajímavosti ze života Jeho Veličenstva, a sice jak pracuje císař Pán,*
– *dobročinnost a zbožnost Jeho Veličenstva,*
– *nejvyš utěšená rodinná láska členů panovnické rodiny, zvlášt zářivě příkladná péče otcovského srdce Jeho Veličenstva.*

Vánoční oslava v Opatově, 1911. Vlevo: císařka Marie, uprostřed: císař František, vpravo: císařovna Alžběta.

Dítky při tom byly nabádány: *„k účinné a vytrvalé práci, k pilnosti a k rozumnému rozdělení času po příkladu nejskvělejšího vzoru samého nejmilostivějšího panovníka, císaře a krále našeho“* a aby *„dítky nikdy nezapomněly, že povinny jsou vroucně a srdcem celým milovati našeho dobrotivého zeměpána.“*³⁹²

Na závěr jubilejních slavností byly děti obdarovány drobnými dárky (podobiznou císaře nebo školními potřebami) a pohoštěny.

Po nástupu císařského páru Karla I. a císařovny Zity na trůn 21. listopadu 1916 se v následujících dvou letech konaly již jen oslavy jmenin (27. dubna) a narozenin (9. května) císařovny.

V době první světové války měla rakousko-uherská monarchie svá nejlepší léta již za sebou, což je patrné i z toho, jakých oslav se školní mládež musela účastnit: děkovné bohoslužby za šťastnou záchranu císaře Karla I. před utonutím na italské frontě (17. listopadu 1917), oslavy krvavého vítězství rakousko-uherské armády u Gorlice v západní Haliči (květen 1915, 1916, 1917), oslava vítězství u Lvova (25. června 1915), patriotická slavnost zatloukání hřebů ve prospěch válečných vdov a sirotků (20. června 1915).³⁹³

V období habsburské monarchie se žáci též často a povinně účastnili oslav náboženských svátků. Nebyly to jen mše a sv. biřmování, které byly součástí výuky náboženství, a tudíž do obsahu tohoto článku nepatří. Zaznamenal jsem též pravidelné pobožnosti a prosebné průvody o Božím těle³⁹⁴ a o křížových dnech³⁹⁵ a školní slavnosti k oslavě sv. Aloisia.³⁹⁶

Jen kronika jedné školy zaznamenává, že *„bylo obvyklé prázdno na den sv. Prokopa, svátek to hornický.“*³⁹⁷ Na Ostravsku se sv. Prokop stal oficiálním

hornickým patronem od roku 1863. Prokopská slavnost byla nejvýznamnějším dnem nejen pro ostravské horníky, ale i pro všechno obyvatelstvo Ostravy. Horníci ve slavnostních uniformách pořádali průvody v čele s hudbou a praporem na hlavní náměstí v Moravské Ostravě, kde se odbývala polní mše. Slavnostnímu defilé po mši přihlíželi tisíce Ostravanů, včetně školní mládeže. Po první světové válce tyto slavnosti zanikly.³⁹⁸

Z oslav, které lze označit jako apolitické, se každoročně konala slavnost na konci školního roku při rozdávání propouštěcích vysvědčení. Účastnili se rodiče a zástupci školských úřadů, doprovázena byla hudební produkcí, zpěvem, přednesem veršů, případně tělocvičnými vystoupeními dětí, na dívčích měšťanských školách výstavkami ručních prací.

Od roku 1911 byla v Ostravě každoročně (i době první světové války) pořádána oslava Dětského dne. Odbývala se 2. prosince a pořádalo ji vždy několik škol současně. Nechybělo vystoupení dětí, avšak hlavním účelem byla sbírka ve prospěch zemské komise pro ochranu dětí a péči o mládež. V roce 1913 se Dětský den konal mimořádně v den sv. Petra a Pavla 29. června a byl uspořádán všemi českými školami v Moravské Ostravě na cvičišti postaveném za českým akciovým pivovarem (dnes sídliště Fifejdy). *„Možno počítati, že se včerejšího Dětského dne zúčastnilo dobře na 5–6 tisíc českého lidu. Produkce žáků a žákyň, prostná cvičení a hry, byly sledovány přítomným obecnstvem s mimořádným zájmem. Účinkující mládež byla odměňována častým potleskem. Dětský den vydařil se pěkně jak v ohledu morálním, tak finančním. Pořádán byl ve prospěch feriálních osad. Podobné slavnosti v Ostravě konáno dosud nebylo.“*³⁹⁹

Oslavy státního svátku 28. října

Nejdůležitějším svátkem slaveným v Československé republice byl 28. říjen prohlášený zákonem z 14. října 1919 č. 555/1919 Sb. za státní svátek, označován byl často jako Svátek svobody. Výnosem ministerstva školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) z roku 1919 bylo ponecháno na vůli učitelských sborů, aby rozhodly, zda význam tohoto svátku bude připomenut zvláštní školní slavností, společnou účastí na místních veřejných slavnostech, či účastí jednotlivě. Pokud by se správci škol rozhodli pořádat školní slavnosti každoročně, byli nabádáni, aby byl jejich program obměňován a obzvlášťčován, aby nezevšedněl a neměl na školní mládež opačný než zamýšlený účinek. Od roku 1924 bylo také uloženo, aby při těchto školních vigiliích vzpomenuto deklarace z 30. října 1918 v Turčianském Sv. Martině.⁴⁰⁰

28. říjen se na školách slavil vzhledem ke svému významu zvlášt důstojně, tedy školní slavností. Rámcový program slavností byl obdobný jako u oslav jubileí panovníka: úvodní slovo ředitele školy, promluva některého odborného

^[398] SKALNÍKOVÁ, O.: Staré zvyky, obřady a obyčeje na Ostravsku. Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska. 15. Ostrava 1989, s. 362–363.

^[399] Ostravský deník, roč. XIII, č. 148, 30. 6. 1913, s. 3.

^[400] KUPKA, J. A.: Správce školy a jeho styk s učitelstvem, úřady a rodiči. Valašské Meziříčí 1934, s. 486–487.

^[401] AMO, Obecná škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika 1921–1953, inv. č. 1, poř. č. 4.

^[402] AMO, Obecná a měšťanská škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika inv. č. 2, poř. č. 2.

^[403] VMŠNO, 1921, s. 77.

učitele, pásmo písní, veršů, hudebních čísel, popř. scének nacvičených dětmi a na závěr hymny. Ideové vyznění bylo ovšem zcela odlišné. Zatímco v předpřevratovém období šlo o glorifikaci panovníka a celého panovnického domu, upevnění monarchie a posílení katolické víry, v období předmnichovské republiky se zdůrazňoval demokratický a mírový charakter státu, význam osvobození pro mravní obrodu a sociální povznesení národa. Změněná atmosféra se odrazila na konkrétním obsahu slavnosti. Z hudebních čísel se uváděly skladby Smetanovy a Dvořákovy, zpívaly se lidové a národní písně, recitovaly se verše národních básníků. Zvlášt okázalé oslavy se konaly ve výročí desetiletí vzniku republiky. V neděli 21. října 1928 bylo konáno manifestační shromáždění žactva a studentstva ostravských škol, zahájené průvodem z Přívozu do Moravské Ostravy a zakončené přísahou věrnosti republice na Náměstí republiky.

Kronika jedné ze škol uvádí, že obvyklý průběh oslavy státního svátku 28. října 1934 byl doplněn lampionovým průvodem v předvečer svátku.

Naposledy byl 28. říjen vzpomenut v roce 1938, tedy již za existence pomnichovské republiky. Dělo se tak poslechem školního rozhlasu nebo *„poukázáním na význam historického dne a nedávné bolestné události.“*⁴⁰¹

Oslavy 28. října byly obnoveny v roce 1945 a v tomto i následujících třech letech se na způsobu jejich slavení oproti předválečným zvyklostem nic neměnilo. Změna nastala v roce 1949, výročí bylo vzpomínáno pouze ve třídách, zejména byl zmíněn význam znárodnění. Zvlášt podařený program pro oslavu 28. října 1949 zvolilo vedení národní (dříve obecné a měšťanské chlapecké) školy v Moravské Ostravě: *„ředitel přednášel o 1. a 2. odboji, odpoledne se konala dvouhodinová brigáda, potom žactvo navštívilo promítání sovětských filmů.“*⁴⁰²

Oslavy narozenin prezidentů

Demokratická předmnichovská republika pokračovala v oslavách narozenin hlavy státu. Oslavy na školách probíhaly poprvé už 7. března 1919 školními slavnostmi. Výnosem MŠANO byl 7. březen 1921 dokonce dnem feriálním a bylo přikázáno, *„nechtť jsou [žáci] vhodným způsobem poučeni o životním díle prezidenta“*.⁴⁰³

Na rozdíl od oslavy jmenin panovníka nebyl den narozenin T. G. Masaryka dnem feriálním každoročně. Volno bylo ve dnech jeho kulatých sedmdesátých pátých, osmdesátých a osmdesátých pátých narozenin. V roce 1925, 1930 a 1935 vydalo MŠANO školám závazné pokyny, které nařizovaly: *„ředitelství škol nechť učiní opatření, aby tato významná událost byla na školách oslavena důstojně, vřele a místním poměrům přiměřeně. Koncepty projevů, které budou při té příležitosti učiněny, zachovají se pro školní kroniky a archivy. Ráz jejich buď poučný a výchovný, nepolitický. Rovněž se doporučuje, aby výtěžky z případ-*

ných slavností... byly podle přání pana prezidenta věnovány jen účelům lidumilným.⁴⁰⁴ „Školy mají tudíž vzácnou příležitost uspořádati oslavy zvlášť důstojné, aby si z nich mládež odnesla trvalý dojem, že uctila hlavu státu, věkem neskloněnou, která usiluje o světový mír, odstraňuje následky války a je po celém světě ctěna a vážena jako představitel humanitních a demokratických idejí.⁴⁰⁵

Obsahová náplň oslav narozenin prezidenta Masaryka se nelišila od oslav výročí vzniku republiky. Dlužno ovšem říci, že ne všechny školy přistupovaly na, podle mého názoru, nepatřičný, nevhodný a anachronický způsob oslav žijící hlavy státu formou školní slavností. Některé školy zvolily vhodnější formu připomínky tohoto dne ve třídách.

Naposledy bylo narozenin T. G. Masaryka na některých školách vzpomenuo ještě 7. března 1939, paradoxem ovšem je, že již 20. dubna 1939 bylo volno na počest padesátých narozenin Adolfa Hitlera. V době druhé světové války ovšem připomenout Masaryka nebylo možné. Poprvé po válce se na něj vzpomínalo 14. září 1945 u příležitosti jeho úmrtí. V roce 1949 bylo narozenin Masaryka připomenuto jen promluvou ve třídách. Měnila se ovšem obsahová stránka, jak vyplývá ze záznamu o oslavách narozenin prvního čs. prezidenta 7. března 1950 v kronice národní (bývalé obecné a měštanské školy chlapecké) v Moravské Ostravě: *„vyslechli všichni žáci rozhlasem řeč ministra školství Z. Nejedlého ke 100. narozeninám T. G. Masaryka. Učitelé věnovali po celý týden ve vyučování pozornost životu a dílu T. G. Masaryka. Učitelům se dostalo mnoha cenných pokynů pro správné ocenění Masarykových zásluh na aktivu, který byl pro ně pořádán.⁴⁰⁶* V jakém duchu se asi tento aktiv nesl, si můžeme odvodit od toho, jak tehdy psal denní tisk: *„Avšak velké chyby, jichž se [T. G. Masaryk] jako buržoazní politik a ideolog buržoazie dopustil, a které umožnily růst reakce, vykořisťování a vraždění dělníků a nakonec mnichovskou katastrofu, nejtragičtější stránku našich dějin, nás znovu utvrzují ve správnosti naší dnešní cesty. A těm pak kdož ve zrádcovské emigraci zneužívají jména Masarykova k boji a válečnému štvání proti čs. lidové republice, k těm necítíme nic než nejhlubší opovržení.⁴⁰⁷*

V letech 1935–1938 a 1945–1948 se konaly i oslavy narozenin Eduarda Beneše. Pokud měl T. G. Masaryk zvláštní zásluhy o vznik samostatného Československa a oslavy týkající se jeho osoby tudíž měly jakési opodstatnění, být problematické, pak oslavy Eduarda Beneše se jeví jako nepatřičné.

V absurdním slavení osobních výročí politiků se pokračovalo i v období protektorátu. V roce 50. narozenin Adolfa Hitlera se oslava odbyla dnem volna 20. dubna 1939. V dalších letech se oslavy konaly na společných shromážděních žáků a kantorů. Byly čteny proslovy sestavené vyššími místy nebo poslouchány rozhlasové projevy ministra školství E. Moravce, generálního tajemníka kuratoria pro výchovu mládeže ad. Zajímavá je odlišnost zápisů ve dvou kronikách, z nichž první je psána v době války a druhá post festum: *„Oslava 53. narozenin Adolfa Hitlera [21. dubna 1942] konala se v tělocvičně. Proslov*

⁴⁰⁴ Výnos MŠNO č. 23/1925 VMŠNO.
⁴⁰⁵ Výnos MŠNO č. 10/1930 VMŠNO.
⁴⁰⁶ AMO, Obecná a měštanská škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika inv. č. 3, poř. č. 3.
⁴⁰⁷ *Nová svoboda*, roč. VI, č. 56, 7. 3. 1950, s. 1.

⁴⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 2, poř. č. 2.
⁴⁰⁹ Tamtéž, inv. č. 3, poř. č. 3.
⁴¹⁰ Tamtéž.
⁴¹¹ AMO, Obecná škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika 1921–1953, inv. č. 1, poř. č. 4.
⁴¹² AMO, Obecná a měštanská škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika inv. č. 3, poř. č. 3.
⁴¹³ KUPKA, J. A.: c. d., s. 865, 867.
⁴¹⁴ Tamtéž, s. 797.

měl zástupce ředitele. Tělocvična byla vkusně vyzdobena vlajkami a obrazem vůdce.⁴⁰⁸ „Zástupce ředitele přečetl rozmnožený životopis Adolfa Hitlera. V úvodu vzpomněl neúmyslně 3. výročí zřízení Československé republiky – smích všeho žactva, děti nám dobře rozuměly, co cítíme, že musíme lháti.⁴⁰⁹

Na jedné škole se též 8. července 1942 a 12. července 1944 konala oslava narozenin protektorátního státního prezidenta Emila Háchy.⁴¹⁰

Ani další nedemokratický režim si neodpustil oslavy svého čelného žijícího představitele. V letech 1948–1952 se konaly oslavy narozenin prezidenta Klementa Gottwalda. Pokračovala zažitá forma školních slavností, avšak též bylo přikročeno k pozoruhodným inovacím: *„K uctění narozenin Klementa Gottwalda [18. listopadu 1952] se konala pracovní brigáda starších žáků. Konán úklid dvora, zavěšování zatemňovacích záclon atd.⁴¹¹*

Na jiných školách byl na počest narozenin K. Gottwalda zahájen „Týden vzorné školní práce“ nebo „veliký nábor pro spořivost dětí“.⁴¹²

Oslavy v období předmnichovské republiky

V období předmnichovské republiky se konaly i jiné oslavy než jen slavnost vzniku republiky a narozeniny prezidentů. Některé z nich se každoročně opakovaly, některé byly jednorázové při příležitosti některého významného výročí. Účel jejich slavení byl výchovný nebo dobročinný. Vybrané prostředky se použily např. na hrazení výloh na výlety pro chudé žáky.

Od roku 1923 se každoročně první květnovou neděli konaly oslavy Státku matek. Byla připravována besídka s rodiči a dětská akademie. Při tom se prováděla peněžní sbírka. Stejná peněžní sbírka se konala na každoroční vánoční besídce.

Podle výnosu MŠANO z března 1919 měla na některý z jarních dní připadnout stromková slavnost. Jejím hlavním bodem bylo vysazení stromků, alespoň jednoho v každé školní obci. Konání stromkové slavnosti jsem však zaznamenal pouze 4. a 11. května 1919, kdy byly vysazeny Lípy svobody v Komenského sadech v Moravské Ostravě.

Účast na každoročních oslavách 1. máje byla ponechána na vůli rodičů žáků. Školy nic neorganizovaly, řídily se doporučením školských úřadů, aby byly děti upozorněny na význam poctivé práce.⁴¹³

Jednou z mála oslav osobností, které se konaly každoročně, byl den Komenského vyhlášený v roce 1919 MŠANO na 28. března. Konaly se školní slavnosti, zvlášť okázalá ovšem připadla na 15. listopad 1920 v den 250. výročí jeho úmrtí. V přednesených proslovech bylo vždy poukázáno na Komenského dějinný význam a také jeho mírové snahy.⁴¹⁴

Podle výnosu MŠANO z roku 1919 se měla každoročně konat i oslava památky Mistra Jana Husa. Vzhledem k tomu, že tento den připadá na 6. červenec,

tedy dobu prázdnin, bylo školám doporučeno jej slavit při ukončení školního roku.⁴¹⁵ Školní kroniky však tuto skutečnost nezaznamenávají.

Další školní oslavy se pak již konaly jednorázově, např. na upomínku bitvy na Bílé hoře 8. listopadu 1918, v den třistaletého výročí popravy českých pánů 21. června 1921, ke 100. výročí narozenin Karla Havlíčka Borovského 31. října 1921, k 10. výročí tragického skonu gen. Milana Rastislava Štefánika 4. května 1929, 19. května 1934 byla pořádána společná oslava Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka, 23. května 1936 vzpomenuo 100. výročí úmrtí Karla Hynka Máchy.⁴¹⁶ Zkrátka nebyla vynechána jediná příležitost k tomu, připomenout z národního a státního hlediska významnou osobnost a zdůrazněním jejího významu dějinného, politického, národního či kulturního výchovně působit na děti.

Na všech školách také byla konána smuteční slavnost v den pohřbu ministra financí Aloise Rašína 21. února 1923.

Oslavy v době nacistické okupace

Kromě oslav narozenin Adolfa Hitlera se slavily ještě dva svátky, a sice vznik protektorátu a Svátek (Den) matek. Zřízení protektorátu, které připadlo na 15. březen, se slavilo každoročně, a to i v roce 1945. Žáci na společném shromáždění vyslechli rozhlasový projev, většinou ministra školství E. Moravce. Tento přední český kolaborant a propagátor nacistické ideologie velebil dobrodiní, kterého se českému národu dostalo zřízením protektorátu, nabádal ke spolupráci s Němci a k loajalitě k okupační správě.

První oslava Dne matek ve změněných poměrech se konala 14. května 1939. Němci udělali chybu, když povolili hromadný způsob slavení, neboť oslava se změnila v českou národní manifestaci: *„Den matek konal se za obrovské účasti obyvatelstva Mor. Ostravy na výstavišti v Mar. Horách. Slavnosti se zúčastnilo 80 tisíc návštěvníků i všechny školy. Němečtí vládcové určili každé škole postranní ulice jimiž se mělo žactvo ubíratí na výstaviště. Ale jednotlivé proudy žactva se slily v jeden mohutný celek za volání „Ať žije česká Ostrava!“ Na výstavišti rozestavěli Němci kulometry. Slavnost byla poslední manifestací českého lidu v Ostravě.“*⁴¹⁷ Atmosféru slavnosti popisoval dobový tisk takto: *„Byla to největší slavnost, jakou jsme kdy v Ostravě zažili. Na Výstavišti nescházel opravdu nikdo z českých lidí. V družné, přátelské náladě besedovalo tu tisíce a tisíce rodin jako při nějaké staročeské pouti nebo tradičním výletě za město. Nic hledaného, umělého netkvělo v mírném a příjemném ovzduší. Pravá česká bodrost zračila se ve tvářích mladých i starých...“*⁴¹⁸

V dalších válečných letech se pak oslava Dne matek konala ve školách. Byla též využívána k charitativním účelům.

Z kulturních osobností mohl být v době okupace školními slavnostmi připomenut toliko Bedřich Smetana, Antonín Dvořák a Jan Amos Komenský.⁴¹⁹

Oslavy v letech 1945–1953

V poválečném období se kromě již uvedených oslav konalo ještě mnoho dalších. Již 13. července 1945 se žáci zúčastnili oslavy osvobození na stadionu ve Vítkovicích. Děti byly pohoštěni vojáky I. čs. samostatné tankové brigády a předvedli závodivé hry. *„Bylo to poprvé, v osvobozené republice a v Mor. Ostravě vůbec, kdy čs. vojsko pozvalo naši mládež a uspořádalo pro ni program a pohoštění... Hrabůvští zpěváci zazpívali slezské písně a děvčata v národních krojích provedla tanečky na národní písně a chlapci z měšťanských škol se utkali v závodivých hrách, házené a štafetovém běhu... Na 5000 velkých pletenek s máslem, 1200 l mléka, 600 bochníků chleba, přes 100 kg másla a makarónů, vojenský guláš z 500 kg masa připravili vojáci I. samostatné tankové brigády pro naše děti.“*⁴²⁰

Již krátce po válce zaznamenáváme zneužívání dětí k politickým účelům, tedy to čemu se předválečné režimy snažily zabránit. Ve dnech 25. a 26. října 1945 se žáci zúčastnili manifestace před Novou radnicí na oslavu znárodnění továren, dolů a bank.

Po únoru 1948 se byl ovšem vybudován celý systémem ideologického působení na žáky, kde měly své místo i slavnosti, oslavy, manifestace, demonstrace, podpisové akce zapojování dětí do různých forem politické agitace. Už 24. února 1948 se žáci všech škol zúčastnili jednogodinové stávky na podporu komunistických požadavků směřujících k totálnímu převzetí moci. Bylo to, jak napsali někteří učitelé do školních kronik, *„na rozkaz Ústřední rady odborů“*, nebo *„dle nařízení ÚRO“*.⁴²¹ Toto výročí únorového puče se pak slavilo každoročně.

V letech 1948–1953 nastala inflace mírových oslav a dalších akcí. Měly zakrýt budování naddimenzované armády, militarizaci průmyslu a celé společnosti. Krátce po únorovém převratu 27. března 1948 se u Nové radnice a před památníkem v Komenského sadech konala Slavnost míru, formálně pod protektorátem Československého červeného kříže. Následoval Svátek míru slavený na školách 12. dubna 1949, slavnostní prohlášení míru před Novou radnicí 6. dubna 1949, školní oslava pod heslem *„Chceme mír!“* 1. dubna 1949, mírové shromáždění 23. února 1950, manifestace žactva za světový mír a proti válečným štváčům 4. dubna 1950. Organizována byla řada podpisových akcí: na podporu sjezdu Obránců míru ve Stockholmu a I. celosvětovému kongresu Obránců míru v Praze (1949), na podporu stockholmské rezoluce (1950), byla podepisována rezoluce Národnímu shromáždění k přijetí zákona na obranu míru (duben až prosinec 1950). U příležitosti velikonočního míru 1949 také žáci rozeslali 100 dopisů

⁴¹⁹ Tak jako v době první světové války i nyní mimoškolní činnost převážila před pravidelnou výukou. Výuka byla narušována válečnými událostmi a řada českých škol byla obsazena vojskem nebo zabrána pro německé školy, takže muselo být sestěhováno i několik českých škol do jedné budovy. Žáci se v době vyučování věnovali sběru odpadových surovin atd. Na jedné měšťanské škole jsem dokonce zaznamenal, že starší žáci byli nahnáni, aby pět hodin denně po několik dní kopali zákopy a protiletecké kryty.

⁴²⁰ *Nová svoboda*, roč. I, č. 59, 15. 7. 1945, s. 2.

⁴²¹ AMO, Obecná škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika 1921–1953, inv. č. 1, poř. č. 4; Tamtéž, Obecná a měšťanská škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika inv. č. 2, poř. č. 2.

pracujícím: *„jako dík za jejich budovatelské úsilí, které je nejpevnější oporou míru“*⁴²² a psali pozdravné dopisy delegátům 1. čsl. sjezdu Obránců míru v Praze 17. ledna 1953.

Žáci byli rovněž zahlceni přemírou akcí k oslavě Sovětského svazu, jeho představitelů a Rudé armády. Pravidelně 7. listopadu se konaly oslavy Říjnové revoluce. Na školních slavnostech, za přítomnosti učitelů, rodičů, zástupců Sdružení rodičů a přátel školy a zástupců patronátních závodů, *„žáci předvedli rusko-české pásmo „Bez 7. listopadu by nebylo 28. října“, zpívaly se hymny a Píseň práce“*.⁴²³

Pod známým a dlouho užívaným heslem *„Se Sovětským svazem a slovan-skými národy – a nikdy jinak!“* se obyčejně kolem 18. prosince konaly škol-ní oslavy narozenin J. V. Stalina. Kromě obvyklého programu byly také např. zdobeny třídy bustami diktátora, nebo skládán pionýrský slib. Slaveno bylo také narození (22. dubna) a úmrtí (22. ledna) V. I. Lenina, oslavy Rudé armády (23. února) a osvobození Stalingradu (2. února 1943).

Pravidelně každoročně byly za nezbytné účasti mládeže organizovány oslavy osvobození Ostravy (30. dubna) a Dne vítězství (8. května, později 9. května). Slavilo se podle předem stanoveného rituálu. Osvobození Ostravy se slavilo u památníku a mauzolea Rudé armády v Komenského sadech a průvodem na tehdejší Stalinovo náměstí před Novou radnicí. V roce 1950 se konal také mani-festační běh vítězství za účasti 114 žáků ze škol vnitřní Ostravy. Osvobození re-publiky se odbývalo školními slavnostmi s obvyklým programem, v roce 1950 se kromě toho také konala přehlídka vojska, Lidových milicí a Sboru národní bezpečnosti, při které žáci tvořili špalír ulicemi přehlídky. *„V 9 hodin pocho-dovali na Stalinovo náměstí jednotky naší armády, Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí a vytvořily zde přesně seřazené formace. Mládež organizova-ná v ČSM a pionýři zaplnili přilehlé ulice. Následovala slavnostní přehlídka shro-mážděných útvarů... Zatím se Dimitrovova třída už zcela zaplnila na chodnících a na tribunách hustými špalíry občanstva, které čekalo na dosud nevídanou přehlídku našich ozbrojených sil a naší šťastné mládeže... Krátce po 10. hodině objevily se v dohledu již první řady pochodujících útvarů... Radostné bylo pře-kvapení, když jsme spatřili v prvních řadách pochodovat naši nejmenší mládež, pionýry. Ti jako příští strážci a branci republiky a socialismu se vhodně umístili v čelo vojenských útvarů, aby tak dokumentovali svým mládím a nadšením spojení radostného dneška s ještě šťastnější budoucností naší vlasti.“*⁴²⁴

Školní kroniky se příliš nezaobírají dalším pravidelným svátkem, a sice 1. má-jem. Jakoby jeho oslavy byly považovány za něco samozřejmého, co není třeba zmiňovat. Jisté je, že žáci buď stáli špalírem podél trasy průvodu, nebo se ho přímo účastnili.

K svérázným praktikám mimoškolní výchovy, ke kterým byli děti tehdejším nedemokratickým režimem zneužity, patřilo psaní a zasílání blahopřejných

dopisů. V roce 1949 se psalo odborovým organizacím průmyslových závodů, které předčasně splnily druhý pětiletý plán (Koksova Gen. Svoboda v Přívo-ze, Družstvo Budoucnost, Důl Jindřich aj.) a vyznamenaným dělníkům v roce 1949, psaly se děkovné dopisy osazenstvu úspěšných šachet ke Dni horníků v září 1950. Ke Dni čsl. lidové armády (6. října) napsaly v roce 1950 děti vojen-ským útvarům: *„v nichž vyjádřily svůj postoj k armádě pracovními závazky“*.⁴²⁵ Zvlášt zavrženíhodné byly nátlakové akce v sovětském stylu udavače vlast-ních rodičů Pavlíka Morozova, které neměly s výchovou a vzděláním nic spo-lečného a ke kterým byly děti zneužity: *„Někteří zemědělci v Ostravském kraji neplnili řádně dodávky mléka. Žáci školy napsali svým spolužákům v obci Kr-melín 86 dopisů, jimiž se na ně obrátili, aby působili na své rodiče, aby splnili dodávky. ... Žáci také napsali maminkám, které jsou dosud v domácnosti, aby i ony se zapojily do pracovního procesu.“*⁴²⁶ *„Odevzdali* [9. prosince 1950] *žáci školy dopisy žákům národní školy v Albrechticích, ve kterých vyzvali, aby děti této školy působily na své rodiče, aby dodržovali dodávky mléka.“*⁴²⁷

Z nepolitických svátků se slavil pouze Svátek matek, ovšem od roku 1949 paralelně s Mezinárodním dnem žen. Pochybuji, že by se tehdejší režim nepo-kusil zneužít i slavnost 30. prosince 1952, když se *„naši pionýři účastnili vítání Dědy Mráze, a to jednak na náměstí, jednak v cirku Beskyd.“*⁴²⁸ Slavnostním způsobem byl také zakončován školní rok.

Oslav konaných v poúnorovém období bylo daleko více než zde uvádím, ať již formou účastí na akcích vně školy, školních slavností, nebo přerušením pravi-delného vyučování a připomenutím události ve třídě.

Kronika měšťanské škola dívčí v Moravské Ostravě ve školním roce 1948/49 uvádí celkem 27 oslav na společných shromážděních všech učitelů a kantorů, v dalším školním roce 1949/50 bylo pořádáno 37 oslav, ve školním roce 1950/51 29 oslav, 26 oslav ve školním roce 1951/52 a ve školním roce 1952/53 dokonce 48 oslav.⁴²⁹ Při takové frekvenci je otázka, kdy se vlastně vyučovalo.⁴³⁰ Situace musela být vážná, neboť ministerstvo školství věd a umění vydalo pokyny pro školy, jak zamezit všem nežádoucím ztrátám vyučovací doby. Konstatuje se, že *„Jednou z příčin, které zasahovaly rušivě do vyučování, bylo pořádání nejrůz-nějších oslav na školách.“*⁴³¹ Aby bylo zabráněno nadměrným ztrátám vyučovací doby měly se napříště větší oslavy odbývat jen čtyřikrát ročně, a to 1. září na zahájení školního roku, 7. listopadu na oslavu výročí Říjnové revoluce, 9. května na počest osvobození republiky a 30. června ke slavnostnímu ukončení škol-ního roku. Ostatní památné dny (znárodnění průmyslu, narozeniny prezidenta K. Gottwalda, generalissima J. V. Stalina, úmrtí V. I. Lenina, únorové události, Svátek práce) bylo doporučeno slavit týdný vzorného učení, výzdobou školních místností nebo pionýrskými besídkami v mimoškolní době.

Ve své příspěvku jsem se snažil postihnout specifickou problematiku mimo-školní činnosti – školní slavnosti, oslavy, památné dny a jejich výchovný, či na-

⁴²⁵ AMO, Měšťanská škola dívčí Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika, inv. č. 1, poř. č. 3a.

⁴²⁶ Tamtéž. Jde o školní rok 1950/51.

⁴²⁷ AMO, Obecná škola chlapecká Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika 1921–1953, inv. č. 1, poř. č. 4.

⁴²⁸ Tamtéž.

⁴²⁹ AMO, Měšťanská škola dívčí Moravská Ostrava, ul. Zámecká, kronika, inv. č. 1, poř. č. 3a.

⁴³⁰ Žáci byli v té době také používáni jako stafáž při vítání různých návštěv, ale také např. průjezdu závodníků cyklistického závodu Praha–Varšava (předchůdce Závodu míru), vítání Vlaku míru apod. Rozmohly se rovněž tzv. kulturní brigády, tj. kulturní vystoupení žáků na všelijakých schůzích a shromážděních. Např. žákyně národní školy v Moravské Ostravě, ul. Zámecká (bývalá měšťanská škola dívčí) se ve školním roce 1951/1952 zúčastnily celkem 50 kulturních brigád.

⁴³¹ Výnos ministerstva školství, věd a umění z 31. ledna 1951 č. 13/1951 VMŠVU.

Plakát k Dětskému dni 28. října
a 2. listopadu 1924

opak rušivý, či přímo škodlivý vliv na školní mládež. Zatímco v období Rakouska-Uherska tyto aktivity směřovaly k upevnění monarchie, pěstování úcty a pokory k panovníkovi a členům panovnického domu a k posilování katolické víry, v době předmnichovské republiky došlo k pozitivnímu posunu. Zdůrazňoval se demokratický a mírumilovný charakter státu a význam vzniku republiky pro všeobecné povznesení národa. Oslavy měly výrazně vlastenecký charakter. Avšak reziduem minulosti zůstalo slavení narozenin žijících prezidentů. V poválečné době a zejména v období nedemokratického režimu po únoru 1948 došlo k inflaci oslav, které se staly součástí celého systému působení na mládež v duchu komunistické ideologie. Docházelo k zneužívání žáků pro propagandistické a politické potřeby režimu. Přemíra oslav začala neúměrně negativně narušovat pravidelnou výuku, takže musely být ministerstvem školství, věd a umění nakonec omezeny.

Slavnost sázení lípy Svobody v Moravské
Ostravě 25. května 1919

Oslavy Dětského dne v Moravské Ostravě
v roce 1919

Oslavy dětského dne v Moravské Ostravě
před Novou radnicí v roce 1932

Bohumil Klečka – učitel a divadelník

Jiří Lapáček

Na průčelí školy v Buku byla po osvobození v roce 1945 odhalena pamětní deska dvěma učitelským osobnostem, které se staly obětí nacistické perzekuce.

Jednou z nich byl Bohumil Klečka, který se narodil 11. září 1904 ve Slezské Ostravě. Obecnou školu v Předměsticích u Hradce Králové navštěvoval v letech 1910/1911–1915/1916, měšťanskou školu ve Slezské Ostravě mezi roky 1916/1917–1919/1920, učitelský ústav ve Slezské Ostravě v letech 1920/1921–1923/1924.

Prvního září 1924 se stal zatímním učitelem veřejná obecné školy šestitřídní v Ludgeřovicích, slib složil 4. září 1924. Od 1. září 1927 byl jmenován definitivním učitelem.

Prvního ledna 1930 na I. obecné škole s čs. jazykem vyučovacím v Ludgeřovicích. V roce 1925 jej Ministerstvo školství a národní osvěty v Praze potvrdilo ve funkci knihovníka v Ludgeřovicích. Od 16. září 1930 přešel na obecnou školu s čs. jazykem v Petřkovicích, od 1. září 1931 vyučoval ve stejné obci na měšťanské škole s českým jazykem vyučovacím.⁴³²

V Petřkovicích si na Bohumila Klečku stěžoval 23. února 1932 Josef Steffek, hokynář z Petřkovic, že potrestal jeho syna Ericha tak nelidským bitím, že mu poranil pravou ruku, protože mu hned neodpověděl na otázku. Údajně i jiným dětem svým jednáním způsobil tělesnou újmu. Josef Steffek žádal, aby byl Klečka přesazen, jinak bude muset vzít svého syna z české školy. Ředitelství měšťanské školy odpovědělo 15. března 1932 Inspektorátu státních škol v Hlučíně, že žák byl potrestán pro opětovné nekonání svých povinností. Zranění bylo nepatrné a bylo způsobeno náhodným nedopatřením. Dle názoru ředitelství podal hokynář Steffek stížnost ne tak z vlastního rozhodnutí, jako spíše z popudu osob české škole nepřejících.

Za svého působení v Petřkovicích se také Bohumil Klečka oženil s Josefou, rozenou Tvarůžkovou, literní učitelkou, den sňatku připadl na 27. červen 1931. Zde se jim narodila 13. dubna 1932 dcera Jiřina.⁴³³

Dne 14. listopadu 1933 byl Bohumil Klečka jmenován definitivním učitelem při II. obecné škole s čs. jazykem vyučovacím v Ludgeřovicích.

Zabráním pohraničí Němci v říjnu 1938 začíná pro Bohumila Klečku období plné strádání, které bohužel zakončila smrt. Po zabrání Ludgeřovic Německou říší byl 8. října 1938 nucen na úřední vyzvání opustit své služební místo jako definitivní učitel při 2. obecné škole s čsl. jazykem vyučovacím v Ludgeřovicích, okres Hlučín, činovné C.

⁴³² Kde není uvedeno jinak, bylo čerpáno z osobního spisu, který je uložen v SOkA ONV Přerov, nezpracovaná část.

V květnu 1930 byl Bohumil Klečka exekučně stíhán zabavením třetiny platů pro firmu Mareček a Hanák, knihkupectví a papírnictví v Moravské Ostravě, ulice 1. máje, k vydobytí pohledávky 599 Kč. Podobné to bylo o rok později k vydobytí pohledávky 878 Kč 20 hal., pro knihkupce Adolfa Perouta z Moravské Ostravy. Ve prospěch Lidového úvěrního ústavu úvěrního, z. s. s r. o. v Praze odevzdal v červnu 1930 část svého služného k zapravení pohledávky 235 Kč 60 hal. Pedagogická knihovna Komenského oznámila 26. listopadu 1930 Inspektorátu státních národních škol s vyučovacím jazykem čsl. v Opavě, že si Bohumil Klečka vypůjčil v roce 1927 knihy ze studijní knihovny a dosud je nevrátil. Stalo se tak až po urgencích v prosinci téhož roku s omluvou, že knihy nemohl pro nával školní a mimoškolní práce včas prostudovat. Věc byla řešena u Okresního soudu v Hlučíně pod spisovou značkou E 846/30-2 ze 7. dubna 1930, E 1126/31-1 ze 17. dubna 1931, E 2617/30 z 8. října 1930 pro pohledávku 90 Kč pro firmu Mareček a Hanák, knihkupectví a papírnictví.

⁴³³ V roce 1939 se Josefa Klečková dobrovolně vzdala školní služby a její služební poměr byl rozvázán dnem 31. ledna 1939.

Byl to čas k bilancování. Od roku 1926 byl školským referentem učitelské jednoty na Hlučínsku po dobu 11 let, od roku 1931 předsedou školského odboru Ústředního spolku slezského učitelstva. Za tu dobu z jeho popudu absolvovala jednota velikou řadu pedagogických přednášek, kurzů a seminářů, byla vydána mapa hlučínského okresu a v posledních třech letech pracoval na vlastivědě hlučínského okresu. Vydával *Zprávy školského odboru pro hlučínské učitelstvo*, sám v jednotě přednášel o literatuře, o nových pedagogických směrech, zakládal debatní a pracovní kroužky v jednotách, seznamoval učitele s odbornou pedagogickou literaturou. Přispíval do pedagogických časopisů a učitelských věstníků. Absolvoval řadu přednášek s praktickými ukázkami o sborové recitaci.

Od roku 1933 vykonával funkci předsedy školského odboru Ústředního spolku slezského učitelstva a současně byl řádným činným členem školské sekce Svazu učitelstva čsl. v Praze. V této funkci vykonával hlavně činnost organizačně školskou. Při Ústředním spolku slezského učitelstva soustředil řadu odborníků, společně s nimi pracoval na mnoha školských námětech a ministerských návrzích, např. při koncipování normálních učebních osnov, ministerského výnosu o branné výchově, o reformě správy školské, o novém řádu pro zkoušky učitelské způsobilosti.

Ve své práci směřoval k jednomu cíli, vybudovat v Moravské Ostravě pedagogické centrum. Proto svoji práci soustředil do Moravské Ostravy ve snaze, že časem zde vybuduje přímé středisko pedagogické a didaktické práce celého kraje. Navazoval přímé spojení s vědeckými odborníky, jako byl Dr. Mihajlo Rostohar, Dr. František Trávníček, Dr. Václav Příhoda, ředitel měšťanských škol v Praze Ladislav Horák, Václav Medonos, inspektor Miloslav Skořepa, Lidmila Žofkova a řada jiných. Za jejich spolupráce každoročně pořádal v Moravské Ostravě semináře a kurzy s tematikou technické výchovy, školského filmu a rozhlasu, dále seminář jazykový, didaktický, o reformních školách, pedopsychologický aj. Vedl dotazníkovou akci o žákovské četbě, o školním rozhlasu, jazykový výzkum.

Svoji činnost pedagogickou doplňoval Bohumil Klečka prací mimoškolní. Na Hlučínsku organizoval a řídil činnost divadelních odborů. Jako člen okresního osvětového sboru měl na starosti 64 divadelních odborů. Do obcí docházel, přednášel a pomáhal budovat odbory, stavět jeviště. Za 14 let působení sehrál a režíroval přes 100 divadelních představení na různých místech Hlučínska. Organizační činnost doplňoval řadou novinových článků o úkolech, práci i organizování divadelnictví a posudky divadelních novinek. Současně v Župě divadelních ochotníků jako okrsku Františka Sokola-Tůmy při Ústřední matici divadelních ochotníků československých v Moravské Ostravě působil jako menšinový divadelní důvěrník pro hlučínský okres. Ochotnické divadlo mělo na Ostravsku silné zastoupení, o jeho rozvoj pečovala zejména Župa divadelních ochotníků

východní Moravy a Slezska se sídlem v Moravské Ostravě, která pořádala pro ochotníky různé kurzy herecké a režisérské, vydávala vhodné hry.⁴³⁴

V posledních letech před svým odchodem pracoval Bohumil Klečka v Dětské scéně při Národním divadle moravskoslezském, která vznikla na jeho podnět a za jeho spolupráce. Ředitelství Národního divadla moravskoslezského potvrdilo 29. prosince 1938, že Bohumil Klečka je členem poradního sboru Dětské scény při Národním divadle moravskoslezském, která byla založena v sezoně 1937/1938 za jeho iniciativní součinnosti. Jeho činnost v Dětské scéně byla pro divadlo velmi žádoucí, neboť byl členem dramaturgické komise, která vybírala vhodné hry pro Dětskou scénu, zejména z hlediska pedagogického. Poradní sbor se skládal ze zástupců Spolku NDMS a zástupců učitelských organizací.

Divadlo pro děti (pro mládež) bylo chápáno jako velmi účinný výchovný činitel, který se stává přímo součástí výchovného a didaktického působení. Jinak bylo chápáno dětské divadlo, v němž hrají i v úlohách dospělých jen děti. První hry pro děti vznikaly vlivem nadšených jedinců, jako byli Karel Slavoj Amerling a Štěpán Bačkora se svou hrou *Budečské jesličky* z roku 1870, František Pravda – *Svatý Mikuláš*, *Slepá babička*, *Učitel ve francouzském zajetí*, později Jindřich Baar, Karel Vilém Tuček, Antonín J. Zavadil, Eliška Krásnohorská, Jan Karel Hraše, František Serafinský Procházka, dále Quido Maria Vyskočil, O. Svoboda, Otokar Pospíšil, J. E. Topol (vl. jménem Štěpán Polášek) ad. Nejdříve šlo o hry realistické, mnohdy se silnou náboženskou tendencí (hry vánoční, mikulášské), v nichž převládala zdramatizovaná pohádka, na počátku 20. století a po vzniku republiky se projevila tendence nacionální. Roku 1912 vznikla kritická revue Úhor, sdružující skupinu pracovníků zabývajících se touto problematikou. Divadlo pro děti sledovalo cíl výchovný, ale mělo být zároveň uměním. Antonín Kurš slučoval obě hlediska a definoval divadlo pro děti jako „umění výchovné působnosti“.⁴³⁵

Dne 23. listopadu 1938 byl Zemskou školní radou v Brně přikázán na přerovský okres a 29. listopadu 1938 jej okresní školní výbor přidělil na trojtřídní obecnou školu v Buku a jednotřídní obecnou školu v Lýskách. Již ale 30. prosince 1938 požádal Bohumil Klečka o přidělení do Moravské Ostravy vzhledem k tomu, že nenašel v Buku vhodné ubytování, zatímco v Ostravě byl spoluvlastníkem vilky.

Bohumil Klečka se pak obrátil na Zemskou školní radu v Brně 31. května 1939 se žádostí o ustavení zatímním správcem a správcem obecné školy v Lýskách. Jako důvod uváděl, že od 13. dubna 1939 žil odděleně od rodiny, teprve z hospodářských důvodů ji přestěhoval i s bytovým zařízením z Ostravy do Buku, kde se mu podařilo najmout malou světničku 3,5×4 m s komorou trojúhelníkového tvaru, která se pouze přidáním kamínek stala neobyvatelnou kuchyní. Nábytek s knihovnou o 1 000 svazcích měl ve škole na půdě a s ženou a dítětem živořil pod důstojnost učitele. Přistoupil k tomu řešení, když ho jeden místní

⁴³⁴ Viz AMO, Župa divadelních ochotníků Františka Sokola-Tůmy, kart. č. 1, inv. č. 5.

⁴³⁵ Viz MACHKOVÁ, E.: *Tendence dětského a školního divadla do roku 1945*. In: *Cesty českého amatérského divadla. Vývojové tendence*. Praha 1998, s. 104–106. Profesionální scénou v Ostravě bylo Národní divadlo moravskoslezské, které zahájilo svou uměleckou činnost v roce 1919. V době, o níž mluvíme, byl režisérem činohry Jan Škoda a Antonín Kurš. Viz *60 let Státního divadla v Ostravě*. Ostrava 1979, s. 102–105. Srovnej *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 334–336.

Bohumil Klečka

občan ujistil, že vystaví domek s bytem i pro Klečku. Situace se ale úplně změnila a učitel zůstal bez bytu. V obci byl do 1. února 1939 (tedy do doby, kdy byl ještě přespočetným přiděleným učitelem) volný pokojík s kuchyní, který mu naprosto nevyhovoval z důvodů zdravotních i prostorových. Tento pokojík byl myšlen obcí jako byt pro svobodného učitele. Okresní školní výbor v Přerově jej připisem číslo 1041 ze dne 3. března 1939 uvědomil, že zmíněný byt je pro něj vhodný. Klečka byl ochoten opak dát prozkoumat komisionálně.

V zoufalé situaci se obrátil na okresního školního inspektora

JUDr. Jindřicha Hrbáčka dopisem z 30. prosince 1939. Velice se omlouval, že jej obtěžuje ve věci svého přeložení do Lýsek, ale vedla jej k tomu nutnost získat pro rodinu odpovídající byt. Dopis obsahuje i tyto řádky: „*A tak v té zoufalé náladě o Vánocích jsem přišel na smělý nápad poprositi Vás o toto eventuelní řešení. Prosím, věřte, nerad to dělám, ale krutý osud zlomil ve mně hrdost: bázeň z budoucna probudila ve mně pud po sebezáchově. Mám za sebou víc než 15 služebních let, let plných práce ve škole i mimo školu. Konal jsem všechnu vyčerpávající práci s nadšením a láskou. A nyní stojím v předsíni jako žebrák a zoufale pozoruji, jak ztrácím chuť do práce.*“

Ještě 25. ledna 1940 se Klečka opakovaně obrátil na okresního školního inspektora: „*Prosím, odpusťte mi, pane doktore, toto mé jednání. Račte uvěřiti, že zcela a bezpodmínečně se podrobím Vašemu vyřízení celé záležitosti. Rozhodnete-li pro mne ku prospěchu a ustanovíte-li mne od 1. února do Lýsek, budu nejšťastnějším člověkem na zemi, a budu velmi rád, že po 16 měsících budu míti zase svůj byt.*

Rozhodnete-li až od 1. červenec, také se podrobím, ovšem, že s velikým sebezapřením a obětmi budu se snažiti přečkati zoufalou zimu a další dlouhé měsíce.“

Okresní školní výbor v Přerově 1. července 1940 rozhodl o obsazení místa v Lýskách služebně starším kandidátem. Začalo se odvíjet poslední dějství tragédie.

Dne 8. srpna 1941 se k řídícímu učiteli Františku Přikrylovi v Buku dostavil policejní orgán a žádal od něho sdělení, kdo vede vyživovací agendu v Buku a mohl by podat určitá vysvětlení. Poněvadž zmíněnou agendu vedl Bohumil Klečka, zavedl řídící učitel policejní orgán ke Klečkovi, který byl následně před-

volán do Přerova. Když se Bohumil Klečka do 10. srpna nevrátil, učinil řídící učitel písemné oznámení okresnímu školnímu výboru, který ji postoupil výše.

Při výslechu v úřadovně kriminální policie v Olomouci 15. srpna 1941 přiznal, že v 25. případech uvedl na odběrných poukázkách obchodníků Dohnalíka, Krejčové a Veselé v Buku vyšší váhové hodnoty, než byla skutečnost. Tímto způsobem získali jmenovaní obchodníci neoprávněně větší přiděl, celkem 1 023,20 kg cukru, 81,34 kg umělého tuku, 61,90 kg rýže a 5 kg mouky. Klečka tak učinil o své vůli jako vyživovací referent v Buku a při výslechu se ke všemu, co mu bylo kladeno za vinu, přiznal. Údajně chtěl svým jednáním získat jen nějaké potraviny bez lístků, ale za normální ceny.

Bohužel po vyhlášení prvního stanného práva od 28. září 1941 byl jeho případ postoupen brněnskému stannému soudu, který jej dne 10. října odsoudil k trestu smrti oběšením a poprava se uskutečnila téhož dne.⁴³⁶

Bohumil Klečka a jeho činnost by neměly upadnout v zapomnění.

⁴³⁶ NA v Praze, fond 114 (Úřad říšského protektora pro Čechy a Moravu), sign. 114-196-5/22 a 114-9-82/10. Moravský zemský archiv v Brně, fond 100 (Gestapo Brno), sign. 100-287/18 a 100-58/11. Srovnej VAŠEK, F. – ŠTĚPÁNEK, Z.: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*. Brno 2002, s. 50, 144. Zemská školní rada poslala 6. listopadu 1941 do Buku dopis, v něm sdělovala, Bohumil Klečka byl říšským soudem podle stanného práva odsouzen k smrti a dne 20. října 1941 (sic!) justifikován. Podle tehdy platných zákonů ztratil Bohumil Klečka svůj úřad jako učitel na obecné škole v Buku a touto ztrátou pozbýl též oprávnění, práv a nároků plynoucích ze služebního poměru. To postihlo především jeho manželku s dcerami (devítiletá Jiřina a devítiměsíční Milen), která ztratila nárok na jakékoliv peněžní náhrady a zaopatření. Její situace se stala velmi svízelnou.

Budova bývalé školy v Buku

Pamětní deska na škole v Buku

VYJDĚTE ZE ŠKOLNÍCH SVĚTNIC

Texty | Antonín Barcuch, Jana Bartošová, Alžběta Bojková, Marek Ďurčanský, Tomáš Jiránek,
Adéla Jůnová Macková, Bohumil Jiroušek, Pavla Koritenská, Helena Kovářová, Vladimír Krejčí,
Jiří Lapáček, Lubor Maloň, Mária Miháľechová, Pavel Novák, Drahomíra Nováková, David Papajík,
Alexandra Pavličková, Karel Řeháček, Dalibor Státník, Magadaléna Šustová, Tibor Vojtko
Editor | Jiří Šmeral
Vydalo | Muzeum Komenského v Přerově, p.o., Horní nám. 7, 750 11 Přerov
Sazba, zlom | Studio Trinity, s.r.o.
Náklad | 150 ks
1. vydání
Přerov 2011

ISBN 978-80-87190-16-6